

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

Dr SZEMERE SAMU

1941.

BUDAPEST.

1941.

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

LXIII.

ÉVKÖNYV.

1941.

BUDAPEST.

1941.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

Dr SZEMERE SAMU

1941.

BUDAPEST.

1941.

Felelős kiadó: Wertheimer Adolf.
2171. Franklin-Társulat nyomdája. — Litvay Ödön.

A TÁRSULAT VEZETŐSÉGE.

Tisztikar.

- Elnök:* WERTHEIMER ADOLF.
- Társelnökök:* DR. HEVESI SIMON, vezető-főrabbi.
SZÁNTÓ JENŐ, a Magy. Izr. Orsz. Irodájának
elnökhelyettese.
- Pénztáros:* DR. MAKAI ERNŐ, vezérigazgató.
- Ellenőr:* ALAPI BÉLA, ny. ügyvezető-igazgató.
- Ügyész:* DR. DÉSI GÉZA, m. kir. kormányfőtanácsos.

Az igazgatóság tagjai:

- DR. ALAPY HENRIK, egyet. tanár.
- DR. BAKONYI LÁSZLÓ, a Magy. Izr. Orsz. Irodájának
főtitkára.
- DR. BALASSA JÓZSEF, szerkesztő.
- DR. BUDAI GOLDBERGER LEÓ, gyáros, felsőházi tag.
- DR. CSOBÁDI SAMU, a Budai Izr. Hitk. alelnöke.
- DR. ENDREI S. HENRIK, a Pesti Chevra Kadisa igazgató-
főtitkára.
- EPPLER SÁNDOR, a Pesti Izr. Hitközség főtitkára.
- DR. GUTTMANN MIHÁLY, a Ferenc József Orsz. Rabbiképző
igazgatója.
- DR. HAJDU MIKLÓS, vezérigazgató.
- DR. BÁRÓ HATVANY BERTALAN, nagyiparos.
- KÓBOR TAMÁS, író.
- KRÁMER MIKSA, a Pesti Chevra Kadisa elnöke.
- DR. LÖW IMMÁNUEL, főrabbi, Szeged.

Dr. MAHLER EDE, ny. egyetemi tanár.

PFEIFFER IGNÁC, ny. műegyetemi tanár.

Dr. STEIN EMIL, ny. vezérigazgató.

Dr. SZEMERE SAMU, tanügyi főtanácsos, az Orsz. Izr.
Tanítóképző igazgatója.

VIDA JENŐ, felsőházi tag, az I. oszt. magyar érdemkereszt
tulajdonosa.

BÁRÓ CSEPELI WEISS ALFONZ, gyáros.

Dr. WILHELM KÁROLY, a Pesti Izr. Hitk. előjárója.

Hivatalból az igazgatóság tagjai:

STERN SAMU, udv. tanácsos, a Magyar Izr. Orsz. Irodájá-
nak és a Pesti Izr. Hitközség, valamint a VI. község-
kerület elnöke.

Dr. WESEL IMRE, Szombathely, a VIII. községkerület
elnöke.

Dr. GREINER JÓZSEF, Pécs, a X. községkerület elnöke.

Dr. SZEGŐ MIKLÓS, Székesfehérvár, a XI. községkerület
elnöke.

Dr. TÖRÖK LAJOS, Szolnok, a XIV. községkerület elnöke.

ÚJNÉPI ELEK GÉZA, a IX. községkerület elnöke.

Dr. PAPP RÓBERT, Szeged, a XXII. községkerület elnöke.

Dr. ERDÉLY ERNŐ, Győr, a XII. községkerület elnöke.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

PRÓFÉTÁINK.

Próféták által szolt régen néked az Isten.

*Erdösi Sylvester János.*¹

«A próféták örökké élnek-e?» — kérdi egyikük. A válasz: a próféták halandó emberek, de amit hirdettek, megvalósult (Zecharja I., 5., 6.), ma is való. Nemcsak Izraelt nevelték a próféták, — nevelték s nevelik az emberiséget. Bámulatos rokonságot tüntetnek föl korunkkal. Egészen közel érezzük őket magunkhoz. Hammurabi, Lykurgos, sőt Solon törvényalkotása nem több, mint történelmi emlék, ellenben Ámósz vagy Jirmijáhu ma is szól hozzánk.

Mély megértésre vall régi tanítóink, a tannák hagyománya. Kiindul abból, hogy reánk mindössze 15 prófétáról elnevezett könyv maradt, közülük 12 csak könyvecske. A tannák hagyománya azt vallja, hogy sokkalta több próféta lépett föl, sokkalta több prófétai beszéd hangzott el; ámde azt, ami csak az órának, csak annak a kornak szolt, azt nem őrizték meg; csak azt jegyezték föl, ami jövőnek is szolt.²

Elfogadhatjuk ennek az aggádának magvát: ami prófétai szózat ránk maradt, az nagyjában nekünk is

¹ A magyar irodalom első hexameterere.

² Széder Ólam XXI, Megilla 14a, Ruth Rabba, prooemium.

szól. A próféták imádták, amit mi imádunk ; szerették, amit mi szeretünk ; tisztelték, amit mi megbecsülünk ; kárhoztatták, amit mi elítélünk ; irtóztak attól, amit mi megvetünk. Memphis, Ninive, Babilón, Athén, Thebae, Róma bizonytal nem voltak kevésbé bűnösök, mint Jeruzsálem vagy Sómrón. A gyöngék, védtelenek ott is görnyedtek erőszak, igazságtalanság alatt. De a próféták megérezték, fölismerték, kikiáltották, hogy ez vétek a természet, az értelem, az Isten ellen. «Azokkal szemben, akik az erőt, az erőszakot megtették jognak, ők a jogot tették meg erőnek.» Bennök megszólalt lelkiismeret, sajátmaguknak, népüknek, koruknak lelkiismerete s egyúttal minden kornak, az emberiségnek a lelkiismerete. «Az emberi lelkiismeretet az Égbe vetítették», az isteni akarat vetítődött az ő lelkükbe.

A próféták mivoltát, egyezését és különbözését illetőleg figyelemreméltó R. Jicchok IV. századi amóra (tanító) tétele : megannyi prófétának közös a jellege s még sincs két próféta, kinek ugyanaz volna a jellege. (Szanhedrin 89a.) Csakugyan : a próféta típus, de minden próféta egyéniség. Erkölcsi és vallási tartalmát tekintve minden próféta ugyanazt hirdeti. Követelésük néhány egyszerű, de jelentős szóba foglalható : jog, igazság, szeretet, könyörület, hit, hűség, szentség — egy prófétai szólással : *istenismeret*, azaz annak fölismerése, mit követel tőlünk Isten. Ezen általános meg egyezés ellenére hirdetésük korántsem egyhangú.

Változatossá teszi egyrészt a színhelynek, a koroknak, a történelmi helyzetnek alakulása : más kérdésekkel áll szemben a próféta az északi birodalomban, másokkal

Jeruzsálemben és másokkal nemzetének (legalább látszólagos) virágzásakor, másokkal országának hanyatlása vagy bukása idején és másként szólnak prófétáink az exilium előtt, másként az exilium idején, másként az az exiliumból való hazatérés után.

Változatossá teszi a próféták hirdetését továbbá az egyeseknek hangulata, indulata, lelkülete, egyénisége. Mózes, Jesája indulatos. Ámósz kemény. Hóseában viaskodik a népe vesztét követelő jogérvés a fájdalmas száanalommal, Jeremiás »az ókor legérzelmesebb lírikusa«, csakúgy mint Jechezkeél, szinte sürgeti a bűnös Izrael bűnhődését, viszont a bűnhödőt, letiprottat fölgyenesíti. A számkivetés vigasztalója ritkán dorgál, állhatatosan biztat, bátorít. Chaggai korholja a második templom lanyha építőit, Zecharja ugyancsak lelkesít a szentély fölépítésére, de megnyugtatja ugyanennek a kornak fiait, tisztázza s dicsőíti vezéreit. Ugyanegy prófétának is hullámszik a lelkülete, nemcsak Hóseáé, Jirmijáé, Jechezkeélé. Még a szigorú Jesája (XXII., 4.) is fölkiált: hagyjatok, hadd sírjak keseregve, ne erősködjete, hogy megvigasztaljatok népem bukásán.

A prófétákat osztályozni szokás. Egyesek céhbe, próféta-iskolába tömörültek; zenével, tánccal, indulatos hangokkal, erőszakos mozdulatokkal révületbe ejtették magukat. A fakíroknak és derviseknek e testvérei nem az örökkévalóságot szolgálták, — bennünket itt nem foglalkoztatnak. A történelmi jelentőségű próféták közül némelyek cselekedetüknek, életöknek emlékével hatnak, mások — s ezek a legjelentősebbek — reánk maradt beszédeikkel.

Cselekvésük, életük emlékével ható próféták.

Szentírásunk elbeszélő könyvei, nevezetesen a Bírák, Sámuel, Királyok, Ezra, Nehemia, Krónikák könyvei, őrizték meg számunkra azoknak a prófétáknak történetét, akik példájukkal, életükkel hatnak. A legnevezetesebbek: Debóra, Sámuel, Náthán, Gad, Achijja, Elijáhu, Elisa, Ódéd.

Debóra nő léteire bíró, hadvezér, próféta. Bíró-társát, Bárák-ot, szabadító harcra tüzei Sziszera ellen; Bárákkal együtt ő viszi diadalra Izrael törzsei közül a harcra készeket.

Sámuel, az utolsó bíró, fölkeni az első két királyt, Sault és Dávidot. S már itt, a királyság intézményének küszöbén, látjuk a prófétát szemben a királlyal. Sámuel szembekerül a tőle magától fölkent Saullal. Sámuel ajkáról elhangzik az a szózat, melyet későbbi próféták sokszorosan visszhangoznak: azt hiszed, Isten az égő áldozatot annyira kedveli, mint a szófogadást; íme az engedelmesség különb a vágó áldozatnál, Istenre fölfigyelni több, mint kosok zsiradéka. (I. Sám. XV., 22.)

Hasonló bátorságot tanusít Náthán próféta. Dávid templomot akar építeni, Náthán ellenzi. Amikor pedig Dávid halálba küldi egyik tisztjét, Uriját s nőül veszi özvegyét, Náthán hatásos példázattal kárhoztatja: Egy gazdag és egy szegény ember szomszédok; a gazdagnak rengeteg a jószága, nyája; a szegény egyetlen báránykát nevel, gyöngéden, kenyereből eteti, poharából itatja, ölében altatja. Egyszer vendég érkezik a gazdaghoz. Sajnálja, hogy saját rengeteg jószágából vegyen, levágja a szegénynek egyetlen bárány-

káját, ezt találja vendégének. Dávid fölforr : ez az ember halál fia. Náthán próféta visszavág : ez a bűnös ember te vagy, király (I. Sám. XII.).

Achijja próféta még Salamon király idejében Jeróbeámot jelöli ki a tíz törzs királyának ; amidőn pedig Jeróbeám bálványimádásra téved, Achijja megfenyegeti házának pusztulásával (I. Kir. XI., XIV.).

Nagyobb jelentőségű a legenda kegyelte Élijáhu (Illés). Szembeszáll Izebel királynővel, mert ez Izraelben meghonosítja Baál pogány kultuszát. Szembeszáll Achab királlyal is. Achab király megkívánja szomszédjának, Nábóthnak, szőlejét. Följánlja, hogy megveszi, vagy mást ad cserébe. De Nábóthnak drága az ősi rög, áruba nem bocsátja. Achab elbúsul. Izebel azonban megmutatja, ki az úr Izraelben : hamis tanukat fogadtat, akik azt vallják, hogy Nábóth káromolta Istent és a királyt. Nábóthot kivégzik. Achab elindul, hogy birtokba vegye a szőlőt. Ekkor útjába áll Élijáhu : gyilkostál s még örökölni akarsz ? Ezért azon a helyen, ahol a kutyák fölnyalták Nábóth ártatlan véréét, ott nyaldossák majd Izebel és Achab véréét.¹

Elisa, Élijáhu tanítványa, mesterének próféta palástjával örökölte bátorságát is. Ha Élijáhu Achab királyt Izrael szerencsétlenségének nevezte, Elisa viszont Achab utódját gyilkos fiának bélyegzi (II. Kir. VI. 32.). Prófétahoz méltó Elisa intelme Izrael királyához. Amikor Elisa az arameus hadat Izrael kezére juttatja, a

¹ (Amikor Fausttal hasonló igazságtalanságot követtet el, Mephistopheles megmagyarázza a közönségnek : Denn Naboths Weinberg war schon da. Goethe, Faust II. 5. fölvonás.)

király kérdi, leölje-e a foglyokat. Elisa kioktatja : még ha kardoddal, ijjaddal ejtetted is volna meg, akkor sem szabad megölnöd, hát még, amikor isteni csoda juttatta kezedre ; készíts nekik lakomát, egyenek, igyanak, térjenek vissza hazájukba (II. Kir. VI., 21—23.).

A Krónikák könyve megőrizte még egy prófétának dicső emlékét. Achaz király idejében Izrael rengeteg judeai foglyot hurcol rabságba Sómrónba. Ódéd próféta kifakad : Hát még mit gondoltok ? Júda és Jeruzsálem fiait meg leányait akarjátok rabokul tartani ? — bocsássátok haza a foglyokat. Ódéd intelmének van foganatja. Izrael diadalmas harcosai szabadon bocsátják judeai testvéreiket, megetetik, megitatják, ruhával, saruval ellátják, a gyöngéket számár hátára ültetik, Jerichóig elkísérik (II. Krón. XXVII., 9—15.).

A próféták közös vonásai.

Figyelemreméltó, hogy azon 15 próféta közül, akikről bibliai könyv van elnevezve, a történelmi könyvek csak Jesájáról, Jónáról, Chaggairól és Zecharjáról beszélnek ; a Királyok könyve bemutatja Jesáját egész tekintélyében s megemlékezik Jónáról ; Ezra könyve pedig (V., 1. ; VI., 14.) méltatja, mily serényen lelkesített Chaggai és Zecharja a második templomépítésére. Mélységes mivoltukban a példájukkal, életükkel ható próféták közeli rokonai azoknak a prófétáknak, akiknek beszédein okulunk.

Ez utóbbiakat koruk szerint csoportosítjuk. Az első nemzedékhez tartozik: Ámósz, Hósea, Jesája, Micha (VIII. század 2. fele). Exilium előtti még Náchum, Cefanja. A babiloniai számkivetést megérte : Jirmijáhu,

Jechezkeél, Óbadja és a vigasztalásnak prófétái. A második templom prófétái: Chaggai, Zecharja (VI. század), Maleáchi (V. század). Bizonytalan korbeli: Joél, Habakuk. Minden próféta külön egyéniség. Mind-egyikök egyéniségének és jelentőségének méltatására az IMIT Évkönyvének terjedelmére volna szükség.

Beérjük azzal, hogy vázoljuk azokat a tanításokat, amelyek korokon túl, egyéniségeken fölül jellemzően, jellegzetesen próféta szerűek. Ezeknek az általános érvényű hirdetéseknek tárgyai: 1. A próféta hivatása. 2. Az ember viszonya Istenhez: vallásosság. 3. Az ember viszonya az emberhez: társadalmi (szociális) igazság. 4. Nép és állam: politika. 5. Izrael hivatása. 6. Az emberiség hivatása, jövője.

Ritka az olyan próféta, akinek nyilatkozatai mind-ezekről a főkérdésekről reánk maradtak. Ilyen Ámósz, Jesája, Jirmijáhu. De amennyiben nyilatkoztak róluk, nyilatkozataik megegyeznek, vagy a természetes történelmi fejlődést tüntetik fel.

1. A próféta hivatása.

A próféta hivatását Micha és Jechezkeél vallomásával igyekezünk megvilágítani.

Micha, szembehelyezkedve a népnek kufár, haszonleső, megvesztegethető vezetőivel, önmagáról ily vallomást tesz: «Én ellenben, Isten szellemétől indítva, telve vagyok erővel, jogérzéssel, bátorsággal, hogy Jákóbnak hirdessem az ő hűtlenségét, Izraelnek az ő bűnét» (Micha III., 8.) A próféta a jognak, igazságnak munkása. Erőre, bátorságra van szüksége, mert az

igazság szolgálatában szembekerül népének hatalmaival, kárhóztatnia kell bűnösségüket. A prófétáknak gyakrabban volt okuk dorgálásra, mintsem elismerésre. Orvosra a betegnek van szüksége, nem az egészségesnek. Az erőt, a bátorságot Isten szelleméből meríti a próféta. Isten ihleti: ez múlhatatlan kelléke a prófétának. Minden próféta érzi, hogy benne, általa Isten szólal meg. A mai tudomány egyre vizsgálgatja, mikor szól a próféta, mikor az Isten. A próféták maguk nem választották el magukat oly élesen Istentől. Jesája például, amikor előtte titkolódzva, Egyiptommal szövethoznak Asszíria ellen, úgy tünteti föl, hogy Isten előtt titkolóznak, hogy Istent akarják kijátszani. (Jes. XXIX., 15; XXX., 1., 2.) Jirmijáhu viszont arra érzi magát rendelve nemzetek és birodalmak fölé, hogy rontson, romboljon, irtson, építsen, ültessen (Jer. I., 10), pedig Isten az, ki rombol vagy épít (Jer. XXXI., 27). A próféta jól tudja, hogy amily magas az ég a föld felett, oly magasak az isteni gondolatok az emberiek fölött, mégis a maga gondolatait isteni gondolatoknak érzi. «Isten megvalósítja szolgájának szavát, teljesíti küldötteinek határozatát.» (Jes. XLIV., 26.)

Micha mellett Jechezkeél ad arról számot, miként érti a hivatását. Avatásakor isteni szózatot hall: ember fia, őrállónak rendelvek Izrael háza részére, — intsd meg őket. (Ez. III., 17.) Vész idején a nép őrt állít, hadd jelentse, mikor ellenség közeledik. Ilyen őrálló a próféta. Félelős, hogy a vész, a bűn váratlanul ne zúduljon a népre. (XXXIII., 1—6.)¹

¹ Jechezkeéltől tanulta ezt a felelősségérzést Zrínyi Miklós a

Őrálló a próféta. Habakuk is Isten rendelte őrhelyén áll, rendületlenül, mint bástyán (Hab. II., 1.). Egy másik prófétahoz pedig ily kéréssel fordulnak : «Őrálló, meddig még az éjjel, — őrálló, meddig még az éjszaka?» (Jes. XXI., 11.)

Jöjjünk tisztába azzal is, mit ne várjunk a prófétától. A görög-latin «prophéta» szó azt jelöli, «aki előre hirdet». Ezért terjedt el a balhiedelem, hogy a próféta a távol jövődőt előre jósolja. Bossuet például bámulja Jesáját, mert azt hiszi róla, hogy másfél századdal előre látta Izrael számkivetését, előre látva azt is, hogy Kyros (a név szerint megnevezett Kyros) szabadítja ki a számkivetésből. Ma világosan látjuk, a próféta nem jós, nem akar jós lenni. A prófétának szabad tévednie is abban, amit a jövőről képzelt, helyre is igazíthatja magát. Náthán például eleinte helyben hagyta, hogy Dávid építse föl a templomot, majd azonban arra a belátásra jut, hogy nem Dávid építi föl. Jirmijáhu jármot vesz nyakába, jelképezvén, hogy Nebukadnecar járomba hajtja a népeket. Chananja széttöri a jármot. Jirmijáhu szótlanul tűri. Csak utólag eszmél arra, hogy az eltört fajúrom helyett vasból való járom kerül a népek nyakára. (Jer. XXVIII.) Jechezkeél fejezeteken át (XXVI—XXVIII.) ragyogó költeményekben énekli meg Tyrus bukását; utóbb helyreigazítja magát: nem Tyrus fölött diadalmaskodik Nebukadnecar, hanem Egyip-

költő: «Egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentem veszedelmedet?... Ime tudománt teszek előtted, nagy Isten, mindent akit tudok kikiáltok, hogy én tőlem elalvásomért nemzetem vérét ne kérd elől, amint megfenyegettél az nagy Ezekhiel prophétával». (Török Áfium.)

tom fölött (XXIX.). Jóna könyvének egyik célzata : a próféta ne azt tekintse hivatásának, hogy előre jelentse a bűnös népek vesztét ; hivatása épp az, hogy megtérésre bírja a bűnösöket, hogy ezek rácafoljanak az ő vészes jóslására.

A próféta Isten meghittje. De a próféta nem kíváncsiskodik. Nem fürkészi Isten titkát, mivoltát, udvartartását. Épp oly kevésbé fürkészi a túlvilág rejtelseit, nem kérdi, mi lesz a halál után. A jelenben, a jelennel, a jelennek él. Azt vizsgálja s azt hirdeti, mi az ő korának kötelessége. A jövődőt, az örökkévalóságot szolgálja azzal, hogy saját korát neveli a jövődő iránti, az örökkévalóság iránti kötelességének teljesítésére.

2. Az ember viszonya Istenhez: vallásosság.

A próféták hirdette vallásosságot legkönnyebben úgy ismerhetjük meg, ha megfigyeljük, mily balhiedelmek ellen küzdöttek.

Küzdöttek legelőbb a bálványimádás és vadhajtásai, magaslatok meg borjú imádása ellen. Már Ámósz kárhoztatja Beér Seba, Béthél kultuszhelyeit. A szelídlelkű Hósea kegyetlen gúnyra fakad : a megtévelyedett Izrael embereket áldoz, borjakat esókol (XIII., 2.), pedig ezt a borjút közönséges mesterember készítette (VIII. 6.). A gúnyt fokozza Jirmijáhu : gúnyolja az isteneket, melyeket szöggel, kalapáccsal kell erősíteni, melyeket cipelni kell, — maguk járni nem bírnak (X., 3—5). A gúnyt betetőzi a számkivetés vigasztalója gazdagon kidolgozott szatírával: az ember fáradozva ültet fát, verejtékkal hasítja ki, étlen-szomjan tervez-

get, fúr-farag rajta, művészi szerszámmal mesterművet alkot. Miből? Fából, melyen pecsenyéjét sütötte, melyel kályháját fűtötte — evett, melegedett s lám még megmaradt egy tuskó — ejh, ez jó lesz bálványnak. (Jes. XLIV.) Itt az az elv érvényesül: minden gúnyolódás tilos, csak a bálványimádást szabad gúnyolni. (Megilla 25b.)

S küzdenek a próféták a balhiedelem, a babona ellen. Hósea megütközik azon, hogy Izrael bottól, pálcától kér jóslást, tanácsot (IV, 12 rhabdomantia). Jesája kárhooztatja a bűvészeket, varázslókat, halottidézőket, akik élők dolgában holtakhoz folyamodnak (VII., 19.). Cefanja megrója azokat, kik átugornak a küszöbön (III., 9.), — nyilván félelemből az ott rejtőzőknek képzelt ártó szellemeiktől. Jósijáhu hatalmas kultusz-tisztítása, amely kiirtotta a bűvészkedést, varázslást, halottidézést (II. Kir. XXIII., 24.), nyilván a prófétáknak, Cefanjának is, Jirmijáhunak is tetszésével találkozott.

De nemcsak bálványimádás, babona hívja ki a próféták haragját: kihívja a külső istentiszteletnek túlbecsülése, áldozatnak, templomnak, imának, templomi éneknek meg zenének túlbecsülése is.

Áldozat nem vesztegetheti meg Istent. Ezt hirdeti Sámuel, Ámós, Hósea, Jesája, Micha, Jirmijáhu. Állat vére nem moshat le emberi vétket, még kevésbé a borzalmas gyermekáldozat, — «a test gyümölcse a lélek bűnét» nem engesztelheti.

A templom legfeljebb Isten palástjának végső fodrait zárja magába (Jes. VI., 1.), Istent magát az ég és az egek egei sem foglalhatják magukba (I. Kir. VIII., 27.),

az ég az ő trónusa, a föld az ő lábainak zsámolya, hol az a ház, amelyet neki építhetnének, hol az a hely, amelyen ő megnyugodhatnék? (Jes. LXVI. 1.). Aki a templomon kívül jogtalanságot követ el, az ne tapossa lábával a szentély pitvarait. (Jes. I., 11—13.) Micha kárhóztatja a fejedelmeket, papokat, prófétákat, akik haszonlesésből bűnbe döntik a népet s amellettt mernek a templomra támaszkodni: köztünk az Isten, nem érhet bennünket baj (III., 11.). Palladiumnak, fetisnek nézik a templomot, elvárják, hogy a templom megvédi a bűnös népet, pedig úgy kellene, hogy a nép erkölcsé megvédje a templomot. Jirmijáhu még keményebb: a jeruzsálemi templom gyülevész latrok találkozóhelyévé aljasodott (VII., 11.). Nevezetes: amidőn összeomlott a templom, akkor a próféták szemében is nőttön-nőtt tiszta fényben. Jechezkeél ragyogó képet fest a jövődőnek templomáról. Chaggai és Zecharja lelkesen sürgetik a második templom fölépítését.¹ S a számkivetés vigasztalója arról ábrándozik, hogy ebben a szentélyben áhítatra gyülekeznek az összes nemzetek (Jes. LVI. 7.). Az állam összeomlása folytán a kultusz lett az összetartó erő.

Imához tiszta kéz, tiszta szív kell. Akinek kezéhez vér tapad, az ne emelje szennyes tenyerét Ég felé (Jes. I., 15.). A *templomi ének* merő zaj, z sivaj, a *templomi zene* puszta lantpengetés (Ámósz V., 13.), ha nem hatja át lélek.

¹ Júda Halévi a templomépitést oly merészségnek tünteti föl, amely érthetővé teszi az aranyborjú készítőinek, imádóinak a bűnét — ezek is közel akarták magukhoz hozni Istent. (Chazari I. ed. Hirschfeld p. 50., 51.)

Jesája értéktelennek látja az oly istenfélelmet, amely nem egyéb, mint betanított emberi parancs (XXIX., 13.). Jirmijáhu a gonoszok közé sorozza azokat, akiknek Isten közel van szájukhoz, de akiknek belsejétől távol marad (XII., 2.). Isten azt kívánja: «Keressetek engem» (Ámósz V., 4., 6.), azaz teremtsünk Istennel kapcsolatot, amely szabályozza, nemesíti egész valónkat, egész életünket.

3. Az ember viszonya az emberhez; társadalmi (szociális) igazság.

Nincs olyan követelés, melyet prófétáink akkora nyomatékkal sürgetnének, mint az igazságot, s nincs bűn, melyet akkora következetességgel ostromolnának, mint az igazságtalanságot. Némely próféta az igazságban látja az erkölcs foglalatját, — így Ámósznak legjellegzetesebb hirdetése: buzogjon jog, mint a víz, s igazság, mint el nem apadó patak (V., 24.). Hasonlóan Jesájánál: tanuljatok jót cselekedni, törekedjetek jogosságra, egyenesítsétek föl az elnyomottat, szerezzétek az árvának jogát, vigyétek az özvegynek pörét (I., 17.). Jirmijáhu a templomnak, államnak fönnállását ahhoz köti, hogy emberek közt igazságot tesznek, idegent, árvát, özvegyet el nem nyomnak (VII., 5., 6.). Hósea (II., 21., 22; VI., 6.), Micha (VI., 8.) az igazság mellett a szeretetet sürgeti. Jechezkeél is követeli, hogy az ember a szegénynek visszaadja zálogát, kamatot ne szedjen, igazságot tegyen, kenyereből juttasson az éhezőnek, a mezítelent ruházza fel (Ez. XVIII., 6—9., hasonlóan Jes. LVIII., 7.). S az exilium után is megszólal az er-

kölesi követelés: igazságosan ítéljetez, szeretetet és irgalmat gyakoroljon mindenki az embertársával. (Zecharja VII., 7.)

De a gazdagok, a hatalmasok megértés nélkül hallgatták az ilyen intelmet, kedvetlenül, bosszúsan fogadták, hogy a próféták őket «embertársaik nyomorúságai-
val foglalkoztatták, holott ők eléggé el voltak foglalva saját mulatságaikkal, gyönyöreikkel». Ámósz háborog azokon, akik elefántcsont nyoszolyákon ténferegnek, hízott állatok húsán lakomáznak, kancsós számra hajtják föl a bort, olaj legjavával kenik magukat s nem fáj nekik Izrael szenvedése (V., 4—6.), háborog a sómroni nők kíméletlen dőzsölésén (IV., 1.). Jesája egyik fájdalmas jajkiáltása azoknak a tivornyázóknak szól, akik zene, dobpergés, furulyaszó mellett dőzsölnek, mitsem törődve Istennel, emberrel (V., 11., 12.).

Nemcsak a szeretetnek vannak híjával, hanem az igazság, a becsületesség ellen is vétének. Becsületesenél kisebb mértékkel árulnak, becsületesenél nagyobb súlyllyal fizettetnek maguknak (Ámósz VIII., 5.). Várost, államot jogtalanságra alapítanak, vérrel építenek (Micha III., 10; Hab. II., 12.).

Prófétáink nemcsak elvben követelték az igazságot. Szemükbe vágta a leghatalmasabbaknak is, ha a jogot tiporták. Élijáhu, láttuk, odadörgi Achab királynak, Náboth szőlejénél: gyilkoltál s még örökölni akarsz! Jirmijáhu pedig Jójákim királyt korholja, hogy palotáit igazságtalansággal építi, hogy embereit ingyen dolgoztatja, munkájuk bérét meg nem adja. (XXII., 13.)

Cefanja azt reméli, hogy a jövő Izrael nem követ el jogtalanságot, nem szól csalárdságot, nem lesz benne

alság (III., 13.). A jövőről festett eszményi képekben, amint majd látjuk, alapszín az igazság, igazság egyének közt, igazság nemzetek közt.

4. Nép, állam : politika.

Mint ember és ember közt, úgy nép és nép közt is igazságot követelnek a próféták. Képtelenek oly fölfogásra, hogy a közéletben, az államvezetésben, a nemzetközi érintkezésben más érvényesüljön, mint az erkölcs. Armányt a politikában sem bírnak el.

Prófétáink azt vallják, hogy Izraelnek erkölcsi hivatása van, nem politikai. Ezért Hósea is, Jesája is, Jirmijáhu is tartóztatják Izraelt a nemzetközi szövetkezésektől, a politikai kalandoktól. A VIII. század második felében mindenféle kísérlet történik, hogy Elő-Ázsia kis népei, Egyiptom védősége alatt, összefogjanak az asszír nagyhatalom ellen. Szíria, a fönikiai és filiszteus városállamok, Izrael északi birodalma, talán Móab is, tömörülnek Asszíria ellen. Júdát is meg akarják nyerni, erőszakkal is. Jeruzsálembé követek érkeznek a filiszteusoktól is, Aethiopiából is. Jesája sürgeti, küldjék vissza a követeket azzal, hogy Ción az Isten erejére van alapítva (XIV., 32.), nem politikai hatalomra. Végzetesnek, bűnösnek, szégyenletesnek bélyegzi a titkos szövetkezést Egyiptommal (XXIX., 15; XXX., 15—.). Amikor pedig később Jójákim király, majd Cidkijáhu hűbéres hűséget fogad Nebukadnecarnak, — Jirmijáhu éveken keresztül, töretlen, rendületlen eréllyel követeli, hogy állják ezt az esküt. Jirmijáhu vállalja még azt is, hogy hazaárulással vádolják,

börtönről-börtönre hurcolják; áll fenyegetést, testi bántalmazást, halálos veszedelmeket; mégsem tágít attól: a hűségesküt állni kell. Jechezkeél hasonlóan Cidkijáhu átpartolását Egyiptomhoz hitszegésnek bélyegzi (XVII., 14—16), Cidkijáhut magát szentségtörő gonosztevőnek (XXI., 30.). Ámósz, Jesája, Jirmijáhu, Jechezkeél politikusoknak is nagyobbaknak bizonyulnak, mint az állam akkori vezetői.

A népek történetében prófétáink az isteni igazságot keresték s találták. Asszíria nem több, mint Isten haragjának vesszeje.¹ Szintúgy Babilónia csak Isten kalapácsa (Jerem. L., 23; LI., 20.).

Ha már idegen népek iránt is a becsületes igazságot követelték prófétáink, — a két testvérállam közt, Izrael északi és déli birodalma közt a testvériséget sürgették. Ezt a testvériséget érvényesítik Ódéd próféta intelmére, a győztes sómróniak a legyőzött jeruzsálemiek iránt (I. fönn 14. l.). A birodalom kettészakadását prófétáink balvégzetnek érezték (Jes. VII., 17.). Jesája fájjalja, hogy Efrájim marja Menássét, Menássé marja Efrájimot, mindkettejük pedig Júdára veti magát (IX., 20.). A jövőben reménykedve, úgy látja, hogy Efrájim többé nem féltékenykedik Júdára, Júda nem szorongatja Efrájimot (Jes. XI., 13.). S amikor az északi birodalom után Júda is összeomlik, Jirmijáhu mindkettőnek föltámadásáról ábrándozik (XXXI.), Jechezkeél pedig a kettőnek testvéri egyesüléséről (XXXVII.).

¹ Ennek mása: Flagellum Dei, Isten ostora, malleus Dei, Isten kalapácsa. — Így énekli Zrínyi:

Jaj, török, néked, haragom vesszejének!

(Szigeti veszedelem. I. 24.)

5. Izrael hivatása.

Mi sem állhat távolabb prófétáinktól, mint az, hogy Izraelben nemzeti elbizakodottságot ébresszenek. Ámósz ünnepies esküt tétet Istennel, hogy utálja Izrael gögjét (VI., 8.).

A próféták kellő határok közé szorították azt a hitet, hogy Izrael Istennek kiválasztott népe. A népies hiedelem a kiválasztottságot többféleképp okolta meg. Alapította arra, hogy Izrael leszármazottja Isten kegyelte ősöknek. Alapította arra is, hogy Isten kiszabadította Izraelt Egyiptomból s tejjel-mézzel folyó országba telepítette. S alapította végül a kinyilatkoztatásra, hogy Izrael ismerte meg legelőbb Istent.

A származás gögjét is szétfoszlatja a prófétai szó: Ábrahám nem tud rólunk, Izrael (Jákob) nem ismer minket, te Isten vagy atyánk, megváltónk (Jes. LXIII., 16.). Hósea föltárja Jákob ősatya egész gyarlóságát: rászedte testvérét, kifogott az angyalon, nőért vállalt szolgaságot (XII., 4., 5., 13.).

Ámósz viszont inti a népet, ne legyenek oly nagyra azzal, hogy Isten kivezette őket Egyiptomból, hogy hazát adott nekik, — hisz a filiszteusokat is kivezette Kréta szigetéről (a róluk elnevezett Palesztinába), az arameusokat pedig Kir-ből, — Izrael mivel sem különb a négereknél (IX., 7.). Jirmijáhu is kiemeli, hogy Izrael dicső örökségül kapott gyönyörűséges országot (III., 19.), Isten bevezette, hogy javát, gyümölcsét élvezze, — ámde Izrael bűnnel fertőzte az országot, utálattá változtatta (II., 7.). Jechezkeél osztja a népies hitet, hogy a Szentföld a földnek közepe. A babilóniaiak

Bábelt, a görögök Delphit nézték a föld köldökének, — Jechezkeél Palesztinát látja annak (XXXVIII., 13.), de Izrael méltatlannak bizonyult reá (V., 5 ; XX., 6.).

Marad a harmadik jogcím a kiválasztottságra : az, hogy Izrael ismerte meg legelőbb Istent. Izraelnek ezt az érdemét meleg szóval méltatja Hósea : Mint szőlőt a pusztában találtam Izraelt, mint korán érő füge zsen-géjét láttam atyáitokat (IX., 10). Mint mikor valaki sivatagban vándorol, tavasszal, amikor még termő földön sem érik szőlő, sem füge s mégis rátalál váratlan gyümölcsre, — olyan Izrael történelmi pályája elején, megismerte Istent olyankor, mikor a hatalmasabb, műveltebb Egyiptom, Babilónia, Asszíria még Istent nem sejtette. Csakhogy Izrael csakhamar eljátszotta ezt az érdemét, még a pusztai vándorlás során Baal Peór imádására aljasodott (Hósea IX., 10.). Jirmijáhu hitványabbnak bélyegzi Izraelt más népeknél : más népek nem cserélnék istent, pedig az ő bálványaik semmisek, — csak Izrael vetemedik arra a hallatlan hűtlenségre, hogy elhagyja dicső Istenét (II., 10—13.). Még az exilium után is egyik próféta úgy látja, hogy Isten nevét más népek inkább tisztelik, mint Izrael s hogy tisztább áldozattal áldoznak neki. (Maleáchi II., 11.).

A kiválasztottságnak klasszikus meghatározását Ámósznak köszönjük : «Csak titeket ismertelek meg a föld valamennyi nemzetsége közül, ezért számon kérem rajtatok minden vétkeketek» (III., 2.), azaz : a kiválasztottság nem kiváltság, hanem fokozott felelősség, súlyosabb kötelesség.

Sőt kötelességnél is több : hivatás. Ezt a hivatást legteljesebben az exiliumnak nemes vigasztalója látta

meg. Nem csodá, hogy épp akkor, épp ő. — Júda számkivetésbe kerül Babilóniába. Kicsiny, egy-két magyar vármegyénél nem nagyobb államból belekerülnek egy világbirodalomba. Gazdagság, hatalom, művészet, műveltség elkápráztathatta őket. Elbódultak, elkábultak, törpéknek érezhették magukat. De fölocsúdva, arra ébrednek, hogy ezekben a ragyogó templomokban bálványt imádnak, hogy ezt a hatalmas birodalmat kegyetlen vérengzés teremtette meg, erőszak tartja össze, igazságtalanság kormányozza. S ekkor arra eszméltek, hogy számkivetésükben nekik történelmi hivatás jutott. A kicsiny Júdának az a hivatása, hogy a nagy nemzeteket erkölcsre, istenismeretre tanítsa. Az exilium prófétaja ezért isteni szózáttal fordul a számkivetett Izraelhez: te szolgám vagy, Isten szolgája, de korántsem volna elég, ha abban volnál a szolgám, hogy föltámaszszad Jákob törzsét s hogy visszatérítsd (földjükre és Istenükhöz) Izrael csodásan megőrzöttjeit, — hanem adlak téged világítóul nemzeteknek, hogy üdvösségem elhasson a föld széléig (Jes. XLIX., 1—6.).

Izraelnek ez a rendeltetése tehát eszméletes, tudatos. S ebben különbözik Izrael hivatása annak a két népnek történelmi hivatásától, amelyeken európai művelődésünk nyugszik: a görögétől és a rómainál. Mi ma az évezredek távlatából világosan látjuk: Hellas megtanította az emberiséget, hogy a szépet a művészetben, az igazat az elmélkedésben megvalósítsa. Szintúgy látjuk: Róma példát adott jogalkotásra, államszervezésre, kormányzásra. De sem Hellas, sem Róma maga nem ismerte föl, nem ismerte el, hogy neki kötelessége az emberiséget művészetre, bölcselkedésre, illetőleg jog-

alkotásra, államkormányzásra tanítania. Ellenben Izrael tudta, vallotta, hirdette: neki rendeltetése az emberiséget erkölcsre, istenismeretre nevelni.

Az emberiség hivatása és jövője.

Szentírásunknak egyik legszellemesebb, mélyreható kutatója, Gunkel, megfigyeli, hogy a világtörténelmi szemlélet a régi Izraelben támad s Dániel könyvében nyilatkozik meg legelőször. De már jóval Dániel könyvének keletkezése előtt prófétáink világtörténelmileg gondolkodtak. A Tóra is az egész emberiségnek keletkezését kívánja megvilágítani. A próféták közül csak Jóél, Cefanja, Chaggai szorítkozik Izraelre. Ámós, Jesája, Jirmijáhu, Jechezkeél könyvének jelentékeny része idegen népeknek van szentelve. A nagy vigasztaló próféta Kyrost, a perzsák királyát, Isten fölkentjének köszönti, dicsőíti (Jes. XLV.), sőt még Nebukadnecárt is, a jeruzsálemi szentély lerombolóját, Jirmijáhu könyve Isten szolgájának ismeri el (XXV., 9; XXVII., 6.). Prófétáink a népek iránt nemcsak érdeklődést, hanem felelősséget is éreztek. Erre vall az exilium prófétájának eszménye Izraelről, mint Isten szolgájáról, nemzetek tanítójáról. Ebben a prófétában látják a missziónak, az emberiség megtérítésének hirdetőjét.

A térítőknak és a megtérteknek viszonyát következőkép láttatja a jövőnek eszményi képe: «Azon a napon Izrael harmadmagával, Egyiptommal és Asszíriával, áldásul lesz a földön. Megáldja őket a seregek Ura, mondván: Áldott vagy népem Egyiptom, kezem műve Asszíria, örökségem Izrael» (Jes. XIX., 24., 25.). Tehát

minden nép Isten népe lesz, Izraelnek csak az a kiválósága, hogy ő Istennek öröksége, azaz régtől fogva Istené; de Isten áldása minden népre száll.

S milyen ez az áldás, mely az emberiségre vár? Több prófétai képünk maradt erről az eszményi jövőőről. Vegyük szemügyre legalább az egyiket.

«Majd később eljövendő napokban az Örökkévaló templomának hegye . . . kiemelkedik a magaslatokon. Népek özönlenek feléje. Elindul számos nemzet s szól: jertek, menjünk föl az Örökkévaló hegyére, Jákob Istenének házához, hadd tanítson minket útjaira, hadd járjunk az ő ösvényein, mert Ciónból indul ki az oktatás és az Örökkévaló igéje Jeruzsálemből. Ő ítél nagy népek közt, dönt hatalmas nemzeteknek, messzire. Átkovácsolják kardjaikat ekevasakká, dárdáikat szőlőnyeső késekké, nemzet nem emel nemzetre kardot, nem tanulják többé a harc mesterségét. Mindenki a maga szőlejének, a maga fügefájának tövében ül, nincs aki fölriasztaná, — hisz az Örökkévaló szája szólt. Mert ha minden nép a maga Istenének nevében jár, — járjunk mi is örök Istenünk nevében, mindörökké.» (Micha IV., 1—5; Jes. II., 1—5.).

Ción hegye tehát csodásan kiemelkedik, — akár a Grál vára. Vonzza a népeket. Mit keresnek? Oktatást. S mire tanítja őket Ción? Igazságra. Igazság szabályozza a nemzetek ügyeit. Ha igazság a földnek rendje, erre a rendületlen alapra építhető a világbéke. Az emberiség megnyugvásra jut.

Ez a hatalmas prófétai biztatás minden népnek szól. A legrészletesebben, szinte aprólékosan Jechezkeél rajzolja Isten eljövendő birodalmát: elrendeli, hogy

az idegen is részesedjék a Szentföld birtokában (Ez. XLVII., 22., 23.). Egy másik próféta pedig a Szentföldre özönlő idegeneket kohanitákká, levitákká, Isten fölként papjaivá avatja (Jes. LXVI., 21.).

Az emberiségnek hivatása, jövője a testvéresülés. Ennek a testvéresülésnek hirdetői, rajongói a próféták. Az egységes, egyetemes emberiségnek szószólói, munkásai. A világtörténelmi szemléletnek mesterei. Már ezért is a világtörténelemben díszhely illeti prófétáinkat.

DR. HELLER BERNÁT.

EMLÉKBESZÉD VÉSZI JÓZSEF FELETT.

Egy éve mult januárban, hogy Vészi József átlépett az élet és halál titokzatos mesgyéjen. De akkor már évek óta megvált munkájától és munkatársaitól és visszavonult a nem kívánatos nyugalomba. A férfiaságára oly büszke férfi nem tűrhette, hogy lássák, vagy éppen szánják erői lassú elhanyaglását. A haldokló titán, aki valamikor játszva dobálódzott mázsás súlyokkal, nem várta be, hogy idegenek tanui legyenek gyarlóságainak, amelyek alól az aggkor senkit sem mentesít.

Így hát Vészi József már évekkel ezelőtt elhagyott bennünket. És mégis az az érzésem, hogy szakadatlanul velünk van. Nemcsak itt és most ebben az ünnepi órában, amelyet az ő emlékezetének szentelünk, hanem közöttünk időzik munkánk közben, rajtunk tartja a szemét, felelősségre von bennünket, gáncsol és jutalmaz aszerint, ahogy az ő nagyszerű, de terhes örökségével

sáfarkodunk. Természetesnek fogja találni mindenki, ő maga is, hogy ide, ebbe a gyülekezetbe megidézzük. Ha őt idézzük, szellemet idézünk. És ha nem jelenik meg hívó szavunkra, akkor a hiba nem benne van, hanem a hívó szó elégtelenségében. És én mégis megkísértem, hogy idevárjam közénk. Hogy újra láttassam abban az alakban, amelyet földi léte rendjén viselt. Hogy megmutassam szellemi alkatát és erkölcsi struktúráját. Hogy kihámozzam szokatlanul hosszú pályájának szokatlanul erős küzdelmeiből azokat az eszméket, amelyek hevítették, a célokat, amelyek felé tört és az ideálokat, amelyeknek legnemesebb érzelmeit, heves indulatait, szenvedélyes temperamentumát, tüzes elméjét, örökké mozgásban lévő gondolatgépezetét áldozta. Meg kell mutatnom, miért élt és miért harcolt. Mit ért el abból, amire vágyott és mit hagyott nálánál szerencsésebb és boldogabb nemzedékekre szent kötelességképpen a haza, a nemzet, az emberiség szolgálatában.

Meg kell mutatnom az egész embert, mert csak így győzhetem meg hallgatóimat és olvasóimat arról, hogy *nagy embert* méltatok. Rá kell tapintanom lényének rejtettebb vonásaira is. És végül el kell őt helyeznem térben és időben: a történelmi Magyarország ama terében, amelyet Isten szabott ki és az örök természet állapított meg számunkra és a XIX. század második felében és az új század első négy évtizedében, a tragikus sorsfordulat tengelyében; mert csak így válhatik világossá, milyen hatások alatt érett naggyá és milyen hatásokat sugárzott ki magából, mi a jelentősége Magyarország utolsó hatvan esztendejének históriájá-

ban. Tudom, hogy a feladat, amelyre kijelöltettem, nagyon nehéz. Tudom, hogy messze meghaladja szerény képességeimet. És mégis vállalkoztam rá, örömmel és büszkén. Erőt és bátorságot e vállalkozáshoz az a tudat adott, hogy ismertem Vészi Józsefet, mint csak igen kevesen. És mivel oly nagyon közlelől és alaposan és minden oldaláról ismertem, épp azért végtelenül nagyrabecsültem és a tanítvány hálás hűségével szerettem. Magam sem tudnám megmondani, vajjon jobban szerettem vagy becsültem-e.

I.

Kerek húsz esztendeig szolgáltam Vészi Józsefet. Együttmunkálkodásunk első napjától kezdve vezérkarához tartoztam. Napjában többször érintkeztem vele; hivatalosan, mert számára mindig a hivatás volt a legfontosabb, de azután, ha akadt néhány szabad perce, szívesen elbeszélgetett velem nem hivatalos ügyekről is. Láttam dolgozni, láttam pihenni. Nagy volt, ha dolgozott és emberfeletti méretű még akkor is, mikor pihent. Túlzás nélkül állíthatom, hogy egyszerre öt ember munkáját végezte: a főszerkesztőét, aki irányít, munkát oszt, alárendeltjeit az események színhelyeire kiküldi és mindezen kívül felekkel tárgyal, minisztereket, követeket, államférfiakat fogad, idegen kartársak rendelkezésére áll, lapját és önnön személyét képviseli; azután a szerkesztőét, aki minden kéziratot elolvas, mert mindenert felelősnek érzi magát, javít, kurtít, betold, változtat saját belátása szerint; továbbá a publicistáét, aki a napisajtó anyagának gondos és

kritikai feldolgozása után vezércikket diktál; az egyszerű munkatársét, aki szívesen vállalja valamely művészi, irodalmi, sőt akár rendőri hír megírását is, ha a téma érdekli; és végül a fordítóét, aki munkatorlódás esetében, vagy ha különös gondot követelő parlamenti beszédről volt szó, nem tartotta méltóságán alul valónak, hogy maga mondja tollba az ilyen kényes cikkek fordítását.

De ahogy a munkában egészen egyéni, utánozhatatlan, eltanulhatatlan stílusa, tempója és dinamikája volt, hasonlatoskép a pihenésben is. Telhetetlenül szomjas volt a tudásra. Könyvtornyok emelkedtek dolgozószobája falai mentén és íróasztalán, és a legjobban itt, a könyvei között érezte magát. Mohón falta a történelmi, szociológiai, filozófiai műveket. De otthon volt a nemzetgazdaságban és a modern természettudományokban is. Korán elhúnyt, zseniális fia, Gyula révén feltámadt érdeklődése a biológia és a biokémia problémái iránt is. A szó legigazabb és legnemesebb értelmében polihisztor volt. Ha a *homo* kiválóképpen értelmes lényt, a *humanum* az emberi érdeklődés teljes körét jelenti, akkor Vészi József nyugodtan magára vonatkoztathatta Terentius mondását: «*Homo sum; humani nihil a me alienum puto*», ember vagyok és semmit, ami emberi, magamtól idegennek nem érzek. Láttam és figyeltem Vészi Józsefet családjá körében is és itt mondhatta aztán a legteljesebb joggal önmagáról: «*Homo sum*». Ember volt, a legemberségesebb ember. Hozzá méltó, fennkölt gondolkodású hitvesének gyengéden szerető, lovagias férje, gyermekeinek gondos és áldozatkész atyja.

Vészi József bőségesen kitapasztalta a sors forgandóságát. Volt fenn és lenn. Élvezte a hatalom gyönyöreit és a száműzés gyötrelmeit. Ifjúkora kezdetétől férfikora deléig jó ismerőse, sőt elválhatatlan barátja volt a gond, a szegénység, a kenyérért való mindennapi kínlódás. Meg-megingott, de sohasem merült el élete naszádjá; és éltette a remény, hogy gyermekei is boldogulni fognak, mintahogy boldogultak is, nem az ő tetterős és áldozatra mindig kész apai szívének cselekvő és boldog hozzájárulása nélkül.

Láttam Vészi Józsefet társaságban, mikor vendéget látott és mikor vendégként ült barátai asztalánál. Sohasem találkoztam nálánál nyájasabb, elragadóbb házigazdával. Grandseigneur volt, aki sokat tartott háza szolid díszére és jómódjára. Megbecsülhetetlen volt mint vendég. Szikrázó elmésséggel vezette a társalgást, amelynek tárgyául akárhányszor szándékosan a legnehezebb, de legérdekesebb politikai, közgazdasági vagy filozófiai kérdéseket választotta. Közben ráért arra is, hogy bókoljon a háziasszony konyhájának és dícsérje a háziúr pincéjét és tettekkel bizonyította, hogy bókja nem üres dícséret. Szerette a társaséletet, mert szerette az életet. Kedvét találta a szép nők csillogásában, ragyogó ékszereiben és toilette-jeiben, az ünnepi összejövetel örömeitől kipirult arcában. Jólesett neki a szürke robottól való szabadulás, a tisztultabb légkör, a gondtalanságnak, a feszültségtől való feloldódásnak egy-egy ritka perce vagy órája.

Találkoztam Vészi Józseffel az eszmék és érvek küzdőterén, a parlamentben is. Ott és egyebütt hallottam őt beszélni, vitatkozni, rögtönözve riposztolni.

Látványosság volt ez a nekihevült, összecsapásra mindig kész férfias férfi, amint belső tüztől felhevületen, de mindig szigorú önfegyelmezés ellenőrködése alatt lovagi tornára szállt ellenfeleivel. Még a túlsó tábor is megtapsolta. És ha a küzdelem elfajult — nem az ő hibájából, mert őt műveltsége és ízlése mindig visszatartotta a durvaságtól — és a vita folytatása a vívóterembe helyeződött át, Vészi József ott is egész férfi volt, aki csaknem ugyanolyan virtuozitással forgatta a kardot, mint a tollat.

Mármost, ha valaki ilyen alaposan, úgyszólván minden oldalról ismer egy jelentékeny férfit, mint én Vészi Józsefet, annak felületes látszat szerint gyerekjáték lehet emlékbeszédet mondani hősről. Csak össze kell szednie és valamennyire rendszerbe öntenie emlékeit. S ha aztán némileg birtokában van az írás mestersége is, akkor a munka megy mint a karikacsapás: hozzáül és elvégzi a reábízott penzumot. Fájdalom, a dolog ennyire mégsem egyszerű. A mi esetünkben semmiképpen sem az. Az irodalomtörténetíró közel sem ér céljához, ha megszokott módszerével él és sztereotíppé vált stíljét akarja reá alkalmazni. Még a hivatott historikusnak is kemény dió egy oly szabású egyéniség teljes értékű jellemzése, amilyen Vészi József volt. Mert annak is hőse egyéni sorsán túl számba kell vennie a kort, amelybe az beleszületett és amelynek lelki és szellemi alkatán életének munkássága sokat változtatott. Mérlegelnie kell a hatást és ellenhatást, amely Vészit előbb fogékony, mindenfelé érdeklődő, minden irányban kereső és kutató tanítvánnyá, később azonban a közvélemény nagyhatású irányítójává, a

kor tanujává és mesterévé tette. Egy nagytehetségű, eredeti, úttörő szobrászra bízom, hogy gondoskodjék Vészi József személyének kimerítő jellemzéséről és a köztudat számára való halhatatlanításáról. De aztán faragja szobrát márványból, a legnemesebb anyagból. Legyen az a márvány fehér, mint Vészi József férfijelleme. Legyen csillogó, mint Vészi József elméje, tudása és tehetsége. És legyen *egy* darabból való mint ő, aki a sors hullámvásai, apálya és dagálya között is mindig ugyanaz maradt. Mindenekelőtt azonban legyen a szobor monumentális, mert monumentális embert kell ábrázolnia. Az óvatos, lelkiismeretes, jelzőivel és jelzavaival takarékos írónak ritkán van rá alkalma, hogy egy kortársáról leírja: *ez nagy ember volt*. Vészi Józsefről habozás nélkül, felelősségünk teljes tudatában ki merjük mondani: nagy ember volt. Írónak, újságírónak, publicistának, organizátornak, férfinak, embernek egyaránt a kiválasztottak, a legtöbbre hivatottak közül való. Talán ildomtalannak tetszik, hogy a szellemség egy szürke közkatonája ilyen merészen osztogatja a halhatatlanság hadvezéri rangját. De sorsom úgy akarta, hogy hosszú pályám folyamán korom három legtöbbet emlegetett, legszélesebb körökre ható publicistájának éljek közvetlen közelében. Alkalmam volt ezt a három embert napról-napra megfigyelni, tanulmányozni és egybevetni. Az összehasonlító kritika nem kenyerem, de ennek a három közírónak egymás mellé állítása talán nem lesz érdektelen, sem tanulság nélkül való és igazolni fogja, amit Vészi Józsefről mondtam.

A hivatásos újságírást a «Magyarország» című estilapnál kezdtem 1898-ban. Főszerkesztőm Holló Lajos

volt, főmunkatársa Bartha Miklós. Bartha Miklós volt a lap primadonnája. Az ő vezércikkeiért kapkodták el minden este a lapot, mint a pékkemencéből frissen kikerült zsemlyét. Írásait szívesen olvasta a budapesti kispolgár és a vidéki függetlenségi intellektuel. Mi volt forrása Bartha példátlan népszerűségének? Egyedül stílusa. Új eszméket nem termelt. Eszméssel egyáltalán nem szeretett vesződni. Mindig olyan tárgyról írt, amelyben anyagot talált a tömegek felizgatására. Ezeket a tárgyakat megformálta a maga retorikájára még akkor is, ha ezek a tárgyak egyébként objektív kezelést, tudást és szakavatottságot követeltek. Például az önálló nemzeti bank felállításának problémája. Minden komoly ember meg volt győződve róla, hogy Bartha Miklósnak sejtelve sincs egy bank, különösképp egy állami bank felállításának és megszervezésének feltételeiről, módjairól, technikai kellékeiről. Még kevésbé látta előre egy ily intézmény megteremtésének gazdasági és pénzügyi következményeit. De ő ilyesmire nem is gondolt. Ő csak okádta a tüzet nap-nap után az osztrák-magyar közös jegybank ellen és csábító színekben festette a magyar elé, mi lesz egyszer, ha majd győz a függetlenségi eszme és mi fogjuk a bankót nyomatni. Amint mondtam: hatásának és népszerűségének egyetlen forrása vezércikkeinek stílusa volt. Valóban ez a stílus egészen egyéni, Bartha Miklós-i jelességekkel tündökölt. Tele volt szenvedélyes felkiáltásokkal, szónoki kérdésekkel, színes hasonlatokkal. Majdnem minden mondat végén felkiáltójel és ama bizonyos három pont. Az a három pont, amely az olvasóra bízta, hogy egészítse ki az író gondolatait.

Azokat a gondolatokat is, amelyek az író koponyájában soha meg sem születtek. A népszerű vezércikkíró egyszerre letűnt a magyar firmamentumról, anélkül, hogy a lelkekben nyomot hagyott volna hátra. A társadalom egy rétege a gyász pillanatnyi felhevülésében szobrot ajándékozott egykori kedveltjének. De mire a szobrot felavatták, a legtöbb arrajáró azt kérdezte magában: ki lehet ez a nyájas, szakállas öregúr, akit itt szoborral tiszteltek meg.

A Magyarországtól sorsom a «Budapesti Hirlap»-hoz szólított, amely akkor állott virágjában. Mindnyájunk bálványa, tanítómestere és atyja — néha kissé közömbös, hogy ne mondjam szórakozott atyja — Rákosi Jenő volt. Tizenöt évig dolgoztam lapjánál nagyon sokfajta alkalmaztatásban. Ezen nem volt mit restelnem, mert ő maga éppoly sokoldalú munkása volt lapjának. Ha az utcán látott valami balesetet, csődületet vagy tüntetést, nem volt rest megírni róla a riportot. Még a Különféle rovatot is megtisztelte kéziratával. Rákosi Jenő nagyszabású publicista volt még világviszonylatban is. Szokatlanul sokoldalú és alapos világirodalmi műveltség állott rendelkezésére. Rendkívül finom szimattal volt megáldva politikai dolgokban, nemcsak megérezte, hanem amíg hatalma és tekintélye volt hozzá, irányította és befolyásolta is a politikai időjárás változásait. Belpolitikai területen souverain úr volt, felette állt a személyeknek még akkor is, ha ezek miniszterek vagy akár miniszterelnökök voltak. Tekintélye vitán felül állott. Tudták róla, hogy gondolkodó fő, termékeny agy, aki eszméinek meg tudja adni a stílusos formát is. Stílusa lendületes volt. Nem oly

patétikus, mint Bartha Miklósé, de viszont tartalmasabb, meggyőzőbb, magvasabb. Ha elragadta a lelkesedés, tudott ő is színes rakétákat eregetni, de nem ilyenkor volt a legszimpatikusabb. Sokáig bosszús mosollyal emlegették bizonyos körökben a plejádokat, t. i. a koalíció minisztereit, akiket Rákosi Jenő az égi csillagokkal hasonlított össze. Később ő maga is beismerte, hogy az ő plejádjai nagyon is földönjáró csillagok voltak.

Külpolitikai vezércikkeiben őszintén szólva sohasem vitte többre a kezügyességgel megáldott dilettánsnál. Nem mintha az éleslátás hiányzott volna belőle, vagy mintha itt cserbenhagyta volna mindig éber és éles judiciuma. Egyszerűen hiányzott a külpolitikához a tanultsága. Ő, aki késő vénségéig görög tragikusokat fordított és viszont elolvasta egy-egy frissen felötlött magyar tehetség legújabb sütetű munkáját is: soha egy nemzetgazdasági, diplomáciai vagy komoly történeti művet nem vett a kezébe. A nagy nemzetközi összefüggésekig, amelyeknek hazája sorsára is döntő jelentősége volt, nem jutott el.

A háború utáni első hónapban hívott meg Vészi József a Pester Lloyd kötelékébe. A lapnak nemcsak főszerkesztője, hanem legszorgalmasabb munkatársa is Vészi József volt. Vezércikkei klasszikus iskolapéldái ennek a műfajnak. Nemcsak azért, mert bennük széleskörű műveltség, mélyen megalapozott tudás, higgadt ítélet, okos igazmondás, eleven, szemléletes, helyelközzel a költőiségig emelkedő lendület ragyogott. Valami más avatta ezeket a cikkeket jelentőssé és példaadóvá. Az, hogy Vészi József ösztönösen meg-

érezte a közvélemény szíve lüktetését. És amit ott megérezett, annak csalhatatlan formai készséggel és tökéletes kifejező erővel tudott hangot adni. Lapja egy művelt, öntudatos, független polgári rétegre támaszkodott. Mialatt ő ezt a közönséget kioktatta és irányította, olvasói abban a hitben ringatóztak, hogy a publicista azt írja meg, amit ők gondoltak. Hogy az ő politikai hitük a primárius és amit a publicista ír, az csak szófafoglalása az ő hitüknek. Azonban ez a felfogás jóhiszemű tévedés, de mégis csak tévedés. Az írónak csak akkor van tekintélye, ha van gerince és önálló véleménye. Ha meg lehet érezni rajta a meggyőződés hevét. Ha nyíltan, becsületesen, minden következményért helytálló bátorsággal vallja politikai credóját vagy erkölcsi világnézetét. Vészi József politikai hitvallása első vezércikkétől az utolsóig törés nélkül való egyenes vonalat mutat. Az aradi vértanúk sírjainak szomszédságában látta meg a napvilágot. Első öntudatos eszmélésére nemzetünk nagy tragédiája vetett árnyékot. Magyaroknak született, magyaroknak nevelkedett, gazdag lelkiisége legbecsesebb értékének magyarságát tartotta. Ez volt az uralkodó vonás mind emberi, mind írói, mind publicisztikai jellemében. Aki kétségbevonta magyarságát, az léte gyökerében támadta meg. Hogy német újságíró lett belőle, az semmitsem változtatott magyarságának akár igaz, akár intenzív voltán. Ellenkezőleg, számára a német nyelven való írás fegyver volt, amellyel hatékonyabbá tudta tenni a nemzete legszebb javaiért vívott küzdelmet.

A középiskola küszöbét abban az évben lépte át, mikor a király összebékült nemzetével és ezzel el-

indította a békés prosperitásnak, a gazdag virágzásnak, a nemzet egészét árába ragadó optimizmusnak és vállalkozókedvnek boldog korszakát. Ennek a kornak politikai és világnézeti hitvallása a liberalizmus. Vészi József úgyszólván gyermekfővel esküdött fel a liberalizmus zászlájára. És amit ifjonta fogadott, azt híven, következetesen és rendületlenül állotta késő vénségéig. Még nagyon is a kombattáns publicisták közé tartozott, sőt a legelső harcosok sorában vitézkedett, amikor elkövetkezett a nemzet borzalmas katasztrófája és ezzel pontosan egyidőben a liberalizmus bukása, megcsúfolása és keresztrefeszítése. Könnyű lett volna Vészi Józsefnek is, mint annyi másnak, politikai arcukat változtatnia. Könnyű lett volna a mellét vernie: megértettem és én is követem a kor szavát. Megértette a kor szavát, mert az ő világos feje, az ő tűzelméje mindent megértett. De követni nem követte. Meg kellett érnie, hogy egykor gyönyörű ideálja pajkos és műveletlen suhancok gúnytárgyává lett. Végig kellett hallgatnia a parlamentben, mikor Kossuth, Deák, Eötvös emlékét meggyalázták. Napról-napra olvashatta a túloldal sajtójában, hogy a liberalizmus végleg, örökre és dicstelenül kiszenvedett. De ő nem tántorult meg. Egyedül, elszigetelten, ádáz túlerőtől ostromolva, megmaradt hite mellett. És bízva-bízott abban, hogy: «feltámad egykor még, ki most halott».

Az ő számára a liberalizmus nem volt üres jelszó, léha ajakgimnasztika, hanem megteljesedett élő tartalommal. Imádta a szabadságot, mindenekelőtt a szellem szabadságát. Síkraszállott minden törekvés ellen, amely béklyóba akarta verni akár a sajtót, akár

a művészetet, akár a tudományt. Gyönyörűségét találta az eszméért való küzdelemben, a küzdelem minden kockázatában és veszedelmében. Fanatikus volt a jogkiterjesztésnek, a társadalmi problémák becsületes és gyökeres megoldásának, elsősül az általános szavazati jognak. Volt idő, amikor e kérdésben szembekerült csaknem az egész felizgatott magyar közvéleménnyel. 1905 őszén tört ki vulkáni erővel az életre-halálra szóló harc az általános választójog hívei és ellenzői között. Az ország kétségbeejtő helyzetben volt. Nem párt-, hanem alkotmányválság fenyegette. Tisza Istvánt pártjával együtt elsöpörte az obstruáló ellenzék által szított gyűlölet. Utódot nehéz volt találni, aki vállalkozott volna arra, hogy a parlamenti többség ellenére kormányozzon. Erre a felette veszedelmes és népszerűtlen feladatra Ferenc József kénytelen volt régi, bizalmas barátját, báró Fejérváry Gézárt megkérni. A derék katona meghozta az áldozatot, kabinetet alakított és elkezdte golgota-útját. Az új kormány jelszava, létalapja az általános választójog volt.

Vészi József lapja, a Budapesti Napló, akkor állott népszerűsége tetőfokán. És Vészi József odavetette ezt a népszerűséget, tekintélyét, jövőjét, lapját, hogy segítsen a nagy eszmét valóra váltani. Nem lehet meghatoottság és csodálat nélkül olvasni a Budapesti Napló ezidőben megjelent számait. A lap élén nap-nap után ott találjuk a (V) jelzést a vezércikkek előtt. Tüzes láva árad ezekből a sorokból. Lelkesedés a nagy ügyért. Elkeseredés az ellenfél perfidiáján. Maró gúny és vad szenvedélyesség. A vértanuk szomorú nemzeti ünnepnapján így ír :

«A magyar szabadság, a magyar népszabadság szent mártírjainak sírjához nagy zarándoklás leszen a holnapi emléknapon. A kripták mélyén a mártírok koporsói jó, hogy nem üvegből valók. Legalább nem láthatják a zarándokok, hogy közeledtükre a magyar szabadság, a magyar népszabadság hősies lelkű áldozatai megfordulnak sírjukban. Mert a mostani divat szerint való nemzeti politika valóságos megcsúfolása annak a magasztos szabadságeszmének, amelyért a mártírok vére folyt.»

Végre 1905 október 24-én megvált szeretett lapjától, amely az ő alkotása volt, az ő szívevéréből született és írói és emberi jellemének minden vonását arcán hordozta. Meg kellett válnia, hogy mint a kormányzat cselekvő részese segítsen valóraváltani azt, ami eddig csak «politikai rajongók álma» volt, az általános szavazati jogot. A király kinevezte tiszteletbeli miniszteri tanácsossá és Fejérváry rábízta a miniszterelnökségi sajtóiroda vezetését.

II.

Hozzá tartozott Vészi József politikai arcához és egész ideológiájának egyik sarkalatos pontja volt, hogy rajongott Budapestért. Mint gyermek került a fővárosba, végigélte hatalmas lendületű fejlődését, szépülését, gazdagodását és megmagyarosodását. Hittel hitte, hogy az egyetemes magyar nemzet kultúrképességének, európaiságának, szellemi tartalmának és művészi alkotóképességének Budapest a természetes gyújtópontja. S mikor a reakció kitalálta a bűnös Budapest demagóg jelszavát, mikor tüzes istennyilával fenyegették meg

ezt a várost, akkor Vészi József nyílt sisakkal és kitárt kebellet állt ki Budapest védelmére. Meg merte mondani, hogy ez a nemzet öngyilkosságot követ el, ha legdrágább kincsének életére tör, vagy ha csak jelentőségében alá akarja szállítani. A makacs és elkeseredett küzdelemben a világosság és sötétség szelleme között végül is a világosság győzött és győzelmében Vészi József írásainak, izgatásának, nyugtalanító propagandájának tetemes része volt.

Közjogi téren Vészi József a kiegyezés hívei közé tartozott. Ezt az álláspontot képviselte a sajtóban, a törvényhozás házában, a delegációban. Nála ez az attitűd korántsem a gondolkozásra való restségből, konkra leső opportunizmusból vagy a többséghez ügyeskedően alkalmazkodó mimikriből fakadt, hanem egy felsőbbrendű belátásból, amelyhez később mind eljutotunk, csak hogy akkor már nem sok hasznát láttuk megokosodásunknak. Ő tudta, hogy ezen a geográfiai helyen, amelyet a Gondviselés számunkra kijelölt Európában, a Nyugat és Kelet mesgyéjén, szükség van egy nagyhatalomra, amely fenn tudja tartani e földrész országai és népei között az egyensúlyt, amely képes ellenállni a Drang nach Osten óriási nyomásának, de másfelől fékentartja a Balkánnak nyugtalankodásra nagyon is hajlamos néptörzseit.

És vajjon mi tette képessé Vészi Józsefet erre a felsőbbrendű belátásra, amelyre a világháborút megelőző időkben csak oly kevesen tudtak felemelkedni? Kizárólag az, hogy országokban és világrészekben gondolkodott. Hogy fejében volt a globus és pedig nem statikus állapotban, ahogy honfoglalások, hódítások, rablá-

sok és nemzetközi szerződések annakidején kiszabták ; hanem folyton változó határokkal és folyton változó hatalmi tényezőkkel, ahogy az egyik nép mohósága, bátorsága, anyagi ereje, szellemi felsőbbbsége kiterjeszti őket, ahogy a másik nép elmaradottsága, gyávasága, élni nem tudása eltűri megcsönkítésukat. Nem volt nyílt kérdés Ázsiában vagy Ausztráliában, amelyet *ex asse* nem ismert, amelynek megoldási lehetőségeit felsorolni ne tudta volna. Nem volt államférfiú a dél-amerikai latin köztársaságokban vagy Rhodésiában, akinek képességeit fel nem mérte, ambícióit tisztán ne látta, akciós rádiuszát a térképen kirajzolni ne tudta volna. Ebben a tekintetben tudása szinte határtalan-
nak tetszett. De tudásánál is bámulatosabb volt ösztöne. Idegen országok követei, akiket hivatásuk és kormányuk elhatározása messzeföldről sodort hozzánk, először őt keresték fel a nemhivatalos Magyarország tekintélyei közül, hogy tájékozódást nyerjenek tőle. És megannyiszor ámulattal, kissé szédülő fejjel hagyták el szobáját két-három órai időzés után, mert nemcsak Magyarország, nemcsak Európa, nemcsak az egész világ, hanem a tulajdon hazájuk viszonyairól is megtanultak egyet-mást, amit eddig nem tudtak. Vészi József volt Magyarországnak egyik legnagyobb hatású, a külföldön is legismertebb diplomatája. Diplomata rang nélkül, érdemjelek nélkül, kormány megbízás nélkül. Itthonülő diplomata. S amikor a kormány kiküldte Genfbe a Népszövetséghez, hogy Magyarország vitális érdekeit képviselje, akkor meleg ékesszólásával és meggyőző érveivel az egész világból összegyűlt diplomatákat és diplomáciai újságírókat magával ragadta.

Vészi Józsefnek szenvedélye volt a politika. A belpolitika és a nemzetközi politika egyaránt. Ezeknek szentelte lapjában a túlnyomó teret, ezeknek adta meg a legfeltűnőbb tipográfiát. Ezért az egyoldalúságért nem egyszer szemrehányást is kellett tőrnie, részint nem politikus munkatársaitól, részint női olvasóitól, akiket untatott a rengeteg vezércikk, entrefilet, Auslandschau és távirat. És az a különös, hogy Vészi József eredetileg nem is a politikából, hanem a tiszta irodalomból indult ki. És kapcsolatát mindvégig meg is tartotta az irodalommal. Nemcsak megtartotta, hanem magasabb síkba emelte. A politikai harcok legvadabb tombolásai közben is megőrizte tudatában a magyar irodalomnak nemzeti, sőt politikai jelentőségét. Tudta, hogy nemzeti létünknek egyik legfontosabb, legrokonszenvesebb és leghódítóbb megnyilatkozása a magyar irodalom és művészet. És ennek a meggyőződésnek a gyakorlatban is érvényt szerzett. Amint 1913-ban átvette a Pester Lloyd vezetését, kettős programot tűzött maga és lapja elé: megismertetni a nyugati szellem válogatott termékeit a magyarsággal és megismertetni a magyar szellem legjobb műveit a külfölddel. Ezt a programot magávalhozta abból az időből, mikor Berlinben a Jung Ungarn című havi folyóiratot szerkesztette. Vészi József vezetése alatt koncentráltan dolgoztunk a nagy eszme érdekében. Hoztuk az újakat és a legújabbakat a magyar írók közül, de nem szűntünk meg azon is dolgozni, hogy jóvátegyük a világirodalom igazságtalanságait régi klasszikusainkkal, Katona Józseffel, Vörösmartyval, Kölcseyvel, Berzsenyivel, Arannyal, Tompával szemben, és hogy a tündöklő magyar ingéniumok

útját az általános megismerés és elismerés felé egyen-
gessük. A nyugalom utolsó két évében, amikor már nem
tartotta kezében lapunk sorsát, gyakran fejszóválva
és aggódva szemlélte az idők változásait. Mint utódja
a főszerkesztői székben Vészi József koporsójánál mon-
dotta: «nem mindig értett egyet azzal, amit tettünk,
mert megtenni kénytelenek voltunk». De ha politikáját
nem is követtük, változatlanul és rendületlenül kitar-
tottunk irodalmi, művészeti és szellemi programja
mellett, mert ez a program nincs kitéve a változó
korok politikai divatjának, nincs kiszolgáltatva kényre-
kedvre a hatalomnak. Ez immanens, ez örök és addig
él, míg a magyarság maga. Ez a szintézise Keletnek és
Nyugatnak, európai és magyar szellemisségnek, a leg-
nagyobb és leggyümölcsözőbb bölcsesége volt a nagy
és bölcs Szent Istvánnak és a legnagyobb magyarnak,
gróf Széchenyi Istvánnak. Nemzetünk mindig akkor
hanyatlott és tört le, ha ezt a kettősséget megtagadta.
És akkor eszmélt önmagára és indult meg újra a hala-
dás és boldogulás útján, ha ezt az ikercsillagot válasz-
totta útmutatójának. Vészi Józsefnek a magyar iroda-
lom élő és holt nagyjai iránt való hódolatát könnyű
megérteni, ha pályája kiindulópontjára gondolunk. Író-
nak, sőt költőnek indul, húszéves korában lírai kötettel
lépett a közönség elé és az egyetemen Greguss Ágost
stílusgyakorlataiban prózai művekkel tűnt fel. Írónak
indult és író maradt akkor is, mikor az lett a hivatása
és napszáma, hogy a napiesemények forró kohójából
kiemelje és formába öntse a mindennapra való elmél-
kedést, bírálatot vagy éppen híryananyagot. Író volt, mert
nem tehetett másképp. Író volt, mert annak született,

mert ez a minéműsége *character indelibilis*, amely csak akkor hagyja el gazdáját, ha annak kezéből kiesik a toll. Berliini idejébe esik legnevezetesebb tisztán irodalmi alkotása, Katona Bánk bánjának német fordítása. Ezzel a munkával 1911-ben állítólag egy hét alatt készült el Max Reinhardt sürgetésére, aki a Deutsches Theaterben adatta elő a nagy magyar tragédiát.

És mert író volt, legszívesebben írókkal vétette körül magát és írókkal töltötte be szerkesztősége legfontosabb pozícióit. Bizony megesett, hogy ezek a zsenik vadzsenik voltak. Lomposak, nehezen kezelhetőek, pontatlanok és fegyelmetlenek. De inkább vesződött és mérgeződött és verekedett velük, hogysen lelketlen, kiszáradt agyú mesteremberekkel dolgozzék. A Budapesti Napló a maga korának legilletékesebb irodalmi fóruma volt. Tekintély a szellem birodalmában. Munkatársai elitgárdát alkottak, köztük az élen két későbbi világnév tündökölt, Ady Endre és Molnár Ferenc. Soha irodalomtörténetíró meg nem írhatja e kettő életrajzát anélkül, hogy Vészi Józsefnek a kellő helyet ki ne jelölne fejlődésük történetében. Pintér Jenő, a nagy magyar irodalomtörténet hetedik kötetében (71. lap) ezt írja: «A Budapesti Naplónak Vészi József vezércikkein kívül különösen az adott jelentőséget, hogy teljes erejével odaállt a legmodernebb írói törekvések mellé. Vészi József és Kabos Ede a huszadik század elején ebben a nyugatos szellemű napilapban növelték nagyra Ady Endre hírét még a Nyugat megjelenése előtt».

*

Egy emlékbeszéd írója nem vonhatja ki magát a kötelesség alól, hogy hőse pályafutásának külső mérföld-

jelzőit legalább vázlatosan felsorolja. Vészi József 1858 november 8-án született Aradon. Ott végezte középiskoláit is. Már diákkorában feltűnt és imponált tanárainak írói tehetségével. Különösen formaérzéke, stilisztikai érettsége és egyéni volta, a lüktető ritmusok iránt való fogékonysága keltett várakozást iránta. 1876-ban a budapesti egyetem filozófiai karára iratkozott be, mint a legtöbb magyar fiú, aki írói hivatottságot érez magában, de voltaképpen nem tudja, mi legyen belőle. Tanár nem lett, ami voltaképpen kár, mert hosszú évtizedekre nyúló szerkesztői pályája igazolta, hogy született pedagógus volt. Embernevelő, sőt nemzetnevelő. Már másodéves egyetemi hallgató korában belépett a Pester Lloyd szerkesztőségébe, mint a helyi rovat vezetője. Falk Miksa azonban szívesen közölte tárcáit, novelláit és kritikáit is. A politikával akkor jegyezte el magát, mikor a helyi és rendőri riportnak hátatfordított és parlamenti tudósító lett. Első cikkei után felfigyeltek rá, nemcsak szerkesztője és kollégái, hanem a honatyák és miniszterek is. Új hang ütötte meg fülüket, kellemes, merőben egyéni, hol lendületes, hol irónikus, sőt szarkasztikus hang. Csupa újság egy olyan konzervatív lap hasábjain, mint a Pester Lloyd.

Már elismert tekintélye volt a magyar publicisztikának, amikor megvált a Pester Lloydtól és átvette a Pesti Napló főszerkesztői tisztét. Erre az időre esnek az egyházpolitikai harcok, amelyeket ő, mint a nagy szabadelvű államférfiak, Wekerle, Szilágyi Dezső, gróf Csáky Albin vezérkarának egyik hatalmas oszlopa vívott meg, 1896-ban letette a Pesti Naplónál viselt tisztét, mivel pénzadó gazdáival elvi ellentétei támadtak

és beállott a maga gazdájának. A Pesti Naplótól vele együtt kilépett tizenhat újságíróval megalapította a Budapesti Naplót. Most végre szabad ember volt. Szegény ember, gondtelt ember, a mindennapi kenyérért keservesen megküzdő ember, de szabad ember. Senki sem vetett féket temperamentumára, senki sem állt a háta mögött, hogy figyelje tolljárását önző, kicsinyes szempontokból. Ezen az új vívóporondon teljesen kiélte magát. Verekedett, viaskodott, polemizált, védekezett és támadott. Sokkal többször támadott, mint védekezett. De fegyverei mindig tiszták voltak, megvetette Laertes mérgezett élű kardját, amellyel a bosszúra szomjas ifjú a gyanútlan Hamlet életére tör.

Ezekben az években alakult ki és érett teljességre nemcsak publicisztikai egyénisége, hanem bámulatosan sokoldalú és mély tudása, megvesztegető retorikája és az oldalán küzdők iránt érzett atyai jóindulata is. Most már nemcsak elismert és ünnepezték éke és választott vezére volt az újságíró társadalomnak, hanem aktív politikus is, országgyűlési képviselő, akit a főváros egyik előkelő kerülete küldött a törvényhozás házába. Amint említettük, a Fejérváry-kormány sajtófőnökké nevezte ki. Nagy áldozat volt, hogy ezt az állást elfogadta, de megtette Fejérváry Gézához való régi barátságából és eszmei okokból. Már akkor látta, hogy az ország nem egy efemer kormányválságnak, hanem egy rettentően mélyreható, talán sorsdöntő történelmi válságnak küszöbén áll. Hogy nem a kormány, nem az alkotmány, hanem az ország léte forog kockán. És ha a kormánynak és az uralkodónak nincs annyi ereje és tekintélye, hogy véget vessen a parlamenti anarchiának,

akkor Magyarország, sőt az egész duális monarchia Lengyelország sorsára fog jutni. Ezért és csak ezért szegődött Fejérváry mellé és vállalta tetteinek minden ódiumát. A kísérlet gyászos kudarccal végződött, Fejérváry visszalépett és helyét a szomorú emlékezetű koalíció foglalta el. Vészi levonta a konzekvenciákat és önként vonult a politikai száműzetésbe. De ő nem született Ovidiusnak és nem az volt a sorsa, hogy meghaljon Tomiban a Fekete-tenger zordon, barbár partján. Nem írt elégiákat, nem kunyorált közbenjáróknak, nem szorult senki kenyerére. Hazatért, megalapította a Budapesti Presse című napilapot, majd rövid idő múlva visszatért mint politikai főmunkatárs az akkoriban Singer Zsigmond főszerkesztése alatt álló Pester Lloyd-hoz. Singer Zsigmond 1913 nyarán meghalt. Helyébe a Pesti Lloyd Társulat ideiglenesen felelős szerkesztői rangban Schiller Zsigmondot ültette. De a lap vezetésében már akkor döntő befolyást biztosított Vészi Józsefnek. Végre rövid interregnum után őt ültette a Pester Lloyd főszerkesztői székébe. A kemény harcok megmaradt a réginek, új, díszes méltóságában is. De most fegyverét főképpen a külső ellenség ellen irányította. A Pester Lloyd lett a legélesebb és leghatásosabb fegyvere a magyar érdekeknek. Az összeomlás után a kis-entente, speciálisan a csehszlovák köztársaság volt éles, kíméletlen, de mindig tárgyilagos támadásainak célpontja. Nemcsak mint főszerkesztő, hanem mint a magyar delegáció kiküldöttje is sikeresen síkraszállt hazája védelmében. Érveinek világossága, szónoki heve és francia beszédének eleganciája magávalragadta hallgatóságát. Itt is a szellemiség védelme szólította a

sorompóba, kikelt a csehek barbársága ellen, amely minden magyar könyvet kitiltott a megszállott területről, még a logaritmustáblákat is.

Ezekben az években állott Vészi József a zeniten. Mikor a Pester Lloyd 1928-ban fennállásának hetvenötödik, Vészi József pedig hírlapírói munkásságának ötvenedik évfordulóját ünnepelte, Vészit az egész magyar közélet elárasztotta nagyrabecsülése, hálája és ragaszkodása minden látható jelével. A kormányzó kinevezte a felsőház élethossziglani tagjává. A nyolcvanadik év küszöbét lépte át, mikor a Pester Lloyd főszerkesztői tisztétől megvált és nyugalomba vonult. A kor s a kór ekkor már megkezdte rajta pusztító munkáját. A hatalmas, életerőtől duzzadó szervezet rohamosan megromlott, de a lélek ellenállt a pusztításnak, a szellem épen maradt. Ép volt és ragyogó, csaknem utolsó lélekzetvételeig. Nem szűnt meg érdeklődni a napi események iránt és élénken kommentálni őket. Boldogan vett még tudomást a Felvidék visszatértéről. De ez volt utolsó öröme. Még közlekedett újságjai, családja és látogatói jóvoltából a külső világgal, de fázékonyan, riadtan visszahúzódott, mert ez a világ többé nem volt az ő világa.

III.

Nagyon fogyatékosnak éreznők Vészi József jellemképét, ha ezen a helyen és ez alkalommal nem helyeznők kellő világításba a zsidósághoz való viszonyát. Vészi József zsidónak született, jó zsidó módjára élt, érzett és gondolkodott és mint hitéhez és felekezetéhez híven ragaszkodó zsidó halt meg. Ez a hűség az ő

részéről nem volt sem fogadalom, sem eleve elhatározás dolga. Magától értődött. Mint ahogy magától értődik, hogy hazánkat, nemzetünket, édes szülönket nem tagadjuk meg. Bizonyára voltak korszakok az ő életében is, amikor kísértésnek volt kitéve, amikor csábító ígéretek aranyfüstjével próbálták árulásra bírni. Az ígéretek semmibevette, a csábítókkal szóba sem állt. Aztán jött egy idő, amikor minden zsidóra nézve fájdalmat, megálázást, jogaiban való megcsonkítást, emberi méltóságának megcsúfolását jelentette a zsidósága. Oly idő, amelyre bizvást alkalmazhatjuk Arany János ódájának a «Rendületlenül» címűnek a hazaszeretetre értett sorait :

Szeretni a hont gyakran oly nehéz,
Ha bűnbélyeg sötétül homlokán,
Gyarló erényünk öntagadni kész,
Mint Péter a rettentő éjszakán.

Ilyen rettentő éjszakái Vészi Józsefnek is lehettek, mint kinek nem közülünk? De ő a költő intelme szerint megmaradt annak, aminek született, ami volt — rendületlenül. Vészi József nemcsak híven megtartotta és mind a sírig vallotta, hanem gyakorolta is hitét. Megkapón írta le templomi gyászbeszédében a hitközség elnöke a hívő Vészi Józsefet, aki az Engesztelés nagy ünnepnapján kora reggeltől késő estig imádkozott, szívben és lélekben egybeforrva Istenével.

De ezzel sem érte be. Örökké aktivitásra törő lelke a felekezeti életen belül is tenni, hatni és alkotni vágyott. Ezért vállalt munkával elhalmozva, felelősséggel túlterhelve, aggkora nehézségeivel küzdve a hitközség vezetésében is oly szerepet, amely méltó volt világi

rangjához, kiemelkedő egyéniségéhez, elismert tekintélyéhez. Előbb elüljárója, majd helyettes elnöke lett a Pesti Izraelita Hitközségnek. És állásait nem tekintette renyhe dísznek, üres méltóságnak. Bölcs tanácsaival, praktikus ujjmutatásaival, meleg humanizmusával és alkotó kultúrérzékével ott volt mindenütt, ahol a hitközség erkölcsi és szellemi javairól volt szó, ahol meg kellett birkózni a maradisággal és latba kellett vetnie saját súlyát a haladás érdekében.

A hitközség bonyolult adminisztrációs gépezete, milliós költségvetése, személyzeti ügyeinek irányítása Vészi Józsefet nem vonzotta. Ellenben egészen szíve hajlandóságát követte, amikor elvállalta az IMIT elnöki méltóságát. Vadász Lipótot váltotta fel ebben a nem tövis nélkül való székében. A nagy jogász és humanista után a nagy író és publicista próbálta meg a lehetetlent, hogy megmentse társaságunkat, amely születésekor természetesen Nagymagyarország terjedelméhez volt méretezve és az egész magyar zsidóság részvételére, szimpatizáló megbecsülésére és áldozatkészségére támaszkodott volt és a trianoni határok között lassú vagy gyors-elsorvadásra volt kárhozzátva.

Vészi József emberfeletti erőfeszítéssel igyekezett a Társulatot a kényszerű körülményekhez alkalmazni, minden esetre felszínen tartani, mert hitt ennek a szellemi szövetkezésnek nagy hitbeli és kulturális hivatásában. Míg győzte erővel, kitartással, lélekzettel, addig nem tágított; mikor látta, hogy az ő erejét már meghaladta a feladat nagysága és zordonsága, akkor visszavonult és a magáénál ifjabb vállakra hárította át a tisztet, biztos tudatában annak, hogy jól választott,

hogy utóda nem fog csüggedni, nem adja ki kezéből a lobogót, amíg az eszme nem győzött, az eszmény meg nem valósult.

*

Igyekeztünk erőnk szerény mértékéhez képest meg-rajzolni minden oldalról Vészi József érdekes, vonzó, magasan a sokaság fölé emelkedő alakját. Sikerült-e a rámbízott munkát elvégezni, azt megítélni az önök feladata. A képnek bizonyosan vannak foltjai, törései, hiányai, amelyek az én gyarlóságomból és elégtelenségemből fakadnak.

Minden képesség hiányozhatott belőlem ahhoz, hogy Vészi József nagyságának méltó megörökítője legyek. De egy semmiesetre. Ezt az egyet nem engedem elvitatni magamtól. Ez az egy : a szeretet. Én szerettem ezt az embert, mert ismertem. Mennél jobban megismer-tem, annál jobban megszerettem. Így volt vele mindenki. Most látom tisztán és helyesen sokrétű, összetett jellemét és a jellemnek uralkodó vonását : szeretetreméltó ember volt mindenekelőtt. Genialitását, bámulatos műveltségét, még bámulatosabb munka-bírást, káprázatos írói készségét öntudatunkban, reá való emlékezésünkben túl fogja élni szeretetreméltó-sága. Amíg élünk, szeretni fogjuk Vészi Józsefet. Örven-denit fogunk annak, amiben sikere volt, és vele együtt érezzük hanyatló korának minden bánatát, keserűségét és csalódottságát. Mert ez a boldogságra született, kiválasztott ember élete legvégén kénytelen volt elvi-selni a legnagyobb keserűséget: abban csalódott, ami-ben legjobban hitt. És ez az élniszerető és élnitudó ember lassankint magáévá tette Tompa Mihály leg-keserűbb költeményének legkeserűbb két sorát :

A vén lelke örömmel eltelik,
Hogy nem kell élni már sok ideig.

És egy barátságtalan keddi napon behúnyta szemét örökre, hogy meglássa ama barátságosabb tájékat, amelyet az Örök Jóság sugároz be, ahol nincsenek öldöklő csaták és vérükben fetregő népek, nincs irigység és nincs gyűlölködés, nincs faji elfogultság és valási előítélet, azt a földet, amelyen a szellem uralkodik, a szellem, Vészi József életének kora ifjúságától késő aggkoráig vezérlő csillaga.

SEBESTYÉN KÁROLY.

KISS ARNOLD.

(1869—1940.)

Szentírásunk idézi az «Örökkévaló harcainak könyvét.» (Num. 21, 14.) Ez a könyv elveszett, nincsen meg, de úgy érezzük, a zsidóság egész története: «az Örökkévaló harcai.» Harcok, amelyeket Ő vívott miértünk. Harcok, amelyeket mi vívtunk Őérte. És Kiss Arnold, akiről most emlékezünk, ezeknek a harcoknak harcosa és vezére volt.

Sokan vannak, akik maguk nem teremtik és nem termelik a fényt, de a mások fényét visszatükrözik és ezzel a kölcsönfényvel egy életen keresztül jól-rosszul elboldogulnak. Kiss Arnold egyéniségében, munkásságában, tanító és imádságos szavában volt valami fejedelmi, valami, amit nem kapott másoktól és amiben nem osztozott másokkal, valami, ami a magyar rabbi-kar saját fényeiben tündöklő, saját tüzeiben izzó, jellegzetes egyéniségévé avatta.

Ha szokásszerűen az ősökön, a szülőkön, a tanító-

kon, a társakon és a természeti környezeten keresztül szeretnők megközelíteni ennek az egyéniségnek a titkát, sok mindent megtudhatnánk és megérthetnénk, de éppen ez a titok nem tárulna fel soha előttünk. Mert gondolhatunk arra a családra, amelyből származott és amelyről annyi melegséggel emlékezett. Elzarándokolhatunk az avasi sírkertbe vagy a délvidéki csendes temetőbe és bolyonghatunk a farkasréti temető sírjai között. Megkereshetjük őket. A nagybátyját, Wolwele barmievát, ki tizenhárom éves korában a hákori fenyéren elesett, meghalt a hazáért. A nagyatyját, nagyanyját, kik szívük vérén rejtve-rejtegették a honvédeknek menekülő útját. Az édesapját, a hű zsidó papot, ki a Bánátban fél századon át hirdette az Úr szavát. Imádságos, csalogányelkű édesanyját. Testvérét, akit Ravaruska után elborult lélekkel hoztak haza és akinek koporsója mellett ő állt csak ott egy novemberi délutánon. Gondolhatunk seminarista-éveire. A főiskola szigorú jóságú mestereire és nemeshevületű diákseregére. Az önképzőkör fehérszegfűs, romantikus hősére, indulásának társára. Gondolhatunk azokra a községekre, amelyek nevelték, formálták, az édesapja eklézsiáira, meg a magáéira. De vajjon, ha egy alvó gyermeket a tudomány minden módszerével és minden eszközével megvizsgálunk, megértjük-e már szivárványos álmait? És ha sorravettük Kiss Arnold elődeit, gyermekotthonát és későbbi környezetét, megragadtuk-e már őt magát, az egyéniségét, a lelkét, amely az örökséget és a hatást alakítóan magába olvasztotta, saját törvénye alá rendelte és legszentebb sajátjává tette?

Kiss Arnold¹ papi működését két jelképes évszám határolja. 1895, amelyben papi munkáját megkezdte, a magyar zsidóság egyik legboldogabb esztendeje volt, 1940, amelyben papi munkáját befejezte, a magyar zsidóság egyik legválságosabb, legszomorúbb esztendeje. Az előbbi a recepciót jelenti, az utóbbi két zsidótörvény valóságát és a harmadiknak fenyegetéseit.

Kiss Arnold először a Felvidék nyilthomlokú hegyei közt élő zsolnai községben működött, azután az egyenes, nemesgondolkodású, magyarlelkű veszprémi gyülekezetben, ahol élete legboldogabb esztendeit töltötte és az élettársát megtalálta. Ezeknek az esztendőknél az élményeit és hangulatait megőrzi az *Álom és Valóság* emlékezései. A veszprémi esztendő munkáját és eredményeit feljegyzni ezenkívül a veszprémi zsidóság története is.² Ha ma visszatekintünk, mégis csak epizód-

¹ Kiss Arnold — Klein Mór miskolci, ungvári, pápai, majd nagybecskereki rabbinak, A Tévelygők Útmutatója magyar fordítójának fia — 1869. nov. 2-án született Ungvárott. Tanulmányait Nagybecskereken és az Orsz. Rabbiképző Intézetben végezte. 1894-ben avatták doktorrá, 1895-ben rabbivá. 1895 óta Zsolnán, 1897 óta Veszprémben, majd 1901 óta — 1940. nov. 14-én bekövetkezett haláláig — Budán működött. Az Orsz. Rabbiképző Intézetnek tanára, az Orsz. Rabbiképző Intézet Vezérlő Bizottságának, a Pro Palesztina Szövetség elnöki tanácsának, az IMIT választmányának és igazgatóságának tagja, a Jehuda Halévi Társaságnak társelnöke volt. (L. főleg: Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi 70. születésnapjára. Budapest, 1939.)

² Veszprémbe Hochmuth Ábrahám utódként került. «Mindössze öt évig volt a nagymultú veszprémi zsidóság lelki vezetője, de e rövid pár év alatt is itt mind a vallási öntudat és buzgóság fellendítése, mind az iskola kitűnő vezetése által örök emléket és hervadhatatlan érdemeket szerzett magának. Különösen az ifjú-

nak látjuk mindezt, nekilendülésnek és előkészületnek az igazi, tulajdonképpeni hivatásra : a negyvenesztendőös *budai* rabbiságra.

Ósi, évszázados gyülekezet a budai, régi időkben nem egyszer dicsőségesen irányította az ország községet, életfolyamata azonban többször is megszakadt, fejlődésének nem egyszer *gérus* (kiűzetés), *galut* (elhurcolás), *churban* (pusztulás) és *gezéra* (végzetes rendelet) vetett véget.¹

A *mai* budai hitközség vallási életét először más községbeli rabbik irányították : Münz (Minz) Mózes óbudai főrabbi, Kunitzer Mózes pesti rabbisági ülnök és Schwab Löw pesti főrabbi, azután a budaiak egy ideig beérték rabbihelyettessel, végül 1869-ben megválasztották rabbijuknak dr. Goldberg Rafaelt. Kiss Arnold — az ő utóda — tehát a mai budai hitközség második rabbija volt.

1901-ben, amikor Budára jött, a hitközség körülbelül 500 családból állt és szegényes, kicsinyes életet élt. Azután rövid idő alatt a tagok száma 500-ról *7000-re* emelkedett, a hitközség pedig második lett az ország-

---

ság vallásos nevelése és zsidó öntudatának nevelése lebegett szemei előtt. Működésének elején szombat délutánokon orgonás istentiszteleteket honosított meg az ifjúság számára, remekbe öntött beszédekben erősítve meg bennük vallási önérzetüket. 1898. március 15-én nagy jubiláris istentiszteletet rendezett a hitközség a városi és megyei hatóságok részvételével és jogos büszkeség dagasztotta a vezetőség keblét, hogy templomában az ország egyik legnagyobb egyházi szónoka fejezte ki a magyar zsidóság lángoló honszerelmét.» (Kun Lajos : A Veszprémi Zsidóság Multja és Jelene. 1932.)

¹ L. Grünvald Fülöp : A zsidók története Budán. Budapest, 1938.

ban. Ez a hirtelen fejlődés nagy kötelességeket jelentett. Megkövetelte, hogy a hitközség intézményeiben és szellemében is «anyaváros» legyen, méltó multjának dicsőségéhez és jelenének lélekszámszabta rangjához.

És ekkor mutatkozott meg Kiss Arnold munkájának és egyéniségének igazi jelentősége. Nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy méltó templom építésére ne buzdítson. Ifjúsági istentiszteletet szervezett, talmudtóra megalapítására, menza létesítésére lelkesített, irodalmi egyesületet hívott életbe, ünnepélyes barmicva-avatást honosított meg. Évtizedeken át gyakorolta a hitoktatás főfelügyeletét. A leányok sóvuauszi hitvalló ünnepét hazánkban ő teremtette meg, a budai hitközségtől, őtőle vette át a többi gyülekezet.

Budai rabbisága azonban :

«Az erőnek szolgál kirepitő fészkül,
Nem a pulyaságnak biztos menedékül.»

Budáról kiindulva bejárta az országot. Minden nagyobb gyülekezetben hirdette az igét és ezzel a «zsidó apostolkodással» dicsőséget szerzett hitközségének is. Rabbikat avatott és rabbikat iktatott. Új templomokban az első tanításokat nem egyszer ő mondotta. Országos kongresszusokon, jubileumokon nem egyszer ő elnökölt és ő imádkozott.

*

Ha Kiss Arnold munkásságát képbe akarnók foglalni, a Faust vívódásainak képéhez kellene fordulnunk: «Hogy adják föl- és lemenet, — Mennybéli erők kézről kézre — Az arany merővedreket». Vagy talán még inkább a Jákob álmának képéhez : az álomlajtorjához,

amelyen Istennek angyalai föl és alá járnak. Mert Kiss Arnold: lehozta Isten igéjét hívei elé, de híveinek szavát is fölvitte Isten elé.

Lehozta Isten igéjét hívei elé, mert szónok volt, Isten igéjének avatott hirdetője.¹ «Az Úr, az Örökkévaló ékesszavú nyelvet adott neki, hogy szóval biztathassa a lankadtat». (Jes. 50, 4.) Elsősorban «a zengő szó mestere» volt. Nemcsak a nyelve «mámorítóan muzsikás nyelv» (ő írta ezt egyszer valakiről): a hangja is mámorítóan muzsikás hang volt. Nemcsak a stílusa magyaros, a beszédének utánozhatatlan, eltanulhatatlan zenéje is az volt, a magyar szavak új, teljesebb életre keltek az ajkán. Sok beszéde jelent meg nyomtatásban, de szónokművészetét igazán csak az értékelheti, aki ezeket a beszédeket hallotta is.

Az ő stílusában, az ő szavaival, az ő muzsikájával jellemzi ezt a művészetet Pap Izsák köszöntése:

Szavában keltők öblös trombitája,
Tilinkók hangját gyors ütemre váltja
Pergő dobok, cintányérok verése.
A hegedük mosollyal ébredése
Bús orgonák felett repesve kél,
Szaván egész orchester zeng, zenél.

(A zengő szó Mesteréhez.)

Hívei soha a beszédeiről megfélekedni nem fognak, nem tudnak. Hogyan hirdette, hogy a zsidó lélek színei gazdagabbá teszik a világot! Hogyan vallotta, hogy ennek a hazának, amelyben születünk, hűség, szerelmes fiai vagyunk! Hogyan fohászzkodott az új életre támadt Szentföld munkásaiért! Hogyan tudott beszélni

¹ L. főleg: Gilead (1900).

az ősapákról és a prófétákról, a zsoldárosokról és a talmudi mesterekről, Andaluzia száműzöttjeiről, egykori germán börtönök foglyairól, Worms és Speier mártirjairól!

Még élnek Budán öreg emberek, akik hallották a székfoglalóját. *Ivri ónauchi*, héber vagyok, zsidó vagyok — ezzel a vallomással foglalta el és szentelte oda magának az öntőház-utcai főtemplom szószékét. *Ivri ónauchi*, héber vagyok, zsidó vagyok, ezt a vallomást ismételte meg budai papsága negyedszázados ünnepén is. Zsidónak lenni mindig azt jelentette: mártirkoronát viselni. Egy kicsit még azokban a régi, boldog időkben is, amelyeket ma oly sokszor visszasírunk. Kiss Arnold rabbiságának évtizedei során igen sok néma zsidó lélekből varázsolta elő és igen sok kényszerű, bizonytalan kijelentésből fokozta meggyőződéses hitvallássá az *ivri ónauchi*-t. Héber vagyok, zsidó vagyok — ezt prédikálta, ezt tanította. Az egyik versében a zsidóság szólal meg, az ősi pergámen halhatatlan hordozója, de ő maga is, ennek az ősi pergámennek ura és szolgája, fölkent tanítója és alázatos követője:

Hévültem, szálltam, prófétáltam, égtem,

És lángparázzsal lobogott az ajkam...

Zsidó vagyok!

(Zsidó vagyok!)

És végigvonul az ő munkásságán ennek az igének a testvérigeje is: magyar vagyok. A legendás család pap- és költősarja a szószéken nem győzött regélni a régi, boldog Magyarországról, az egyenlőjogú, testvériségben összeforrott polgárok Magyarországaról. És nem győzte lobogtatni azt a szent hitét, hogy a téli fürge-tegek elvonulnak, a jégbilincsek megrepednek és föl-

ébred újra negyvennyolc nagy magyar tavasza. «Hazámnak neveltem az ifjúságot» — vallotta jubileumán — «az anyám szívéből szívembe ömlött gyönyörű magyar nyelvünket úgy szerettem, úgy ápoltam, úgy dédelgettem, mint a madár szereti selymes fészket, amely nélkül halálra didereg... kicsiny erőmmel irodalmát szolgáltam, nyelvének bársonylágyságát símogattam, parittyasuhogását próbálgattam, csalogány énekét lelkembe szívtam, tudtam, másképpen, más szellemmel gyermekeinket a zsidóságra, a zsidóság tanaira se taníthatom — vegyétek el az őztől az ő selymes legelőjét: elsorvad, sasmadártól bérci fészket: szárnyainak suhanása meglankad, még ha ég felé törne is.»

Néha elmerengett könnypergető elmerengéssel, néha pedig lángokat gyujtott és szinte úgy láttuk, mintha pőrölyöket forgatna vagy zászlókat emelne a felénk lendülő kezében. A szószéken is «az Örökkévaló harcai-nak» volt harcosa. Nem hízelgett Koráchként, hogy «az egész gyülekezet szent és közötté van az Örökkévaló» (Num. 16, 3.), hanem volt bátorsága Mózesként követelni: «szentek legyetek...» (Lev. 19, 2.)

Rabbiavató beszédeiben gyakran visszatért az a gondolat, hogy nem a fiatalos fellángolás teszi a papot, hanem a síríg tartó hűség. Nem: felölteni a lengő papi köntöst, odaállni az oltár lépcsőjére és önelégült mámorral élvezni a prédikáló hang ércét, hanem: látni a kemény mindennapi életet, csalódásokon át hűségesnek maradni, csalódások után az Istenhez visszatérni, az Istennél boldogságot találni.

Ihletett költői imádságaiban, napjainak fogytán, csak egyet kért:

Ne vedd le rólam lelkednek palástját,
 Benned találjak szirtfokot és bástyát,
 Szavadnak tüze szent hevülés ormán
 Úgy égjen, forrjon fiatalos érccel,
 Az ajkamon oly mámoros-merészen —
 Mint régen. (Hasivénu. Egy pap imája.)

És Isten megáldotta. Évtizedeken át sokat szenvedett. Néha alig látta a híveket és néha nehéz, nagy út volt neki az a pár lépcsőfok is, amely a szószékre fölvezetett. De amikor fönn állott a szószéken, a szava ugyanolyan volt, mint régen, ugyanolyan lelkes, ugyanolyan forró és fiatalos.

Minden alkalmat megragadott, hogy községét tanítsa. Hívei megszámlálták, hogy néhány héttel halála előtt, az utolsó őszi ünnepek *raus hásonótól szimchász tauróig* húzódó során nem kevesebb, mint *huszonöt* beszédet mondott. Gazdag, pompás beszédeket és forró, könnyes áldásokat: életének *háázinuit* és *zausz hábróchóit*.

*

És: *fölvitte híveinek szavát Isten elé*, mert imaköltő volt, Izráel imádságainak ihletett tolmácsa.¹ A *Mirjam*-ról Jókai Mór azt írta: «Igen szép emelkedett, ihletett imákat találtam benne, melyek valódi irodalmi beccsel bírnak». Sokszor idézzük ezeket a szavakat, mert jól esik — és ma különösen jól esik — a mindnyájunkat érintő símogatásuk. De ezeknek az imádságoknak az igazi jelentőségét mégsem irodalmi megállapítások fejezik ki, hanem alázatos, áhítatos, istenes órák megcsöndes elmerülések és megbékélések. Azok az imádságos könnyek, amelyeket zsidó asszonyok péntekesti

¹ L. főleg: *Mirjam* (1908), *Noémi* (1909), *Echod* (1913).

gyertyájuk mellett a *Mirjamra* hullatnak, meg azok a vigasztalódások, amelyeket a gyermekük betegágya mellett virrasztó édesanyák és a férjük sírhalmán merengő özvegyek lelkében a *Mirjam-imádságok* megrezdítenek.

Kiss Arnold megérhette és megláthatta, hogy szívének áhítatos érzelmei ezer meg ezer lélekben visszhangra találtak: a *Mirjamnak* 1940-ben *századik, jubileumi kiadása* és utána is még néhány kiadása jelent meg.

Minden nem hébernyelvű imakönyv mögött problémák lappanganak. A Septuaginta az ókori keleti és nyugati világra is, magára a zsidóságra is széles területeken erősen hatott, a Szentföld bizonyos köreiből mégis hosszú időközön át bőjtöltek tébét hó 8-án, mert «ekkor iratott a Tóra görögül Talmáj (Ptolomäus) király napjaiban és sötétség jött a világra három napon át». Majmuni Mózes a Misné Tórában a zsidó vallás, a családi és társadalmi élet minden szabályát művészi és filozófiai egységbe foglalta, mégis a talmudi mesterek feledésbe süllyesztésével vádolták érte. Nem rejt-e magában a nem héber, a magyar nyelvű imakönyv is veszélyeket? Nem felejteti-e el a hívőkkel a héber imádságokat? Nem rendíti-e meg az ősi, eredeti imádságok tekintélyét?

Ezekre a kérdésekre válaszolhatjuk azt, hogy minden imádság annyit ér, amennyi lélek rezdül benne és nem lehet elegendő Istennek, ha a nép «csak szavakkal járul elé és csak ajkával tiszteli, szíve azonban távol van tőle és vallásuk csak betanult emberi szabályokból áll». (Jes. 29, 13.) De válaszolhatjuk azt is, hogy a vallásos élet és a vallásos irodalom történetének

tanusága szerint mindig is voltak, különösen a nők között, olyanok, akik nemigen értették a héber imádságokat és ezért nekik már régi idők óta «techinnákat», nem héber nyelvű «könyörgéseket» írtak. A kísérlet ilyen dolgokban természetesen lehetetlen. Sokan, Kiss Arnold elgondolása szerint, héberül is, magyarul is imádkoznak, de ki tudja, hogy azok, akik ma csak az ő imakönyveiből és csak magyarul imádkoznak, ezek nélkül az imakönyvek nélkül csak héberül imádkoznának-e, vagy pedig — sehogyan sem?

Egy bizonyos : Kiss Arnold nem akarta imakönyveivel a héber imakönyvet háttérbe szorítani. Érzéseinket — fejti ki többször — a héber imakönyv annyi művészettel és annyi bensőséggel tolmácsolja, hogy örök időkre szent marad nekünk és róla lemondani, tőle megválni soha nem fogunk. A gyermekek azonban csak hosszú idő és sok tanulás után jutnak el odáig, hogy a héber imádságokat megértsék, átérezzék és a templomban a községgel együtt imádkozzák. És a templomi karzatok nyugtalansága, suttogása is azt árulja el : a nők és a leányok sem tudnak eléggé héberül imádkozni és a közös istentisztelet menetébe bekapcsolódni.

Kiss Arnold csak a héber imakönyv *magyarázatát* akarta odaadni a zsidó asszony, a zsidó leány és a zsidó gyermek kezébe, hogy «ami a héber imádságokból sejtésképpen árad lelkületükbe : a zsidó vallás erkölcsi magasztosságának igazsága, az megértésképpen nemesítse át lelküket édes magyar nyelvünknek dallamos szavával». Azt akarta, hogy a héber imádságok elrebegése után vegyék elé az ő imakönyveit és olvassák

el «egy másik szent nyelven, az édes hazai nyelvnek imádságosan hangzó lágy szavaival» az ugyanazt a szellemet lehelő új imádságokat. A böleseknek arra a tanítására gondolt, hogy szabad más nyelven is imádkoznunk, mint héberül, csak érzelmeink legyenek tiszták és szentek. Az ősi héber imák szellemét, hangulatát, gondolatvilágát búvárolta, hogy tolmácsolásukban hűséges lehessen. És a régi zsidó liturgia útmutatásait követte abban is, hogy az imádságok mellé tanításokat és elmélkedéseket sorolt.

Két dolog tölti el — az imádságok áhítatán és szépségén kívül is — meghatottsággal a lelkünket, amikor Kiss Arnold imakönyveiről írunk.

Az egyik az a teljesség, ahogyan Kiss Arnold először a nők számára megírja a *Mirjamot*, azután a leányok számára a *Noémit*, végül pedig lehajol a kisgyermekekhez és kezükbe adja az *Echodot*.

A másik az a különösen gyöngéd szeretet, amelyet Kiss Arnold az édesapja és az édesanyja iránt érzett és amely őt a magyar zsidóságban a gyermeki hűség és a szülőtisztelet példájává, a magyar zsidóság R. Tarfonjává avatta. Írhatnánk erről emlékezéseink bármely helyén. Hányszor énekelt szüleiről Kiss Arnold, a költő! És hányszor beszélt róluk Kiss Arnold, a szónok! Édesapja 40 éves lelkészi jubileumán az édesanyjához fordulva meg is vallotta: «Valahányszor szószékre lépek, hogy hirdessem az Úr igéjét, első szavam előtt Tereád gondolok, mert nemtője vagy Te Izrael két tanítójának, az apának és a gyermekednek!» A legméltóbban talán mégis itt írhatunk róla — az imádságainál. A szüleitől tanult imádkozni, a szüleinek

imádságai kelnek új életre imakönyveiben és a szüleinek neve virraszt a *Mirjam* címlapján, a jubileumi kiadásban «már fájdalmas emlékező méceses gyanánt».

Kiss Arnold imakönyveit a magyar zsidó nőknek, leányoknak és gyermekeknek, *Mirjam*ját «a magyar *Mirjam*oknak» írta, a *Mirjam*-imádságok azonban a németajkú zsidó családokhoz is eljutottak. Hogy hogyan, azt Kiss Arnold a német *Mirjam* előszavában — a lélek imádságos melegségével — körülbelül így beszéli el. Az én jó anyám gyöngé, mégis izzó lelkesültségtől sugárzó szemével elvégezte a *Mirjam* lefordításának nehéz munkáját és egy szép napon elküldte nekem a kész fordítást. Nem a külső siker vagy az írói hírnév vágya indította erre — határozottan és nyomatékosan meg is tiltotta, hogy ez a fordítás valaha az ő nevével jelenjék meg — csak végtelen anyai szeretete. Ezért is viseli magán ez a mű a szentség jelét...

*

Kiss Arnold papi működésének negyvenöt esztendeje szinte a józsefi álomfejtés szerint oszlott meg nyugodt, békés eredményérlelő, meg válságos, nehéz, azoknak eredményeit elnyelő esztendőök között. Ennek a negyvenöt esztendőnek az első felében az emancipáció és a recepció erőstűzű páros csillagként sugárzott a fejünk fölött, a második felében már :

«Megöregedtek a csillagok.»

A munkakezdés és munkavégzés közti ür itt valóban :

«Századoknak szolgált mesgyeül.»

A csillagfényes korszak végén Kiss Arnold még azt mondhatta az ifjúságnak : «*A jelenben csöndes és nyu-*

godt a mi életünk... a becsületes embert mindenütt szeretik és becsülik, bármilyen vallású legyen is...» (Echod, 1913.)

Mai megpróbáltatásainkban, elborult csillagaink alatt — e sorok hangulati és érzésbeli tartalmának fájdalmas ellentétéül — szakadt föl Kiss Arnold lelkéből az a másik, történeti jelentőségű imádság, amely 1939. május 26-ának szomorú péntek estéjén az ország minden templomában felhangzott és az egész magyar zsidóságot megerősítette és megvigasztalta :

«...Te tudod Urunk, Istenünk! fürgeteg támadt reánk, elvitte legszentebb javainkat. Kitudottan a nemzet testéből, a legnagyobb büszkeségünket sodorta le a fejünkről; idegenekké alázott zsidó testvérek ezreinek kezeiből tépi ki a kenyérnek botját. Hajlékaink kapuján vándorbot kopogtat, széjjelkergetve a világ négy tája felé azokat, akik magyaroknak születtek és magyaroknak szeretnének meghalni órájuk jöttén.

Siralomban is rendületlenül valljuk, ez a vihar nem magyar vihar, nem e hon prófétái nagyjainak és egykori lánglelkű vezéreinek, váteszeinek lelkéből lekedzett. A magyar alkotmány sáncaiból — érezzük, valljuk — nem rázhatja ki tartós időkre a szabadság, az egyenlőség törhetetlen gránitköveit. A magyar nép a jognak, az igazságnak népe.»

«...Lássad meg Urunk! Istenünk!: Nem vádolunk senkit, nem szállunk szembe a földi törvénnyel, csak a Te mennyei törvényeid szentségében bizakodva valljuk, hogy a Te akaratodból történik minden idelenn a csillagok alatt, de a Te akaratod : az isteni és emberi

igazság, a Te kezében a mi kenyérünk, a mi életünk — minden elveszhet, de egy érzést nem engedsz Te, Urunk, Istenünk kisorvasztani a szívünkéből, azt, hogy magyarok voltunk, magyarok vagyunk és magyarok leszünk mindhalálig.

Érezzük, valljuk Előtted, hogy most, amikor megcsónkított hazánk epedő vágyai immár a Te irgalmas rendelésed szerint a megvalósodás útján vannak, hogy ezekben a történelem ihletétől szent órákban minden magyar akaratnak egyé kell fornia. Hazafias lélekkel, bár porba is sujtva, megalázó megbélyegzésre rá nem szolgáltán — erőnkkel, vérünkkel, munkánkkal, minden hitünkkel, szent hazánk jövődjé teljes nagyságának kivívásán dolgozunk meg nem lankadó fáradhatatlansággal.

Mi tudjuk, érezzük és imádságnak hirdetjük, hogy múlhatatlan a mi hálánk a magyar nemzet dicsőséges nagyjai iránt, akik felekezeti egyenjogosságunkat törvénybe iktatták és a hazai zsidóságot a nemzet testébe beléolvasztották.

Fájdalmas gyászunkban is hisszük és vallomást teszünk Előtted, Te vagy az, aki az éjszakát nappalra változtatod, Te vagy az, aki magyar reményeinket el nem veszed mitőlünk...»

*

Többször ráterelődött már a szavunk arra, hogy Kiss Arnold papi pályakezdésének éve a recepció boldog, ünnepi éve volt. És ez valóban nem egymástól független események időpontjának véletlen egyezése. Kiss Arnoldra hatott kora, de Kiss Arnold is hatott korára. Kiss Arnoldot hevítette «korának érzeményc»,

de Kiss Arnold is hevítette «korának érzeményét»: több szempontból is teljesebbé tette az emancipációt és a recepciót.

Először: *hozzájárult a zsidó egyén és a zsidó vallás hivatalos egyenjogosítása után ahhoz, hogy a zsidóság tudománya és irodalma is elnyerje a szellemi emancipációt és recepciót.*

Nehéz feladat volt ez, mert nemcsak a nemzsidókat kellett megnyerni hozzá, hanem magukat a zsidókat is. Mert a zsidó tudomány és irodalom elismerésének és befogadásának nemcsak a nem-zsidók xenofóbiája volt az akadály, akik az idegentől idegenkedtek benne, hanem a zsidók, mondhatjuk, autofóbiája is, akik önmaguktól, a sajátjuktól idegenkedtek benne. A zsidók minden művészi irányért és mozgalomért lelkesedtek, csak éppen a zsidó irodalomnak, a héber vagy a jiddis irodalomnak az ihletését kerülték különös, beteges idegenkedéssel. «De ott volt a bús lovag mindenütt, ahol az elvarázsolt királykisasszony nagy szépségét kellett magasztalni»: ¹ Kiss Arnold szint e gyermekségtől fogva feladatának érezte, hogy ezt az idegenkedést legyőzze és a zsidó irodalom lelkét, szellemét, szépségét a magyar zsidóság elé — de a nem-zsidó magyarság elé is — odaemelje. ²

Kiss Arnoldnak ezt a munkásságát egy szellemi mozgalom részeként kell értelmeznünk. Bánóczi József zsidó *kultúrpolitikus* volt akkor, amikor a szeminárium-

¹ Álom és Valóság 420.

² L. főleg: Sámuel Hanagid Ibn Nagdéla (Népszerű Zsidó Könyvtár 20. sz.), Salamon Ibn Gabiról (Népszerű Zsidó Könyvtár 4. sz.), Morris Rosenfeld Költeményei. Gettó dalok (1908.).

ban a hivatottakat — Vajda Bélát, Kecskeméti Lipótot, Makai Emilt, Kiss Arnoldot, Gábor Ignácot és másokat — arra ösztönözte, hogy a héber költészet remekeit magyarra fordítsák és azután a szemináriummal kapcsolatos Magyar Zsidó Szemlében helyet adott fordításaiknak. «Bacher Vilmostól tanultak héberül, Bánóczi Józseftől magyarul és a két nagy mester tanításának eredője az, hogy a klasszikus héber költők semmiféle más nyelvre nincsenek oly szépen átültetve, mint magyarra.» (Blau Lajos.) Bacher és Bánóczi mellett azonban — ők voltak a Szemle első szerkesztői is — része volt ebben Kaufmann Dávidnak, aki zsidó történelmi előadásaiban lelkesen mutatta be a középkori arab-spanyol és olasz művelődési kör költőit, sőt Gyulai Pálnak is, aki egyetemi óráin nem egyszer meghallgatta — és tetszéssel hallgatta — ezeket a fordításokat.¹

Bánóczi József Kiss Arnoldot a legkedvesebb tanítványai közé sorozta. Kiss Arnold az ő ösztönzésére írta meg Sámuel Hanagid és Salamon Ibn Gabiról életrajzát és az ő utánjárásával láttak is azután ezek az életrajzok napvilágot.

Sámuel Hanagid, az első igazi költőművész, Gabirólt kegyeibe fogadta és lelki gyötrelmeiben vigasztalta, Gabiról azonban messze túlszárnyalta mecénását.

Kiss Arnoldot a saját lelke, a saját költészete is

¹ L. főleg a köv. cikkeket : Kiss Arnold : Bánóczi József egyetemesége (IMIT Évkönyv 1932), Blau Lajos : Bánóczi József és az Országos Rabbiképző Intézet. (Magyar Zsidó Szemle 1928.) — Különben : Kiss Arnold apja, Klein Mór is fordított héberrel magyarra : Jedája Hapenini bölcselmi költeményeit stb.

közel vitte a héber költőkhöz, de különösen éppen Gabirólhoz, akinek zsoltáros áhítata, kóheleti töprengése és jóbi keserősége oly nagyon zsidó és ugyanakkor és ugyanazért olyan nagyon emberi volt

Kiss Arnold azt írta Gabirólról: «Fájdalmas szavú poéta. ...Keresi a létnek nyitját, értelmét, az örök miértet. Keresi a természet szépségében: harmatos rózsaszálban, rigódalban, tavaszi ébredések fényözönében — de nyíló rózsáknak láttán őszi hervadások sejtelve szállja meg a lelkét, s a dal, amely a hervadó életöröm borongó hangulatában ömlik elő a szívéből, nem az őszi melankólia szelíden bánatos lemondása, de viharosan lázongó gyötrellem, vívódó rejtélymegoldások lélekcsatázása... Megérteni, megérteni a természet kegyetlen oltárrombolását; fiatalságok múlásának, emberi törékenységnek, álmok iramlásának, vágyak kihülésének, reménységek hiúságos jövés-menésének célját, a világegyetem nagy miértjét, s mivel erre a miértre nem tud feleletet találni: innen az ideálok ormairól való lélekzuhanása, innen Gabiról csalódása, világfájdalmasan sikoltó szava.»

Nem jellemezte-e ezekkel a sorokkal öntudatlanul már a saját költészetét is?¹ Fájdalmas szavú poéta volt ő is, bár az ő költészetének alaphangja inkább az «őszi melankólia szelíden bánatos lemondása.» Az alkonyodásnak, az őszi hervadásnak, a melódiák elcsöndesülésének volt a költője. Szinte minden, ami csak a lelkét megérintette, Gabiról «mi az ember» kérdését rezdítette

¹ L. főleg: A pap hárfája (1904), Köd és napsugár (1911), Elborult csillagok alatt (1922).

meg benne. Ha a kereskeskút láncán föl és leszálló vöd-
röket nézte, arra gondolt: «Mi egykoron az örök éjbe
szállunk... Nem jövünk vissza sohasem mi többé.»
Ha a napraforgót látta, mely elérhetetlen szerelme, a
nap felé fordul, míg elperzselődik, felsóhajtott: «A bol-
dogság az én napom, reményem... Már el nem érlek...
Óh álmovilág...» Szánalommal nézte az űzött szarvast:
«Eljő számunkra majd egy alkonyóra, — Leroskadunk,
a hajszát már nem álljuk, — S a vadászkürtök győzte
riadója: — A mi szomorú, lihegő halálunk...» És
irigykedve a mámorban elhaló lepkéket: nem ismernek
csalódást és nem temetnek álmat...

Bánóczi József befolyásának köszönhető Kiss Arnold
azt is, hogy Morris Rosenfeld verseit fordításában és
irodalmi ismertetésével bemutathatta a Petőfi Társa-
ságban. Az az idegenkedés, amelyről a héber költőkkel
kapcsolatosan már beszéltünk, itt, a jiddis költészettel
kapcsolatosan, még sokkal erősebb volt. Azok a zsidók,
akik a héber költészettől csak mint elavulttól, felekeze-
titől, klerikálistól fordultak el, ha zsargon költészetről
volt szó, a galíciai, a lengyel zsidók ízlésbántó tisztát-
lanságáról és hangosságáról kezdtek el beszélni és —
attól való félelmükben, hogy őket is azokkal azonosít-
ják — az antiszemitizmus legsötétebb szólamait han-
goztatták. Kiss Arnold tehát itt még nagyobb hivatást
érezett és még nagyobb lelkesedéssel látott neki a balíté-
letek lerombolásának. Megmutatta, hogy a zsargon
hétmillió ember nyelve és megmutatta, hogy ezt a
nyelvet — szókincsének különböző elemei ellenére —
egységes szellem hatja át. Rávilágított arra, hogy a
zsargon nyelvnek vannak olyan könnyei és olyan sóhajai,

amelyeket más nyelven talán nem is lehetne elsírni és elsóhajtani. Vállalta és teljesítette azt a feladatot, amelyet az angol irodalomban Wiener Leó, a cseh irodalomban Vrchlicky Jaroslav és az oroszban Gorkij végzett el: megszólaltatta Morris Rosenfeld sóhajjal és könnyel teli poézisét, lefordította ezrek és ezrek sorsát visszatükröző siralmait.

És azokkal szemben, akik a keleteurópai zsidóban csak a pénzharácsolót látták és nem akartak benne semmi tisztább, magasabbrendű vonást észrevenni, Morris Rosenfelden keresztül föltárta ennek a zsidónak igazi lelkét. Morris Rosenfeld visszautasította annak az amerikai milliomosnak az ajánlatát, aki óriás összeget ígért neki, ha szomorú, szociális igazságtalanságokat ostorozó dalai helyett ezentúl másfajta, vidámabb költeményeket ír: «bánatos lantomat fel nem cserélem semmi kincsért». (Mintha csak — a tér, az idő minden távolsága és a körülmények minden különbözősége ellenére — ugyanaz a lélek szólalna meg benne, amelyik egyszer nem fogadta el egy választófejedelemtől a heidelbergi egyetem tanszékét, mert nem tudta, «mely határok közé szorítandó ott a filozofálás szabadsága.»)

Morris Rosenfeldnek a Petőfi-Társaságban való bemutatása tehát több szempontból is nagyjelentőségű tett volt. Egyrészt az egyetemes magyar irodalom egyik előkelő otthonában föltárta a zsargon költészetnek és e költészet mesterének, Morris Rosenfeldnek szellemét, másrészt a magyar zsidókat is ráébresztette: ha a magyar irodalomnak ez az előkelő otthona meghallgathatta ezeket a költeményeket, nekik sincs okuk arra, hogy oly mereven és ellenségesen elforduljanak tőlük.

Másodszor: *megrajzolta a magyar-zsidó kehillákat és ezzel hozzájárult a magyar zsidóság szellemi honfoglalásához, hozzákapcsolta ezt a kehillá-életet, a magyar-zsidó életet az egyetemes magyar élethez.*¹

Híven rajzolta-e meg a kehillá-életet: olyannak, amilyen? Erre a kérdésre különböző válaszokat lehetne adni, de ezek a válaszok mind inkább magánvélekedések lennének, mintsem irodalmi megállapítások. *Egyénien* rajzolta-e meg: olyannak, amilyennek ő látta? Erre a kérdésre már csak egyféleképpen, csak igennel válaszolhatunk és ezzel a válasszal ismerjük el, hogy valóban író volt. Sőt, itt még tovább is mehetünk. Kiss Arnold nemcsak egyénien látta a magyar zsidó kehillá-életet, hanem olyan jellemző erővel ábrázolta is, hogy azóta alig bírjuk már látásmódunkat az ő látásmódjától függetleníteni. A művelt magyar embernek, ha soha nem járt is Párizsban, van képe erről a Bakonyról, mely «Hunnia új szegénylegényét őrzi nevetve», és ha egyszer eljutott Párizsba, akkor is hányszor az a kép marad meg továbbra is a lelkében, amelyet a költőtől nyert és nem az, amelyet a saját tekintetével fölmér. Így nézzük, látjuk mi Kiss Arnold szemével a rabbikat, a kántorokat, a sameszeket, a liberereket, meg az elnököket, az előljárókat, a gabekát és a nőegyleti, lányegyleti hölgyeket.

Kiss Arnold nem «rég recept szerint való» zsidó novellákat írt. «A régi recept szerint való zsidó novella ugyanis az» — amint Patai József egyszer szellemesen

¹ L. főleg: *Ifjak és öregek* (1909), *Álom és valóság* (1913), *A fekete Horovitz* (1923).

mondotta — «amikor egy vad antiszemita egy szegény zsidó életére tör, viszont ugyanez a zsidó megható módon saját élete kockáztatásával megmenti annak a vad antiszemitának az életét». Ezek a novellák bizonyára sok embert megkönnyeztettek, de sem irodalmi értékük nem volt nagy, sem nevelő, tisztító erejük nem lehetett jelentős. Nekünk, akik, akárhogy is, a próféták népe vagyunk, meg kell értenünk, hogy csak az álpróféták hirdettek örökösen jólétet, békét, az igazi próféták azonban jobban szerették népüket, ezért világosabban látták és elszántabban akarták meggyógyítani és jóvátenni sebeit és bűneit. Kiss Arnoldot ez a prófétai örökség, ez a prófétai népeszeretés a szószéken *muszárok*, ostorozó beszédek mondására, íróasztalánál a félszepségeket és visszásságokat feltáró — lényegében talán leginkább a Mikszáthéival rokon — novellák írására indította.

Melyik ezekben a novellákban a zsidó közületnek és a zsidó egyéneknek a főbűne? Talán az *önérzettelenség*. Az a jellegzetesen zsidó önérzettelenség, amelyről nagyon jól tudjuk, hogy a nemzsidó környezet, a többség magatartása váltotta ki, az elnyomás, az üldözés, a gúnyolódás, a megtűrés, a vállonveregetés, a «kivételes» befogadás és a többi, de amely erősebb megnyilatkozásaival mégis kétségbeejt és haragra ingerel.

Akivel mindenki hatalmaskodik, az természeteszerűleg keresi azt, akivel már ő hatalmaskodik. Így hatalmaskodik ezekben a novellákban minden zsidó a másikkal, aki nála egy fokkal alacsonyabban áll, elsősorban pedig a «domesztikokkal», a kehilla alkalmazottaival. A «domesztikok», akiknek foglalkozása és kenyere is a

zsidóság, nemcsak sorsa és felekezete : a zsidók zsidói. Úgy aránylanak őhozzájuk, mint ők a nemzsidókhoz. Tehát : mindenki beles az ablakukon, mindenki benéz a kosarukba, mindenki kifaggatja a gyerekeiket, mindenki üt egyet rajtuk, mindenki el akarja csapni őket.

Pedig hogy tudnak ezek a befelé, lefelé hatalmaskodó zsidók a legkisebb és legérdemtelenebb nemzsidó előtt is hétrét görnyedni! Ha kicsit jobban, közelebbről megnézzük őket, kiderül, hogy mindent a nemzsidók kedvéért csinálnak. A nemzsidók kedvéért építenek zsidó templomot és a nemzsidók kedvéért választanak zsidó papot is. A péntekesti «vesomru» meghallgatására meghívókat bocsátanak ki a város honorationrainak. A rabbi-választáson a számos jelölt közül hármat hívnak meg próbaszónoklásra : azt, akit az apátplébános, a főispán és a kerület képviselője ajánl. (Bár végül — a kile vezetőinek hajadon leányaira való tekintettel — a *nőtlent* választják meg.) Ha egy főhercegnő családi örömöknek néz elébe, a rabbival könyörgő beszédet akarnak mondatni a családi esemény szerencsés lefolyásáért. Amikor elterjed a hír, hogy Amerikából érkezett gyáros-fiának keresztény felesége van, nyomban megnő «a fekete Horovitz» tekintélye. (Pedig nem is igaz : péntekeste az apósánál gyujtott gyertyát.)

Az önérzettelenséggel párosul és részben az önérzettelenségből fakad sok egyéb bűn is (egyiket-másikat már az eddigi példák is megmutatták) : a vallási élet őszinteség hiánya és külsőségessége, a hozzánemértők és ránemtermettek hangoskodása, az érdemtelenek fennhéjázása és dicsekvése. A hitközségi elnöknél karácsonyfát állítanak, de széderestét is tartanak (a szédert «a

főkántor adja»). A hitközségi elnök az előimádkozót elcsapja, mert sajne rabbe előtt diót evett, de ő maga disznótort rendez (igaz, nem otthon, csak városvégi présházában) és a gyűléseken természetesen mindig arról beszél, hogy csak a legszigorúbban konzervatív zsidóság életképes. A chevra-gabe el akarja csapatni a sameszt, mert chanukka szombatjára libát vett és kijelenti: «Ha ez a hitközségi gazdálkodás így megy tovább, külön orthodox hitközséget fogunk alakítani, a lemerrel a közepén!» A világ első tenoristáját, amikor kántorként énekel, apró gabek kegyes jóakarattal skajacholják, csak a hangját nem tartják elég fejlettnak és arra figyelmeztetik: «Der Vesomru war in der Mitt' verkracht.»

Itt-ott vannak apró szigetek, ahol az igaz hit és az igazi szeretet ősmécse lobog. Az átkozódó, nyomorult kis hitközségi alkalmazottak árva gyerekeket fogadnak magukhoz és szegény diákokat kosztolnak. Idealisták. Az ambíciójuk, az álmuk: a selisi, a máftir, a szimchász-tórai chószontság. Önérzetesek. Nem engedik, hogy gazdag gyermekeik tartsák el őket. De azért az átkos, bűvös-bűnös kört nem lehet megszakítani. Ha valahogyan mégis meggazdagodnak, ugyanolyan «tüvekölok» lesznek, mint egykori főnökeik voltak és ugyanúgy bánnak a sameszokkal, mint ahogy egykor velük bántak.

És a hazugok, a dicsekvők meghalnak, de a hazugság és a dicsekvés halhatatlan. Még künn a temetőben a sírkövek is hazudnak és dicsekednek. A zsémbeskedő gabe sírkövének a felirata azt hirdeti: a békesség ösvényein járt, csöndességben és alázatosságban beszélt az

emberekkel. A fukar jótékonysági előjáróé pedig azt : a szegények támogatója volt és pazar kezekkel támogatott minden éhezőt.

*

Ilyenkör, amikor emlékezünk valakire, aki csak nemrég távozott el a sorainkból, két dologra szoktunk gondolni. Arra, hogyan végezte munkáját, hogyan járt-kelt az emberek között, meg arra, hogyan állott a lélek egyedülvalóságában, közvetlenül szemben a rejtélyekkel, a félelmekkel és a csodákkal. Nála ez is feltárul, mert — írtunk már róla — *költő* volt. Látjuk, hogyan hallgatta közelgő árnyak borús híradását, hogyan búcsúzott rigónótáktól és csalogánydaloktól, a fiatalság varázsköntösétől, édes-bús szavú hegedűjétől, szárnyaló sólyommadarától, hogyan pillantotta meg az őszi avarban a dér csillogását és a bús ködöket, és hogyan várta, míg elmúlt az élet...

Most már megpihent «Az Örökkévaló harcainak» harcosa és vezére...

Mi volt jelentősége, ereje? Egyesek versesköteteire és novelláskönyveire gondolnak, mások tanításai és szónoklataira, ismét mások, bizonyára igen sokan, imádságos könyveire. Az bizonyos : az írásain könnyeztek és mosolyogtak, a beszédeim lelkesültek és vigasztalódtak, az imádságait imádkozták.

Elmondhatta : «*Hallgatag szívek mélyén van az én megdönthetetlen erősségem.*»

DR. VIDOR PÁL.

A KÉT VÁROS.

Milyen álom volt! Milyen szívelállító döbbenet!
 A városon át vonult egy végtelen gyászmenet.
 A mi városunk volt s mégis olyan idegen nekem,
 fekete fátyol komorult minden lámpaüvegen ;
 éjfél lehetett, rőt fáklyák füstöt eregettek,
 a házak gyászfeketével bevonva meredtek,
 tövükben az árnyban végeláthatatlan sorban
 fekete köntösű árnyak kuporogtak a porban ;
 hamuval meghintve fejét, ruháját mégtépve
 ott verte mellét és zokogott a gyásznak a népe.

Menekülni akartam, szaladni. De hova? merre?
 Reszketve-zihálva riadtam napfényes reggelre.

S járom a várost. Olyan ismerős, mégis idegen.
 Napsugár villog és táncol minden ablaküvegen ;
 nevetés röpköd, gépkocsi surran, villanyos csenget
 s én csak azt hallom, azt hallom, azt a fekete csendet,
 és csak azt látom, azt a gyással kárpitozottat,
 az én éjféli városom, hol árnyak zokogtak
 utcahosszat végeláthatatlan fekete sorban :
 fekete árnyak között ott ülök én is a porban,
 ruhám megszaggatva, hamuval meghintve fejem,
 és a végtelen gyászmenet átvonul szívemen.

EZREK NEVÉBEN.

Mindenütt
 tilalomfák, korlát, sorompó.
 Amerre látok : tilos, tilos,
 tilos már minden út.

Csüggedten
 felnézek a fáradt egekre ,
 hallgatom a dübörgő földet.
 Én itt születtem.

Ha holtan,
 ha elevenen megtaposva,
 ha kitagadva, elfeledve :
 vagyok, aki voltam.

Ó lélek,
 minden este mondd el imádat :
 — Nem lehet, nem lehet, nem lehet,
 hogy hiába élek!

REICHARD PIROSKA.

A ZSIDÓ MESSIÁNIZMUS.

Némelyek még vitatkoznak azon, hogy a zsidó vallásnak vannak-e dogmái. A vita azonban, ha nem is zárult le, már csak a szó körül folyik; fogalmilag a kérdés tisztázva van. Kétségtelenül vannak a zsidó vallásnak hittételei, amelyek alapját és gerincét képezik, habár a másodrendű részletkérdésekben a zsidóság igen nagy szabadságot enged az egyéni meggyőződésnek.

Melyek a lényeges, állandó és alapjukban változhatatlan hittételek a szent iratokban foglalt tanítások közül? Ezt a zsidóság története mutatja meg. A zsidó nép szellemi története sok irányú és sokrétű. Ami változatlanul marad, ami a néha szembenálló vagy az egymásután következő áramlatokban *azonos*, amiben a sokféleség ellenére is a zsidóság szellemi egysége

van meg : az vallásunk történetének bizonyossága szerint a zsidóságnak «dogmája», történelmének kialakult, általános érvényességre igényt tartó tanítása. Az ilyen hittételeket el kell fogadnia annak, aki igényt tart arra, hogy a történelmi zsidóság szerves része legyen. Az ilyen vallási tanításoktól csak olyan módon térhet el a zsidóság egy-egy csoportja, hogy valamilyen okból tudatos és néha erőszakos műtéttel elvágja azt a kötelet, amely ez igazságnak elismerése által összefűzi a történelmi zsidósággal.

A messiási hit a zsidó vallásnak az a tétele, amely talán a legtöbbet szenvedett az ilyen erőszakos változtatások által. Mint vallásunk minden hittétele, ez is a Szentírásban gyökerezik és szellemi történetünk folyamán teljes világossággal alakult ki minden lényeges ágazata. A legújabb korban azonban különböző okokból, politikai indokok folytán vagy a kor szellemének hatása alatt, megcsönkítették, úgyhogy e hittételnek, amely a zsidó bizalom és életöszön egyik legerősebb tartópillére volt, csak romjai maradtak meg. A reformkorszak elfogadta ugyan, sőt erősen hangsúlyozta is ennek a messiási hitnek alapját, hogy lényege szerint Isten királyságának megvalósulását várja a földön. Ezen az első tételen kívül vannak azonban olyan részei is, amelyeket a «modern» zsidóság megtagadott. Vallásunk története azt bizonyítja, hogy a messiánizmus hittételeihez tartoznak a következők :

1. A messiánizmus Isten uralmának megvalósulása a földön.
2. Isten uralma a történelem folyamán a földi életben fog megvalósulni, tehát «ebből a világból való».

3. Ennek az időnek a beteljesülésében része lesz egy személyes messiásnak, Isten felkentjének.

4. Ez az idő az ember erkölcsi törekvésének jutalma lesz ugyan, de megváltás lesz, vagyis Isten műve. Nem fogható fel tehát olyan módon, hogy természetes, szinte magától való következménye az emberiség fejlődésének.

5. A messiási kor magában foglalja Izráel népének új életrekelését a Szentföldön.

Az Isten királysága nem várakozás volt kezdetben, hanem a hívő Izráel meggyőződése szerint a földön élő valóság.¹ A törzsek ama kezdetlegesen szervezett és primitív kultúrában élő csoportjának, amely az «Izráel népe» nevet viselte, Isten volt a királya. Ez nem teológiai megállapítás, hanem politikai értelemben veendő tény. A primitív törzsszervezetnek nem volt más parancsoló ura, mint Isten. Teokrácia itt nem a szervezett egyház uralmát jelenti, amelyet helyesen hierokráciának nevezünk, hanem jelenti azt, hogy mindaz a hatalom, amely a régi sémi *melech* fogalomban értendő, egyedül Istené volt. A vándorló nép, mint beduin testvéreik legtöbbje, szabad és nem ismer el maga felett emberi uralmat. Nagy és csodálatos vallási tehetsége révén viszont ez a nép teljes határozottsággal érezni tudja és szinte politikai intézménnyé teszi Isten királyságát. Háború esetén vagy egyéb súlyos időkben van a népnek vezére; ez azonban csak Isten megbízottja egy határozott

¹ L. Buber: Königtum Gottes; Weber: Ges. Aufsätze zur Religionssoziologie III.; Kaufmann: Toldot haemuna hajiszreelit (különösen a XVI. fej.).

feladat elvégzésére. Nem úgy értendő ez tehát, mint a későbbi «Isten kegyelméből való» királyság. Az a férfi vagy nő, akit Isten elküld, hogy Izráel királya nevében a népet honfoglalásra vagy felszabadító háborúra vezesse, maga nem viseli a «király» címet, hanem próféta, bíró vagy fejedelem. Isten szelleme éppen csak azért száll reája, hogy egy bizonyos feladatot ellásson, és csak arra az időre. Hatalma tehát nem önmagából való, másra át nem ruházhatja és örökül nem hagyhatja. Mikor egyiküket királlyá akarják kiáltani, csak azt válaszolhatja: «Nem leszek én a királyotok, a fiam sem lesz királyotok, a ti királyotok Isten».¹

Fejlettebb viszonyok között, nagyobb államszervezeti és külpolitikai feladatok idején ez a rendszer túlságosan bizonytalan. A nép állandó, látható tekintély nélkül él, tehát kényszerítő fegyelem nélkül, és még a súlyos időkben is várakoznia kell, mikor lép fel olyan ember, akiben Isten küldöttjét láthatja. A politikai viszonyok fejlődésével tehát Izráelnek királya lesz, valódi király, «mint minden népnek, amely körülöttük él». Az első király még Isten választottja, akit a lélek megszáll, majd elhagy. A második is, Dávid, a nép hite szerint ihletve van; de amint a királyság intézményé válik, amint tehát a király már nem Izráel örök Királyának ideiglenes megbízottja, a nép már nem is látja benne Isten akaratának közvetlen teljesítőjét. Isten felkentje ugyan, de már nem megbízottja, hanem inkább helyettese, sokszor méltatlan és a leg-

¹ Birák 8., 23.

jobb hívők szerint már elvben sem kívánatos helyettese. A történeti könyvek szerkesztője igen jellemző különbséget tesz már a kifejezésekben is. A királyság előtti «bírák» közül a legnyersebbre is, aki alig képvisel mást, mint a durva erőt, «rácsap» Isten szelleme,¹ de Salamon királynak «Isten bölcseséget adott».² A szellemet alig képviselő harcos ihlete közvetlenebb, mint a legbölcsebb királyé, azért, mert ez király, amaz pedig az Örökkévaló Király megbízottja. Amióta a királyság intézmény, azóta Isten akarata nem a nép fejének szavaiban és tetteiben nyilvánul meg, hanem a prófétaéban, aki megint csak Istennek konkrét feladattal küldött megbízottja. És a próféták közül sem az a legigazibb, aki a próféták intézményében, testületében él, hanem az, akit Isten «felvesz a juhok mögül, mondván: Menj, légy prófétává!»³

A királyság a nemzeti élet virágzása, a politikai tevékenység legnagyobb foka, de nem jelent tökéletes társadalmat, még kevésbé erkölcsi tökéletességet. Az uralkodó politikai tevékenysége pedig sokszor nem képes a népet fenyegető veszedelmeket elhárítani, sőt sokszor néha éppen előidézi őket. Tehát a királyság idején sem lehettek tökéletesen elégedettek sem azok, akik teljes anyagi jólétet, sem azok, akik igazságra épített társadalmat, sem azok, akik megalkuvás nélküli istenszolgálatot kívántak; sőt maga a királyság intézménye is elvetendő sokak szemében, akik bűnt látnak abban, hogy az Istent megillető trónusra embert ültettek.

¹ U. o. 14., 6. stb.

³ Ámósz. 7., 15.

² I. Kir. 5., 9.

Bármennyire is hozzátartozik a királyság a nemzeti élet teljességéhez, mégsem jelent tökéletességet. A tökéletes jólét, a teljes nemzeti élet mellett csak akkor lehet majd igazságos társadalmi és erkölcsi élet, ha a király nemcsak az lesz, ami ma: Istennek felkentje ugyan, de nagyon is emberi gyarlóságokkal teli, sőt talán pusztán király-voltánál fogva Istennel ellentétben álló ember; hanem a király újra Isten megbízottja és akaratának végrehajtója lesz. Akkor «fejedelem»¹ lesz majd a király helyett vagy «bíró» a szó régi értelmében, vagy próféta. Ez nem lefokozása a király rangjának, hanem felemelése. Mint a régi időkben, megint Isten lesz Izráel királya. Az Ő felkentje pedig kiválasztott eszköze lesz, amellyel Izráel népét vezeti.

A jövő boldogságot abban látja tehát a bibliai kor, hogy Isten királysága újra valóság lesz a földön és Isten eltölt majd szellemével egy embert, akinek vezetése alatt igazság, béke és boldogság idejét éli Izráel népe. De ha Isten a király, akkor a királyság nem szorulhat egy ország vagy nép határai közé. Izráel királya az Örökkévaló. Amint a próféták szavai nyomán egyre jobban megérti a nép Isten lényének végtelen voltát, úgy tágnak ki Isten eljövendő országának jövő határai, míg végül előttünk áll a jövő felséges képe, ahogyan a próféták látomása elénk vetíti: harcok és bűn nélküli igazság, béke és Isten megismerése minden nép számára. A *nép* fogalmát nem adja fel a prófétai lélek még ezen a ponton sem. Nem azt mondja, hogy a korlátok ledőlnek és egy néppé lesz az

¹ Mint Ezékiel próféciáiban!

emberiség; a népek megmaradnak, csak a gonoszság ösztönei múlnak el közülük. Isten tehát annak a népnek királya marad, amelyik először hajtotta fejét az Ő uralma alá. De ez a királyság tovább is terjed, az egész emberiséget magában foglalja. A várakozás tehát egyszerre nemzeti és egyetemes. Nemzeti azért, mert hiszen a királyság fogalma eredetileg fel is tételezi a különböző népek létezését; egyetemes, mert a király a mindenható Isten. «Így szól az Örökkévaló, Izráel királya és megváltója, a Seregek Ura: Én vagyok az első és Én vagyok az utolsó és rajtam kívül nincsen isten».¹ Íme, a prófétai eszme eggyé tudja foglalni ezeket a látszólag ellentmondó szavakat!

Mikor következik be Isten új királysága? A várakozás természetesen akkor a legerősebb, amikor a jelen helyzet kívánatossá teszi a megváltást, tehát szenvedések idején. De a szenvedés prófétai szemmel nézve mindig Isten büntető eszköze bűnök levezeklésére, javulásra és megtérésre. Az eljövendő boldog időnek előfeltétele a megtérés, de legalább is a mult bűneinek a levezeklése a ránk mért megpróbáltatásokban. A megváltás idejét tehát szenvedéseknek és bűnbánatnak kell megelőzniök.

A főgondolat mellett lényegtelen, hogy Isten megújuló királysága milyen változásokat hoz magával az égen és a földön. Az elemek, amelyekkel ezt kiszínezték, a végtelenségig változnak a bibliai időktől kezdve mindvégig, ameddig csak élő messiánisztikus hit volt. Ezeket a részleteket, amelyek amúgy is csak nagyobb

¹ Jesája. 44., 6.

keretben volnának összefoglalhatók, teljesen mellőzzük is. A lényeg az, hogy újra Isten lesz a király Izráelben és a világon és újra lesz majd kiválasztott és megbízott szolgálója, aki népét Isten akarata szerint vezeti.

Az utóbbi ugyan nem feltétlenül lényeges része a várakozásnak. Vannak próféta szövegek, amelyek a már kialakult nemzeti életről és évszázados formájáról lemondani nem tudva, Isten-választotta király alatt látják megvalósulni az igazság és béke eljövendő napjait. De vannak más próféta helyek, amelyek várakozása nincs személyhez kötve; a népek félreteszik fegyvereiket és elzarándokolnak Isten szent hegyére, hogy megtanulják, melyek az Ő útjai. De ezen a helyen nem ember trónol, hanem maga Isten. A bibliai szövegek alapján tehát egy messiásnélküli messiánizmus is rekonstruálható.

Csak hogy ez rekonstrukció csupán. A történeti zsidó hit eleven árama ezt nem vitte magával. A Szentírás utáni vallási irodalom a személyes messiás hitét teszi magáévá. Számos szétfolyó és ellentmondó részlet felett ez az uralkodó és egyetemes eszme. Minthogy azonban az eljövendő felkent király (héberül: melech mosiách, görögül: christos basileus) ember ugyan, de Istentől kiszemelt és elküldött ember, azért kétféleképpen lehet eljövendő személyét elképzelni. Vannak, akik az Istentől származó küldetését hangsúlyozzák és így az eget és földet betöltő csodákkal veszik körül megjelenését, és nemcsak az Istentől beléadott sugallatot tartják természetfelettinek, hanem egész lényét. Így beszél róla az egész apokaliptikus irodalom. Mások viszont embert látnak benne, közönséges halandót,

akit a többiektől csak erkölcsi nagysága különböztet meg: «Isten-irányította igazságos király van felettük, kinek napjaiban nincs köztük bűn, mert szentek ők mindannyian és királyuk a felkent Úr. Mert nem bízik lovakban, lovasokban és íjakban, nem gyűjtötte az aranyat és ezüstöt háborúskodásra és a harc napján nem sokaságban bizakodik, soha meg nem inog Isten iránt, mert Isten megerősítette őt szent lelkével... Isten a mi királyunk mindörökké!» Így jellemzi az eljövendő messiást Salamon ódáinak ismeretlen szerzője.¹

Ha nagy vonásokban végigtekintjük azt az utat, amelyet a messiási várakozás megtett fejlődésében, azt látjuk, hogy amit elmondottunk, az valóban szerves része történelmileg kialakult vallásunknak. A talmudi korszak irodalma még ingadozni látszik a földi és a kozmikus messiás fogalma között, de lényegében a kérdés itt már el van döntve. Ha a képzelet csodás elemekkel veszi is körül a messiás eljövételét, ezek már nem a mítosz, hanem a legenda fogalomkörébe tartoznak. Ha valamelyik talmudi bölcs vagy midrás-prédikátor azt mondja, hogy Dávid eljövendő ivadéka megvolt már a világ teremtése előtt, vagy hogy a Szentély pusztulása napján született és Isten akarata elrejtette, amíg el nem jő az óra, vagy hogy égi trónuson ül, vagy hogy koldusok között várja elhivatásának percét, vagy hogy velünk együtt szenvedte Izráel minden fájdalmát, vagy hogy királyságának eljövendő boldog napjaiban mesés termékenységre fakad a föld,

¹ 17., 32. kk.

gondtalan bőség csodavilágát éljük majd, — mindez nem változtat azon a tényen, hogy a talmudi kor egész messiási koncepciójában a földön bekövetkezendő megváltást vár. Istenünk királysága a földön, húsból és vérből való embereken valósul meg.

Milyennek képzei ez a kor e királyságot? Csak a gondolat lényegét akarhatjuk meglátni és nem mehetünk részletekbe. A részletek száma végtelen, mert hiszen a Szentírásnak minden, a messiánizmussal kapcsolatba hozható igéjét be kellett a képbe illeszteni; és egységes képpé aligha illeszthető össze, hiszen a talmudi irodalomban szétszórt egyéni mondásokból teológiai rendszert állítani össze épp olyan reménytelen törekvés, Güdemann megjegyzése szerint, mint pillangókat idomítani. De van ennek és a szellemileg szorosan ehhez fűződő gáoni kornak olyan alkotása, amelyben nem engedték a képzeletet szabadon csapongani, hanem komolyan és a nagy felelősség tudatában foglalták belé hitük lényegét. Ez az imádságos könyv. Ha helyesen akarjuk értelmezni azt, amit a hagyomány bölcsei és követői erről a kérdésről mondtak, akkor nemcsak a percnyi hatás kedvéért tett szónoki kijelentéseket, kivételes alkalmakkor tett megjegyzéseket, gyermeki kedélyük mesés ábrándjait, éles magyarázó fejtegetéseiket kell tekintetbe venni, hanem azt az alkotásukat, amelynek «dogmatikai» fontosságát ők maguk is teljesen átérezték. És ennek alapján azt látjuk, hogy az eszme náluk is tisztán prófétai.¹ A bűntől megtért emberiség aláveti magát Isten akaratának.

¹ L. Elbogen : Die messianische Idee in den alten jüd. Gebeten.

De az az ember, akit elhoz majd Isten akarata, Izráel megváltója lesz. Ezt a már a Szentírásban is természetesnek vett elemet alapvetőnek találjuk a talmudi kor messiásvárásában. Valóban természetellenes volna, ha a szétszóratásban szenvedő nép az emberiség jövődő boldogságától nem várná a tulajdon szenvedéseinek meggyógyulását is. A babilóniai fogság óta a messiási várakozás teljesen összekapcsolódik Izráel népének újjászületésével nemcsak erkölcsi, hanem népi életében is. Amíg azonban a Szentírást egységnek véve még azt lehetett mondani, hogy egymás mellett léteznek benne egymástól függetlenül az egyetemes és a nemzeti remények és jövődölések, addig a rabbinikus irodalom már eldönti ezt a kérdést: Isten uralma kiterjed természetesen az egész világra és minden népre, de messiási birodalmának elseje a hazatért és megújult Izráel népe lesz.

A középkor vallási gondolkodói megépítették a zsidó teológia rendszerét, rendszerbe foglalták hitünk tanításait. Azt várnók, hogy bölcséleti kutatásuk felöleli a messiánizmus hittételét is.¹ De azt tapasztaljuk, hogy a vallásfilozófusok feldolgozzák ugyan az idevágó vallási tanításokat, azonban nem építik bele bölcséleti rendszerükbe. Mindegyik vallásfilozófus, iránya és hajlandósága szerint, vagy az aggádák tarkaságát dolgozza fel, vagy az ilyen elemektől megtisztított alapvető gondolatokat próbálja összefüggő egészekké tenni. De egyik sem kísérli meg azt, hogy metafizikai rend-

¹ L. Sarachek: The Doctrine of the Messiah in the Medieval Jewish Literature.

szerbe foglalja a messiásvárást, amint azt megtaláljuk és természetesnek is vesszük a kor keresztény vallásbölcselőinél. Ennek a jelenségnek pedig az az oka, hogy a messiás eljövetele nem filozófiai téma. Mint hittételt regisztrálják, de egyébként történeti ténynek tekintik azzal a különbséggel, hogy nem a múltban van, mint a többi történeti események, hanem a jövőben. És ha van probléma ezzel a kérdéssel kapcsolatban, akkor elsősorban az, hogy e jövő mikor válik jelenné. Még a racionalista bölcsélet legnagyobbja, Majmuni is megteszi azt, amit a többiek valamennyien: megpróbálja kiszámítani és megállapítani a messiás eljövételének idejét. Ebből pedig az következik, hogy a messiás eljövetele Isten akaratának teljesedése, az Ő megváltó tette, nem az emberektől függ, hanem bekövetkezik akkor, amikorra Isten kitűzte. Az emberiség fejlődéséhez (bár ennek a fejlődésnek a gondolata egyáltalán nem idegen a középkor vallásbölcselőitől) ennek a megváltó ténynek nincs semmi köze.

De a Szentírás prófétai ígéi a megváltást erkölcsi feltételekhez kötik, már pedig a bibliai alapot nem tagadhatja meg a későbbi fejlődés. Ha tisztán Isten műve lesz a megváltás, akkor hol van szerepe az ember erkölcsi törekvésének? A messiással kapcsolatban ez a főproblémája a zsidó misztikának. Helyesebben szólva, nem problémája, mert nem érezték kérdésnek, hanem főtémája. Az ember cselekedetének éppen az ad értelmet, hogy «közelebb hozza a megváltást». Ez a kifejezés nem misztikus eredetű, tehát a benne lévő gondolat sem a kabbalisták újítása, hanem régi idők óta szerves része a hittételnek. Az ember befolyásolja cselekedetei-

vel a világ sorsát, közelebb hozván az emberiségnek vagy Izraelnek azt a fokát, amelyen méltónak találja majd Isten a megváltásra. Ez a gondolat állandóan visszatér a misztikus irodalomban csakúgy, mint az etikaiban.

Íme, a zsidó vallás történetének folyamán a nagy várakozásnak egyre újabb elemei kerülnek előtérbe, de csupa olyan elemek, amelyek már kezdettől fogva megvoltak. Egyes korszakok és irányok nem találnak ki újakat, hanem előtérbe helyezik és kiemelik azt, ami szükséglete a kornak és a szellemi áramlatnak. Az egész várakozás különböző elemeit egybefoglalva, egységes, teljes egészet látunk, amint harmóniává alakította ki a Szentírás ígéje és a zsidó történet szelleme. Ezt az egységet és harmóniát szétszaggatta a legújabb kor, amely nemcsak a vallás külsőségeit reformálta meg, hanem itt egészen a lényegig hatolt. Változásnak és fejlődésnek mindig volt helye vallásunk és szellemünk történetében. Itt azonban nem belső szükségből fakadt ez a változtatás és nem a zsidó vallás szellemének immanens törvényei szerint történt. Külső szempontok voltak azok, amelyek a régi reménység egyes elemeinek megtagadására készítették az embereket. Nem arra törekedtek, hogy egységbe foglaljanak két egyenrangúnak tekintett elemet, a kor felfogása szerint való tudományt és a vallást, hanem a vallást alárendelték a kor áramlatainak.

Hogy a messiánizmus lényege Isten országának leendő megvalósulása, azt ez az irány nemcsak elismeri, hanem nagyon határozottan hangsúlyozza és méltatja is. De az Isten országát tisztán egyetemes elgondolás-

ban fogadja el. Izráel népének a Szentföldön való jövődjö megújulását nem hiszi és megtagadja. Ezt azzal indokolják ez irány gondolkodói, hogy a jövődjö megváltás egyje teszi az emberiséget és ledönti a népek között a korlátokat, így tehát Izráelnek sem lehetnek erre az időre szóló nemzeti törekvései. Láttuk már a prófétaí várakozás elemzésénél, hogy ez a vélekedés nem áll bibliai alapon. A bibliai hit szerint megszűnik majd a népek között az ellentét és gyűlölet, de maguk a népek nem szűnnek meg önállóan tovább létezni. Nem a nemzeti, hanem a vallási korlátok ledőlését várják a prófétaí abban az időben, amikor «valamennyien ismerik majd az Örökkévalót». És a reform-irány valóban egyik néptől sem kívánja, hogy a jövődjö érdekében feláldozza tulajdon létezését, csak éppen Izráeltől. A történeti messiánizmus e módosításának nem vallási vagy erkölcsi vagy tudományos, hanem egyszerűen politikai oka van, és ez kiütközik még olyan nagy és tiszta gondolkodónál is, mint Hermann Cohen: «Mert meg akarják gátolni egyenjogúságunkat azzal az álnok gyanusítással, hogy Jeruzsálembé vágyakozunk».¹ Kevésbé nagy és kevésbé tiszta egyéniségeknél ez a politikai elem egészen groteszk formákban jelentkezik néha. Van zsidó író, aki «az ő messiását abban látja, hogy a jóságos fejedelmek a többi polgárokkal egyenlő jogokban részesítik és megadják neki azt a reményt, hogy polgári kötelességeinek teljesítésével a polgár teljes jogait is gyakorolhatja».² Dávid sarjától, aki Isten szellemével eltelve

¹ Jüd. Schriften I. : Die Messiasidee.

² Klatzkin : Krisis u. Entscheidung 99.

igazságot ad a földnek, a jóságos fejedelmekig, akik kegyesen majdnem egyenjogúvá teszik a zsidó polgárt a keresztényül, — ennél mélyebbre már nem süllyedhetett volna a zsidó hittételek egyik legmagasztosabbja!

Ezzel elejti ez az irány a személyes messiásban való hitet is. Megtagadva a történeti fejlődést, visszatér ama bibliai fejezetekhez, amelyekben Isten királysága nincs emberi személyhez fűzve. Miért kellett ez a változtatás? A racionalista kor szégyenli ezt a hitet. Azt gondolhatnók ugyan, hogy ez az irány, amely nagyon helyesen és teljes joggal a prófétákat tekinti a zsidó történet legnagyobbjainak, nem tagadhat meg olyan hitet, amely még egy prófétai szellemű ember eljövételét várja. Csakhogy e korszak nem meri a végső következményekig komolyan venni még azokat a hitbeli elemeket sem, amelyeket elvben elfogadott. Másként nem dobta volna ki a messiánizmusnak ezt az elemét, amely nem nagyobb mértékben irracionális, mint pl. a kinyilatkoztatásban való hit. Pedig ez az irány és ez a korszak, ha nem is hisz a messiás személyében, mélységes bizalommal hisz magában az emberben. A zsidókra rakott bilincseket széttördeli a kezdődő felvilágosodás, a liberalizmus fejlődése pedig azt a boldog tudatot ébreszti a zsidó lelkekben, hogy az emberi fejlődés egyenes irányban tart már a próféták-megjövendölte idők felé. A fejlődés látszott a megváltás eszközének. A megváltásból tehát kimarad a lényeg, Isten műve, és tisztán az emberiség útjának egyik állomásává lesz. A jobbak, az irányzat legnagyobbjai szerint az emberiség és a zsidóság erkölcsi törekvésével, a jónak akarásával, a maga erejéből

megvalósíthatja a földön az örök igazság korszakát. Ez az elgondolás, ha teljesen elvilágiasítja is a messiási gondolatot, mégis legalább erkölcsi mozgató erőt lát benne. A kényelmesek nagy tömege számára azonban ez a kérdés el van intézve a «fejlődés» jelszavával. Az emberiség megy a maga útján, az egyénnek alig van vele tennivalója, és a boldog béke ideje szinte mechanisztikusan megérkezik akkor, amikor a fejlődés a maga feltétlen biztonságú pályáján eljut a megfelelő pontig.

Megfosztva a személyes prófétai küldetéstől, a zsidó nép életének tudatától, az Isten megváltó kegyelmének várásától, mi maradt a messiási hitből? Történelmünk folyamán egyik legfőbb biztosítéka volt annak, hogy a zsidó közösség élni és bízni tudjon a legnehezebb időkben is. Ható erő volt, erkölcsi cselekedetek forrása, misztikus hit és racionális biztonság. Egyszerre megfosztva mindattól, amivé a zsidó történelem formálta, színtelen és elvont fogalommá lett, amelynek még racionalizált formája sem tartható fenn, amikor a fejlődés elfordult a várt iránytól. Vallásunk életének erős hitre van szüksége. Erős hit pedig csak a történelmi zsidóság hite lehet.

DR. HIRSCHLER PÁL.

A VÁNDOR VISSZANÉZ.

Asszonyom, gyermekem,
otthonom, tűzhelyem,
volt puha életem —
most van vándorbotom.

Kietlen szenvedők,
fénytelen senyedők,
kik lyukasztó porként
szíjjuk a levegőt,

Voltam hazámnak én,
hazám volt énnekem,
vagyok hazámnak én,
de hazám nincs nekem.

szagoljuk a nyarat
mint perzselt asztagot,
diófa levelét
mint a menyét-szagot :

mert létünk mérgezett —
a tükrös életet
bensőnk homályhodó
hályoggal verte meg...

FENYŐ LÁSZLÓ.

GOLDZIHHER IGNÁC.

(1850. június 22.—1921. november 13.) ¹

November 13-án négynapi súlyos szenvedés után Budapesten elhunyt az a világhírű tudós, kinek neve e sorok élén áll. Bámulatos munkaerejét félszázadnál tovább a szó legtágabb értelmében vett iszlám tanul-

¹ Ezt a meleg és magasrendű baráti megemlékezést az immár rég halott szerző, Christiaan Snouck Hurgronje, Goldziher Ignác elhunytja alkalmából a *De Gids* című hollandus folyóirat 1921. decemberi számában közölte. C. Snouck Hurgronje (1857—1936), a leideni egyetem nagynevű tanára, a Magyar Tudományos Akadémiának is külső tagja, a tudományos világ megállapítása szerint «Gold-

mányozásának szentelte és mestervoltát e téren az egész tudományos világban senki sem vonta kétségbe.

Keleti tanulmányait híres honfitársa, a törökbarát turkológus Vámbéry vezetése alatt kezdte el, akinek a politikai napi eseményekről való véleményét jó 40 esztendővel ezelőtt, az orosz-török háború idején és azután Reuter-sürgönyök tették világszerte ismertté; és folytatta az akkori arabisták «sejk»-je, Silvestre de Sacy tehetséges tanítványa és tisztelője, a lipcsei Fleischer mellett. Ám az ezeknél és más mestereknél szerzett ismereteit lángelméjétől sugallott egyéni módon használta fel és fejlesztette tovább. Ifjú éveiben szíriai és egyiptomi utazásain mohamedán tudósokkal és tanulókkal való érintkezés útján a maga valóságos környezetében tett szert a mohamedán lélek alapos ismeretére és ezt az ismeretet muszlimokkal való szüntelen érintkezés által egész életén keresztül megtudta őrizni az elhomályosodástól; majd pedig napalait, nem egyszer éjszakáit is a legkülönbözőbb tárgyú mohamedán, különösen arab könyvek és írások olvasásával töltötte.

Olvasottságban az orientalisták között senki sem volt hozzá fogható; szenvedéllyel olvasott értékeset és értéktelent egyaránt, ám nem azért, hogy élő könyvtárrá legyen; korántsem: a vastag kötetek százaiból és a jelentéktelen kis iratok ezreiből, amelyeket szak-

---

zihér Ignác barátjával a modern iszlámkutatás megalapítója volt; kettejük nélkül e tudomány keletkezése s fejlődése el sem képzelhető.» A magyar fordítás megjelenésének az a kegyeletes alkalma, hogy ez év november 21-én van Goldziher Ignác halálának huszadik évfordulója.

társai bámulatára magába olvasztott, mindig éppen azt tudta kiszedni és megtartani, ami a mohamedán kultúrvilág egy-egy zugára vagy a muszlim gondolkodás valamelyik jellemző megnyilatkozására sajátos fényt vetett.

Szellemi munkájának gyümölcseként magyar, német, francia és angol tudományos folyóiratokban számtalan cikke jelent meg hol néhány lapnyi, hol néhány ívnyi terjedelemben, időnként pedig egy-egy tekintélyes könyve, amelyek szinte kivétel nélkül a szakirodalom klasszikus alkotásai közé tartoznak. Mindezek a munkák vagy új adatokkal lepték meg az olvasót, vagy olyan tények lángeszű megvilágításával, amelyeket ugyan már sokan láttak, de amelyek lényegét még senki sem ismerte fel.

Nincs tehát mit csodálkoznunk azon, hogy mikor 1910-ben Goldziher az «iszlám» névvel jelölt vallási, társadalmi és politikairendszernek *Előadások az iszlám-ról* címen rövidre fogott szintézisét adja, a saját művei feltűnően nagy helyet foglalnak el azon munkák között, amelyekre a jegyzetekben hivatkozik.

Az *Előadásokat* a szerző Amerikában élőszóban való előadásra szánta, ám ezt a tervét egészségi okok miatt nem valósíthatta meg. Nemrég Párizsban megjelent ennek a könyvnek még a háború előtt előkészített francia kiadása, örvendetes jeléül annak, hogy tudományos téren a nemzetközi együttműködés újra-éled, de egyúttal annak is bizonyítékául, mily nagy tekintélye volt Goldziher művének minden országban. Aki részletkutatásra vállalkozik a mohamedanizmus keletkezése területén, aki azt vizsgálja, hogyan tere-

bélyesedik Mohamed alkotása a dogmatika, a törvény és a misztika rendszerévé, aki a muszlim szekták történetét, a brit-indiai, egyiptomi és törökországi muszlim társadalom mai életnyilvánulásait nyomozza: kutató útján valahol okvetlen találkozik a magyar mesterrel és kénytelen lesz egy időre odaülni a lába elé, hogy aztán hálás csodálattal vegyen tőle búcsút.

Hogyha ez *Előadások* mellett Goldzihernek még korábbi időkből származó néhány alapvető művét akarjuk megemlíteni, önkénytelenül is az 1889—90-ben megjelent *Muhammedanische Studien* — amelynek az első kötetébe írt baráti ajánlását mindig életem legnagyobb tudományos kitüntetésének tartottam — és az 1896—99-ben kiadott *Abhandlungen zur arabischen Philologie* jut eszünkbe. Utolsó alapvető munkája, *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*, melyet a múlt évben a De Goeje-alapítvány adott ki, újból végigvezeti az olvasót az iszlám egész fejlődésén, kezdettől fogva napjainkig. E mellett most főkép arra irányítja figyelmünket, hogy a hívők különböző időkben és helyeken hogyan magyarázták Allah kinyilatkoztatását. Négy évvel e mű megjelenése előtt a De Goeje-alapítvány Goldzihernek egy másik, rendkívül érdekes tanulmányát adhatta ki; e tanulmány, melynek kiindulópontja Ghazâlî-nak, a muszlim egyházatyának a batiniták szektája elleni vitairata, új és éles világosságot vet az iszlám központi országaiban 900 és 1100 között működő titkos társulatok muszlim-ellenes mozgalmaira.

Goldzihernek a szaktudósok között négy világrészben voltak meghitt barátai; hazánkkal való kapcsolata régi keletű és bensőséges volt. 1870-ben néhány hóna-

pot Leidenben töltött és hálás emlékezése alig talált szavakat, valahányszor életének e szakaszáról beszélt. Mint egészen fiatal doctor philosophiae Noordeindeben Van Dijk kisasszonynál bérelt szobát. Először is meglátogatta de Goeje professzor urat és tétovázva megkérdezte tőle, hozzájuthatna-e a híres Legatum Warnerianum birtokában lévő némely arab kéziratokhoz, amelyek tanulmányai szempontjából nagyon fontosak volnának. De Goeje még aznap este viszonzta látogatását és elhozta neki a kívánt kéziratokat. Ilyen barátságos előzékenységgel még soha és sehol sem találkozott. Leidenben csakhamar otthonosan érezte magát és nyugodtan — azaz inkább nyugtalanul gyűjtötte a később kiegészített és feldolgozott adatok tömegét; nyugtalanul, mert hiszen éjjel-nappal dolgozott és arab könyvekkel meg az elmaradhatatlan erős kávéval szokott lefeküdni. Csodálta Dozy szellemes éleselméjűségét, bárhogy sajnálta is, hogy Dozy nem tudta igazán méltányolni Fleischert, Goldziher lipcei «sejk»-jét.

Juffrow Van Dyk kissé különös fiatalembernek tartotta bérlőjét; ám attól fogva, mikor elsőízben jelent meg egy feketekabátos inas dr. Goldziher úrnál, hogy jövő péntekre Dozy professzorhoz és nejéhez ebédre hívja, a bérlő szemmeláthatólag emelkedett az öregkisasszony becsülésében és ettől kezdve megkétszerezte a róla való szíves gondoskodást. Kuenen-t és Kern-t is megismerte és csodálta, Speyer-rel pedig, ki akkor Kern tanítványa volt, hosszabb időn át együtt ebédelt.

Mindezt és e korszaknak még sok egyéb apróságát csak hallomásból tudom, elsősorban magától Goldzihertől, aztán Speyertől, mert én egyetemi tanulmá-

nyaimat Leidenben csak négy évvel később kezdtem meg. Csak doktorrá avatásom után, 1880-ban, levelezés útján ismerkedtem meg Goldziherrel. Orientalista levele soha úgy el nem ragadott, mint az első, amelyet tőle kaptam. A mohamedán törvény története területén tett első lépéseim mestereimnél kevés ösztönzésre találtam: nyomatékkal lebeszéltek arról, hogy a megkezdett irányban tovább haladjak. Nyugat orientalistái nem kedvelték a *fiqh* tanulmányozását, amely évszázadokon keresztül minden muszlin tudós alapvetése volt, amely gondolkodásukat és írásaikat mindennél jobban befolyásolta. Nyugat tudósai az írástudó *faqúh*-ok könyveiben nem láttak egyebet száraz kazuisztikánál és nem vették észre, hogy a művelődéstörténetnek egy fontos területe csak az előtt tárul fel egészen, aki fáradságot nem kímélve, a koránból és a hagyományból kialakult rendszert fejlődésében, a mindennap gyakorlással való küzdelmében és e gyakorlathoz való alkalmazkodásában pontosan nyomonköveti.

És ekkor kaptam egy idősebb szaktársamtól, akinek már tudományos neve volt, lelkes ösztönzést és ezzel minden tétovázást leküzdöttem magamban. Idősebb testvérként melegen szorította meg a távolból kezemet és kérve kért, hogy vele együtt szálljak harcba az uralkodó előítélet ellen. Ettől fogva tehát jó negyven esztendeig szüntelenül levelezésben álltunk és mindig tudtuk, hogy a másikkal mit és hogyan dolgozik. Az első levelek, amelyeket Budapestről kaptam, felébresztették bennem a vágyat, hogy személyesen is találkozhatnék azzal a férfival, akinek mindenkinél többet köszönhetek tanulmányaim irányának kijelölésében.

1883-ban találkoztunk először, a leideni orientalista kongresszuson. Nem csekély feladat volt a kongresszus rendezői számára, hogy az orientalisták messze országokból összesereglett százait, akik eddigi összejöveteleiket világvárosokban tartották, rendesen elszállásolják, és hogy számukra a szakosztályok ülései után méltó szórakozásról gondoskodjanak. Minden erőt szolgálatba állítottak: a hágai «Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië», az ugyanekkor Amsterdamban tartott nemzetközi grammati kiállítás bizottsága a kulcsos város polgárait részben megszabadította e gondoktól és Leiden városa megtett minden tőle telhetőt. Így «felszabadították» a kongresszus tagjai részére az Amicitia klub épületét. Goldziher a mindennapi életben nem volt ment a tudósok szórakozottságától és ezért állandóan rászorult felesége támogatására, aki viszont csak ritkán és nem szívesen engedte át másoknak a férjéről való gondoskodást. Mikor feleségével együtt Leidenbe érkezett és kongresszusi papírjait átvette és elolvasta, nem gondolhatta, hogy egy olyan Amicitia klubot «szabadítottak fel», amely nőket nem bocsát falai közé. A házaspár tehát a Breestraat ismert épületébe ment és ott tudta meg egy megijedt bizottsági tagtól, hogy ebbe a férfiklubba nők semmi körülmények között sem léphetnek be. Goldziher azonban annyira meglágyította ennek a kapuőrnek a szívét, hogy feleségével együtt e barátságtalan fedél alatt maradhatott mindaddig, amíg engem felkutatnak. Kerestek és meg is találtak és esztendőök óta melengetett forró kívánságom az Amicitia folyosóján teljesedett. Az 1883-i kongresszus számomra

a Goldziherrel való találkozások egész sorozatát jelentette, amelyet csak zavarónak érzett más természetű elfoglaltságok szakítottak meg. 1886-ban Bécsben egy ilyen együttlétnek javított és bővített ismétlését érhettem meg.

Goldziher résztvett minden orientalista kongresszuson és egyébként sem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy ott legyen szaktársainak: orientalistáknak és vallástörténészeknek nemzetközi vagy egyéb összejövetelein. És ilyenkor mindig ő volt a középpontja egy tudós baráti körnek, amely este és nem egyszer késő éjtszakáig együttmaradt és amelyet mindig szikrázó humorával állandóan le tudott bilineselni. Fínom és sohasem sértő elmésségével akaratlanul is irányítója volt a társalgásnak.

Sem szóban, sem írásban soha meg nem feledkezett arról a hódoló kegyeletről, amelyet idősebbek iránt kötelességének érzett, sem pedig a kortársak gyengéi iránt való szükséges kíméletről; a fiatalok baráti ösztönzését is kedves kötelességének tartotta.

Neki, aki habzsolta a könyveket, természetesen sok munkát küldtek bírálatra; ilyen kérést ritkán utasított el. Az egyetlen szemrehányás, amellyel én néhanapján illettem, szinte megtévesztő enyhességére vonatkozott, mikor kétes értékű szellemi termékekről számolt be. Ilyenkor mindig azt válaszolta, hogy inkább tízszer hallgat el hibákat, mintsem abba a bűnbe essék, hogy egy gyenge testvért elkedvetlenítsen.

1911-ben együtt voltunk az utolsó orientalista kongresszuson Athénben, ahol felváltva elnököltünk a semita szakosztályban. 1912-ben Leidenbe jött a Gold-

ziher-házaspár, hogy résztvegyen a nemzetközi vallás-történeti kongresszuson. A Katwijkban töltött néhány hetes fürdőzés után — Goldzihernek gyakran kellett kúrát tartania, hogy ingerlékeny idegrendszerét egy-egy új munkaév számára rendbeszedje — egy hétig az én vendégeim voltak ; és éppen úgy, mint 1883-ban, most is ez az együttlét volt számomra a kongresszus legnagyobb varázsa. E kongresszusi hétnek egy immár történelmi anekdótáját most már nyilván szabad itt elmondanom.

A kongresszus 10—12 tagjával, köztük Goldziherrel és feleségével az én lakásomról indultunk a Nordeinden át az előadóterembe, hogy résztvegyünk egy ülésen. Mikor a Nordeinden annak a háznak a közelébe értünk, ahol Goldziher 1870-ben Van Dijk kisasszonynál lakott, tréfából egy pillanatra megállítottam a vendégeket és tettetett komolysággal így szóltam : «Itt lakott egykor a híres Goldziher». Ekkor Goldziher, aki sohasem tudta pontosan, hogy a városnak melyik részében van, őszinte, élénk érdeklődéssel ezt a kérdést intézi hozzám : «Ugyan ki volt az?» Élete gazdag volt ilyen kis eseményekben és magának telt legnagyobb öröme azok elbeszélésében.

Kétszer látogattam meg Budapesten : először 1908-ban, Konstantinápolyból hazafelé utazva, másodszer 1911-ben, mikor tanári munkássága negyvenedik évfordulóját ünnepelve, a világ minden részéből való orientalisták nevében emlékkönyvet nyújtottunk át neki, melynek előszavát minden semita filológusok legnagyobbja, Nöldeke Tivadar írta. Ilyen alkalmakkor még élesebben lehetett megfigyelni, mint a kongresszusokon, milyen helyet foglalt el Goldziher életében

a felesége, hogyan tudta ez asszony szerető gondoskodása elfelejtetni vele, hogy az emberi életnek anyagi nehézségei is vannak; ilyenkor lehetett észrevenni, hogyan gondoskodott a feleség arról, hogy ura gondtalanul élvezhesse a barátaival való, annyira kedvelt együttlétet, és hogy mennyire ismerte azokat a titkos szereket, amelyek élettársát a mély melankólia egy-egy időszakán átsegítették.

Bármily nagy is gyászunk Goldziher Ignácnak számunkra oly korai halála miatt, az ő szempontjából áldásnak kell tekintenünk, hogy Lauráját nem élte túl.

A negyvenéves egyetemi munkásság, melynek ünnepe 1911-ben megjelentünk, nem volt negyvenéves egyetemi tanárság. Goldziher hosszabb ideig volt magántanár, azután sokáig címzetes rendes tanár és e hosszú évek alatt kénytelen volt idejének nagy részét egy adminisztratív hivatal lélekölő tennivalóinak szentelni, olyan munkának, amelyhez — mint nyilván joggal mondta — semmi tehetsége sem volt és amely nem szerzett neki semmi örömet. A kis Magyarországnak nem sok olyan embere volt, aki illetékesen mondhatott volna ítéletet a lángeszű Goldziher érdemeiről egy olyan tudomány területén, amelynek ott ő volt szinte egyetlen képviselője. Azonkívül a zsidó elleni előítéletnek is — amely, sajnos, nem korlátozódik Magyarországra — megvolt itt a jól ismert, sajnálatos szerepe.

Mikor a fiatal Goldziher Szíriába utazott, egyszer hosszú utat kellett számárháton megtennie. Lusta, csökönyös állatra akadt, amelyet hátulról természetesen hajcsár ösztökélt, aki ezt az eleven kenyérkereső szármát buzgón ütlegette és az ütlegetet azoknak az

ocsmány szidalomszavaknak egész sorával kísérte, amelyekben az arabul beszélő népek piaci nyelve oly igen gazdag. A *hammár*, miután újból egész szótárát rázúdította csökönyös szamarára, rendkívüli erővel sujtott le a füles hátsófelére, közben pedig mélyet sóhajtván így kiáltott: *jâ Jahûdî*, azaz te zsidó! Persze nem is sejtette, hogy ez a szó inkább illik arra a «frenghi» úrra, akit szállított, semmint a szállítóeszközére. Goldziher szívesen beszélt el a «vándoréveknek» ezt az emlékét; *jâ Jahûdî*-t kiabáló hajcsárokba pályájának későbbi folyamán is többször ütközött.

Szigorú zsidóságban nevelkedett; a bibliai és a bibliautáni zsidó irodalomban való rendkívüli ismeretei nagy hasznára voltak későbbi iszlámtanulmányaiban és általában vallástörténeti kutatásaiban. Szívesen mélyedt bele a kereszténység történetébe és élénk érdeklődéssel kísérte mindazt, ami éppen a XIX. és XX. században a primitívek mágiájáról és hitéről napvilágot látott.

Nagy kegyelete és elpusztíthatatlan idealizmusa mélyen a zsidó talajban gyökerezett. 1906-ban, mikor Aberdeenbe utazott, hogy tiszteletbeli doktori oklevelét átvegye, néhány napra meglátogatott engem Hágában. Véletlenül *rós hasána*, a zsidó újév együttlétünk idejére esett. Goldziher ekkor szükségét érezte, hogy ezen a neki szent estén jámbor emlékeinek világában időzzék. A hágai zsinagógában résztvett az istentiszteleten, de a kívánt lelki épülés nélkül tért onnan vissza, mert, amint mondta, az ének nagyon rossz volt. Azután, hogy újból magához térjen, Spinoza szobrát látogatta meg.

1913-ban Szentpétervárott volt az *Association Inter-*

nationale des Académies ötödik ülése. Goldziher, mint a Magyar Tudományos Akadémia első osztályának elnöke, ezeken a gyűléseken hazájának egyik képviselője szokott lenni. 1910-ben is ilyen célból voltunk együtt Rómában; most is örültem már, hogy Oroszországban újra találkozunk. Azonban külföldi zsidók nem kaphattak vízumot Oroszországba. Goldzihert, ki már régóta tagja volt a szentpétervári császári tudományos akadémiának is és akinek Oroszországban is voltak benső barátai és tisztelői, szentpétervári akadémikus társai csakhamar biztosították, hogy vele a legmegtisztelőbb módon kivételt fognak tenni, és sürgetve kérték, hogy éljen is ezzel a megtisztelő kivételezéssel. Barátai azonban nem gondoltak a magyar Mester kegyeletére azon nemes törzs iránt, amelyből kisarjadt: bosszúsan utasította el kiváltságként való elfogadását annak, ami természetes jogként illeti meg fajrokonait, de amit tőlük megtagadtak.

A zsidók útja megtisztelő állások felé Magyarországon is göröngyös volt. Németországból többször is ajánlottak fel előkelő egyetemi tanszéket Goldzihernek — de ő hű maradt hazájához. Angliában Cambridge 1893-ban a híres Robertson Smith utódjának hívta meg: ám Goldziher akkor már öregnek tartotta magát arra, hogy az angol társadalmi élethez alkalmazkodjék; elutasította a fényes ajánlatot. 1905-ben Budapesten végre mégis valóságos rendes tanárrá nevezték ki. Ettől fogva ezt a prófétát hazájában is a tisztelet ezer jelével halmozták el.

Ragyogó volt az a hódolat, melynek 1911-ben, negyvenéves tanári munkássága ünnepén részese lehet-

tem ; magasrangú állami tisztviselők és katolikus papok a jubiláló zsidónak — ottani szokás szerint — mindkét arcát baráti csókkal illették. És ez így maradt a háború idején és azután is.

1920. június 20-án a Magyar Tudományos Akadémia, a budapesti egyetem és más testületek Goldziher hetvenedik születésnapját ragyogó ünneppé avatták. «Úgy nézem, hogy ez a temetésem előünnepe ; az újságokban a nekrológok sem hiányoztak», írta nekem azidőtájt. Ez év szeptember 29-én küldte meg utolsó alapvető munkájának utolsó kefelevonatát ; ezt a művét abban a levelezésben, amelyet másfél évvel azelőtt a korrektúra felől kezdtünk, ismételten hattyúdalának nevezte. «1919 márciusában, mikor a kéziratot sok nehézség közepette elküldtem, nem hittem volna, hogy még megérem ezt a befejezést ; testben és lélekben annyira össze voltam törve.»

Az örületnek az az árja, amely 1914 július óta az emberiséget elborította, ezt a túlérzékeny férfiút testben-lélekben beteggé tette, azok a súlyos veszteségek pedig, amelyeket a halál szűkebb családi körében okozott neki, erejét végkép felőrölték. A mohamedán koránmagyarázat történetéről szóló ez utolsó nagy munkájának stílusa gyakran színtelen és fárasztó, bár az anyag feldolgozása végig a mesterre vall. Egyébként ez a könyv egy előadássorozatnak kétszeres terjedelművé átdolgozott kiadása ; az előadásokat Goldziher Söderblom hercegérsek meghívására 1913 szeptemberében az uppsalai egyetemen tartotta az Olaus—Petri-alapítványú előadások sorozatában.

1914 nyarán Goldziher újból Katwijkban akart kúrát

tartani. Röviddel az után a tragikus esemény után, mely a világháború kirobbanásának közvetlen oka lett (június 28-án), érkezett meg feleségével a nélkül, hogy csak sejtelve is lett volna a közelgő viharról.

És mikor néhány hét múlva megtörtént a hadüzenet, alig tudott hinni benne, vagy legalább is abban a reményben ringatta magát, hogy a küzdelem rövidesen eldől.

A házaspár csak augusztus 10-én indult haza ; útjuk nyolc napig tartott. Túlzsúfolt vonatból, a kocsii ablakához támaszkodva intett nekem utolsó üdvözlést ; egyikünknek sem jutott eszébe, hogy ez valóban az utolsó üdvözlés. Hat évvel később (1920 szept.), hazatérve egy négyhetes vidéki tartózkodásról, mely látószólag kissé javított egészségi állapotán, ezt írja nekem : «De szívesen ülnék veletek az Északi-tenger partján, a mi kedves Kartwijkünkben! És a gyönyörű Leiden! De hát mindez csak a képzelet játéka. Nyilván soha többé nem fogjuk átlépni hazánk határát.»

Goldziher szerette hazánkat ; az előző és a mostani nemzedék minden hollandi orientalistáját személyesen ismerte. Mindent elolvasott, ami csak nyelvünkön arab és mohamedán kérdésekről nyomtatásban megjelent ; tagja volt a hágai Királyi Intézetnek és az amszterdami Királyi Tudományos Akadémiának.

Bár még most is ellenséges érzület választ el és állít egymással szembe államokat és népeket, alig van a négy világrészben egyetlen ország, ahol bánatos könnyekkel ne áldoznának e nagy ember emlékének.

C. SNOUCK HURGRONJE.

Fordította : dr. Kertész Manó.

MEGTANÍT ENGEM . . .

Megtanít engem újra majd,
bevesz dalosok seregébe,
kik karban énekelnek mind
egyetlen fülnek gyönyörére,
szép lehelletünk ki nem fogy,
fuvolák, klarinétok, kürtök
édes szelében lengenek
a megújult ifjúi fűrtök.

Újult szívemben csak Te vagy,
és tört szívemben csak Te voltál,
emelj ki, hántsd le gyászruhám,
a némaság gödrébe dobtál.
Újítsad meg lehelletem,
oldd meg, hadd szabaduljon, nyelvem,
szétfeszítenek a szavak,
szárnyukat bontják kebelemben.

Kiáltás, mint az ifjú víz,
mikor a nagy hegyekben olvad,
szökik fel bennem s elzuhan :
a nagy zárat már feloldjad!
Oly mélyre zártál egymagam,
élőt a holt birodalomban,
a némaságban lakozók
szólama szólal meg valómban.

Emelj ki! oly nagy az öröm
téged dicsérő tagjaimba,
most tudom, hogy csak szerelem
kiáltott érted jajjaimba.

Most tudom, ott lenn Neked ég
a sírba-tettek alvó csontja,
olvadó csontjaink tüze
örömök kék szikráit ontja.

Fogadj el, hadd dícsérjelek,
végy be dalosok seregébe,
kik karban énekelnek mind
halló fülednek gyönyörére:
Neked és Érted s magamért
oldjad meg nyelvem merevségét,
végy vissza, ki Tiéd vagyok,
ne akard lelkem vereségét.

HAJNAL ANNA.

A TÍZIGE.

Eredetének kérdése. Tízigen azt a törvénycsoportot értjük, mely a tórai elnevezés alapján (Móz. II. 34, 28; V. 4, 13; 10, 4.) a köztudatban Tízparancsolat néven szerepel és két változatban fordul elő a Tórában (Móz. II. 20, 1—14 és Móz. V. 6, 6—18.). Eredetileg két táblára volt vésve (luchót abánim, kőtáblák Móz. V. 9, 9. 11, luchót háédut, «a tanuság» vagy «az intelem» táblái, Móz., II 11. 38.: 32, 15; luchót habrit, «a Szövetség táblái» Móz. II. 34, 1, 28; V. 9, 11.). A zsidóság felfogása szerint Tízigenek kell elneveznünk, mivel az első igéje nem parancsolat, hanem ünnepies kijelentés.

A bibliaelemző tudománynak ma még megoldatlan feladata eredetének és a többi törvénycsoportéhoz (mint

a Szövetségekönyvéhez, Móz. II. 20, 22—23, a Szent-ségtörvényhez Móz. III. 17—26 stb.) való viszonyának kiderítése. De minden nyom arra utal, hogy a Tízige, a legősibb alakjában, melyben az első táblára írott igék oly rövid fogalmazásban lehettek, mint a másodikon írottak, Mózes korának alkotása lehet.

Nem mellőzhetjük hallgatással, hogy egyes, a hagyománytól független kutatók fennakadnak azon, hogy a Tízige a Szombat intézményét ismeri, holott ez, véleményük szerint, csak a babilóniai fogságban virágzott ki, hiszen a kóborló nép nem is tarthatta a pusztában. Ezek a kutatók azonban nem számolnak azzal, hogy már a babilóniai Szombat is a szumerektől ered, akik már jóval a héber nép előtt tartották. Rámutatnak továbbá, hogy a pusztában szolgáról, idegenről és marháról sem lehetett intézkedni. Mások arra a negativumra utalnak, hogy az oly egyedülálló, korszakalkotó élmény, minő a Tízige kihirdetése és azután a kőtáblák összetörése s újjáfaragása, a későbbi bibliai írókat, a prófétákat nem foglalkoztatja. A 106. zs. (19—23) megemlékszik ugyan az aranyborjú imadásáról, de a kőtábláknak vele kapcsolatban történt elpusztításáról hallgat. Csak nagyon késői keletű helyen (I. Kir. 8, 9) bukkan fel az a tudósítás, hogy «a ládában nem volt más, csak a két kőtábla, melyet Mózes a Hóreben odahelyezett.»

Mindamellettt épp a legújabb kutatók tesznek vallo-mást arról, hogy helytálló érv nem hozható fel Mózes szerzősége ellen (Sellin, Volz, König Ed., Eberharter, Nickel stb.). Ám inkább az ejti gondolkodóba az érdeklődőt, hogy a letelepült Izraelnek voltakép mire való lett

volna a Tízige, amikor már terjedelmes törvénykönyvre volt szüksége és szokásjoga az ókeleti népek kódexeinek színvonalán állhatott, amint ezt a «Szövetségkönyve» stb. sorozat is mutatja, amely a szokásjogra is tartalmaz utalást (Móz. II. 21, 9.).

Meg is van a nyoma, ha nem is a Tízige pontos szövegének, de mégis főképp a második tábla tilalmainak két prófétánál. Hósea ugyanis dorgálja a népet: «Esküdöttök, letagadtok, öltök, loptok, házasságot törtök» (4, 2.), Jeremiás pedig szintén a két kőtáblára emlékeztető bűnöket rója fel: «Loptok, öltök, házasságot törtök, hamisan esküdöttök, tömjéneztek a Bálnak és jártok idegen istenségek után» (7, 9). Hósea írott törvényt tételez fel ismertnek (8, 12).

Jelentősége. Valláserkölsi tekintetben valóban méltó a Tízige arra a különös tiszteletre, melyet a zsidó népben a Tóra többi része fölött kivívott magának. Nem tartalmának újszerűségében áll a jelentősége, mert a keletkezésének ideje előtti korból is maradtak ránk egyiptomi és asszír-babilóniai források, melyekben bővebben találunk már igen magas erkölcsi értéklátásról tanuskodó bűnlajstromokat, exorcizmusokat. Jelentősége inkább abban van, hogy rövidségénél s klasszikus és kategórikus hangjánál fogva egy feltételezhető szokásjogrendszer minimumát és összefoglalását véste be a nép emlékezetébe. Törvénygyűjteményben is gazdag volt már azon időben a világ (Hammurábi-kódex), de valláserkölsi tankönyvről, minő a Tízige, nem tud az irodalomtörténet.

Kétségkívül fejlettebbnek kell mondanunk a talmudi erkölcostant, amely már p. o. nem csak az ölést

tiltja, hanem embertársunk nyilvános megszégyenítését is (éppúgy, mint az Újtestamentom is), mert az ily indirekt halálbakergetést is erkölcsileg úgy kell megítélni, mint a közvetlen ölést; és nem csupán a lopást bélyegzi bűnnek, hanem az ismeretlen helyről birtokunkba került értéktárgy hallgatag megtartását is, ha módunkban áll tulajdonosát kikutatni. Ámde tudatában volt a talmudi kor annak, hogy tanításai a bibliai igékben gyökereznek, vagy hogy számos esetben a szóbeli tan őse az írásbeli tannak, a papok tudományának és így ősi, szövevényes jogi fejtegetésből leszűrt tételek népies megformulázását kell a Tízigeben látnunk.

Zsidó templomok és kultúrintézetek homlokzatán leginkább a két kőtábla jelképezi az épület rendeltetését. Az ige élteti a zsidóságot évezredek viszontagságain át, az adott neki történeti létjogosultságot a népek és irányok hullámozása közepett s az szolgál védőpajzsául és büszkeségül a jelenkorban. A mindennapi ima kötelező részébe is be volt iktatva a Tízige, míg a Misna idejében, a II. században, ki nem rekesztették abból az okból (מפני תערומת המינים), hogy ez a szektáriusokat arra a téves hitre vezette: a Tízige a Tóra helyettesítője. (Midda IV.)

Erkölcstörténeti hatása. A Tízige erkölcstana beáramlott a modern világ erkölcstanába. Egy nagytekintélyű keresztény teológus e szavakkal ismeri el a Tízigeben és bővebben a Bibliában gyökerező tanításoknak hatását a mai világszemléletre: «Isten az ég és a föld alkotója» (IV. ige): ez védőbástya a mennyei birodalom és a földi élet dualizmusa ellen. «Isten a történet ura» (I. ige

és IV. ige az V. könyvbeli Tízigében): ez védőbástya mindennemű panteizmus ellen. «Isten szent szeretet és egyben szent harag» (II. ige): védőbástya hamis bizakodás és az isteni kegyelemnek minden visszás felfogása ellen. «Isten a történet folyását a messiási tökéletesség elé vezeti» (IV. ige a Mózes V. könyvében): ez védőbástya a történelem sztatikai felfogása ellen. (Lindblom, Beihefte Z. A. T. W. 66. A. A zárójelbe foglalt utalás a cikkírótól való.)

Az egyes igék elhatárolása. A Tízigét a Tóra mint egységet említi, mint ősi kiskódexet, de nem szól az egyes igék elhatárolásáról, sem pedig az egyes táblákon való elhelyezésükről, holott a beosztásnak jelentősége van a logikai kapcsolat kihántása és az értelmezés szempontjából. Azok a hézagok, melyek a templomi írott Tórában egyes igék között láthatók és melyeket a nyomtatott példányokban □ és ▣ betűkkel találunk megjelölve, a középkor elején élő szövegkutatók (maszoréták) előírásai (maszóra). Ezek azonban a római egyházban lettek az igebeosztás alapjává, nem pedig a zsidóságban. E jelek szerint az első ige «Én az Úr vagyok . . .» bekezdéstől (2. v.) fogva a nálunk hagyományossá vált beosztás szerinti I. és II. igére (5. v. végéig) terjed; a tízes tagoltság helyreállítása a két «Ne kívánd» kezdetű mondat kettéválasztásával történik (16, 17. v).

A legrégebb, görög fordításban (az ú. n. Septuagintában) az igék számozásával nem találkozunk, de az eredetinek sorrendjétől eltérő elhelyezést észlelünk a II. táblán; itt a sorrend: házasságtörés, lopás, ölés. Ebben követi a görögül író zsidó Philo és jórészben

az Újtestamentom (így Márk 10, 9 és Róm. 13, 9.): házasságtörés, ölés, lopás; Jakab 2, 11: házasságtörés, lopás, ölés).

Philonál (De Decalogo) és Josephus Flavius, ugyancsak görögül író zsidó történetírónál (Antiqu. III. 5, 5.) a hagyományos I. ige és a II. ige első verse (2. és 3. v.) egy számot alkotnak. Az egyistenség elismerésének pozitív és negatív oldala kiegészíti egymást bennük. A második ige folytatása a képimádás tilalmát vési a nép lelkébe.

A keleti ortodox egyház, az anglikánusok és Kálvin is ezt a beosztást követik, az utóbbiak bizonyára arra való tekintettel, hogy a faragott képek imadásának tilalma az ige elején ekképpen kellő hangsúllyal ki legyen emelve. Ezzel szemben az Augustinus után igazodó római egyház és Luther szerint az I. ige és a másodiknak első verse («Én az Úr», «Ne legyen neked») egybe van vonva, amint a reformáció idejebeli hitviták eredményeképpen megszövegezett Káté is mutatja (Római k. Káté a Szt. István Társulat kiadásában: I.: «Én vagyok a te Úrad, Istened; Úradat, Istenedet imádjad és csak neki szolgálj». A II. ige második része: «Ne csinálj magadnak faragott képet» teljesen ki van hagyva).

A Talmud nem vesz tudomást Philo és Josephus görög-zsidó írók megállapításáról s azt állítja, hogy az «Én vagyok . . .» és a «Ne legyen neked» igéket közvetlenül Istentől hallottuk (Mak. 24 a)), a többi pedig Mózes ajkairól hangzott el. Ennek helyes értelmezését Nachmaninál és Ibn Ezzránál találjuk. Az első két igében ugyanis Isten első személyben szól magáról («Én

vagyok, kihoztalak, akik engem szeretnek»), a többi már Mózes hirdetése (Isten nevét, teremtette Isten, megnyugodott stb.). Kiegészíti ez észrevételt Ibn Ezrának az a megállapítása is, hogy a két Tízige-változatban (Móz. II. és V. k.) csakis az I. és II. igének szövege egyezik betűről-betűre, a III. igétől fogva kisebb-nagyobb eltérés mutatkozik. Ez az első két igének külön származási jellegét sejteti.

A középkori bibliamagyarázók közül Ibn Ezra szembeszáll zsidó tudósokkal, akik azt vitatják, hogy a 2. és 3. vers egyetlen igét alkot, bár elismeri ő is, hogy az előbbi megalapozása az utóbbinak.

A két tábla. Nem pusztán szimmetriai, hanem érték-osztályozási kérdés, hogy miképpen osszuk el a Tízigét az egyes táblákra. Innen van, hogy nem is egységes tekintetben a hagyomány a zsidóság és a keresztény egyház között, mindegyiknek más-más felfogása érezhető ki az egyes törvényoszlopok jellegéről. Felmerül ugyanis a kérdés, mely már Nachmánit is foglalkoztatta: miért kellett egyáltalában az oly rövid és egységnek elgondolt szöveget két táblára vésni? Annak hangsúlyozott ismétlése pedig, hogy «Két tábla»: úgy hangzik, mintha egy irodalmi művet «két kötetes» jelzővel illetnénk, ha nem gondolunk arra, hogy tárgyi alapja lehet a kettes beosztásnak.

Már Philo felismeri, hogy kétféle törvényt tár elénk a két tábla, Istenre és emberre vonatkozót; szentségfok tekintetében is elsőrangúnak mondja az Istenre vonatkozókat. Ami pedig a szülők tiszteletét elrendelő igét illeti, az méltán foglal helyet — a későbbi zsidó megokolások szerint — az Isten tiszteletét szabályozó táb-

lán. Salamon b. Méir a III. ígéhez ezt a magyarázatot fűzi: «Ez, valamint a Szombatra és a szülők tiszteletére vonatkozó rendelet Isten tiszteletének fogalma alá esik». A római egyház is pietas és probitas szerinti különbségtételt lát a két táblán, ámde Augustinus előtt a 3 és 7 szám szentsége és szimbolikájának valósítása magasabbrendű szempont volt és ezért azzal a megokolással, hogy a Szombat és a szülők tisztelete voltaképp társadalmi törvény, ezeket a második táblára viszi át; így 3 + 7 számra tagolja a 10-es számot. A protestáns egyház viszont — egy Augustinus előtt is ismert hagyomány alapján — négy ígét helyez az első táblára, hatot pedig a másodikra.

A zsidó kommentátorok arra is alapítják az 5 + 5 beosztást, hogy az első tábla ígéinek valamennyijében előfordul Isten neve, de a második tábla egyikében sem. (Ellenben jellemző, hogy négyszer fordul elő benne a «felebarát» szó.)

Tízige típusok. A Tízige tartalmának főrészét más, rövid és szabatos fogalmazásban megtaláljuk a «Szentégtörvények» gyűjteményében elszórtan (a következő versekben: Móz. III. 19, 3, 4, 11, 12, 30; 20, 10).

De ezenkívül is egy egész más stílusú, terjedelmű és elrendezésű újabb szövetségkötés alakjában szerepel még a Tízige javarésze (Mózes V. k. 27. f.-ben), és pedig ugyancsak kőbe vésve, de már tisztán negatív alakban: átok formájában azokra, kik megszegik.

15. v. Átkozott az ember, aki faragott vagy öntött képet készít . . . — és mondja rá a nép: Ámen.

16. v. Átkozott, aki atyját vagy anyját megszegyeníti.

17. v. Átkozott, aki felebarátjának határát elmozdítja.

24. v. Átkozott, aki felebarátját titokban megöli.

A «Szentségtörvények» (Móz. III. 18. f. alatti) vérfertőzési tilalmai is előfordulnak ez «Átok»-táblákon. Ezek mélyebb betekintésre megfelelői a Tízigének, csak-hogy nem izráeli, hanem szichemi, illetőleg szamaritánus eredetre valló jellegük van. (Bin Gorion: Sinai und Garizim.)

Még egy negyedik dekalogust is fedeztek fel (Philipp) Móz. II. 23, 10—19 alatt, amely kanaáni jellegű. Mindenesetre látjuk ebből, hogy a törvénynek kátészerű összefoglalása már a régi kor szükségérzetének felelt meg; nemcsak a papoknak és bírácoknak kellett kezelniök a törvényt, hanem a népnek is kellett ismernie.

Szokássá vált a tudományos irodalomban ezek alapján: istentiszteleti, vérrokonsági és erkölcsi törvény-sorozatról beszélni (Gressmann: Die Schriften des Alten Testaments II. Band 1. B. 232. l.). A tízes tagoltság nem mutatható ki mindegyikükben, inkább a tizenkettes szám volt alaptervezetük.

Említésreméltó, hogy Goethe más tórai törvény-csoportban vélte a Tízigét meglátni (Zwo wichtige ... biblische Fragen ... 1. Frage. Was stund auf den Tafeln des Bundes?). Ő ugyanis abból indult, hogy a mi Tízigénk megnevezés nélkül, csakis «ezek az igék» megjelöléssel van bevezetve, holott alább (34, 27.) ezt találjuk: «Szólt az Úr Mózesnek: Írd fel magadnak ezeket az igéket, mert ezeknek az igéknek alapján kötöttem veled és Izraellel szövetséget. És ott volt (Mózes) az Úrral negyven napon és negyven éjjelen át.

Kenyeret nem evett és vizet nem ivott és felírta a táblákra a Szövetség igéit, tíz igében.» Márpedig e rendelkezést záradéknak kell vennünk egy előző törvény-csoporthoz, mely (a 14. verstől) három zarándokünnepet és egyéb kultuszintézkedéseket rendel el.

A nagy költőnek eme meglátásában azonban több a lángoló képzelet, amely csakugyan rásejtett egy érdekes leletre, mintsem a valószerűsége annak, hogy csakugyan a tulajdonképpeni Tízigére bukkant rá. Aki a hagyománytól függetleníti magát és evolucionisztikus alapon kultúrtörténeti sémába illeszti a törvényt, alig teheti fel, hogy oly nép, mely még le sem telepedett, agrárjellegű szabványokat vállaljon, és hogy oly kultúrfokon, melyen a törvény emlékezetben tartására van utalva, kitérésekkel kísért, részletező törvénygyűjteményt hordjon magával a pusztában.

Már pedig a Tízige, bár a legősibb idők szellemiségébe illeszkedik, erkölcsi tekintetben az előbbinél magasabban áll, és egy nép útravalójául is alkalmasabbnak mutatkozik. Ugyanis az Istenre vonatkozó törvények mellett egy sorban állónak hirdeti a legelemibb erkölcsi rendszabályokat is, sőt a Mózes V. k.-beli változatában a Szombat megokolására a teológiai elmélet helyébe a társadalmi szükségletet állítja («Emlékezz vissza, hogy rabszolga voltál Egyiptomban»). Goethe észrevétele a bibliatudományt állandóan foglalkoztatja, de megfeneklik már azon a tényen is, hogy a Mózes V. k.-beli változatot bevezető és követő szöveg erre vonatkoztatja a «Chóreben kötött szövetség» (5, 2.), «a két kőtábla» (19. v.) és a «felhő és köd közepette» kitételeket.

Újabban más helyen is találtak a Bibliában olyan

kötelességösszeállítást, amely a tudatos tizes tagoltságot sejteti. Nevezetesen a 15. zs. azzal a bevezetéssel, hogy «Uram, ki lakozhat sátradbán és ki tartózkodhat szent hegyeden?», olyan nemzeti és kultúrvonatkozásoktól ment, tisztán erkölcsi követelményeket sorol fel, melyeket szerzője nemcsak izraelitával szemben támaszt, hanem általános emberi érvényűnek ismer el ma minden nép. Ezt prozelita Tízigének is nevezhetjük el, mert az a felfogás fűződik hozzá (Ehrlich), hogy a zsidóság kötelékébe lépő «istenfélők»-nek kátéjával szolgált. E szerint a prozelita azzal a kérdéssel kopogtatott volna a templom ajtaján: «ki lakozhat...» (jágur, innen a főnév: «gér» a prozelita), a pap pedig felsorolta volna: «aki kifogástalanul jár, igazságot gyakorol...» Méltán állítja a tudományos hipotézis a Tízige mellé: inkább erkölcsi káténak volt szánva, mint költői szerzeménynek.

Isten egységének igéi I. II. Alig képzelhető el súlyosabb feladat egy népvezérre, mint hogy az életadottságoktól elvonatkozva új hitet keltsen a tömegben s arra új életformát alapítson. A néplélek mélyéig kell fúrnia, hogy abból hitszomjúságot fakasszon és csak azután rögzítheti meg azt egy átfogó eszmében. Mennyivel nehezebb lehetett oly istenség számára meghódítani a szíveket, amely láthatatlanul trónol és «kinek útja a tengerben van, ösvénye a vízrengetegben, de kinek nyomai nem ismerhetők fel» (75. zsolt. 20). Innen az atyai leereszkedő, de egyben imperatív hangnemben szóló ünnepies, de egyszersmind egyszerűségében klasszikus bevezetője a törvénygyűjteménynek: *Én, az Úr, vagyok a te Istened, aki kivezettelek Egyiptom országából, a rabszol-*

gák házából. Szokásos fordítása : «Én vagyok az Úr . . .» nem felel meg sem az előző fejezetekkel való kapcsolatnak, sem pedig a szöveg célzatának. Nem mutatkozhatik be ugyanis Isten e helyütt, miután már előzőleg (Móz. II. 6, 2—3 és más előbbi helyeken) szóval, cselekedettel és rendelkezéssel megismertette magát, ez alkalommal pedig mennyei fenségében marad és látható jelt nem ad magáról. Ha bemutatkozásnak volna szánva az első ige, — Juda Halévi észrevétele szerint — mindenhatóságában, az ég és föld alkotójának kellene magát megjelölnie, nem pedig egyetlen, csakis Izrael népe kebelében lejátszódott történeti mozzanat előidézőjének. De helyesen utal ezzel szemben Ibn Ezra arra, hogy Isten nem mindenhatóságában akar e helyütt tündökölni, hanem erkölcsi viszonylatot akar létesíteni maga és Izrael között. Ennek megfelelően a helyes fordítás : Én, Adonáj, vagyok a te Istened (aki elköteleztelek magamnak azzal, hogy kivezettelek stb. és ezért megkívánom, hogy) : ne legyen neked más istenséged mellettem. Ugyanezt a gondolatmenetet találjuk a 81. zs. 10—11 igéiben : ne legyen nálad idegen istenség . . , én vagyok a te Istened, aki felhoztalak Egyiptom országából, tárd fel mégjobban kívánságodat és én teljesítem.

A «rabszolgák háza» többször visszatérő jelzője Egyiptomnak a Tórában. A nép ugyanis más emléket őrzött Egyiptomról : «Isten kertje» volt ez számára (Móz. I. 13, 10). Repesve gondolt vissza a húsos fazekakra. Ezért idézi fel ez az ige annak emlékét, hogy Egyiptom mégis csak a szolgák háza volt, Izrael nemzeti hivatástudata volt a jólét ára, a magasabbrendű élet-

tartalmat lealjasító vágyaknak kellett feláldoznia. A szabadságot szerző Isten joggal kívánja meg, hogy a nép szolgáljas érzülettel szakítva, más istenséget, másféle javakat ne ismerjen el.

A képimádás tilalma. Történeti ítélet. Nemcsak magát az idegen istenséget száműzi a Tízige Izrael gondolatvilágából, hanem gátat emel az ellen is, ami az Isten szellemiségének tisztaságát elhomályosítással fenyegeti. Az ábrázoló művészet a szép kultuszának bájaival az ókor legműveltebb népeinél is folyton új erővel táplálta a már-már halódásnak indult, káprázatossággal azonban a lélekbe furakodó mítoszt és hátráltatta a tiszta szellemiség és erkölcsiség kifejlődését. Ezért szól ez ige folytatása, (melyet egyesek a II. kezdetének néznek): *Ne csinálj magadnak faragott képet... mert Én, Adonáj, féltékeny Isten vagyok, aki számon kérem az atyák bűnét a gyermekeken s unokákon, azokon (az atyákon), kik engem gyűlölnék.*

A bibliai tanításnak egész dinamikája ebben az igében lüktet. Míg az I. ige Isten atyai gondviselésének hirdetésével igyekszik a nép lelkét az új hit számára megnyerni, a II. ige Istent a maga utolérhetetlen szellemi fenségében mutatja be. Ő nem téveszthető össze sem a természettel, sem ennek erőivel, nem is a művészetben keresett szépnek eszménye Isten, ő az idő és az emberi bölcselkedés fölött álló, emberi vágyaktól, szenvedélyektől ment lény, aki nem született, nem harcolt uralmáért és nem hal meg, nincs alávetve a házaselet sorsának, őt nem lehet embernek magába fogadnia, mint az ókeleti vallások a maguk istenségeiről hirdették.

Ha tisztán a tudományos szövegértelmezés elve vezérel is bennünket e helyen és nem tartjuk feladatunk körébe tartozónak a hitvédelmi szempontot is kielégítő fejtegetésbe bocsátkozni, nem haladhatunk el ama kérdés fölött, hogy magának az ige fogalmazójának elgondolása szerint is összeegyeztethető-e a bibliai istenképzettel az, hogy az igazságos világbíró az atyák bűnét a fiakon torolja meg? Miképpen hidalható át az üremez ige és ama törvény között, mely szerint: «Ne ölessenek meg atyák a gyermekekért és gyermekek ne ölessenek meg atyáikért, ki-ki a maga bűnéért ölessék meg.» (Móz. V. 24, 16)?

Már a prófétákat is foglalkoztatta a büntetés áthárításának kérdése. A népi vallásosság ugyanis a babilóniai fogságban Isten büntetését látta: «Atyáink vétkeztek, de ők nincsenek már, mi viseljük az ő büntetésöket» (Sir. 5, 7). Bűnhődnie kell azokért a bűnökért, melyeket még az anyaföldön élő nemzedék követett el: «Az atyák ettek vadszőlőt és a fiaknak fogaivásnak belé» (Jer. 31, 28; Ezék. 18, 2). Ezzel szemben kellett a prófétáknak a vigasztaló tanítást hirdetniök, hogy «csakis az, aki személyesen követ el bűnt, hal meg.»

A Tórának régi aram fordítása (Onkelósz targuma) a kérdést úgy véli megoldandónak, hogy a szöveg rovására ezzel toldja meg a fordítást: «ha a gyermekek az atyák után esnek bűnbe». Ugyanily értelemben mondja a Talmud, hogy az atyák bűneinek megtorlása csak arra az esetre szól, ha a gyermekek is az atyák tetteit követik (Beráchot 7. a). Ez azonban nem lehet az ige felfogása, mert a bűnös szülők életmódját követő gyer-

mek maga is bűn hordozója, mikép viszont a szülők is öröklött bűn áldozatai lehetnek.

Modern teológusok is hitvédelmi célzattal az öröklés tragikumának gondolatát sejtik a szövegben, de ez távol áll az eredetinek elgondolásától.

A bűn öröklésének gondolata a régi világ állandó képzeteként kísértett. A zsoltárköltő is kéri: «Ne ródd fel nekünk a régiek bűnét (79, 8) A babilóniai Jesája próféta Isten dorgáló szavát hirdeti: «Megfizetek, igenis, megfizetek öletekbe a ti bűneitekért és atyáitok bűneiért» (65, 6). Hasonlóan tanítja Jeremiás próféta is (32, 18) a gyermekek felelősségét az atyák bűneiért. A bibliai történet pedig példával illusztrálja, hogy Manasse király bűnéért késői utódja, Jójákim és egész Izrael bűnhődött (II. Kir. 24, 3). Amikor pedig a Biblia szerint «a népek még nem voltak elkülönítve», az özönvíz idejében, az egyetemes emberiség romlottsága bosszulta meg magát ártatlan gyermekeken, sőt minden élőlényen.

Viszont kielégülést érez erkölcsi felfogásunk abban a bibliai elbeszélésben, mely szerint Szodomát is megváltotta volna néhány jó ember jámborsága (Móz. I. 18). Említi a Biblia azt is, hogy Amacia király a Tóra törvényére való tekintettel nem ölette meg atyja megölőinek gyermekeit. Ez esetben ugyanis nem kollektív és állandósult bűnről van szó, semmikép sem lett volna erkölcsileg igazolható a büntetés áthárítása.

Már pedig nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az első tábla igéi, mint alább is látjuk, nem az egyeshez vannak intézve, hanem a nép egészéhez. Csak ennek szól, hogy «kivezettelek Egyiptom országából».

Az idegen istenségek imádása csak a tömeg megtévelyedése lehet, amely századokon át tartja megszállva a nép lelkületét; ennek megfelelően a bűnhődés is hosszú időre nyúlik, amely alatt az atyák helyébe a gyermekek lépnek. Az egyesek elmerülnek a történelmi áramlatban, a nép azonban idők fölött állónak mutatkozik. «Számonkérem az atyák bűnét a gyermekeken» tehát csak annyit jelent: előbb-utóbb megtorlom azt.

De tisztán teológiai szempontokból is szükségtelen teodiceát úznünk. A Biblia világszemléletében Isten fölötte áll annak, amit az ember az ő szűk látókörében igazságnak és igazságtalanságnak tart. Őbenne a gondviselés totalitása és mélységes bölcsesége szentséggé magasztosul: «Amennyire magasabbak a mennyek a földnél, annyira magasabbak az Én útaim a ti útitoknál és az Én gondolataim a ti gondolataitoknál» (Jes. 56, 8). A földi bírót és általában a jogrendben élő embert, aki nem lát a szívek mélyére, nem vezérelheti más szempont, mint az igazság és az emberek törvény előtti egyenlősége, de az atyai gondviselő, aki mélyére lát gyermekei szívének, ismeri indulataikat, sub specie aeternitatis bírálja meg szükségleteiket. «Én Isten vagyok, nem ember, szentséges a te kebeledben» (Hós. 11, 9). «Nem bánhatok veletek, Izrael háza, úgy mint ez a fazekas? . . . Mint az agyag a fazekas kezében, olyanok vagytok az én kezemben.» (Jer. 18, 6.) «Nem lehet a napfénybe beletekinteni, mely tündöklék az égen: a Mindenhatót nem érhetjük fel, azért féljétek Őt, halandók, ki az önhitt bölcsekre nincs tekintettel» (Jób 38, 21. 24).

A III. igével kezdődik a harmadik személy használá-

lata Istenről. Az előző két igében első személyben szól az Isten. Ehhez ugyanis nem férközhet az a felfogás, hogy a törvénykihirdető az Isten fia vagy társa, amint az ókeleti törvényhozók, köztük Hammurábi is, hirdették magukról. Mózes teljesen háttérbe szorul, a harmadik igétől fogva pedig állandóan Istenre irányítja a figyelmet, ő csak Isten szolgálja, mint a nép többi fia.

A III. ige első olvasásra teljesen világos, filológiai elmélyedésre nem hív ki, de kodifikatórikus szempontból annál jobban feszíti meg figyelmünket. Egyébként maguk a fordítások is feltárják a tárgyi kétségeket, mert egymástól eltérők. Lássuk a legismertebbeket a ma közkézen forgóktól visszahaladva. Az I. M. I. T. fordítása: Ne ejtsd ki nevét az Örökkévalónak, a te Istenednek, hiába. A Frenkel-féle Családi Biblia: Ne ejtsd ki Istened nevét hamis célra. E kettőben eltérő a felfogás, de közös vonás a bátorság, hogy a **נשׂ** igét «kiejtés»-nek fordítják, amit a többi magyar fordításban nem tapasztalunk, mert valamennyien a Septuaginta nyomán haladva a szót «venni»-vel adják vissza («ne vedd hiába»), ami az érthetőségnek a szóhúség kedvéért való feláldozása (L. Káldi, Kámori, a revideált Károli-féle fordítást). A zsidó fordítók közül a külföldiek is világosan fordítják: Torczyner: «zur Unwahrheit aussprechen», Zadoc Kahn: Tu n'invoqueras point le nom de l'Eternel... á l'appui du mensonge. A Vulgata (latin fordítás): Non assumes nomen Domini... in vanum, ... qui assumerit nomen Domini frustra...

Éppúgy ha bozik a **נשׂ** szó fordításában már a Septuaginta, ennek fordítása az egyik változatban «hiába», a másikban «meggondolatlanul». «Onkelosz (aram) Tar-

gumá»-ban is észleljük ez ingadozást. Ez ugyanis לשוא szót a vers első felében למנא «hiába» szóval, a másik felében pedig לשקרא «hazugságra» szóval adja vissza. A Talmud (Temura 3 a) még világosabban mutat rá a kétségességre; לשוא לשוא שתי פעמים, אם אינו. Kétszer van meg itt a «שוא» szó; ha nem értelmezed a hamis esküre, értelmezd a hiábavaló esküre. A hamis esküre azonban a törvény szövege azért sem érthető, mert ez bennefoglaltatik a hamis tanuzásról szóló tilalomban (VIII. ige), amely sokkal átfogóbban még az eskünelküli hamis vallomásra is kiterjed és nem pusztán Isten nevének megszenteltségtenítésére van tekintettel (mint Mózes III. 19, 12 is). Szforno is a Talmudot követi: «hamisságra : semmiségre, szükségtelenül, annál inkább pedig, aki hazugságra esküszik». Az angol Revised Holy Bible válogatásul mindkét szót adja: «in vane» és jegyzetben: Or for vanity, or falsehood.

A fentidézett prófétai igék (Hósea 4, 2 és Jer. 7, 9), úgyszintén Zach. (5, 4) nem használják a שוא szót az esküvel kapcsolatban, ellenben Jeremias és Zacharias a השבע לשקרא hamis esküt kárhóztatják. De Isten nevének «hiába való kiejtésén» többfélét lehet érteni: az író elképzelése és a kor gondolkodása szerint bizonyára a babonás szertartáshoz, a ráolvasáshoz, a sorsvetéshez stb-hez való használatát, nem pedig teljesen komolytalan szólásformában való kiejtését. Ez utóbbi ugyanis a törvény szellemében nem állhat olyan kemény büntető klauzula pecsétje alatt, hogy: «nem hagyja büntetlenül»; maguk a bibliai írók és a szentség jellegével bíró imák is figyelmen kívül hagyják ezt.

De ha szem előtt tartjuk, hogy e helyütt is az Isten iránti elkötelezettség érzetére hivatkozik a törvény, akkor legtalálóbbnak kell mondanunk a Peszikta értelmezését (e. h.): «Ne hidd, hogy fejedet Taliszba burkolva és a Tefillint felvéve lehet Istent imádni, ha embertársaddal szemben csalárdságot követsz el». A bálványimádással egy fogalom alá kerül eszerint az álszenteskedés, az erkölcs nélküli formalizmus, amely a népi vallásnak gyakran fellépő és a prófétairodalomban állandóan ostorozott kórtünete.

Hogy itt is, mint az előző igékben, a nép egészéhez intézett igével állunk szemben, némikép bizonyítja **כִּי לֹא יִנְקָה** «nem hagyja büntetlenül» kitétel is, mely éppúgy, mint az előző igében főképp a vérbosszútól való mentesítést és a tömegbűnök elengedését jelenti. Buber (Das Königtum Gottes 93. és 219. l.) újszerű meglátással a **נָשָׂא** igét «vinni, rávinni, átvinni» értelmében veszi és így érti a verset: Ne vidd át Adonájnak, a te Istenednek nevét álistenre (auf den Wahn), mint ezt Jer. 18, 15 is találjuk. E szerint itt a teokrázia és kultuszkeresztezés tilalmával állanánk szemben, amely az istenség és szertartás összekeverésének akarja elejét venni. Ez valójában állandó veszélyt jelentett és meg is mutatkozott az aranyborjú imádatában, amelyet Áron azzal vezetett be: «Ez a te istenséged, Izráel, aki felhozott Egyiptom országából (Móz. II. 32, 4).

Ez értelmezés szerint a III. ige szorosabban fűződik az előzőnek tartalmához és jobban elégíti ki várakozásunkat, hogy népmegtévelyedéstől óv.

A Szombat igéje. IV. A Szombat igéjében a biblia-

kutatók elágazást látnak az előzőktől, amennyiben ez már nem a néphez, hanem az egyeshez van intézve. De elkerülte figyelmüket az a tény, hogy a Mózes V. k.-beli Tízigében még nyoma maradt annak, hogy a nép egészéhez van intézve és csak ebből folyólag vált az egyesekre kötelező törvénné. *«Tartsd meg a Szombatot, hogy megszenteljed, amint Urad, Istened meghagyta . . . . . hogy nyugodjon meg szolgád és szolgálód, úgy mint te magad, és emlékezzél vissza arra, hogy rabszolga voltál Egyiptom országában . . .*

A Tízige kihirdetésének nemzedéke még elevenebben érezte, hogy csak a kivonuló nép egésze sínylett rabszolgaságban, nem pedig az egyes ember, vagy az ő emberöltője. Támogatja e feltevést az is, hogy a szombati nyugalom igéje, «idegened, aki kapuidban tartózkodik» kitételben csakis a néphez fordulhat, a város kapujában, az idegenforgalom gócpontján nem az egyes ember vendége tartózkodott, hanem a város megtűrtje. A «fiad, lányod» stb. kitétel a népre is vonatkoztatható, mint látjuk (Móz. V. 29, 10) e szólamban: kisdedeitek és feleségeitek és idegened, aki táborodban van, favágóidtól vízmerítődig.

Mi volt a zsidó Szombat megülésének módja a bibliautáni korban, arra nézve Philo értesít bennünket (Mózes élete II. k. 27.): «Ebből az okból kívánta a nagy Mózes, hogy szent álladalmának hívei a természet rendjét követve népünnepként üljék és jókedvvel töltsék azt . . ., de pihenésükben se engedjék át magukat mégsem, mint sokan mások, céda multságoknak vagy bohócok és táncosok mutatványainak . . . hanem egyesegyedül az elmélkedésnek . . ., olyannak, mely gondolatból, szó-

ból és tetteiből összhangos egységbe szövődik és a boldogság birtokához és élvezetéhez vezet.

A bibliai Szombat jellege nem vall Babilóniából való átvételre. A babilóniai Szombat ugyanis nem az egész évre elrendelt intézmény, azonkívül pedig a komor élethangulat napja volt, melyen «a számos nép pásztora parázson sült húst, friss lepényt nem ehet, ruháját nem válthatja, világos ruhát nem ölthet, áldozati italt nem önthet; a király kocsiba nem ülhet... az orvos betegéhez nem nyúlhat...» A babilóniai Szombat nem is volt a nép minden rétegére kiterjedő, annál kevésbé a rabszolgáknak adott szabadság napja, inkább vezeklés napja. Ellentéte ennek a zsidó Szombat, mely «gyönyör» napja volt (Jes. 59, 13.) s ilyennek szánta már a Tízige is, amennyiben a rabszolgával való együttérzést (V. k.) és az egyiptomi felszabadulás emlékét idézi fel. A világteremtés Szombatját is «Isten megáldotta és megszentelte», ez a felfogás pedig derűs élethangulatra vall.

A kereszténység alapítója intelmeiben (Mát. 5. és 19, 10) hallgatással mellőzi a Szombat szentségét, személyesen meg is szegi, de az ősgyülekezete tovább is kitarzott mellette (Ap. cs. 1, 12.). Pál azonban ezt az egész tórai törvénnyel együtt érvényen kívül helyezte (Róm. 1. 3, 28: az ember megigazul hit által a törvény megtartása nélkül. U. o. 10, 3: Krisztus a törvény vége). Amint a zsidó ama nap eljöveteleért fohászkodott, «mely végesvéig Szombat lesz és megnyugvás az örökéletben» (Rós has. 31 a)), úgy Pál szerint a Szombat a jövő árnyéka (Kol. 2, 16.), vagyis előjele a megváltásnak, ennek bekövetkeztével tehát

fölöslegessé vált. Mindamellet nem rendült meg a Szombat szentségében való hit akkor sem, mikor áthárították a hét első napjára, melyet már az «Úr napjának» neveztek el (Jelen. 1, 10).

A Szombatnak vasárnapra való áttételét az ú. n. «Barnabás levele», újtestamentomi apokrifus irat 15. f. még ekkép okolja meg: A «Szombaton» értjük a teremtés kezdetét... mert: «befejezte Isten hat napon» azt mondja, hogy az Úr a mindenséget 6000 év alatt fogja befejezni... egy nap nála ugyanis ezer esztendő (Zsolt. 90, 4). «És a hetedik napon megpihent» azt mondja: Mikor majd az ő fia eljön... akkor fog ő szépen megpihenni a hetedik napon... Nem a mostani Szombat kedves énnekem (Istennek), hanem amelyet én rendeltem és amelyen a mindenséget megpihentetve: a nyolcadik napot, vagyis a másik (új) világot kezdem meg. Azért is a nyolcadik napot tartsuk meg vígsággal... (Raffay Sándor fordítása.) Az itt kialakult felfogás tehát az, hogy az Újtestamentom óta új időszak állott be és a vasárnap az új hétnek első napja. A köztudatban azonban a magyar «hétfő, kedd (= ketted)» tanúsága szerint mélyebben gyökerezett az a hit, hogy a vasárnap nem más, mint a Szombat utódja, a hetedik nap. Bizonyítékot szolgál az is, hogy a középkori latin-ságból átvett spanyol «feria» szó köznapot jelent a Szombat kivételével.

Mindamellet a keresztény közvélemény és az egyházi rendelkezés között még folytonos szellemi villongást és ingadozást észlelünk a Szombat megünneplése tekintetében. Egyházi tekintélyek, teológusok Pál útját követik és az egész bibliai törvény érvénytele-

nítését követelik. Ebben természetesen bennfoglaltatják a Szombat törvényét is; a keresztény embernek, úgy mondják, nincs szüksége külön szent napokra, mert egész élete egyetlen ünnep. A gyakorlat emberei azonban, a papok, visszakanyarodnak a bibliai rendelkezés felé. Belátják ugyanis, hogy vasárnapi munkaszünet nélkül nincs igehallgatás, nincs gyülekezeti szellem s keresztény közérzet, és büntetés terhe alatt tiltják az ünneprontást. Konstantin császár még trónralépte előtt elrendeli a vasárnapnak, mint a pogány római dies Solis-nak (németben Sonntag) megülését; ebbe aztán könnyű volt a keresztény Úrnapját beleértetni. Későbbi császárok a Szombat szellemét is beleültették, tiltották a zajos népmulatságokat és elrendelték, hogy vasárnapon a papok látogassák a börtönöket, szerezzenek a raboknak ünnepi könnyítéseket és jobb ellátást. Nagy Károly uralma alatt az egyház emberei nyíltan állást foglalnak Pál tanításával szemben. Hangsúlyozzák, hogy a vasárnap nem független a Szombattól, hanem örököse, tehát Istentől elrendelt szent intézmény. A nagy király még tovább is ment: a zsidók szombatelőestjét is átvette, azt Szombat estére tette át, amire ma már csak a Szombat délutáni vecsernye, és az ezt hirdető harangozás emlékeztet. Majd újból spirituális hullámkép kerekedik felül Augustinus elmélete, mely szerint a Tízige természeti törvény ugyan és így idők fölött álló, de a Szombat kivétel ez alól; szertartási intézmény lévén, az idők követelményének van alávetve, a kor szükségletéhez képest megülésének módja, a munkaszünet szabályozása, változtatást is tűr,

Pál tanítása föléledt Lutherben. A vasárnapi munkaszünetet is csak a gyengéknek, tudatlanoknak tett engedménykép tűrte. Nyíltan hirdette, hogy aki Mózes intézkedéséhez tartja magát, az az egész bibliai törvényt köteles megtartani. Kátéjában a szombati törvényt úgy értelmezi, hogy féljük Istent és szeressük, igéjét hallgassuk meg. Napok azonban szerinte nem lehetnek urai a kereszténynek, boldogulhat az ember húsvét, pünkösöd és vasárnap nélkül is.

A református egyház ezzel szemben is visszatért a Szombat ősi felfogásához, a vasárnapi munkaszünetet egyéb ünnepnapoktól eltérően, magától a kereszténység alapítójától elrendeltnek hirdette. Az angol birodalmi törvény is felkarolta a Szombat szentségét. A vasárnapban a Szombat utódját látta, a vasárnap munkatilalmában némely tekintetben túlmént a zsidó hagyomány szombati törvényén is. Nem maradt pusztá szólam a Tóra ez igéje: «Örök jel az» (a Szombat) (Móz. II. 31, 17). A szombatos és a folyton keletkező szombattartó keresztény felekezetekben feltámadását éri a bibliai Szombat.

A szülők tiszteletének igéje. V. Az a szemlélet, amely a kortörténeti viszonyokba éli bele magát, az atya és anya tiszteletének igéjét túlságosan érzelminek tartja ahhoz, hogy a második tábla kemény és primitív népéleti viszonyokat tükröztető igéivel egy rendszerbe foglalja. Ezért azok között, akik a jogtörténeti helyzet kedvéért egyes igék szövege mögött más, nyersebb fogalmazást sejtnek, Holtzinger, a holt szülők iránti kegyeletet gyanítja igénkben, mivel ez közelebb áll az Isten tiszteletéhez. Arra azonban nem gondol, ami sokkal

közelebb esik, hogy az atyán és anyán az ősöket értse. Befolyásolja e tekintetben a kutatókat az a dogmaszerű vélemény is, hogy az V. igével már a népi problémakörből az egyénibe lépünk.

Pedig szem előtt kell tartanunk, hogy, mint minden erkölcsi értéknek, az atya és anya tiszteletének is megvan a maga fejlődéstörténete. Sokkal később bontakozott ki, mint az ősök kultusza, sőt bizonyára ebből sarjadt és ennek a nyomába lépett. Milliókra megy ma is ama primitív néptörzsek lélekszáma, kiknél hagyományos intézmény az elaggott, munkaképtelen szülők eleven eltemetése vagy agyonütése. Ez pedig vallási szertartásszámba megy, mélységes gyász kíséri, úgyhogy még maguknál a szülőknél sem kelti a hűtlenség és a bűn benyomását.

Bin Gorion (*Sinai und Garizim* 489. l.) a Bibliában is igyekszik kimutatni annak nyomát, hogy ősibb időben szokásos volt az atyát megcsonkítani, hogy újabb örököstársak világrahozatalában megakadályozzák. Mecsnikov (Waitz-Gerland után) Grimm adataiból idézi, hogy a germánoknál is szokásos volt a szülőket elevenen eltemetni (*Az emberi természet*, Athenaeum-kiadás 129. l.).

Mekkora fejlődési fok ehhez képest a Tízige ötödik pontja! Ebbe azonban legalább is átsugárzik még az ősök tisztelete, noha az egyénített szülőtiszteletet is szentség övezi. Csak az ősök tiszteletének szem előtt tartásával érthetjük e kitételt, hogy «*hosszú legyen életed (fennmaradásod) azon a földön, melyet az Úr, a te Istened, ad neked.*» Atya és anya a Biblia számos helyén még az «*ősök*» értelmében használatos. Így «*Első atyád*

vétett» (Ádám, vagy Jákob. Jes. 43, 27), «Tekintsetek Ábrahám atyátokra és Sára szülőanyátokra» (u. o. 51, 2).

Az istenadta földön való hosszú élet nem jelenthet mást, mint a nép fennmaradását. Ily értelemben találjuk a kitételt még más helyen is (Móz. V. 4, 26, 40, 5., 30. stb.). Hosszú egyéni életet jutalomkép ígérni már a Talmud szerint is igazolhatatlan (Kidd. 39. b)) és ezért a kifejezés mögött mélyebb értelmet kell feltételeznünk: a nép fennmaradását. Erre utal még leginkább e kitétel: «azon a földön, melyet az Úr, a te Istened ad»; ez az egyesre nem vonatkozhatik.

A népnek viszont legnagyobb szerű áldása a honi földön való meggyökerezés, mint ahogy a legnagyobb átká a hontalanság, a bujdosás, melyet már a testvérgyilkos, büntudatos Kájin is elviselhetetlennek tartott. Sokszor tér vissza a Bibliában az efféle fenyegetés: «Elvesztek csakhamar a földről, melyért a Jordánon átkeltek, nem maradtok fenn rajta, hanem kipusztultok; szétszór az Úr benneteket a népek közé és csekély számmal maradtok a nemzetek között, amelyekbe elvezérel az Úr» (Móz. V. 4, 27 stb.). A zsoltárköltő képes nyelven fejezi ki ugyanezt a történetbölcseleti intelmet: A jámbor olyan lesz, «mint a patak partjára ültetett fa, amely gyümölcsét idején termi meg . . ., a gonoszok azonban olyanok lesznek, mint a pelyva, melyet szétszór a szél.» (1. zs.) Figyelmet érdemel még erre vonatkozóan az az észlelet is, hogy (Móz. III. 19, 3) még egyszer fordul elő a szülők tisztelete a Szombattal (illetve ünnepekkel) szoros kapcsolatban: «Kiki atyját, anyját tisztelje és Szombatjaimat (ünnepeimet) tart-

sátok meg.» Két ilyen különböző kategóriájú törvény egyetlen igében még a keleties szerkezetlenség mellett sem egyesülhet, ha nincs valamelyes értelmi kapcsolat közöttük. Ez pedig alig lehet más, mint az, hogy a szülők is éppúgy, mint az ünnepek, az ősidőbe utalnak.

Emlékezz csak ősidőkre,
vess pillantást hajdankorra,
kérdd csak atyád, majd elmondja,
s öregeid tanusítják:
hogyan mikor a Mindenható
elosztá a népeket...

(Frenkel-féle Családi Biblia fordítása.)

Az atya egymaga nem lehet az ősidők élményeinek illetékes tanuja, csak a nemzedékeknek az ősatyáig nyúló egész láncolata tehet tanubizonyosságot mindazokról a gondviselészerű tényekről, amelyekre a Szombat és az ünnepek utalnak. Az ősök tisztelete és a hazai földön való meggyökerezés vágya együtt teszik a hazaszeretetet és az V. igét illeti a dicsőség, hogy ezt a nemes élményt Izrael lelkébe égette.

Erkölcsei tilalmak. A VI—X. ige a mások életének, a házasságnak, a mások tulajdonának, becsületének szentségét kötik lelkünkre és végül a szív sugallatát is Isten ítélőszéke elé állítják. Egyesek ugyan, köztük Ibn Ezra is, úgy vélik, hogy a «Ne kívánd» kitételből a tulajdon tényleges elrablásának tilalmát kell kiolvasni (mint Móz. II. 34, 24), ez azonban érthetetlen ismétlése volna a VII. és VIII. igének, és különben is rácsúfol e véleményre a Móz. V. k.-beli változat: «Ne

vágyakozzál», mely ott a «Ne kívánd»-dal párhuzamban fordul elő.

Egyes teológusok, mint Gressmann (id. m.) és Köhler (Theologie des Alten Testaments 230. l.) felvetik azt a kérdést is, miért nincs a Tízigében ilyes törvény: «Ne hazudj». A III. ige csak Isten nevének szentségét védi a hamis szótól, a IX. pedig a felebarát jogos érdekének vagy becsületének kárára irányuló hamis tanu-vallomást tiltja, de nem az abszolút hazugságot. De már maga Köhler is utal arra, hogy az igazságszeretnek (Wahrhaftigkeit) is meg van a maga fejlődéstörténete és ez nem nyúlik vissza a Tízige eredetének korába. Ám inkább arra kell gondolnunk, milyen végzetessé válhatik egy ily törvény végső következményeiben a teológiai ide-oda magyarázgatás alatt. Elfonnyasztaná a társadalmi élet üde virágait, az udvarias szólások kedvességét, megfosztaná az életet egyik fűszerétől, a tréfától, elfojtaná a biztatás és vigasz szavát a kétségbeesővel szemben, az orvos nem nyugtathatná meg betegét, a szülő és nevelő nem élhetne a fenyegetés és intelem szavával.

A hazugság kárhoztatását számos más helyen találjuk a Bibliában. Isten elleni véteknek bélyegzi ez az ige: Isten előtt utálatos a hazug ajak (Pb. 12, 22) stb. Hogy mily mélyen gyökerezhetett a hazugság megvetése a zsidó népben, mutatja az aggáda-irodalomban fel-lépő «Ruach hakódes», Szentséges Szellem szerepe. Ezt mennyei lénynek képzelte el a bibliautáni kor, melynek rendeltetése az, hogy a jószándékú embereket visszatartsa az öntudatlanul is kiejtett hazug szótól. Így találjuk pl., hogy Salamon királynak ismert ítéletében:

«Neki adjátok az élő gyermeket, ne öljétek meg, ő az anyja» (I. kir. 3, 27.) — az utóbbi állító mondatot már a Szentséges Szellem (Ruach hakódes) mondotta, a király nem vehetett ilyen kockázatos szót ajkára. Jákob ajkaira is a Szentség Szelleme adta e szót : Vadállat falta fel (Józsefet) stb.

A kezdet és a vég. «Én, az Úr . . .» szóval kezdődik és ily módon a szellemiség csúcspontjáról, Istenhez való erkölcsi viszonylatunkból indult a Tízige és a vágyak fékezésének erkölcsi követelményében csúcsosodik ki. A két végpont között helyezkednek el azok a törvények, melyek az élet kísértései között vezetik az embert Isten és a társadalom felé, hogy boldogulását megtalálja. Állandóan foglalkoztatja lelkét, öntevékenységre neveli. A zsidóság nem csüggesztette szemét a felső helyről jövő kegyelemre, a keleti vallásokban hirdetett megváltásra, mely kiemeli veleszületett tehetetlenségéből, hanem bízott az emberi lélek képességében, hogy a cselekedetek és önmegettartóztatások révén saját magától lendül a felebaráti jóviszony, a béke s a tökéletesség, a szentség felé.

DR. FÉNYES MÓR.

NAGYAPA BOLTJA.

Nagyapa boltos volt és öreg, —
zsákok és fiókok között élt,
szolgálván parasztokat és az Istent
s mint Jákob előtt a bárány,
polcain sorba jó liszt és só legelt.

Idők tovatűnt mulása közt,
így látlak fűszeres bolt,
amint petróleumlámpád meleg csillaga világít
s emlékeim halk dalát hallom :
ime nagyapa pipájából felkereng a füst...

Kelj fel hát, ébredj, elporladt csengős ajtó,
atyáim háza kicsinyke fűszeres bolt,
mely gettóhátaddal búsan gubbaszkodol,
a poros országút akácos partjain.

Holtaim lépte, őseim lábnyoma,
a te küszöbödhöz vezet,
szomorú zsidó bolt : hazám, —
s ekként fordulok feléd,
átkiáltva a multon,
szólítalak nagy ködből, nagyapám :
vedd mérlegedet,
s mérd ki az el nem mondhatót,
az örök árút, a mi bánatunkat,
szívünk szorongó fájdalmait,
mely öröklődön, az alkonyat során
vérünket kéri, fiaktól fiakig...

VIHAR BÉLA.

HIRSCHLER IGNÁC.

(Halála félszázados fordulóján.)

A magyar szabadságharcot követő két évtizedben, a XIX. század ötvenes és hatvanas éveiben, messzeható események játszódtak le a hazai zsidóság körül és a hazai zsidóságon belül. Az egyik az emancipációra, a magyar zsidóság polgári egyenjogúsítására vezetett — a másik a hitközségeknek vallásárnyalati és igazgatási ellentétekből eredő elkülönülését szülte. Ma, nyolcvan-kilencven év távlatából, el'ogulatlanul ítékezhetünk nemcsak az egykori eseményekről, hanem azokról a férfiakról is, akik azokat irányították. A vezető egyéniségek élén járt Hirschler Ignác neves szemorvos, a pesti hitközség, majd a kongresszus elnöke. Ez évben van halálának félszázados fordulója.

*

Dr. Hirschler Ignác a pozsonymegyei Stomfán született 1823-ban. Középkiskoláit Pesten, orvosi tanulmányait Bécsben és Párisban végezte. Nemcsak szaktudományának, hanem az élő és írott szónak is mestere volt. Orvosi dolgozatai és előadásai korán feléje irányították az általános figyelmet s rövid idő múlva a szemészet egyik legkiválóbb képviselője, elismert tekintélye lett. Váró- és előszobája gyakran egészen a lépcsőig volt tele szembetegekkel. Eötvös József, Deák Ferenc tartozott betegei közé, Munkácsy Mihálynak pályája kezdetén ő mentette meg szemevilágát. Hivatottak állapították meg róla, hogy az orvosi rendnek

egyik legnagyobb kitűnősége, a magyar orvosi tudomány nagy előharcosa volt, rendelője pedig valóságos szemgyógyászati iskola. Vallása miatt nem kapott ugyan egyetemi katedrát, de kortársak feljegyzése szerint professzorok is kikérték szaktanácsát. Negyvenhat éves korában tagja lett a Magy. Tud. Akadémiának, öt év múlva elnöke a Magy. Kir. Orvosegyesületnek, majd tagja az Orsz. Közegészségügyi Tanácsnak. Orvosi kiválósága, nagy európai műveltsége és előkelő modora érintkezésbe, sőt barátságba hozta a magyar közélet számos vezető tényezőjével. A főrendiház újjászervezésekor 1885-ben I. Ferenc József király mint első zsidót főrenddé nevezte ki, miután már előzőleg kiűntette a III. osztályú vaskoronarenddel.

*

A felekezeti élet fórumán Hirschler Ignác 1861-ben lépett előtérbe. Az ország már akkor is legnagyobb hitközségének, a pestinek élén abban az évben az aulikus érzelmű, utóbb «tornyai» előnévvel nemesített, dúsgazdag Schossberger S. W. állott, aki készséges eszköze volt az abszolút kormánynak. Midőn azonban az 1860. évi októberi diploma nyomán országszerte feltámadt az alkotmányos élet és a vármegyékből elmenesztett császári hivatalnokok helyét ismét magyar tisztviselők foglalták el, Schossberger — aki túske volt a magyar nemzeti szellemtől áthatott pesti zsidó ifjúság szemében és akiről az volt a vélemény, hogy bár uri ember, de közügyek intézésére alkalmatlan — helyzetét tarthatatlannak érezte s ezért beadta lemondását. Egy akkoriban elterjedt hír szerint Graefl Ferenc, pest-

városi főbíró, 1861 elején megbeszélésre hívta a hitközség tekintélyesebb tagjait és figyelmeztette őket, hogy, mivel a legközelebbi országgyűlés valószínűleg a zsidók egyenjogúsításának kérdését is fogja tárgyalni, válasszanak oly elöljárókat, akik kiváló műveltségüknel fogva alkalmasak e tisztségek betöltésére. Így került előtérbe a művelt és tekintélyes Hirschler, akiben széles rétegek már akkor vezérüket látták.

Miként a negyvenes évek elején egy orvos, dr. Jakobovics Fülöp, a zsidókórház igazgatója, állt a zsidók magyarosodásának és ezzel karöltve a polgári egyenjogúságra való törekvésének élén, úgy most is, a hatvanas évek elején, egy orvos, Hirschler Ignác köré csoportosultak mindazok, akik a régi magyarító együletet Izraelita Magyar Egylet néven új életre keltették, előadóasztalnál és az általuk teremtett sajtóban küzdöttek a kettős célért, magyarosodásért és jogegyenlőségért, vagyis a nemzeti egybeolvadásért, s ezért gyakran kellett az abszolút kormány közegeinek bosszúját elszenvedniök.

Mielőtt Hirschler részt vállalt volna a hitközség vezetésében, a leköszönt* elöljárósággal új, korszerű igazgatási és választási szabályzatot készített az elavult régiek helyébe. Közigazgatási szabályzatának alap gondolata az önkormányzat: a gyülekezet a választási, jótékonysági és tanügyi intézményeit önmaga által választott képviselőkkel kezelteti, azoknak összes szükségleteit saját bevételi forrásaiból fedezi, az elöljárók pedig tartoznak munkálkodásukról nyilvánosan beszámolni. Ezen immár nyolcévűtizedes elgondoláson épül a mai hitközségi igazgatás is. Választási szabályzata a

legszabadelvűbb; elve az általános választói jog és választhatási képesség. Minden 24. életévét betöltött adófizető egyénnek van választójoga; az akadémiai képzettségű, úgyszintén a zsidó teológiai tudományokban képesített egyének az adófizetéstől függetlenül is választók. Minden harmincadik életévét betöltött egyén, aki legalább három év óta fel van véve «a községi kapcsolatba», bármely tisztségre megválasztható. E szabályzat magán viseli a kompromisszum jellegét. A 24 éves korhatár és az akadémiai képzettség a Hirschler körül csoportosult ifjabb nemzedéknek — a «morénu» kvalifikációnak, viszont a «községi kapcsolat» vagyis a «bekebelezés» a konzervatív csoportnak érdekeit védte.

E választási szabályzat alapján 1861. nyár elején választotta meg a pesti zsidóság 150 tagú képviselőt. Ez a testület azután nyárvégi közgyűlésén dr. Hirschler Ignácot ültette az elnöki székbe.

Az új elnök nagy buzgalommal látott a reábizott ügyek vezetéséhez. Bár a hitközségi életben homo novus volt, csakhamar hivatott vezérnek bizonyult. Az istentiszteleti intézményeknél — amelyeknek fenntartása az ő megállapítása szerint a hitközségnek főcélja — a rabbiság kezében hagyja az irányítást, de egyben tervbe vette annak magyar hitszónokkal való kiegészítését. A terv dr. Kohn Sámuelnek 1866-ban történt megválasztásával valósult meg. Ugyancsak ő készítette elő a talajt arra, hogy méltó zsinagóga épüljön a Rumbach-utcában. Előmunkálatokat tett arra, hogy a Bach-kormány idején elnémetesedett iskola, amelyben a héber oktatáson kívül most már a magyar nyelv tanítására is nagy súlyt helyezett, illő hajlékot kapjon.

Rendbehozta a hitközség háztartását. A berendezésében elhanyagolt kórházat új felszerelésekkel látta el; nem tudjuk biztosan, de lehet, hogy Balassa János neves sebésztanár Hirschler iránti barátságából ajánlotta fel díjtalanul a zsidókorházban végzendő műtéteket. A tömegnyomor enyhítésére kiszélesítette a szociális és karitatív munkát. A felgyülemlett régi iratokból Barnay Ignác titkár segítségével rendbe hozatta a hitközségi levéltárat, végül átszervezte a Chevra Kadisát. Hogy hivatalvezetését a nagy nyilvánosság bírálata alá bocsáthassa, évi jelentését kinyomatta — feltűnő újítás akkoriban — és széles körökben elterjesztette. Hitközségigazgatásával valóságos iskolát teremtett és régi tekintélyes külföldi hitközségek, mint a bécsi, prágai, lemergi, követték módszerét.

*

Gyönyörű lendülettel indult munkáját Hirschler nem sokáig folytathatta. A kibukott Schossberger-csoport nem tudott beletörődni a kénytelen visszavonulásba és minden alkalmat felhasznált Hirschler elgáncsolására. Az országos politikai életben csakhamar véget ért a «kis szabadság» s az abszolutizmushoz visszatért közhatóságoknál megértő támogatókra találtak a gánccsozkodók. A helytartótanács 1863. tavaszán ki is mondja, hogy mivel a Hirschler-féle szabályzatokat és az ezek alapján megejtett választásokat csak a városi hatóság vette tudomásul, nem pedig a kormány — az előljáróságot nem tartja törvényesnek. Elrendeli, hogy a Schossberger-féle volt előljáróság mint «legutóbbi törvényes előljáróság» és a Hirschler-féle törvénytelen-

nek nyilvánított előjáróság Schossberger elnöklete alatt alakuljon közös bizottsággá újabb hitközségi szabályzat kidolgozására. Ezeknek elkészítéséig is Hirschlernek kötelességévé teszi az ügyek további vezetését.

Hirschler nem ijedt meg a keményhangú leirattól. Két héttel annak vétele után önérzetes beadvánnyal fordul a helytartósághoz, amelyben részletesen rámutat Schossbergerék aknamunkájára. Kifejti, hogy mivel az ő és előjárótársai hivataloskodásának törvényességét kétségbe vonták, mivel továbbá az új szabályzat kidolgozására nem a hívek bizalmából megválasztott előjárók, vagyis az egyedül törvényes tényezők kaptak megbízást, hanem a leköszönt előjárók, tehát nem hivatalos egyének: még csak átmenetileg sem vezethetik tovább a hitközség ügyeit. Férfiak, mondja Hirschler, akik mint izraeliták és mint polgárok egyaránt becsületesen teljesítették kötelességeiket, és saját érdekeik, sokszor még egészségük feláldozásával is, de minden ellenszolgálatás nélkül vállaltak hivatalt, jogosultak, sőt kötelesek erről lemondani, ha nem viselhetik csorbítatlan becsületben.

Még egy esemény játszott közre Hirschler elkedvetlenítésére. Akkoriban Meisel volt a hitközség főrabbija, aki csak nemrég került ide a németországi Stettin városából. A buzgó pap fájdalommal tapasztalta, hogy a magyar zsidóság némely köreiben meglazultak az erkölcsök és hogy sok hitközségen belül — erről még szó lesz — ádáz viszály dúl. Gróf Pálffy Móric helytartó felszólítására, aki a német műveltségű főrabbit nagyra becsülte, 1863 elején bizalmas emlékirattal fordult a helytartósághoz, amelyben javaslatokat tesz

a zsidó közállapotok megjavítására. Csak művelt és arra érdemes egyének viselhessenek rabbihivatalt s ennek elérésére a pesti Talmud Tóra-iskola kormánytámogatással rabbiképzővé fejlesztendő. Illetékes hatóság által jóváhagyott hittankönyvek készítenők, az iskolákban pedig úgy osszák be a tanulási időt, hogy a zsidó tanulók szombaton és ünnepeken templomba járhassanak. Szegény leányoknak a zülléstől való megmentésére nőegylet létesítendő. A rabbi és a hitközség viszonyát a helytartóság szabályozza; állapítsa meg, hogy a rabbi miért és kinek felelős. A hitközségekben dülő torzsalkodások megszüntetésére egy rabbikból és világiakból álló konzisztoriális bizottság működjék, amely évente más-más nagyobb városban tartja üléseit.

Sok egészséges eszmét felvető emlékiratát Meisel az előjárókkal való előzetes megtanácskozás mellőzésével készítette és adta át a helytartónak. Amikor ez kitudódott, Hirschlerék körében nagy volt a felháborodás. Zokon vették a főrabbi önálló eljárását, szinte árulásnak minősítették. Vajjon mi keltette Hirschlerben a neheztelést? Gondolhatnánk arra, hogy bármennyire haladó felfogású volt is, mégsem tudott megszabadulni attól az elavult törekvéstől, amely a rabbit száműzni kívánja a hitközség igazgatásából. De gondolhatnánk arra is, hogy — bár tévesen — éppen azzal akarta Hirschler kifejezésre juttatni felvilágosultságát, hogy iparkodott a zsidóságon belül elnyomni minden «klerikalizmust». E feltevések ellen szól azonban egyrészt az a méltányos hang, amellyel évi beszámolójában adózik a rabbikarnak, másrészt az a meghitt barátság, amely egy negyed századon át fennállt közte és Kohn

Sámuel főrabbi között. Inkább arra kell gondolnunk, hogy politikai háttére volt a Hirschler—Meisel ügynek. Két ellentétes erő mérkőzött meg egymással: a Pálffy jóindulatát bíró Schossberger—Meisel aulikusan konzervatív és az Eötvös József bizalmában álló Hirschler-féle szabadelvű csoport. A mérkőzésben mindkét fél elbukott. Meisel kénytelen volt ünnepélyes ígéretet tenni, hogy hivatalos megkeresésekre ezentúl csak a hitközség világi vezetőinek előzetes beleegyezésével fog válaszolni, Hirschler pedig kényszerülve érezte magát visszalépni a hitközség vezetésétől.

A helytartóság meghajolt Hirschlerék visszautasító beadványának érvelése előtt, tudomásul vette lemondásukat és Schossbergeréket helyezte vissza hivatalukba, akik azután két éven át vezették a hitközséget. Első dolguk volt, hogy a Hirschler-féle választási szabályzatot megcsonkították, az aktív és passzív választójogot szűkítették. De ez a mesterkedés mitsem használt nekik. A saját maguk szájaíze szerint készített szabályzat alapján lefolyt 1865. évi választás újból kibuktatta Schossbergeréket és ismét Hirschlert tette elnökké. Ő azonban nem fogadta el ez újabb megtiszteltetést; erre bizalmasa, Lányi Jakab, került az elnöki székbe.

*

Hirschler Ignác visszavonult a hitközség ügyeinek vezetésétől, de nem a magyar összszidóság ügyeinek irányításától. Szerényen a háttérbe helyezkedve, felmérhetetlen szolgálatot tett a hazai zsidóság polgári egyenjogúsításának. A XVIII. század végén Európa-szerte megindult az akkori korszellemből fakadó moz-

galom, mely a jognélküli zsidók részére országról-országra kivívta a polgári egyenjogúságot. A hazai közvélemény az 1790. évi országgyűlés óta tartotta napirenden e kérdést. Az 1839—40. évi diétán a rendek ki is mondták a zsidók egyenjogúságát, de a főrendek többsége elvetette. A szegedi nemzetgyűlés 1849. július 29-i utolsó ülésén egyhangúlag megszavazott emancipációnak csak erkölcsi jelentősége volt : elismerése volt a zsidók hazafiasságának. De a szabadságharc leveretése következtében nem lépett életbe.

Az abszolutizmus enyhültével egybehívott 1861. és 1865. évi országgyűlésektől várta egyenjogúsítását a hazai zsidóság. Minden párthoz tartozó tekintélyes politikusok emeltek szót mellette. Megmozdult a sajtó ; Lőw Lipót tudományosan megalapozott tanulmányain kívül hírneves zsidó ujságírók, mint Ludassy-Ganz Móric, Bródy Zsigmond, Mezei Mór, Tenzer Pál, Ágai Adolf ily irányú cikkei is napvilágot láttak. Hirschler egyrészt latba vetette nagy társadalmi tekintélyét a vezető politikai férfiak, elsősorban az őt különösen kegyelő Eötvös József felvilágosítására, másrészt buzdította az emancipáció zsidó harcosait. Mezei Mór, az ifjabb kortárs, évtizedek mulva mélységes kegyelettel emlékszik meg Hirschlerről, «arról a férfiúról, ki bölcs vezetője volt a magyar zsidóságnak a tövises úton, a jognélküli, a türelmezett honlakos mélységéből a teljes jogú honpolgár magaslatára». Kohn Sámuel főrabbi pedig Hirschlernek emancipációs küzdelmeit ecsetelve, elmondja, hogy, midőn a hatvanas évek elején a szabadság hajnalpírja újból feltűnt hazánk egén, a hazai zsidóság is új életre ébredt. Mint tavasszal a bimbó,

úgy fakadtak a zsidóság kebléből a szunnyadó vagy elnyomott óhajok, fájdalmak, panaszok. Hirschler — folytatja dr. Kohn — oly időben volt tolmácsuk, bátor hirdetőjük, amikor még veszéllyel járt a szabad szó.

A szabadelvű eszméktől áthatott magyar államférfiak és a Hirschlertől buzdított magyar zsidó harcosok fáradozása eredményre vezetett. A kiegyezés és a koronázás évében, 1867-ben a képviselőház minden vita nélkül egyhangúlag, a főrendiház pedig hatvan-négy szavazattal négy ellenében megszavazta és I. Ferenc József szentesítette a zsidókat egyenjogúsító törvényt.

*

A magyar zsidóság hálásan fogadta az emancipációs törvényt, de nyomban meglátta hiányát is: csak a zsidó lakosokat egyenjogúsította, de nem a zsidó vallást is. Éppen ezért az egyetemes gyűlés utolsóelőtti, 1869. február 22-i üléséből megkereste Eötvös József minisztert a hiány sürgős pótlására. Ennek az egyetemes gyűlésnek, kongresszusnak a kormány részéről történt egybehívásában és munkájának irányításában ugyan-csak oroszánrésze volt Hirschlernek.

A hazai zsidóságban már régebben felmerült az óhaj egységes egyházszerkezeti szabályzat megalkotására. A polgáriasodás terjedésének velejárójaként sokan a vallási élet újszerűbb formáihoz tértek, míg mások a megszokott formáknak legcsekélyebb változtatását is már vallásreformnak tekintették s ellene minden erővel küzdöttek. Felbomlott sok hitközség belső békéje, ezért a felelősségüket érző férfiak az egyházszerkezeti szabály-

zat megalkotásától remélték a béke helyreálltát. Nehány eredménytelen kísérlet után az abszolút kormány megbízásából Lőw Lipót készített 1851-ben hitközség-szervezeti szabályzatot, ez azonban nem lépett életbe. Meisel pesti főrabbi 1860-ban szóvá teszi előljáróságánál a kérdés rendezését. Lőw Lipót a lapjában, a Ben-Chananjában írt erről kimerítően 1861-ben és Hirschler Ignác még elnök korában, 1862-ben emlékiratban kéri gróf Forgách Antal kancellárt, hívja értekezletre a magyar zsidóság képviselőit, hogy tanácskozzanak a felekezetet érdeklő ügyekről, nem utolsó sorban az uralkodói kegy folytán zsidó iskolaalappá változtatott egymillió forintnyi Haynau-féle hadisarc hováfordításáról. Meiselnek már említett 1863. évi emlékirata is hangoztatja egy központi szervezet megalkotásának szükségességét.

Az évtizedek óta húzódó kérdést az alkotmány visszaállítása után vitte dülőre a pesti hitközség előljárósága, amelynek Lányi elnöksége alatt is Hirschler volt szellemi irányítója. Az előljáróság 1867 tavaszán emlékiratot nyújtott át Eötvös József kultuszminiszternek, kérve az összes magyarhoni hitközségek képviselőinek összehívását a felekezet központi megszervezésére. A vidékiek közül 63 hitközség helyeslőleg vette ezt tudomásul és bár a helyeslők közt tekintélyes konzervatív hitközségek is voltak — magát «óhitűnek» nevező 120 hitközség ellenemlékiratot nyújtott át a miniszternek, amelyben kifejtik, hogy csak bizonyos feltételek mellett járulnak hozzá a kongresszus egybehívásához.

Ezek után a miniszter 1868. február 17-re harminchat bizalmi férfit hívott meg Budára a kongresszus elő-

munkálatainak megállapítására. A meghívottak névsorát Hirschler állította össze. Itt azonban sajnálatos kisiklás történt. A bizalmi férfiakat ugyan minden pártárnyalatból hívták meg; de azzal az indokolással, hogy a tanácskozás kizárólag szervezeti, nem pedig vallási ügyeket fog tárgyalni, egyetlen papi ember sem kapott meghívást. Hirschler egyenes jellemét ismerve, bizonyos, hogy érvelése nem volt kifogás, hanem elvi meggyőződés; de súlyos tévedés is volt, mert egyetlen felekezet sem zárja és nem zárhatja ki papjait a felekezeti ügyek tárgyalásából. Téves felfogásából azután baj is keletkezett. Az értekezlet választási bizottsága ugyanis, amelynek Hirschler volt irányítója és Mezei Mór a jegyzője, oly javaslatot készített, amely szerint minden nagykorú, önálló zsidó férfiúnak van szavazati joga, de nincs sem cselekvő, sem szenvedő választói joguk a hitközségi tisztviselőknél, akik közé a rabbik is tartoznak. A javaslatot, amely tehát a rabbikat ki akarta zárni a kongresszusból, a miniszter elfogadta s rendeletben elküldte a hitközségekhez. Országszerte nagy megütközést keltett ez a választási szabályzat; a konzervatívok istenkáromlásnak — Chillul Hásém — neveztek és dr. Hildesheimer Izrael kismartoni rabbi, utóbb a németországi konzervatív zsidóság vezetője, így fakadt ki ellene: «Vajjon ki adta a javaslat készítőinek a jogot, hogy oly férfiakat, akik sem tolvajok, sem rablók, sem vagyombukottak, egyik legszentebb emberi és polgári joguktól megfossszanak!»

Miként néhány év előtt Meisel az emlékirat-ügyben, úgy hátrált most meg Hirschler a választói kérdésben. Kénytelen volt belátni elgondolásának helytelenségét

és most már sietett oly miniszteri rendelet kibocsátását kieszközölni, amely pótlólag kimondta, hogy minden hitközségi tisztviselő, tehát a rabbi is, választó és választható. Ez a jóvátétel némileg lecsillapította a kedélyeket és az 1868 november 18-án megejtett országos választásokon 220 kongresszusi képviselő közül 37 rabbi nyert mandátumot, többek közt oly papi tekintélyek, mint Brill Sámuel Lőb, dr. Hildesheimer Izrael, Hochmuth Ábrahám, dr. Kohn Sámuel, dr. Kohut Sándor, Landesberg Áron, Perls Mayer, Reich Koppel, Steinhardt Jakab, Zipser Mayer, akik diszére váltak az egyetemes gyűlésnek. Lőw Lipót távortartotta magát a kongresszustól, mert szerinte a kultuszminisztériumban diletánskodtak a zsidók egyházi szervezetének kérdésében. Meisel még egy évvel a kongresszus előtt hirtelen meghalt.

Nem tartozik e megemlékezés keretébe a pesti megyeházán (1868 december 14-től 1869 február 23-ig) ülésező kongresszus lefolyásának ismertetése. Itt csak annyit kell megemlítenünk, hogy a képviselők bizalma Hirschler Ignácot ültette az elnöki székbe. Ennek elfoglalásakor kijelentette, hogy nem egy pártnak, hanem az egész kongresszusnak az elnöke és ezért lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül fogja vezetni a tanácskozásokat. És ha a kongresszusi naplót végiglapozzuk, megállapíthatjuk, hogy valóban bölcs és higgadt elnöklésével, művelt és előkelő modorával méltó lett volna bármely parlament vezetésére. A benyújtott javaslatok és módosítások rengetegében éles ítéletével nyomban megtalálta a lényegét s a szavazásoknál leegyszerűsítette a bonyolult kérdések feltevését. A kongresszus sza-

bályzatot készített az egyes hitközségek beléletének és a rabbik működési körének rendezésére, a hazai hitközségeket 26 kerületre osztotta és kimondotta egy rabbiképző-intézet felállítását az iskolaalap terhére. E kérdések tárgyalása sok izgalommal járt, nem minden képviselő tudta megtartani a parlamenti formákat, sokszor heves viharok zavarták meg az ülések nyugalalmát, de Hirschler mindenkor a pártok fölött állt és nem egyszer egymaga maradt a tanácskozás higgadt tagja.

A kongresszus nem érte el kitűzött célját. Kitervelői — és itt elsősorban Hirschlerre kell gondolnunk — a hazai zsidó hitközségek sok zavart okozó belső ügyeinek békés rendezését remélték tőle. Reményük nem valósult meg, sőt a hitközségek egységes megszervezése helyett sajnálatosan bekövetkezett a magyar zsidóságnak három pártra szakadása. Kohn Sámuel, Hirschler bizalmas munkatársa, mint klasszikus tanu ekkép nyilatkozik: «A kongresszus nem hozta a várt eredményeket s érte Hirschlert szokták felelőssé tenni, egyebek közt sok olyan dologért is, mely nem az ő szellemében, sőt én tudom — tanácsa ellenére történt ottan... Lehet, hogy *téves* feltevésekből indult, de akkor egy nagy szellemnek volt a tévedése, olyan, melyben egy Eötvös osztozott vele.»

Ma, hét évtizeddel az akkori események után, abban látjuk a főhibát, hogy az alkotás vágyától hevített férfiak oly időben hívták egybe a kongresszust, amelynek sem lélektani, sem történelmi légköre nem volt alkalmas nagy alkotásokra. Vagy előbb kellett volna megtartani, amikor a haladó és konzervatív zsidóság

még nem távolodott el annyira egymástól, vagy később, amikor már letompult a két irány közt az akkoriban ellenségeskedéssé fajult ellentét. Talán inkább a kor felelős, mint a benne élő személyek. Viszont tény, hogy Hirschler ezzel a kongresszussal nem gondolta lezártnak a munkálatokat. Hiszen minden törvényhozó testület újabb meg újabb, korszerű alkotásaival a való élethez idomítja előbbi határozatait. Ő is további kongresszusokat tervezett, amelyek pótolták volna az első kísérlet hiányait. Ez az elgondolás csak hosszú évtizedek múltán, 1935-ben valósult meg az Országos Nagygyűlés egybehívásával, amelynek határozatai azonban a mai napig sem nyertek szentesítést.

* * *

A kongresszus lezajlása után is Hirschler maradt a magyar zsidóság általánosan elismert vezető egyénisége, aki szüntelenül annak javán fáradozott és mintegy láthatatlanul irányította ügyeit. Eötvös sógora és hivatali utóda Trefort Ágoston kultuszminiszter, akivel éppen Eötvös révén régi barátságban volt, minden zsidó ügyben az ő tanácsát vette igénybe. Miként buzgólkodására létesült a kongresszus idején az Orsz. Magyar Izr. Ösztöndíjegylet, azonkép közreműködésével nyílt meg 1877-ben az Orsz. Rabbiképző Intézet és nyert 1885-ben kormányhatósági rendezést a felekezeti anyakönyvek ügye, valamint a hitközségek jogviszonya.

A csodálatosan munkabíró férfiúnak, aki munkavégzésével a hazai zsidóság és a magyar orvostudomány történetének díszlapjára írta nevét, a természet törékeny testet juttatott. Java férfikora óta légzési zavarok

gyötörték. Már a helytartósághoz 1863-ban intézett beadványában panaszolja, hogy saját egészsége feláldozásával szolgálta a hitközséget és 1865-ben megrendült egészségi állapotára hivatkozva utasította vissza az elnöki tisztséget. Alig volt ötven éves, amikor kénytelen volt visszavonulni a nyilvános élettől és orvosi gyakorlatát is abbahagyni. Ez időtől fogva már csupán olvasmányainak élt és csak meghitt barátaival tartott fenn érintkezést, akikkel élete utolsó órájáig szívesen folytatott tudományos és esztétikai eszmecsere-t. Klasszikus könyvei, köztük az örök Biblia olvasása közben győzedelmeskedett fölötte a halál 1891. december 11-én, hatvannyolc éves korában.

Emléke egy félszázad távlatából is tündöklően ragyog felénk és egykor oly sokat emlegetett, történelmet formáló neve élni fog az eljövendő nemzedékek kegyeletében is.

FORRÁSOK :

Generalbericht. 1863. — Tencer Pál: Album. Pest, 1869. I. füzet, 7. l. — Löw Lipót: Der jüdische Kongress. Pest, 1871. — Pollák Henrik: Visszaemlékezések. Magy. Zsidó Szemle. 1891. évf. 705. l. — Feleki Sándor: Dr. Hirschler Ignác. Egyenlőség 1891. évf. 13. és 14. szám. U. o. 47. és 48. szám. — Mezei Mór: Dr. Hirschler Ignác. Egyenlőség 1891. évf. 46. — Kohn Sámuel: Emlékbeszéd. Budapest, 1891. — Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten. Budapest, 1901. 487. s köv. l. — Groszmann Zsigmond: A magyar zsidók a XIX. század közepén. Budapest, 1917. — Mezei Mór: Visszaemlékezések. IMIT Évkönyv, 1918. 11. l. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Budapest, 1922. II. és III. rész. — Groszmann Zsigmond: A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története. Budapest, 1934.

A SZIVEK ORVOSA.

A mult század derekán az orvostudomány még leginkább a gyógyszerek javallatában merült ki. A tudorok nem sokat tartottak az úgynevezett «sugalló» eljárásokról. De voltak böles és tapasztalt orvosok, akik eléje vágtak koruknak és nem a betegséget igyekeztek meggyógyítani, hanem az embert. A füvek, a teák, a vizek és a kés erején kívül a lelki ráhatást is bevonták az úgynevezett «gyógytényező» közé.

A szívbajosok Mekkájában, a Balaton rezgő nyárfái alatt sem elégedtek már meg a források enyhítő vizével. Pezsgő fürdőihez valami lelki só is hozzá kellett adni. A beteg egy új balzsamot kapott: a szavak besugárzását. Egy ismeretlen kis orvos, a pápai zsidó hitközség elnöke volt ennek a gyógyításnak az úttörője. Feitel Móric doktor nevérol nem neveztek el semmiféle gyógymódot. Pedig ez a csöndesjárású, halkszavú ember úgy gyógyított a simogató szavaival, mint valami delejező a szemeivel. Ezek a szavak elmélyült bölcsesség talajából fakadtak. Bibliás ember volt. Szóképei mint a pemetefű illata átívódtak a szíveken és nyomukban az érzések egyensúlya visszabillent a nyugalomba.

*

Az 1855-ik év egyik őszi délutánján — mint már annyiszor történt — újból beteghez hívták a pápai orvost. A szeptembervégi fény ezüst húrokon pengett a Balaton fölött. Mikor a sáros batáron megérkezett a tihanyi papok füredi háza elé, a szőlőskertek rozsdás

levelein már varjak károgtak. Leszállt a kocsiról és görnyedten megindult a kapu felé. Vállait fázósan behúzta. Csizmája alatt cuppogott a sáros föld. Itt-ott megállt néhány kíváncsiszkodó, akik még a fürdőház körül dongtak, mint a beteg legyek. Feitel doktort tisztelettel köszöntötték. Azután tovább csípegették az édes szőlőt a tenyerükből.

A vendégház kulcsárja kinyitotta a szállásajtót és összecsapta sarkantyús csizmáit. Remegve csapódott be utána a vasalásos tölgyfaajtó. A doktor egy kicsit meggyorsította a lépteit és a hosszú folyosón az orvosi szoba felé sietett. A szobalány kezét csókolt neki és friss hasábokkal élesztette az álmos kandallótüzet. Minden bútor jó ismerőse volt ebben a szobában. Az évek hosszú során meghitt barátja lett a sötétes almárium, a kicsit kopott heverő bőrhuzatával és a sarokra függesztett pipatórium. A fali papírkárpit zöldelő lugasokból fakó rózsák illatát sóhajtotta felé. A doktor vastag bőrtáskáját szétnyitotta az asztalon. Ez a táska titokzatos műszereivel, réztáblácskáján a belevésett halálfejes monogrammal, egy percre mindenütt valami földöntúli érzést keltett, ahol csak megjelent. «Hozzam a csizmahúzókat a tekintetes úrnak?» — kérdezte a szobalány. És már toltá is eléje nagy tisztelettel. A doktor egy kis levendulaszeszes üveget vett elő és megdörzsölte vele a homlokát. Azután elnyújtózott pár percre a dohányszagú kanapén.

A leány lement a kulcsár szobájába gyertyáért és gyújtóért. Az orvos sápadt arcán a fáradtság vonásai lettek úrrá. Hajnal óta küzdött a bágyasztó őszi utazás kényelmetlenségével. Nem volt már éppen fiatal-

ember — most mult negyvenöt esztendőös — és a figyelmes szem észrevehette a ráncokat, amiket az élet, száguldó lovaspatáival ütött a nyakára. Messziről, a vízpartról muzsikaszó dongott s ez nem hagyta aludni. Felkelt és odaállt az ablakhoz. Hosszasan nézett ki. Egy szolgálégény a veranda körül méla nyugalommal söpörte a száraz hulló leveleket és köztük összetört borospoharak üvegcserepei zuhogtak.

A badacsonyi hegyek kékes háttéréből most a nyár halványuló emlékei kezdtek feléje rajzani. Alispán urak, gömbölyödő feleségek, pirosképű kanonokok és a habok fölött halványarcú zsentrikisasszonyok jelentek meg. Az abszolutizmus már negyedik nyara sűrű, fekete fátyolt borított a locsogó víz fölé és Bihari muzsikája csak hangfogóval suttogta azt, hogy «megvirrad még valaha». Milyen visszafojtott, tompa lélekzetű nyarak voltak ezek! A gyorsposta hozta a leveleket, újságokat. Haynau szégyentetteit lehorgasztott fejjel olvasták. Összesúgtak a vendégfogadó terrasán: Széchenyi István nem jön le többé a szöllőlombos kúriába, mélabús alakja eltűnt. Ki tudja? Talán örökre. És Deák Ferenc? — kérdezték. Az pedig a badacsonyi jégtörő felé sétálgatott magányosan, mint hajótörött tengerész.

A kulcsár lassú lépésekkel közeledett a doktor szobája felé. Behozta a gyertyát és odatette a kandallóra. Feitel doktor fölállt és megigazította a zöld ernyőt, mely mögött a gyertyaláng kicsit könnyezve égett. A szobában halványzöldes fény derengett, mint téli reggelen egy kápolnában. «Ki a beteg és mit óhajt?» — kérdezte most a kulcsártól. Ez összeverte a papucsait

huszárosan és úgy felelte: «Instálom, a tekintetes doktor urat a Sina báróné méltóságos asszonyhoz kérették.»

Feitel doktor arca alig észrevehetően megvillant. Rálehelt a szemüvegére és megdörzsölte. Sina báróné? A kandallóhoz ment és a koppantóval megigazította a gyertya belét. A gazdag és előkelő bécsi mecénásnak a felesége? Sina Simon bárónak és nejének neve ott ragyogott majd minden bölcsődén, patronátuson és kórházon az egész monarchiában. Eléje rajzolódott az elegáns fekete baronesz görögös arcával, ragyogó fekete szemeivel, amint az udvari bálokról ismert szépségét acélba metszették a divatlapok. Most sietve kifényesíttette a csizmáit. Vajjon mi baja lehet a bárónénak? Beleivódott az ő szívébe is a cudar idők mérge? Kényes, törékeny alakja most egyszerre az emlékek fénysugarába került. Látta őt a bécsi diák egykori szomjas szemeivel, ahogy a családi palota erkélyén mosolygó percekben megjelent. Fehér princessz-ruhájának fodrai lobogtak a szélben és azután nevetve eltűnt az alakja. A hónapos szoba ablakában piruló arccal bámult utána a fiatal medikus. Vágyak és szívdobogások édes bús ideje, huszonöt év előtti Bécs, hová tűntél?! «Ferenc, a dolmányt kefélje ki.» Most elővette fekete nyakravalóját és csokorra kötötte. Huszonöt év! Mennyi véres, gennyes seb, karbolszagú tépés, számumrohanás azóta! Összehúzta a kabátja zsinórjait és elővette a medáliákat. Melyiket tűzze a mellére? A piros szalagosat-e, amit Klapka adott neki, vagy a másikat, amelyet éjjel, titokban ápolt osztrák sebesültekért kapott egy országotúti ispotályban? Harsányan, mintha vezény-

szókat mondana, adta ki az utasítást : «Jelentse a méltóságos asszonynak, hogy mindjárt tiszteletemet teendém nála.»

Az egész szálloda olyan volt most, mint egy neszfogó kastély. Frakkos lakájok jártak lábujjhegyen a folyosókon. Fekete szalagosan suhantak el mellette az ápolónők. Mikor a nagy szoba ajtaja kitérült, a gyertyák ragyogva égtek a koronacsillárban. A levegőben édeskés illat úszott : ciprusi hajók rózsaoilájának van ilyen szaga.

Kicsit széthajtották a spanyolfalat és egy fehér kar villant feléje az ágyból. Az asszony kezét nyújtott neki. Hószínű mezőn egy meleg hajkorona és alatta halovány arcélek. Aranyoshátú könyv az éjjeli szekrényen. «Ön a szívek orvosa?» — kérdezte kicsit tréfásan a báróné. Hangjában volt egy csöpp kacérság, rejtett huncutság. Feitel doktor elpirult. «Nem éppen az orvosuk. Csak a vigasztalójuk» — felelte. Mélyen kémlelve nézett a páciens szemébe. Mi rejlik az ablakok mögött, a zugokban? «Én azért hívtam, — mondta egy kis idegenszerű hanglejtéssel az asszony — hogy csináljon valamit a rozoga szívemmel.»

A doktor elővette az óráját. Óvatosan végigkopogtatta a báróné testét. Meghallgatta a sóhajokat, a szívzörejeiket, a lélekezést. Gyengéden s alig érintve siklott végig a lány testen, ahogy kifinomult kultúrával, éppen csak ujjai hegyével tapint az igazi orvos. Azután felkérte a páciens, hogy üljön át a pamlagra.

A komorna előkészületeket tett. Kinyitotta asszonya szekrényét és könnyű, illatos ruhákat vett ki belőle. Apró selyempapucsokat, violaszínű brokát köntöst és

illatos fehérneműt vitt a spanyolfal mögé. Egypár perc és már ott ült a kereveten, haja visszacsavarva, könnyű mantilljában, melyet fönt, a kivágásnál, összehúzott egy kicsit. Ahogy átült, összecsuklott, mint egy pompás nőszirm, ha rálehel a fagy. De puha testének friss hullámaiból még a fiatalság részegítő bája érződött. Mintha egy elkényeztetett kis macska nyújtózott volna a kereveten.

A doktor nagyon komolyan vette és kérdéseket intézett hozzá. Először is a panaszai: Mi fáj? Hogyan alszik? Miként tölti a napjait? Mondjon el mindent, mindent. Magáról, a családjáról, akár bánat, akár öröm érte. Mit szeretne? Mik a titkolt vágyai?

A báróné lenézett a padlóra és néma mosollyal engedte át magát a kérdések pergésének. Mosolyában volt egy csöpp fanyarság, de a szemeiből egy kis fölény is kiragyogott: szívesen, csaknem diadalmasan beszélt. Panasza: álmatlanság. Egy kis halálfélelem. Sok szívdobogás. Szeret mulatni, de ezt inkább önfeláldozásból teszi. Az ura, a gyermekei, a társasági kötelezettségek, mindez parancsoló erő. Férjét tiszteli, nagyon becsüli, ennyivel tartozik neki. Hiszen az gavallérosan nyújtja neki a figyelmességek özönét. Nagyvárosi palotát Bécsben, Londonban. Yachtot a görög vizeken. Diplomatak báljait mindenfelé. Szédítő keringők, rohanás a váltott lovakkal, a nagyvilági életnek ez a ritmusa.

Egy drága, csillogó létnek egész szövedékét terítette ki az orvos elé. Ahogy beszélt, egyre komolyabbá vált és a büszkesége egyre töredezetten lett. Beszélt a házasságuk csalódásairól: hevületekről, miket a gaval-

lérjai okoztak. A hiúság vásárjáról, melyben tűzzel és karddal dolgoznak, akár a fakírok és a kifestett baja-dérok a falusi vásáron. A csábítókról, akiket megbolondított és a bűnbánatokról, melyeket templomi padokban sírva mormolt el. A gyermekeit, a szegényeit, a lelkét és egész lényét mind mások gondozzák. Övé csak a teste.

Két-három óra telt így el s Feitel doktor csak a szeme villanásaival biztatta. Jóságosan és hangtalanul. Éppen csak a kandallón lévő óra percegett, mintha éber óre volna mindnyájunk életritmusának. Az orvos most fel-alá járkált. Egy percig a tüzet nézte, azután visszafordult és elgondolkozva így szólt:

«A szíve, báróné, a szíve az rendben van. Pulzusa kicsit gyors, ennyi az egész. Az aorta rendben van. A hévfürdőket csak moderato ajánlom. A szénsav jót tesz a vér keringő mozgásának. Orvosságra nincs is szükség. Szívhangjai tiszták. Az bizonyos. De a szív — bocsánat báróné — nem csak testi fogalom. Olyan szíve van, mely érez, gondolkodik és a betegség itt csak hírnök, aki az ajtón kopogtat. Hasonlattal élve azt mondhatnám: ez a szív kényes kis malom, mely finom magok helyett csonthéjú magvakat őröl. A gép jó, de már sebzi a saját szöveteit. Olyan koptató, mely önmagát emészti. Orvos vagyok és a lelkeket is idomítom. Azért mondom, — ne haragudjon, báróné — az Ön baja a «maladie de quarante ans». Ez a nagyvárosi úrinők betegsége negyvenéves korban. Az életút fordulóján már látni a távoli kaput.»

A báróné nagy, fekete szemeit rámeresztette. «Hogy szerethetik ezt az orvost a nők, — gondolta — ezzel

a vézna kis alakjával és elgondolkozó, átható nézésével.» Egy kissé meg is volt már ijedve. Drága, tarkaszövésű élete most ott feküdt kiterítve és szétfejtve egy idegen ember előtt. A doktor halk megelégedést érzett. Mint valaki, ha egy fülledt szobában kinyitotta az ablakot és érzi a levegő újra meginduló áramát.

Már nem is nézte az időt, csak a célt : az érzékeny, fontos szervet új tartalommal kell kibélelni. Mint az élet ismerője, tudta, hogy csak félmunkát végez a nagy-takarítással. Rokonszenvet és részvétet érzett az asszony iránt. Talán egy régóta nélkülözött kis forróságot is élvezett, amely a nő parázsló testéből feléje sugárzott.

Látta e kevély szépasszonyt mint alázatos bűnözőt és félúton eléje sietett. «Lássa, — mondta — a báróné még nem fedezte fel a drága hitvesi erényt önmagában. Az ura neve ott ragyog a jótékonyság mindenféle hajlékán. Miért nem tudja ezt a férfit is szívébe zárni?»

«Szeretet, jóság, művészet — csak éppen a férje iránt maradt közömbös?» Az asszony a fejét rázta és sírt.

A házaselet lírája e percekben nem volt hatástalan. A lélek minden zugát megtöltötte lassan tagolt, néha ki sem mondott szavaival. Most az orvosból észrevétlenül pappá változott át. Nem kenetesen, csak halkán, elfojtott tűzzel magyarázta az örökegyesülés himnuszát. A szeme csillogni kezdett, mikor a férjet a forró szerelem központjába helyezte. Idézte az Énekek Énekét és annak a legizzóbb vallomását : «Tégy engemet mint egy pecsétet a te szívedre, mint egy bélyeget a te karodra ; mert erős a szeretet, mint a halál, kemény, mint a koporsó, a buzgó szerelem. Annak szemei tüzesek, mint a sebes láng!»

A báróné megfogta az orvos feléje nyújtott kezét. Felnézett rá és odaszorította kezét a kebléhez, hogy az megérezze a szíve kimondhatatlan dobbanását. Ekkor már odakint valami nyirkos opálüveg vont a be az éggömböt ; sirályok hivogatták a hajnalt rikácsolva. Az orvos elbúcsúzott a bárónétól.

Mennie kellett, vissza, Pápára, a szegényeihez és a betegekhez. Rázós kocsija mögött a Balaton mennydörgött, a fejében valami régi bécsi dal zümmögött. A fák ágai kétoldalt mély alázattal hajoltak meg Feitel doktor előtt. A gallyakon már az őszi dér ezüstpora csillogott.

NÁDAI PÁL.

MESELEMEK A KARAITA JEHÚDA HÁDÁSSZI FŐMŰVÉBEN.

Jehúda ben Elijáhu Hádásszi, a gyászoló,¹ főművébe, az Eskol Hakkóferba (másik címe : Széfer Happelesz, lásd Alf. 24.⚡ 18a) 1148 okt. 9-én kezdett bele (Alf. 34.⚡ 22b ; Alf. 127.⚡ 47d) Konstantinápolyban (Alf. 61.⚡ 30a).

Ebben a munkában Hádásszi az előtte eltelt 400 esztendő karaita tanításainak szinte foglalatját adja

¹ Cionért gyászoló. Az אבלי ציון askéta csoportjáról Marmorstein írt : Zijjon. III. 1929. 27—28. A «Cionért gyászolók» jelzöt már a IX. sz. második felében Dániel al-Qúmiszi használja a karaitákra, amint egy újabban előkerült karaita szövegből kitűnik. J. Mann : Texts and Studies. II. Philadelphia. 1935. 79., v. ö. 42—43.

s így egyúttal elveszett régi források gazdag lelőhelyének is tekinthető.

A karaita irodalom és hitelvek történetének szempontjából elsőrendű feladat volna az Eskol Hakkófer kritikai kiadása és tudományos feldolgozása. A munka kettős irányú lenne: 1. A szövegtani kérdések tisztázása. A mű egyetlen nyomtatott kiadásának¹ szövege nem megbízható és ezenfelül hézagokat mutat, amelyeknek egy része a cenzúra miatt maradt el. 2. A kéziratok alapján megállapítandó teljes és helyes szövegkiadást azután követnie kell a tudományos feldolgozásnak, amely a Hádásszi előtti karaita irodalom ezideig ismeretessé vált termékeinek segítségével forrásaira bontaná ezt a hatalmas kompilációt, hogy tisztázza: honnan merített a szerző; milyen mértékben és hogy — kisebb arányban — mi benne az eredeti.

Forrásainál elsősorban Qirqiszáni kódexére kell utalnunk, amelynek kiadása előtt az Eskol Hakkófer tudományos feldolgozása és értékének megítélése lehetetlen.² Az ezideig közzétett részletek is kétségtelenné teszik, hogy Hádásszi egyik főforrásául szolgált.³

¹ Goslow (Eupatoria), 1836. Kaleb Afendopulo 1497-ben készített indexével (Nahal Eskol), amely az Alf. 19-től kivonatolja a munkát.

² Leon Nemoy leveléből értesülök (1940. VII. 29.), hogy a kódex két első kötete már meg is jelent a következő címmel: *Kitāb al-Anwār wal-Marāqib, Code of karaite Law by Ya'qūb al-Qirqisānī*. Edited by Leon Nemoy. I—II. New York. 1939—1940.

³ Az eddig kiadott részletek felsorolva: Nemoy, HUCA. VII. 1930. 319., 397.; továbbá Nemoy: *Al-Qirqisānī on Leviticus 18. 18 c. dolgozata I. jegyzetében (Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller. Budapest, 1941.)*.

Az Eskol Hakkófer tartalma gazdag és változatos. Jelen dolgozatom a könyvben sokfelé elszórt meséket és meseelemeket mutatja be. A 379 fejezetből (Hádász-szinál: Alfabétából, rövidítve Alf.) álló, 620 fólióhasábot kitöltő művet ebből a szempontból még senki sem vizsgálta át.

Nem talmudi mesékről, aggádákról lesz itt szó. Az aggádakutatás *számontartja* az Eskol Hakkóferban megőrzött aggádákat, vagy aggáda-változatokat.¹ Ám- bár ezen a téren is akadna még tisztáznivaló. Egyetlen példát említek meg. Az Eskol Hakkófer nyújtja Mózes halála legszínesebb és legbővebb legendáját: Miként vakítja meg Mózes írotollával a halál angyalát, miként száll vitába Istennel, miként keresi a halál angyala Mózes a világmindenségben: a tengernél, a Színáj hegyénél, a pusztában, a frigysátorban, s hogyan csókolja halálba, hogyan temeti el Mózes maga az Isten. Elbeszélése forrásául Hádásszi a Mózes halálával foglalkozó munkákat (בספרינו בפטירת משה) jelöli meg, amelyeket a rabbaniták Szukkót ünnepén imádkoznak, továbbá a Tanhúmát (Alf. 83. מ"ב 36b, c). Forrás- megjelölés nélkül ugyanezt a legendát újból elmondja: Mózes sátrával és Izrael táborával toldva meg a helye- ket, ahol a halál Mózeset keresi (Alf. 112. ג—113. ד 44b, c). Még terjedelmesebb legendát idéz Mózes haláláról könyve vége felé (itt hiányzik a jelenet, amelyben a halál keresi Mózeset), forráskép az előbbieken kívül

¹ L. Ginzberg: The Legends of the Jews. VII. Index. By Boaz Cohen. Philadelphia. 1938. 580. s. v. Eshkol (Hadassi). A jegyzékben sok a sajtóhiba: 30a h. olv. 36a; 134d h. olv. 133d; no. 379 h. olv. 364.

egy szukkóti *geróbára* hivatkozik (Alf. 364. ואתה 137a—138a). A midrásirodalom valóban ismeri Mózes halála e legendáit. A legteljesebb változatban a halál angyala a következő helyeken keresi Mózeszt: a földön, a tenger-nél, a gyehennában, az alvilág és pusztulás honában, az iszapos sárban (Ps. XL. 3.), mélységekben, Kóráh fiainál, az égen, az Éden kertjében, az élet fájánál, a tudás fájánál, hegyeken, pusztákban, a Színáj hegyén, barmoknál és vadaknál, Duma angyalnál, angyaloknál, embereknél.¹ Kérdés azonban, hogy — az első két legendában — melyik rabbanita imádságból, vagy liturgiai darabból idéz Hádásszi. Tanácsomra egy doktori értekezés tárgyául választotta a Mózes halálával foglalkozó középkori zsidó költeményeket;² azt reméltem, hogy összegyűjtött anyagában majd megtaláljuk a Hádásszi idézte költeményt. Az értekezés — sajnos — nem hozott erre vonatkozólag eredményt. Legközelebbi párhuzamának — *nem* forrásának — egy aramnyelvű versezet látszik, amely bevezetőül szolgált Szimhát Tóra ünnepén a targumhoz s melyet pármai kéziratból M. Ginsburger közölt.³ A költeményben *Jochebed* kérdezősködik Mózes felől Egyiptomban,

¹ Ozar Midrashim. ed. Eisenstein. II. New York. 1915. 370—371. V. ö. Jellinek: Bet ha-Midrasch. I. 115—129., VI. 71—78.; Meyer Abraham: Légendes juives apocryphes sur la Vie de Moïse. Paris. 1925. 28—45., 93—113.; Halévy: Moïse. Paris 1927. 164—171.

² Hirschler Árpád: Mózes halála a középkori liturgikus költészetben. Budapest, 1939. 32. l.

³ Les Introductions araméennes à la Lecture du Targoum. REJ. LXXIII. 1921. 193.; Davidson: Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry. I. New York. 1924. 109. Nr. 2312,

a Nílusnál, a Vörös-tengernél, a pusztában, a Színáj hegyén, Massa sziklájánál (Ex. XVII. 7). Egyikük sem látta a vele való történeti találkozás óta.¹ Hádásszi bebizonyosodott hűséggel ragaszkodik forrásaihoz s így egyedül az ő tanúsága alapján is besorozható ez az általa idézett darab a Mózes haláláról szóló liturgiai költemények közé.

Az alábbiakban Hádásszi meséit adom teljes szövegükben. Nem törekszem a rájuk vonatkozó összehasonlító mesetörténeti anyag összeállítására. Párhuzamokat ott hozok csak, ahol találtam, hozzáértőbbekre hagyva a többit. A mesekutatók hasznát veszik így is, hiszen egy karaita törvénykönyvben máskülönben nem igen kerestek volna meséket vagy meseelemeket.

I: Elefántvadászat.

Az elefántoknak nincsen térdük.² Amint a tengerből a szárazra jönnek és legelőiken legelnek, az emberek elmésen elfogják őket. Fűrésszel körülfürészelik a fákat, az elefántok fáradtan érkeznek, hogy súlyos testükkel megpihenjenek rajtuk. A fák letörnek, ledőlnek és ők is a földre zuhannak. Bosszúsan, fáradtan hevernek a földön, mire az emberek jönnek és horoggal a földhöz szegezik az elefántok ormányát. Minthogy így nem tudnak felkelni, könnyűszerrel elfogják őket. Horgot és kampót erősítenek ormányába, úgy viszik a földön, húzzák, mint akármelyik más vadat. Hátát megülik és harcba viszik ellenségeik ellen. Az ormányával épületeket képes áttörni és városfalakat. Akár egy torony vagy fal vonul a harcosok előtt (Alf. 44. טו 24d.).

¹ Hirschler: I. m. 29. Nr. XXXIV.

² Lásd a görög Physiologusban, 43. fej. Horváth Sándor: A Physiologus. Ethnographia. XXXII. 1921. 21.: Nincsen térdjüzmük.

II. A zsiráf természetéről.

A zemer kicsiny állat, neve zsiráf (זִרְפִּי),¹ bőre tarka a mindenféle színű és szépségű sávoktól, húsa mint myrrha és aloé az ember szájában. Ha csapdába kerül, sír, könnyörög és könnyezik vadászai előtt, hogy engedjék ki a csapdából. Azon a nyelven beszél, amelyet vadászaitól hall, csak épp hogy nem világos a beszéde (Alf. 45. א — 46. א 25a).

III. A kutyafejű kalózokról.

Vannak olyan emberek is, akik ugyanegy arccal egyszerre előre is látnak, meg hátra is.² Arcuknak fele a szájig emberi arc, fele kutyaábrázat. Beszélnek emberi nyelven is, de ugatnak is, mint a kutyák. Két szemük van az arcukon és egy a tarkójukon. Testük fele emberi, fele meg kutyaszerű és mérgükben ugatnak szünet nélkül. Talpuk olyan, mint a tengeri szivacs és képtelenek ezért vízben járni. Magasságuk emberi magasság. Olyan fürgék, mint a szarvasok, tengerész-kereskedőkkel folytatnak kereskedést borsal, fűszerekkel és országuk gyümölcseivel. Az embert, ha magánon találják országukban, megragadják, elfogják, verembe vetik és ellátják mindenféle édességgel, hogy megkövéredjék. Le is itatják, hogy elkábuljon és ne tudjon különbséget tenni a jó és ellenkezője közt. Szájába tömnek gyümölcsöt és mézet, míg meg nem hízik a veremben, amelybe vetették. Ha meghízott, levágják és megszik, mint pompás ételt. De mielőtt levágnák, előbb megnézik;

¹ Löw Immánuel főrabbi úrnak köszönöm az adatot (1941. VI. 29.), hogy Szá'ádja a Szentírás arab fordításában a zemert (Deut. XIV. 5.) זִרְפִּי-nak fordítja. Kaftór Vaferah. ed. H. Edelmann. Berolini. 1852. 124a.; görögül: ζυράμφοις. P. F. Frankl, MGWJ. XXXIII. 1884. 516.

² A bécsi Nationalbibliothek kéziratában (A. Z. Schwarz: Die hebräischen Handschriften der Nationalbibliothek in Wien. 1925. 138a—139b. Nr. 130.) itt még egy szó következik: קִינוֹקְפִּי = κυνοκέφαλοι = kutyafejűek. P. F. Frankl, MGWJ. XXXIII. 1884. 516.

úgy vizsgálják meg, hogy kisujjából levágnak egy darabkát. Ha kövér, nyársra húzzák és tűzön megsütik. Pörkölve-sütve eszik, vagy felszeletelik húsát és kisózzák. Ha azonban úgy látják, hogy húsa sovány, vékony, beteges, akkor tovább etetik, míg meg nem hízik.

Ez a szerencsétlenség esett meg a tíz törzs országából való két kereskedővel, fogságba estek Kúsban és Havilában.¹ Hádáni elbeszéli könyvében hallgatóinak, miként menekült meg kezeik közül. Neve Eldád, Dán törzséből, tudós ember. Társát azonban megették. Mindketten Izrael országából származtak és tőlünk nem idegenek. Elfogták őket és verembe vetették. Egyikük evett és sertés módra meghízott; fel is falták, akár a kenyeret, vagy a húst. A másikat azonban kegyelmében megmentette a Mindenható. Betegségbe esett és ételüket, italukat meg sem ízlette a veremben, amelybe mindketten jutottak... legyöngült, szomjas és éhes volt a veremben és mikor megneszelte, hogy gazdája éjjel elhagyta a házat, erőt vett magán és kimászott a veremből. Kardra talált és amíg mindannyian aludtak fekvőhelyükön, lemészárolta őket. A folyóig menekült. Erre a harcosok mind körülkerítették, hogy lekaszabolják, de ő belegázolt a folyóba és a vízbe nem tudták követni, mivel lábuk, mint a szivacs, teleszívódott vízzel és elnehezült. A víz alá merült és jó távol felbukkant. Libánoni cédrus-törzset látott a vízben úszni, ráült és eljutott rajta egészen Egyiptom határáig... A fát eladta, meggazdagodott belőle, visszatért szülőföldjére és elmesélte embertársainak a vele történeteket. (Alf. 59. 7—60. 29d.).

Hádásszi — mint láttuk — meséje második részében maga is utal forrására: Eldád Hádánira (IX. sz.).² Eldád Hádáni könyvecskéjében meg is található ez a

¹ Krausz Sámuel szerint az első név India, a második az indiai Evilath. Tarbiz. VIII. 1937. 220., 231. Az itt következő és később az Eldád Hádániból idézendő szöveg földrajzi fogalmai magyarázatára lásd Krausz id. dolgozatát: 215—232.

² A. Epstein az általa kiadott Eldád Hádáni-szövegek között lenyomatja a Hádásszi nyújtotta változat egy részletét. Eldad ha-Dani. Pressburg. 1891. 63.

mese. Egyik változata szerint a következőkép hangzik : Eldád Hádáni és egy társa Áser törzséből elindul kis hajón Kús folyóin túlról, hogy kereskedjék a hajósokkal. Éjjelen vihar támad, hajótörést szenvednek és egy hajóbordába fogódzva megmenekülnek. A tenger kiveti őket a **רומרנום** -ok földjére, akik fekete kúsiták, magasak, mezítelenek, állatokhoz hasonlóak és ember-evők. Ezek elfogják őket. Barátját, akit egészségesnek, kövérnek és kívánatosnak néznek, levágják és megeszik. Őt azonban, mivel beteg volt, igába hajtják, míg meg nem hízik. Mindenféle jó és tiltott ételt tálalnak elébe, de ő hozzá sem nyúl. Egy nagy hadsereg váltja meg, amely az országba tör és őt foglyul ejti. Új urai tűzimádók ; négy évig él közöttük. Egy alkalommal **אצײן**¹ tartományába viszik és ott egy zsidó Isszáchár törzséből megveszi 32 aranyért és országába viszi.²

Megállapítható az eltérések ellenére is, hogy Eldád Hádáni meséje nemcsak *hasonló*,³ hanem *azonos* az

¹ Változatai Epsteinnél 30—31. ll. 7. j. ; **אלצײן** látszik közülük a helyesnek. Kínát jelenti.

² D. H. Müllernél a B változat. Die Recensionen und Versionen des Eldad Had-Dânî. (Denkschriften der Kais. Ak. der Wiss. in Wien. Phil.-Hist. Classe. XLI.). Wien. 1892. 70—72. ; ed. Epstein. 23—24. A többi változat nagyjából megegyezik ezzel : Müller 70—73. ; Epstein 51., 58—59. Kivétel Müller R. változata (római kéziratból), amelyben a hajótörés elmarad, kereskedők *eladják* őket a **רומרים** népnek, itt hat hónapot töltenek *mindketten, együtt* esnek kút és qédár népének újabb négyhónapos fogságába és onnan kerül Eldád **אצײם** tartományába, társa pedig másfelé.

³ Gaster : Studies and Texts. London. 1925—28. 1056. ; 1. hozzá : Heller, MGWJ. LXXX. 1936. 476—477.

Eskol Hakkóferban idézettel. Ami eltérés mutatkozik, az annak tudható be, hogy vagy Hádásszi, vagy Hádásszi közvetlen forrása előtt egy eddig ismeretlen Eldád-változat lehetett, amelyből dolgozott.

Hádásszi meseváltozatában az általános és a zsidó mesetörténet szempontjából két motívum érdemel figyelmet :

1. *Kutyafejű emberek (kynokephaloi)*¹. Egy részletkérdését, a kutyakirály meséje tárgy történetét, Lily Weiser-Aall, az oslói egyetem magántanára, behatóan kutatta.² Kutatásai eredményeképp megállapítható, hogy a motívum először Pliniusnál bukkan fel s eljut egészen az északi népekig. A zsidó irodalom adatai Lily Weiser-Aall értekezésében Heller Bernáttól valók :³ Merodach Baladon király kutyaképűvé vált s így fia uralkodott helyette (Sanh. 96a. ; v. ö. Ab. z. 46a.). Egy középkori héber Nagy Sándor-regény szerint Havila országában minden évben négy hónapig király helyett kutya ül a trónon.⁴ Ez az utolsó adat már a Nagy Sándor-mondák talajára vezet bennünket, amelyben

¹ *Irodalomra* l. Victor Chauvin : Bibliographie des Ouvrages arabes. Liège-Leipzig. VII. 1903. 77. ; Specimen commentarii bibliographici ad Saxonis Gesta Danorum auspiciis Societatis Linguae et Litterarum Danicarum. Hauniae. MCMXXXVII. 17.

² Zur Sage vom Hundekönig. Sonderabdruck aus der «Wiener Prähistorischen Zeitschrift». XIX. 1932. 349—356. ; En Studie over Sagnet om Hundekongen. Saertrykk av Maal og minne. 1933. 134—149.

³ Scheiber : Bibliographie der Schriften Bernhard Hellers. Budapest. 1941. 5.

⁴ I. Lévi, Steinschneider-Festschrift, Leipzig. 1896. Héber rész : 158.

számos *közeli* párhuzam kínálkozik Hádásszi mese-változatához. Nagy Sándor kutyaföldre (כלבניא) ér, ahol az ország minden lakója ugat. Talpuktól fejük búbjáig szőrösek, törpék, magasságuk másfél könyök mindössze.¹ A Jozzippon (X—XI. sz.) hasonlóan tudja, hogy Nagy Sándor emberevők közé jut, akik ugatnak, mint kutyák.² János pap levelei is szolgálnak adattal. Ezeknek a leveleknek történetéről csak a következőket iktatjuk ide: A XII. századi Európát «izgalomban tartja az a diadal, amelyet Yeliutase kínai hadvezér aratott a perzsa sereg fölött. A diadalmas kínait, mint az iszlám legyőzőjét, megtették kereszténynek, papnak, János papnak s birodalmát a mondák koszorújával övezték.»³ Egész irodalma van a neki tulajdonított, vagy hozzá intézett leveleknek. Egyrészüket héberre is lefordították. E levelek egyikében olvasható, hogy van egy nép, amelynek emberi teste van és kutyafeje. Híres halászok, egész napot képesek a vízfenéken tölteni és rengeteg hallal jönnek fel onnan.⁴ A wormsi Eleázár b. Jehúda (XIII. sz.) is tud a kutya-fejű emberekről, nevük: הונטהייבט (= *hunthoibet*).⁵ Eleázár b. Jehúda könnyen találkozhatott e mese-elemmel német forrásokban. Conrad v. Megenberg például — igaz, csak a XIV. században — latinból for-

¹ U. o. 157.

² X. fejezet. ed. Lemberg. 1862. 21a.

³ Heller, IMIT Évkönyve. 1935. 43.

⁴ Neubauer, Qobec. IV. Berlin. 1888. 14.

⁵ ם' התנין című művéből idézi M. Güdemann: Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Frankreich und Deutschland. I. Wien. 1880. 213.

dított munkájában a következőkép emlékezik meg e torzalakokról: «Der heilige Lehrer Hieronymus berichtet von Menschen, die den Namen der Kynokephalen führen. Sie haben Hundsköpfe, scharfe, krumme Krallen an den Extremitäten, sind rauh am ganzen Leibe und sprechen nicht, sondern bellen wie die Hunde.»¹

Hádásszi kutyafejűinek mégegy különösségük van: talpuk szivacszerű² és így nem gázolhatnak vízbe. Ez a meselem az eddigi forrásokban sehol másutt nem található. V. ö. Trostler, Libanon. V. 1940. 102.

2. *Sokszemű lények.* Legutóbb R. Pettazzoni tanulmány tárgyává tette a sokszemű lényekről való képzet útját.³ A görögöknél Argosnak — nem egy ábrázolásban — egész teste tele szemekkel, amely a csillagokkal teleszórt égboltozatot jelképezi (4. l.). Egyiptomban is ismertek istent «hetvenhét szemmel és hetvenhét füllel» és olyan istent is, akit szemekkel teleszórt testtel ábrázoltak (5. l.). Az utóbbit Horusnak tartják, aki valószínűleg az égnek régi istene, jobb szeme a nap, bal szeme a hold (7—8. ll.). A régi ind képzet szerint Varuna istennek ezer szeme van, kémei ezer szemmel őrködnek a földön (8. l.). A kései ind vallásos ikono-

¹ Das Buch der Natur von Conrad von Megenberg. In Neu-Hochdeutscher Sprache bearbeitet und mit Anmerkungen versehen von Dr. Hugo Schulz. Greifswald. 1897. 421.

² Pótlendő ez az adat Löwnek a szivacsról összeállított zsidó forrásaihoz. Der Badeschwamm. MGWJ. LXXIX. 1935. 422—431.

³ Les Corps parsemé d'Yeux. Zalmoxis. Revue des Études Religieuses. I. Paris. 1938. 3—12. Az irodalomra l. még Stith Thompson: Motif-Index of Folk-Literature. I. Helsinki. 1932. (FFC. Vol. XXXIX. No. 106.). A. 123.; B. 15.

gráfia — főképp a görög művészet hatása alatt — nagy számmal mutat be háromszemű isteneket, a harmadik szem ilyenkor a homlok közepén látható. A perzsáknál Mithrának tízezer szeme van, vagy tízezer kéme, sőt ezer füle is (9. l.). India, Egyiptom, Perzsia, vagy mindhárom behatásaképp megvan a képzet a gnózisban is (12. l.). Pettazzoni tárgyalja a zsidó forrásokat is rövid fejezetben (10—11. ll.), amely kiegészítésre szorul. Ezékielnél az isteni trónszekér négy szárnyas kerúbjának «egész testük, hátuk, kezeik és szárnyaik, meg a kerekük tele voltak szemekkel köröskörül, mindnégyüknek kerekük» (X. 12.). A trónszekér négy kerekük tele volt szemekkel (I. 18.). Az Apokalipszis, a Szt. Jánosnak tulajdonított Jelenések szerint is a trón négy állatja tele volt szemekkel elől-hátul (IV. 6., 8.). Istennek hét szeme van, amely «bejárja az egész földet» (Zech. IV. 10.) — valószínűleg a hét bolygót akarja ezzel megszemélyesíteni a próféta.¹ Az Apokalipszisben Isten bárányának hét szarva van és hét szeme: Isten hét szelleme ez, amely bejárja a földet (V. 6.). A későbbi zsidó irodalomban a halál angyala is sokszemű: «Azt mondják a halál angyaláról, hogy tele van szemekkel. A beteg kimúlásakor ott áll a fejénél, kezében kivont karddal, amelyen epe-csepp csügg. A beteg ezt látja, megborzad, kinyitja száját és szájába cseppen. Ettől hal meg, ettől bűzhödik meg, ettől halványodik el az

¹ Így értelmezi már Num. R. XV. — Az égitestek (nap, hold) az ég szemei. L. Róheim: Spiegelzauber. Leipzig—Wien. 1919. 232. A fenti bibliai verssel magyarázandó, hogy a padovai Justina-templomban téglalapalakú sütemény domborműve látható (a szinkenyer), rajta hét szem. Kohlbach. IMIT Évkönyve. 1914. 155. 1.

arca».¹ Egy másik változatban : «A tudósok azt mondják, a halál angyalának hossza a világ egyik végétől a másikig terjed s talpától fejbúbjáig tele van szemekkel.»² János pap levelei a sokszeműséghez is szolgáltatnak párhuzamokat. Egyik levél beszél emberekről, akiknek homlokán két kis szarv van, egy szemük van elöl, kettő hátul. Nevük : פִּימִינוּם ;³ egy másik változat oly népről tud, amelynek két szeme van elöl, kettő hátul.⁴

A sokszeműség motívuma hiányzik Eldád Hádáni meséjének minden ismert szövegváltozatából, csak a Hádásszi-félében van meg. Görög földről könnyen kerülhetett el a képzet Bizáncba, Hádásszihoz.

IV. Egy konstantinápolyi utazása a törpék között.

Harc a madarakkal.

A Pitiqon-faj magassága két könyök és egy arasz. Országukban laknak, királyságban élnek közel egy nagy tóhoz — egy réten. Van arrafelé tojás, minden más jó és kevert illatos fűszer. A hely illatos a sok jótól, fűszertől és nemes gyümölestől. Hegyeiken, barlangjaikban, bérceiken nagy madarak tanyáznak : héjja, sólyom, sas, tengerisas ; szárnyuk van és tolluk, magasra és erősekké nőnek. Ezek a madarak egyszer egy esztendőben egy napra összegyűlnek és a törpékkel nagy harcba szállnak estig. Pitiqos férfiai fegyvert

¹ Ab. z. 20b.; Treatise Semahot. ed. M. Higger. New York. 1931. 252. ; a Széchel Tob-ból ed. Buber. Berlin. 1900. 74. a szöveg első mondata — tehát a sokszeműség — hiányzik.

² Hibbut ha-Qeber. Treatise Semahot. ed. M. Higger. 258.

³ Neubauer, Qobec. IV. 1888. 12.

⁴ U. o. 17.

ragadnak : kardot, lándzsát, parittyát és nyilakat ; páncélt és sisakot öltenek és mint hős harcosok táborba szállnak. Mielőtt azonban elérkeznék a harc napja, minden szerzeményüket, juhaikat, aprómarháikat, gyermeküket, feleségüket elrejtik földalatti rejtekhelyekbe. Ezt a napot számontartják évről-évre és tudósaik jelzik nekik előre. Ilyenkor a férfiak készenlétben ülnek és lesik a háborút. Reggel leszállnak a madarak és eltakarják a föld színét. Repülve közelednek és a két ellenség egymásra tör. A madarak karmaikkal, szárnyaikkal, esőrükkel, ezek meg karddal, nyilakkal, bottal, lándzsával, pajzssal és sok más fegyvernemmel . . . Egymást öldösik. Szétszóródva, szétverve hazatérnek és azontúl nyugalomban élnek: *emezek* otthonaikban, *amazok* pedig barlangjaikban, amíg újra el nem érkezik az év ama meghatározott napja. A hullák ott hevernek a tóparton. Egyszer azután egy magas, szálas, délceg ember Konstantinápolyból országuk határában hajótörést szenvedett. Megmenekült, utat talált, eljutott helységükbe és házaikban pihenőre és otthonra lelt. Igen csodálkozott, amikor meglátta különös alakjukat, ők pedig örvendeztek láttán, akár ha zsákmanýra találtak volna. Azt mondták : holnap van a harcnap, ő majd megment minket harcefeleinktől, az ellenséges madaraktól. Reggelre készenlétbe álltak harci felszerelésükben. Szerzeményük, gyermekük a földalatti rejtekekbe vándorolt. Az idegen megkérdezte mindennek okát ; elmondták neki, de ő semmibe se vette és bízatta őket : ne féljeteK, én veletek vagyok! Reggel azonban, látva a leszálló csapatot, csodálkozott, sőt megijedt, de erőt vett magán és így kiáltott : azonosítom magam veletek! El is ejtett sok madarat, amíg nem győzedelmeskedtek és földhöz nem verték. Nagy csatában verekedtek napestig és sokan hullottak el a madarakból is, közülük is a tó partján estig. A férfiú azonban megmenekült és elmondta meséjét sokaknak. (Alf. 60. מֵי 29d/30a.).

Hádásszi itt világosan megmondja, hogy a mese magától a történet hősétől, konstantinápolyi honfitársától származik. Semmi alapja tehát A. Epstein ama feltevésének, hogy Eldád Hádánitól való ez a mese is, tehát hibásan és megtévesztően járt el, amikor le nyomatta e mesét az Eldád Hádáni elbeszélésének

szövegváltozatai között.¹ Ha már most ennek a mesének motívumait keressük, kettőt fedezhetünk fel benne:

1. *Törpék harca a madarakkal.* Ennek a meseelemnek története az ókori görög-latin írókig nyúlik vissza. Plinius² pl. úgy tudja, hogy Indiában élnek e törpék (Pygmaei): «Homerus elbeszélése szerint darvak szokták megtámadni őket.³ Az a hír járja, hogy kosok és kecskék hátára ülnek ilyenkor, nyilakkal felfegyverkezve tavaszidőn teljes sereggel a tengerhez mennek és ezeknek a madaraknak tojásait és fiókáit elpusztítják: ezt a hadjáratot háromhavonként viszik véghez, más-különben nem tudnának megmérkőzni a (madár)seregekkel a jövőben.» A fentebb már idézett Conrad von Megenberg a középkorban a következőkép ismeri a mesét: «Auf einem Gebirge in Indien hausen kleine Menschen, Pygmaeen genannt und nur zwei Finger lang, die mit den Kranichen kämpfen. Sie zeugen im

¹ Eldad ha-Dani. ed. Epstein. Pressburg. 1891. 63—65.

² Nat. Hist. VII. 2. C. Plinii Secundi Historiae mundi. Francofurti. 1608. 291.

³ «quos a gruibus infestari Homerus quoque prodidit.» Itt az Ilias III. énekének elejére utal Plinius:

Át a magas égen így szállnak a darvak
Súlya elől télnék, omló zivatarnak,
Éles csivogásuk a pygmai nemzet
Ellen a felhőkből vérontást izenget.

Homérosz Iliásza. Ford.: Baksay Sándor. Budapest. Akadémia. 1901. 53. Homerosra utal Strabon is, amikor elmondja a három-
araszos törpék harcát Indiában a darvakkal és a libanagyságú
fürjekkel. Strabonis Geographica. XV. 1. ed. A. Meineke. Lipsiae.
MCMXXV. III. 990.

dritten Lebensjahre ihre Kinder und werden im achten schon alt.»¹ Conrad von Megenberg vallomása szerint ez és a többi meselem a könyvében ókori írótól származik (424—425. ll.). Az egymást követő nemzedékek írói egymásból írták ki azokat.

Maga a Pitios név (πίθιος = törpe)² és a hozzáfűződő mese ismeretes a zsidó irodalomban. A Joszippon szerint Nagy Sándor Médiából jövet emberekre talál, akiknek neve görög nyelven Pitios és ezek törpék (olv. : ננסין).³ Az egyik középkori hébernyelvű Nagy Sándor-regény londoni kézírata úgy tudja, hogy Nagy Sándor eljut a Pitio nevű emberek közé; ezek azonban nem törpék, sőt hosszúnyakuak. A király meg akar fogatni közülük néhányat, de elfutnak.⁴ János pap levelei is ismerik a mesét: «Van egy ország, neve : פיניא. Ennek az országnak lakói kicsiny termetűek, mint hét- vagy nyolcéves gyerekek, lovaik azonban nagyok. Jó keresztények és békében művelik földjüket. Nemigen akad, aki bántaná őket, mivel ember számára járhatatlan országban laknak. De minden évben nagy átok éri őket. Amikor aratnak és szüretelnek, jön egy madárfaj és felfalja termésüket. Az ország királya, látván ezt, fegyveresen megy katonáival harcra a madarak ellen. Nagy lármát csapnak és elűzik őket és ebből áll a háború». ⁵ A levelek változatai kevés eltéréssel előadják ezt a harcot, az ország nevét hol

¹ Das Buch der Natur. ed. Schulz. 422.

² Krausz, Tarbiz. VIII. 1937. 230. tévesen majmot fordít.

³ Joszippon. X. Lemberg. 1862. 20b.

⁴ Ed. I. Lévi, Qobec. II. Berlin. 1886. 76.

⁵ Neubauer, Qobec. IV. 12—13.

פֿורנייאֿ-ra,¹ hol פֿאַריקנייאֿ-ra² fordítve. Az utóbbi levél héber fordítása — sok jelből következtethetően — olaszból folyt és az ország neve az *olasz* formából romlott ilyen alakúvá. Az eredeti név valószínűleg a Pygmaei (öklömnyi emberkék), vagy a Pitios szóval függ össze.

2. *Gulliver-motívum.* Hádásszi meséjében kétségtelenül van hasonlóság a Gulliver élményével Liliputban: Gulliver a törpék országa védelmében az átellenben fekvő Blefuscu-sziget ellen harcban megy és átvonattatja az ellenség 50 «nagy» hadihajóját.³ A konstantinápolyi csakúgy csodálkozik a törpéken, a törpék csakúgy örülnek óriás vendégüknek, mint Gulliver csodálkozik az apró embereken s ahogy a liliputiak örvendeznek az «emberhegy»-nek. Gaster⁴ elképzelhetőnek tartja, hogy ez a tengerésztörténet a XII. században útrakelt Bizáncból és szóbelileg vagy írásban, keresztetek vagy tengerészek útján elkerült Angliába és századokkal később Swift (1667—1745) valamiképp itt megismerkedhetett vele. Ez szolgált volna azután alapul pompás satírája megírásához.

V. Honnan szerzik az aranyat?

Egy élő folyó neve אִדְרִירוֹשׁ⁵, különbözik minden más folyótól: aranyat őröl, mint ahogy lisztet szokás. Ha aranyszálú ruhába (כְּרוֹשׁוֹנִימְטוֹשׁ),⁶ vagy aranybőrbe (שִׁימְנִ"דֶשׁ)⁷ öltözött

¹ U. o. 18.

² U. o. 65.

³ Swift: Gulliver utazásai. Ford.: Karinthy Frigyes. Révai-kiadás². 63—66.

⁴ Studies and Texts. II. London. 1925—1928. 1054.

⁵ ἰδράργυρος. Lásd P. F. Frankl, MGWJ. XXXIII. 1884. 516.

⁶ χρυσοθήματος. U. o.

⁷ ?

embert lát, az aranyszagra üldözőbe veszi, hogy vízbe fojtsa. És épp ezáltal tudnak ravaszul kifogni rajt' az emberek. Vermeket ásnak, majd odamegy az aranyba öltözött ember a folyó partjára. A víz erre kiönt, üldözőbe veszi az embert, mint a kígyó; az menekül, a víz azonban beleömlik a vermekbe és nem tud onnan kijutni. Az emberek most kimerik, edényekbe gyűjtik és szállítják az egész világra. (Alf. 61. ¶ 30b.).

Az aranylázból született mesék egyike ez, amelyent már Herodotos is ismer: Kaspatyros városa és Paktyika tartomány mellett pusztaság terül el. Itt rókánál nagyobb hangyák feltúrják az aranytartalmú homokot. Az indusok nagy hőségben megindulnak a pusztaságba, mert ilyenkor a hangyák a hőség miatt a föld alá bújnak. Mindegyikük három tevével, két csődörrel és egy kancával indul. Olyan kancákat választanak, amelyeket legutóbb választottak el csikójuktól. Rajtuk ülnek az indusok. Telerakják zsákjaikat homokkal és visszasietnek. A hangyák a szagra üldözőbe veszik őket. De a kancák otthonhagyott csikóikra gondolnak és erős futásnak erednek.¹

Ilyen és hasonló mesék az egész középkoron át izgatják az emberi fantáziát.²

VI. A szamárról.

Régi mese az emberek ajkán: Bögve jött a szamár, adjanak neki két szarvat, mint sok más állatnak van. Kövel dobálták meg és levágták a farkát... (Alf. 111. ¶ 44b.).

¹ III. 102—105. Herodotos történeti könyvei. Ford.: Geréb József. I. Budapest. 1892. 200—201.

² Ráth-Végh István: Az emberi butaság kultúrtörténete. Bp.² 1938. 9—32.

Hasonló mesét tud a Talmud (Szanh. 106a) a *tevé-ről*: «Ez az, amit az emberek mesélnek: Szarvakat kért a teve, még a füleit is lemetélték.» Az Eskol Hakóferban s már előbb a Talmudban rövid közmondássá zsugorodott a régi klasszikus mese (Aesopus: 184.).¹

VII. Váq-Váq-fa.

Isten 34. csodája: ² Van egy fa Váq-Váq földjén. Ha az ember kinyújtja kezét, hogy szakítson róla, jajgat és azt mondja: Váq-Váq. Ezért lett a neve is: Váq-Váq. (Alf. 376. ¶ 152c).

A mese hazája India. Arab írók is ismerik és az indiai eredetből megőriztek annyit, hogy ezt a meseországot és ezt a mesefát egyikük-másikuk Indiába helyezi.³ A mese széles elterjedtségét az Ezeregy éjszakának köszöni, még rövidített és népszerűsített kiadásába is belekerült a Váq-Váq-fa meséje:⁴ Hasszán a madárként elrepült felesége után megy a hét szigetből álló Váq-Váq szigetsoporra. A szigeten hegy látható, amelynek neve: Váq-Váq, mert a rajta növő fákról emberfejek lógnak és ezek napfelkeltekor és naplementekor mind azt kiáltják: Váq-Váq: dicsértessék a Teremtő!

¹ Heller: Das hebräische und arabische Märchen. Bolte-Polívka: Anmerkungen zu den KHM der Brüder Grimm. IV. Leipzig. 1930. 318.

² A 40 közül.

³ Steinschneider, ZDMG. XXIV. 1870. 329., 366.; Chauvin: Bibliographie. VII. 1903. 37., 38.

⁴ Benedek Elek: Ezeregy éjszaka legszebb regéi. Budapest. Dante.⁵ II. rész. 61—62. A beiruti arab kiadásban: IV. 1909². 337. A név eredetileg kínai nyelven Japánt jelöli («törpe ország»).

A zsidó irodalomba is bejutott ez a meseelem,¹ első lelőhelye épp az Eskol Hakkófer. Simon b. Cemáh Durán (megh. 1444)² Mágén Ábót c. művében³ vagy háromszáz év múlva a következőket tudja róla : «Indiában van egy fa, asszonyi alak nő rajta s hajánál fogva lóg le róla. Teljes kifejlődése után lehull és nagy jajkiáltást hallatva meghal. Holtteste oszlásnak indul inkább, mint bármely más hulla.» (Ed. Livorno. 1795. 35b).⁴

VIII. Porbélú alma.

A 35. csoda : Edóm országában található egy fa, amely szentjánoskenyér fajtájú gyümölcsöket hoz (קשילוקרטה),⁵ de nincs bennük húsos bél és édesség, mint a szentjánoskenyérfaéban. Gyümölcsei a levegőtől fel vannak fújva, belsejükben porszerű szárazság van. Tammúz és Áb idején a nap melegétől a porszerű belső-rész férgékké, szúnyogokká, קנופיה-vá⁶ változik, felpattannak a szentjánoskenyér-szerű szarvak⁷, előjönnek a szúnyogok, s repdesnek a világban. (Alf. 376. ז 152c. ; v. ö. Alf. 43. ט 24c.).

A porbélú gyümölcs Milton kifejező jelenetére emlékeztet. Sátán bűnre csábítja az embert és az eszik az almá-

¹ Steinschneider : Die hebr. Uebers. I. Berlin. 1893. 366. ; G. A. Kohut, Jew. Enc. II. 539—540. s. v. Barnacle-Goose.

² Isidore Epstein : The Responsa of Rabbi Simon b. Zemah Duran. London. 1930. (Jews' College Publ. No. 13.). 105.

³ Művét 1423-ban írta. L. Goldberger Izidor : Durán polemiája az iszlám ellen. Budapest. 1901. 9.

⁴ Löw : Die Flora der Juden. IV. Wien. 1934. 450.

⁵ ξυλοκέρατα. Löw : Die Flora der Juden. II. Wien—Leipzig. 1924. 406. ; Harkavy—Festschrift. St. Petersburg. 1908. 70., 75.

⁶ κώνωψ szintén szúnyogot jelent. Ezt az azonosítást dr. Waldapfel Imre tanárnak (1941. VII. 8.) köszönöm.

⁷ Löw : Die Flora der Juden. IV. 542.

ból. Sátán diadalittasan tér vissza útjáról. A Pandemoniumban, a teljes gyűlésben, Sátán és bukott angyalai büntetésből kígyókká változnak. Megjelenik előttük a tiltott fa, mohón esnek gyümölcsére, de hamut rágnak.

.....Nagy mohón
 Tépik a szemre szép gyümölcsöt, ahhoz
 Hasonlót, mely a kénes tó körül nőtt,
 Hol Sodom égett : még csalékonyabb ez,
 Nem a tapintást — az izlést csaló.
 Éhségöket gyönyörrel csillapítani
 Remélve, rágnak keserű hamút
 Gyümölcs helyett, melyet tüszögve hány ki
 Fertőzött szájok. Éhszomjtól gyötörve
 Ráesnek újra, megmérgezve mindig,
 Undor, utálat rántja szét korom-
 S hamuval töltött állkapcaikat.¹

Milton hivatkozik itt Szodoma gyümölcsére. Az egyházi legenda szolgáltatta a költőnek erre az alapot, amely azt tartja, hogy Szodoma földje máig, ha hoz is szemre szép gyümölcsöt, egyetlen érintésre hamuvá omlik össze : «Olet adhuc incendio terra et si qua illic orborum poma conantur, oculis tenus, caeterum contacta cinerescunt.»²

¹ Az elveszett paradicsom. Ford. : Jánosi Gusztáv. X. Ének. Élő Könyvek. II. Külföldi Klasszikusok. V. 269—270.

² Tertullianus : Apologeticus. XL. Patrologiae Cursus Completus. I. ed. Migne. Parisiis. 1844. 482—484. s a jegyzetekben adott irodalom. Szodoma almáinak legrégebb zsidó forrása : Sap. Sal. X. 7. (Kautzsch : Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments. I. Tübingen. Neudruck. 1921. 493.) ; De bello Judaico. IV. 8. 4. § 484. Flavii Josephi Opera. ed. Niese. VI. Berolini. MDCCCXCIV. 410.

Szodoma almájának meseleme helyet kért magának a magyar költők stiliztikai készletében is.

Arany János ekkép használja fel:

Gyümölcs unszol, friss balzsamu :
Kívül arany, belül hamu...¹

Madách már világosan almáról ír:

Mi kár, hogy szép eszméid újolak
Csak olyan hírhedett almát teremnek,
Mely künt piros, de béle por.²

Tolnai Vilmos³ a két költői kép forrását Byronban véli megtalálni. Kain c. drámájában Éva így átkozza meg testvérgyilkos fiát:

Váljék hamuvá ajkán a gyümölcs ;⁴

Childe Haroldjában így dalol:

Am hozzászokik
Szívünk a bú gyümöleséhez, amik
Utált hamúval vannak csak tele,
Mint a holt-tói almák ;⁵

¹ Az örök zsidó. Arany János Összes költői művei. III. Emlékiadás. 42.

² Az ember tragédiája. VII. szín. Madách Imre Összes művei. Kiadta: Gyulai Pál. II. Budapest. 1895. 337.

³ Arany és Madách «arany almái». Egy. Phil. Közl. XLVIII. 1924. 87—88. [Kozocsa Sándor: Tolnai Vilmos irodalmi munkássága. Tolnai Vilmos emlékezete című kiadványban. Pécs. 1940. 70. Nr. 620.]

⁴ Kain. III. felv. Ford.: Győry Ilona. Budapest. Kisfaludy-Társaság. 1895. 134.

⁵ Childe Harold zarándokútja... Lord Byrontól. III. ének. Ford.: Torkos László. Budapest. 1914. 88.

Úgy gondolom, Milton hatalmas jelenete inkább hagyhatott nyomot a két költő lelkében, mint a rövid-lélekzetű Byron-sorok.

IX. Mese a nadragulyáról.

A 36. csoda : Van egy fűfaj a földön, olyan mint a tövis. Ha le akarják szakítani, azt kiáltja : Aj! Aj! Az ember képtelen kihúzni a földből, mert beleveszi magát mélyen s ahogy megérzi, hogy valaki ki akarja helyéből rántani, azt kiáltja : Aj! Aj! S az ember csak élete árán érhet hozzá és tudja egészében kiszakítani. Ennek a fűnek gyökere emberi alakot mutat, egyike férfit, másika nőt, a test alakjának minden tagjával. Nehézségekbe ütközik, ha úgy akarják kivenni, hogy ne haljanak bele. Fortélyal és okossággal húzzák ki a földből, mert minden betegségre jó. Mit csinálnak? Hoznak egy erős kutyát, erős kötelet hurkolnak köré, a kötél másik végét a növényhez kötik. Az ember messzire megy, nehogy meghallja a növény hangját és halálfia legyen. Akkor azután szólítja kutyáját, a kutya vonít és húzza a növényt, a növény jajgat, míg végül a kutya bizonyul erősebbnek és kirántja a földből. A kutya is, a növény is tüstént belepusztul. Az ember most már jöhet és viheti. (Alf. 376. ¶ 152c.).

A bibliai dudáimot is (Gen. XXX. 14—16., Én. én. VII. 14.) általában nadragulyának (mandragorának) veszik. Az egész középkoron át hódított a hiedelem, hogy megőrölt pora italba keverve szerelmessé teszi azt, aki issza.¹ Shakespeare is ismerte ezt a mesét és a Romeo és Juliában a következő sorokkal utal reá :

So early waking, what with loathsome smells,
And shrieks like mandrakes' torn out of the earth,
That living mortals, hearing them, run mad —²

¹ Érdekes régi — közöttük magyar — forrásokat tárgyal Ráth-Végh István : Új butaságok az emberiség kultúrtörténetéből. Bp. É. n. (1939.). 173—177.

² IV. felv. 3. szín.

A legrégebb zsidó forrás a mandragora-mesére¹ Josephus Flavius.² Már ő is úgy tudja, hogy kutyanak kell a Βάραξ növény tövét kiszakítania. Egy középkori héber forrás kutya helyett szamárról ír: «Reúben elment a mezőre és mandragorát talált, de nem tudta, hogy micsoda. Szamarát a mandragorához kötötte és ő maga elment. A szamár el akart futni, a mandragorát kitepte gyökerestől, mire az nagy jajkiáltásban tört ki és a szamár kimúlt. Mert ilyen a mandragora természete. Mikor Reúben visszaérkezett szamarához és látta, hogy kimúlt, megtudta belőle, hogy ez a növény mandragora volt».³ Maimúni (XII. sz.) nabataeus munkából idézi a «hatalmas tévedések» között, hogy «van egy fa, amelynek gyökere emberalakú; nagy hangot ad és beszéd, szó, vagy szavak hallhatók belőle.»⁴

X. Fán termő madarak.

A 37. csoda: Pitiqon földjén egy tó körül fák nőnek, gyümölcsök olyanok, mint a gránátalmák. Ha a nap melegétől és az esőtől megérték a gyümölcsök mind, a gránátalmák felnyílnak és madarak jönnek elő belőlük, repdesnek s a tó vizére esnek. A vízben élnek, repülnek. A belőlük készült étel zsirosabb és édesebb minden ételnél és gyümölcsnél. (Alf. 376. ¶ 152c.)

¹ Löw: Die Flora der Juden. III. Wien—Leipzig. 1924. 364. 365., 367.; IV. 566.

² De bello Judaico. VII. 6. 3. § 180—185. ed. Niese. VI. 594.

³ Midrás Aggáda. ed. Buber. I. Wien. 1894. 112.

⁴ More. III. 29. ed. Varsó. 1872. 43a. V. ö. Löw: Die Flora der Juden. IV. 204.

A fán termő madarak meséje¹ bejárta a földet. A zsidó irodalomban ez az első megfogalmazása. Max Müller szerint a fán termő madarak egy etimológiai tévedésnek köszönik létüket: összetévesztették a Barnacles vagy Bernaculae nevű — bizonyára a fák törzsére is ráaggaszkodó — kagylófajt a Barnacle vagy Berniela nevű lúdfajjal; «s minthogy nevük egynek látszott, azt hitték, a két állat is egy.»² Ezt a magyarázatot kétkedéssel fogadhatjuk, azt azonban ténynek kell elismernünk, hogy Angliáról, Skóciáról és Írországról az egész középkoron át híresztelték, hogy ott található a fán termő madarak. John Gerarde, londoni sebész, nemesak látott ilyen fán termő madarakat és leírásukat adta, de könyvében képet is közölt róluk (1597), amint a fa leveleiből vagy virágaiból előmászhatnak és a vízre hullva továbbbúsznak, vagy a szárazföldre holtan buknak alá.³

¹ *Irodalom*: Gudemann: Geschichte des Erziehungswesens. I. Wien. 1880. 213.; Steinschneider: Die hebr. Uebers. I. 366, 807.; Chauvin: Bibliographie. VII. 1903. 18.; Diamant Gyula: Fán termő madarak. Bloch-Emlékkönyv. Budapest. 1905. 82—84.; Wellesz Gyula: MZsSz. XXX. 1913. 282—284.; Gaster: Studies and Texts. II. London. 1925—1928. 1080—1081 (hozzá: Steinschneider, Hebr. Bibl. XXI. 1882. 54.); Zimmels hébernyelvű dolgozata az A. Schwarz 80. születésnapjára kiadott héber Emlékkönyvben (Minhat bikkurim). Wien. 1926. 1—9.; Ginzberg: The Legends of the Jews. V. 50, 150.; Heller, JQR. N. S., XXIV. 1934. 288, 13.; Löw: Die Flora der Juden. III. 112.; IV. 347—349.; 444.; 450.

² Müller Miksa újabb fölolvasásai a nyelvtudományról. Ford.: dr. Simonyi Zsigmond. Budapest. Akadémia. 1876. 570—593.

³ Müller: Id. m. 577.

Az egyházi szerzőket csak abból a szempontból érdekelte a madár, hogy bőjtnapokon megehető-e, mint-hogy fán terem és így nem esik a hús fogalmá alá. Több adatunk van arra, hogy bőjtben «ették» e madarakat s csak III. Ince pápának az 1215. lateráni zsinaton hozott tilalmára tűnnek el a bőjti étrendből. Minderről a már többször idézett Conrad von Megenberg a következőképp emlékezik meg: «Bachadis heisst ein Bachad und wird auch Wek genannt. Das ist ein Vogel, der auf einem Baume wächst. Der Baum ist sehr astreich, aus den Aesten wachsen die Vögel hervor, sodass ihrer immer eine grosse Anzahl an dem Baume hängt. Die Vögel sind kleiner wie die Gänse, haben Füsse wie die Enten, sind aber schwarz wie Asche gefärbt. Sie hängen mit den Schnäbeln an Rinde und Stamm der Bäume. Frühzeitig fallen sie in's Meer herab und wachsen darin weiter, bis sie zu fliegen anfangen. Einige Leute assen diese Vögel, aber der Pabst Innocens der Vierte verbot den Genuss der Vögel auf einem lateranischen Concil.»¹

A magyar Temesvári Pelbárt is ismeri ezt a mese-madarat és műveiben négy helyen foglalkozik vele, magyar nevét is említi (gyengier).² Egyik helyen a következőket mondja: «carbas auis de arbore hyberna nasci claret: ut dicit Alb. XXIII. de animalibus.»³ Temesvári Pelbártból azután belekerült a magyar

¹ Das Buch der Natur, ed. Schulz. Greifswald. 1897. 143.

² L. Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. Budapest. 1880. 68—69.; Simonyi, M. Nyelvőr. XXXIII. 1904. 439.

³ Sermones Pomerii de Sanctis. Pars hyem. Hagenau. 1505. Serm. XVIIIE.

kódexirodalomba (Tihanyi-Kódex 40. l.): «touaba az göngér madar fabol teröm.»¹

Az egyházi források a XI. századig viszik vissza a mesét,² keleti forrásból azonban egy századdal korábbi adatot nyerünk. Qazvíní, arab író, az angol tengerpartra telepíti a fán termő madarakat és Ahmed Ibn 'Omar al-'Udhrí spanyol szerző (X. sz.) elbeszélésére hivatkozik, hogy valaki hozott is ilyen fát egy királynak és ki is nőttek belőle a madarak (ed. Wüstenfeld. II. 362—363.).³

A zsidó tudósok megegyeznek az egyházi szerzőkkel abban, hogy őket is szinte kizárólag a rituális étkezés szempontjából érdekli ez a mesemadár. Amint alább látható lesz, a zsidó decizorokat — németeket, franciákat és spanyolokat — a kérdés három táborba osztotta, táborukban háromféle döntés ismeretes: 1. Megehetők rituális vágás nélkül is e madarak. 2. Megehetők rituális vágással. 3. Egyáltalában nem lehet élvezni őket, mert csúszó-mászóknak számítanak.

Zimmels⁴ komoly igyekezettel iparkodik rendszert felfedezni a zsidó decizió-irodalomban uralkodó ez eltérésekben és állatanatómiai okokat talál a különféle vélemények indítékaiul. Azt hiszem, a véleménykülönbség onnan van, hogy — csakúgy mint a keletiek és az egyháziak — egyikük sem látott fán termő madarakat.

¹ Nyelvemléktár. Kiadta: Volf György. VI. 1877. 19.; 1. hozzá Katona Lajos, Egy. Phil. Közl. XXIX. 1905. 438.

² Müller: I. m. 587.

³ Löw: Die Flora der Juden. IV. 348—349.

⁴ Minhat Bikkurim. Wien. 1926. 4—5.

Így hát képzeletben mindegyikük másként ítélhette, másként is ítélte meg őket.

A legrégebbi zsidó tudós, akire hivatkozás történik, R. Jáqob Tám (XII. sz.), aki döntését Anglia zsidósága számára hozta. Döntése csak a későbbi szerzők idézeteiből ismeretes; Rothenburgi R. Méir b. Báruch (1220?—1293) pl. a következő alakban őrizte meg: «A fán termő madarokról egyesek azt mondják, hogy nem kell őket levágni, mivel nem természetes úton szaporodnak s olyanoknak tekinthetők, mint akármely fa. Tanítóm Gúr Árje¹ azonban azt mondja, hogy hallotta atyjától, Jicháqtól, hogy R. Tám szükségesnek tartja a vágást és döntést küldött Anglia (אינלייטרא) fiainak, hogy szükséges a vágatás és így döntött tanítóm Gúr Árje is, hogy le kell azokat vágni.»² Rothenburgi R. Méir tanítványa, a szintén német Mordecháj b. Hillél (XIV. sz.), — jól észrevehetően mestere szövegezését követve — ekkép őrizi a R. Támról szóló hagyományt :³ «(a szöveg eleje azonos) . . . R. Jehúda⁴ ellenben azt

¹ A párisi Júda b. Jicháq Sire Léon. Zimmels (Id. dolg. 8, 8.) rámutat arra, hogy ez a részlet aligha származhatik Rothenburgi R. Méirtől, hanem inkább Jicháq Or Zárúától való. Gúr Árje 1224-ben meghalt, s így nem lehetett R. Méirnek tanítója. Jicháq Or Zárúa — R. Méir tanítója — azonban valóban tanítványa volt neki. Lásd ezzel szemben Wellesz, IMIT Évkönyve. 1909. 210.

² שו"ת מהרם בר ברוך Nr. 160. ed. Lemberg. 1860. 12d.

³ Széfer Ráv Mordecháj. Hullin végén Nr. 1251. ed. Riva. 1559. 142a, lenyomatva a RJF függelékeként is (Nr. 735.) ed. Lemberg. 1865. 6d.

⁴ Júda b. Jicháq Sire Léon = Gúr Árje, s nem a wormszi R. Jehúda. Hahászíd, mint általánosan hiszik. Ezt már A. Epstein is meg-

mondja, atyjától hallotta, hogy R. Tám szükségesnek tartja a vágást s így mondta nekem R. Jehúda is, hogy le kell őket vágni».

A francia-zsidó tudósok is hallottak róluk. Egy-két érdekesebb példát idézek. Jicháq Corbeil törvénykönyv-compendiumában (1277)¹ ezekben a sorokban foglalkozik a fán termő madarakkal: «A fán termő és csőrükkel a fán csüggő madarak élvezetét RJ (?) eltiltotta, mivel csúszó-mászók, hasonló tilalmat hozott tanítóm R. Jehiél.»² Gerson b. Salomo Arlesből (XIII. század végén) arab és héber forrásokból összeállított enciklopédiájában³ szintén említi őket, a szövegben Aristotelesből⁴ is idéz: «Vannak egyesek, akik azt beszélik, hogy van egy fa Anglia (אינן לאטי"רה) partján, amelyből kis madarak jönnek elő s kifejlődésükig a fán függnek csőrükkel, kifejlődésük után élve a vízre hullanak és ott mozognak. S ez hasonló a meddő fák levelein termő szúnyogokhoz. Aristoteles írja בעלי חיים c. könyvében, hogy egy fán élőlények teremnek, nevük: Britanios.» Névtelen zsidó szerző francia kozmográfiából 1345-ben összeállított művében (Cél Háolám) említi, hogy Írországból madarak nőnek a fákon.⁵

állapította, Hagoren. IV. 1903. 99, 38.; Wellesz, MZsSz. XXX. 1913. 283.

¹ Széfer Micvót Qáton. Nr. 210.

² A párisi Jehiél b. József (Sire Vives), a XIII. sz. közepén.

³ Sá'ár Hássámájim. Roedelheim. 1801. 21a, 28a.

⁴ Steinschneider: Die hebr. Uebers. I. 12.; Löw szerint Averroës kommentárjából való Ps. Aristoteleshez (Die Flora der Juden. IV. 438).

⁵ Zunz.: Ges. Schriften. I. Berlin. 1875. 174.

A spanyol-zsidó szerzők hasonló érdeklődést mutatnak e téren. A francia szerzőktől való függésük itt észrevehető. Jáqob b. Áser (XIV. sz.): «Vannak fán termő és csőrükkel a fán függő madarak s azt írja R. Jicháq,¹ hogy ezeknek élvezése tilos, mivel rájuk vonatkozatható a szentírási vers: 'csúszó-mászó, mely mozog a földön, undok az, nem ehető' (Lev. XI. 41., 42.)»² Menáhem b. Zeráh (XIV. sz.): «Vannak országok, ahol fán termő és orrukkal (olv. csőrükkel) rajta csüggő madarak találhatók, amelyek kifejlődve leesnek és továbbrepülnek. A francia tudósok azt írják, hogy élvezetük tilos.»³ Simon b. Cemáh Durán (XV. sz.): «Van olyan fa, amelyen élőlény terem, mint az a fa Franciaországban, amelyen madár nő, csőrével kapaszkodva. Amikor levál róla, repül. A fejedelmek eszik húshagyó napokon, mert nem vonatkozik rá a hús törvénye.»⁴ Bizonyára a spanyol-zsidó szerzők közvetítésével került a mese Jószéf b. Jehúda Ibn Aqnínhoz (1170—1190?) Észak-Afrikába,⁵ aki részletesen foglalkozik vele.⁶ Az egyetlen zsidó író, aki kételkedik a mese igaz voltában, talán

¹ Jicháq Corbeil.

² Túr, Jore Dea § 84. Átveszi tőle Jószéf Qáro: Sulhán Áruoh, Jore Dea § 84, nr. 15.

³ Céda Láderech. II. 2. 7. ed. Sabionetta. 1567. 97a.

⁴ Mágén Ábot. Livorno. 1795. 35b.

⁵ Róla I. Weisz Miksa: Néhai dr. Kaufmann Dávid tanár könyvtárának héber kéziratái és könyvei. Bp. 1906. 28—31.; Enten Manó: József Ben Jehuda Ibn Aknin Széfer Hammuszarja. Bp. 1909. 7—16.

⁶ Sepher Musar... von R. Joseph b. Jehuda. ed. Bacher. Berlin. 1910. 69.

a német Móse b. Hiszdáj Tachau (Taq, XIII. sz.): «A fán termő madarak megehetők, hiszen nem csúszómászók . . ., ha ugyan igaz, hogy fákon teremnek.»¹

XI. Visszhangzó fák.

A 38. csoda: Vannak fák, amelyek, ha hallanak emberi beszédet, bármely nyelven, azonkép kiáltanak ők is. Úgy tűnik, hogy belőlük jön a hang, csak épp nem világos a beszédjük. (Alf. 376. ¶ 152c.).

A beszélő fák meseleméről a zsidó irodalomban A. Marmorstein írt röviden: *Legendenmotive in der rabbinischen Literatur. Archiv für Religionswissenschaft. XVII. 1914. 132—133.*; további irodalom: Löw, *Die Flora der Juden. II. 361—362.*; IV. 361—362., 587.; Angelo S. Rappoport: *The Folklore of the Jews. London. 1937. 37.*

XII. A vízforrás szelleme.

A 40. csoda: Hallottam, hogy שֵׁשׁ וּפְרָגָאֵי orszá-gában vannak a zivq-források. Azt mondják, hogy odaállítanak a forrással szemben egy mezítelen leányt ruha nélkül, ékszerekkel feldíszítve. S amint a forrásra néz a leány, a zivq üldözőbe veszi, a leány fut, menekül, a zivq meg fut utána. Egy ember készenlétben áll a forrásnál, kezében kardhüvely és kihúzza kardját hüvelyéből. Amint meglátja, hogy a zivq utóléri a leányt, rásújt a zivqre és kettévágja. Nyomában a forráshoz mennek, felét kimerik és kedvükre felhasználják. (Alf. 376. ¶ 152d.).

* * *

¹ Ketáb Támim c. művében, ed. Kirchheim. Ocár Nehmád. III. 1860. 85.

Honnan vette Jehúda Hádásszi ezeket a meséket? Az erre adandó válasz hozzájárulna az Eskol Hakkófer forrásanyagának tisztázásához. Hogy milyen mértékben használja forrásait Hádásszi, arra ízelítőt adok — ezzel a dolgozattal egyidőben — a mű mindmáig kéziratban maradt másfél fejezete (Alf. 311. 7—; 312.) kiadása kapcsán. Kimutatom, hogy e másfél fejezetben alig akad kitétel, amely ne találná meg eredetét a régebbi karaita irodalomban.¹ Ez azonban nem lehet meglepetés, hiszen Bacher több mint négy évtizeddel ezelőtt kiderítette, hogy szerzőnk pl. Ábrahám Ibn Ezra Móznájim-ját iratása után nyolc évvel teljes egészében kizsákmányolta és forrása elhallgatásával beledolgozta művébe.²

Láttuk, hogy III. meséje második részében Eldád Hádánit jelöli meg forrásul (60. 29 *d*; 61. 30 *b*); a IV. mesében az élmény hőstét, konstantinápolyi honfitársát idézi (Alf. 60. 30 *a*); a XII. mesében hallomásból való értesülésére hivatkozik. Ezekén kívül a III. és IV.-ben láthattuk az érintkezési pontokat a Joszipponnal és a középkori Nagy Sándor-mondával. Mindkettőt ismeri és idézi: Alf. 43. 24 *c*; 43. 24 *c* («Alexandros Maqedon keresett és nem talált csak egyet az ezer világsodából; könyvbe írta őket József ben Gorion»); Alf. 377. 152 *d* (A csodák egy részét megtalálod József ben Gorion könyvében, aki látta azokat Alexand-

¹ Kéziratoss anyag Jehúda Hádásszi munkásságához című dolgozatomban, a Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller. Budapest, 1941. c. mű héber részében, 101. skk.

² MGWJ. XL. 1896. 68—74.

ros király idejében.)). A Nagy Sándor-regényt Hádásszi görögül vagy arabul olvashatta, a héber fordítások csak későbbi időből, a XII. század *végéről* valók. Valószínű, hogy a többi mesét valamely középkori természettanból írta ki, amilyen jóval később pl. a Conrad von Megenbergé. A középkorban számos ilyen mesés természetan forgott közkézen,¹ elkerülhetett egy Hádásszihoz is. Meglehet azonban, hogy Hádásszi mindezt nem is *közvetlenül* vette e különböző helyekről, hanem mind együtt találta egy olyan forrásban, amelyből dolgozott. Hogy mi volt ez, arra a Hádásszi előtti karaita irodalom nagyobb arányú feltárása adhat csak feleletet.

Dunaföldvár.

DR. SCHEIBER SÁNDOR.

¹ Az egyik legelső ilyen mesés természetan (állattan, növénytan, ásványtan) a keresztény ókorban Alexandriában keletkezett görögnyelvű Physiologus, amely az egész középkoron keresztül nagy népszerűségnek örvendett. Számos nyelvre (elsősorban latinra) fordították le, vagy bővítették, alakították (a bizánci irodalomban is). L. Horváth Sándor: A Physiologus. Ethnographia. XXXII. 1921. 1—40. Hádásszi ismerhette ezt a könyvet, bizonyítják a vele való találkozások: Alf. 42. 𐤁 24b a hangyáról = görög Physiologus 12. fej. Id. dolg. 13. lap, latin Physiologus 17. fej. Id. dolg. 33. lap; Alf. 44. 𐤁𐤅 24c a salamanderról = görög Physiologus 31. fej. Id. dolg. 18. lap.

MIÉRT?

Ha tudtam is, hogy boldog nem leszek,
 azt nem tudtam, hogy ily boldogtalan,
 ezért, hogy tátogok csak, mint a hal,
 — ha szólni vágyom, — s nem hallik szavam.

Így állok itt, Ez multam és jövőm
 S ezért nem értem, miért épített
 körém az Isten országot. mezőt,
 erdőt, hegyet s fejem fölé eget?

ZELK ZOLTÁN.

UTAZÁS A MULTBA.

A gyermekkor emlékei azok, amelyek a legmélyebben vésődnek be az idegsejtekbe. Gyakran olyan mély nyomokat hagynak, hogy hatásuk az egész életen át kísér. Sokszor érzéseinket, hajlandóságunkat és ellenszenvünket, vágyainkat és iszonyatunkat olyan események befolyásolják, amelyek már réges-régen nem élnek többé emlékezetünkben; de tudattalanul tovább élnek bennünk, mint elcsendesült hullámai olyan viharoknak, amelyek évtizedekkel ezelőtt rázták meg létünket.

Ilyen emlékek hoznak először kapcsolatba a külső világ száz és száz csodájával; az első utazás, városi ember számára a természet meglátása; a gazdagok és szegények közötti különbség észrevétele; a társadalmi élet megfigyelése; a közösségben való imádkozás megkezdése, amikor először pillantjuk meg, hogy az ember miképpen igyekszik kiemelkedni porhüvelyéből és

keresi Istenéhez való lelki kapcsolatait; ilyenek az első csalódások vagy örömök, mind-mind olyan események, amelyeknek gyakran egész életünkre döntő hatásuk van.

Bár városi gyerek voltam, mégis kezdő ifjúkorom óta ösztönösen kísér az a tudat, hogy falun születtem, ott kaptam életem első tudatos élményeit, hogy Erdélyből származom. Az élet minden hivatalos megnyilatkozásában, amikor szóval vagy írásban születési helyemet kellett megnevezni, felhangzott ez a név: Páncélcseh, és bár szülőfalumból kilenc éves koromban elszakadtam, gyermekkorom első emlékei tudatosan vagy a tudat alatt, de eltörölhetetlenül éltek bennem.

A többé-kevésbé jólétben élő ember számára a gyermekkor — az aranykor világa. Úgy, ahogy a latin költő énekelte :

*«Első volt az aranykor. Kényszer meg nem alázta,
Törvények nélkül és önként élt becsületben.»*

«Törvények nélkül», felelőtlenül élünk gyermekkorunkban, abban az andalító tudatban, hogy az «erősnek», «nagyinak», «jónak» látott édes szüleink viselik gondunkat. Előttünk van még az egész élet. Lehet kísérletezni, a sikertelenség nem bánt. «Mindenre van még bőven idő». Lehet tanulni a tapasztalatokon és a próbálkozások csorbáit könnyen ki lehet köszörülni.

S az élet keserves küzdelmeiben, amikor elfáradt testem-lelkem megpihent, apró emléksejtek régi átéléseket görgettek, amelyek visszavittek gyermekkoromba. Visszavetítették gyermekkorom utazásait erdélyi szülőházamba. A régi vasútak fekete bőrdiványait láttam, amelyeken olyan jó volt aludni, mert az alvás után

jött a másnap, amely a városi élet megkötöttsége helyébe — a falut, a gyerek szabad mozgását, boldogságát jelentette. Emlékeztem a kora reggeli átszállásokra, amelyeknek színhelye a kolozsvári pályaudvar volt. A szamosvölgyi vicinális lassú pöfékelésére, amikor a kávédaráló méltóságteljes nyugalomban haladt végig a Szamos völgyén egy kis állomáshoz, amelynek neve mindig olyan érthetetlenül különösen csengett füleimbe: *Válaszút—Bonczhida!* (Csak jóval később tudtam meg, hogy a válaszúti kastélyban játszották el a legrégibb magyar színművek egyikét, a «Válaszúti komédia»-t.) Az állomás sárga épülete előtt jegenyeliget volt. Itt várt nagyapám kékszínű batárja, amelyet a falusi élet legkedvesebb állata, két erős ló húzott. Fekete volt az egyik, rótszínű a másik. S az állomáshoz küldött fogat nem jött üresen. A négyórás kocsizút fáradalmainak elviselésére jobbnál jobb falatokat hozott, no meg a virágcsokrot — nagyanyám legszemélyesebb birtokáról, a kút körüli virágkertből.

És most jött az utazás legnagyobb része, kocsikázás órák hosszatt, árkon-bokron, hegyen-völgyön át. A régi országutak rosszak voltak, hiába volt gumis a kerék, egy-egy kavicsdombon, megszáradt agyaggödörön áthaladva, nagyokat rázott, dobott, de mit éreztem én ebből? Semmit! A legjobb mulatság volt.

Így érkeztünk meg a falu főterén levő kúriába, nagyapám házába. Kinyitották a széles, kettős, kocsik számára készült kaput. Jobb felé nem nagyon szerettem nézni, mert ott volt az irodai épület, ahol a gazdasági könyvek mellett komoly talmudi és bibliai fóliánsok «kellemetlen» iskolai időkre emlékeztettek. Végre meg-

állottunk a vörös téglával kirakott tornác előtt. Leugrottam a bakról és kiszakítva magamat az ölelő karokból, rohantam a rozsmaringos kert, a ribizke- és egresbokrok felé, hogy onnan bemenjek az istállókba, megsímogatni a gyerekek legkedvesebb barátait — az állatokat.

S ezek az édes örömök nagyapám házában sohasem szűntek meg. A ribizke helyett jött a málna, majd később a barack, a körte, az alma és végül a dió. Esténként visszafojtott lélekzettel vártam a kapunál, amikor behajtották a csordákat. Elöl jöttek a dühös bikák, a tehének, a csak ott látott fényes feketeszőrű bivalyok, amelyeket nyomban megfejték és külön korszokba gyűjtött tejükből még a helyszínen melegen kellett inni. Legutoljára jöttek a báránycsordák...

Micsoda gyönyörűség volt kimenni a kora reggeli órákban a könnyű mezei kocsin az aratáshoz. Magam előtt látom nagyapám szálas, magas alakját, amikor az aratók között fel és alá jár és utasításokat ad. Lehajtott, nagy sárga szalmakalap volt a fején, ugyanolyan, csak valamivel finomabb, mint amit az oláh aratók viseltek. (Egyébként nagyapám alakja abban a díszmagyaros ruhában maradt meg, amelyben a millennium évében Kolozsvárott lefényképezték.) Déltájban lepihentek. Nagyapám is velük. Engem körülvettek a színesruhás arató parasztleányok, számomra érthetetlen nyelvükön becézgettek, kínálgattak sárga máléjukkal, túrós süteményükkel, jó hegyi sajtokkal. Kétkulacsos nagy agyagkorsóból szüresöltük a hűsítő vizet.

De irigyeltem a zsidó tisztartót, a vörösszakállú Salamon Majert, aki fekete lován minden este belova-

golt a tornác elé és jelentést tett a napi eseményekről.

Aratás után jött a cséplés. Az udvar mélyén levő hatalmas szérűkben a gabona olyan magasan állott, mint egy hegy. S mi fiúk felmentünk a «hegy» tetejére, hogy nagy hahotázás közben lecsúszkáljunk.

Azok a nyáriesték... Kiültünk a gesztenyefák alá a rácsos kerítéshez és néztük a falusi tér kis életét. Szemben velünk volt «a bolt», ahova promineli cukorkáért átfutottam, és a mézeskalácsos néni, aki olyan szép festett babákat árult. De nekem sohasem volt szabad ilyet venni, pedig meghasadt értük a szívem, csak egyszerű kerek lepényeket. Azt mondták, hogy a bábuk festékanyaga «megárt».

És a nyári napok rövidebbek lettek s jöttek az őszi ünnepek. Olyan félelmeteseknek tűntek fel nekem a megsárgult imaköpenybe burkolt, mellüket verdeső, hangosan fohászoló alakok. Emberfelettien nagyoknak, földöntúli óriásoknak látszottak, érthetetleneknek, vadaknak, pedig csak egyszerű falusi zsidók voltak, akik az imádkozás végén megszokott ruhájukban köznapi témákról társalogtak. Mindez az ideiglenes imaházul szolgált falusi házban játszódott le, ahol valamikor dédszüleim laktak. Nagyapám építtette a mai templomot. Az alapkövetételekor mint kisgyerek én helyeztem az adományozó okiratot ama négyszögletes kő alá, amelyen nagyapám szokott ülni Jeruzsálem pusztulásának gyásznapiján.

Idővel eljöttek az életcsapások is. A gyermeki lélekben örökkétartó vidámságot megszakította a szomorúság. Egy Jom-kippur utáni napon, a nagy, erős, töret-

lennek hitt nagyapámat a batár bevitte Kolozsvárra, a klinikára. S most is előttem áll édesapám, amint egy ködös novemberi estén egy sürgönyt olvasott fel nekünk gyerekeknek. Anyám küldötte: «Apa elhúnyt... végtisztessége holnap lesz...» S édesanyámat, aki addig mindig fehér blúzban járt, fekete gyászban láttam viszont. Félttem tőle.

Az utolsó emlék, ami Erdélyhez fűzött, nagyanyám temetése volt. Az is ködös novemberi napon történt. A kocsiknak végtelen sora indult el a kolozsvári vasúti állomástól, az akkor sáros, falusias, hosszú úton át a Belváros, a temető felé. Mert már akkor feltűnt nekem, hogy ez a temető nem olyan, mint más, bent van a város szívében. És emlékezem arra, hogy a temető kapujánál a kocsiról levették a koporsót és vitték fel a hegyoldalra. Nedves volt a fű, hideg, párás a levegő. Senki sem törődött velünk, gyerekekkel. Bátyámat karonfogva, ijedten állottam ott, ezen a zimankós dél-előttön. A sír szélén egymásután állottak fel selyemkaftános, csizmás, nagyszakállú papok és előttem értelmetlen nyelven beszéltek. Nem szónokoltak, hanem valami különös beszélgetést folytattak a gyászolókkal, önmagukkal... Olyan rettenetes volt sírni látni, őszszakállú öreg embereket. Ott volt a helybeli és a bethleni és más pap. A legmegrázóbbnak a páncélcsehi pap beszéde tűnt fel nekem. Magas, csontig sovány, sárgásan sápadt ember volt, arca közepén egy piros folttal. Ilyeneknek képzeltem a prófétákat.

Ezzel a temetéssel lezárultak gyermekkorom erdélyi élményei és vége lett annak az álomnak is, amit nagyapámtól, nagyanyámtól gyakran hallottam. Hogy

engem nem engednek vissza a városba, falun maradok és megtanulom a gazdálkodást, hogy egykor majd én kerülök a családi birtokba.

Ez a gondolat később is, még hosszú ideig nem hagyott nyugodni. Mert már akkor is minden városi foglalkozásnál szebbnek, jobbnak, előkelőbbnek tartottam — a gazdálkodást.

És jöttek a kötelelességek évei. Tanulás, a gimnáziumban, az egyetemen. S jött a háború és jött a forradalom. Ekkor hallottam, hogy Erdélyben az urak és a zsidók házait kifosztották. Jött a román uralom. Szülőhelyemen más ország lett, más világ. De más világ lett otthon is. Az életből eltűnt minden, ami emlékeztetett a földre, a mezőkre, a lankás domboldalakra, az erdőkre — Isten szabad természetére.

1940 őszén katonai szolgálatot teljesítettem. Egyik este felé századparancsnokunk nagy vidáman közeledett hozzám: «Biztosan tudom, hogy visszakapjuk Erdély nagy részét, Kolozsvártól északra mindent». Elpirultam az örömtől. Az első gondolatom az volt, hogy Páncéleseh északra van-e Kolozsvártól? Mert ha igen, akkor szülőfalum újra magyar, újra úgy lehet odamenni, mint egykor, haza... Tudtam, hogy minden közeli és távoli rokonom évtizedek óta a kis temető csendjében pihen — mégis úgy éreztem, hogy várnak oda... Várnak az emlékek. Abban a percben tudtam, hogy el kell mennem oda. Végig kell élnem a helyszínen gyermekkorom élményeit, meg kell fürödnöm az emlékekben, abban a csodálatos fluidumban, amely a hajnal harmatos frissességével tud feltámasztani az éjsötétségében eltemetett valóságokat.

Forgatok egyet a kaleidoszkop esavarján. A ferenc-józsefi kor gyermekévei eltűntek. Nézzünk be az új képbe. Mi maradt meg mindebből 1941-ben?

*

A megérkezés Kolozsvárra most is olyan, mint egykor. A pályaudvar a régi, békebeli, még a millennáris idők építkezése. Amennyire kopott, annyira restaurálták. A poros, sáros főútból, ahol valamikor gőzmozdony vitt végig, boulevardszerű széles, aszfaltos sétány lett. Befelé menve ismerősként integettek a neológ zsidó templom karsú minaretjei. Csinos, kis fehérre meszelt templom. De mindentől elüt, ami Erdély fővárosában történelmi és patinás. Pedig azt mondják, hogy nekünk zsidóknak van stílusérzékünk, alkalmazkodunk a helyi ízléshez és a diaszporában sajtóságos zsidó építési forma sehol sem fejlődött ki. De azért az utánzás nálunk is divatos és jaj, ha az nyakló-nélkül történik. A múlt század második felében a dohány-utcai templom mintájára építették csaknem az összes haladó hitközség templomait. Ennek a mesterkéltnél mór stílusnak Pesten sem volt komoly hagyománya, de itt még megjárta, mert voltak rokonstílusú épületek. Ilyen a pesti Vigadó. Feszli Frigyes tervezte és benne különleges magyar stílus megteremtésére gondolt, román és renaissance elemeknek mórral való vegyítése által jelezve a magyarság keleti eredetét. A mór stílus Budán már komolyultra tekinthet vissza, hiszen itt vannak a török időből származó fürdők. De Kolozsvárott, a magyar gótika és barokk hazájában, mór stílusban építkezni — komoly eltévelyedés. Pedig a neológ hitközséget a

művészethez értő kiváló férfi szervezte meg, farkasházi Fischer Vilmos, aki a herendi porcellángyár megalapítójának fivére volt és maga is foglalkozott később porcellánfestéssel.

Kolozsvárnak különlegessége a házsongárdi temető. Ilyen temetője csak régi, évszázados városoknak van. Csupa fa, jegenye, tölgy, gesztenye- és nyárfa borítja a hegyoldalt a látóhatár végéig. Ezek alatt nyugosznak a fejedelemség nagyjai. A város központjától néhány pernyi távolságban levő ez a sírkert nem a holtak városa, az élőké, a diákoké, akik ott tanulnak vizsgáikra és a szerelmes pároké, akik ott szövik jövődjük álmait. Ennek a sötétszínű, zöldelő temetőnek kiegészítő része a régi zsidó temető.

Az elmúlt évszázadokban a zsidók csak a Kolozsvárral szomszédos Monostor helységben lakhattak és ott volt első temetőjük is. Amikor beköltöztek a városba, a kolozsmonostori temetővel is felhagytak. Területe beleesett a Gazdasági Akadémia kertjébe és ezért nagy részét ki kellett üríteni. A kolozsvári zsidók a XIX. század elején a házsongárdi hegyoldalon vettek maguknak temetőhelyet és szinte egy évszázadig temetkeztek ide. A mult század végén már betelt, akkor új temetőt szereztek a hegytetőn. A régit, amely a Petőfi-utcába torkollott, lezárták és azóta csak azokat földelték ide, akiket különös érdemeikért arra méltóknak tartottak. A román uralom alatt a környékbeli lakosok között mozgalom indult meg, hogy a temetőn keresztül utcát nyissanak a hegy felé. A helybeli zsidók mindent elkövettek, hogy a hatóságokat ettől eltérítsék. Hajlandók voltak hidat is építeni a temetőn keresztül, de

Népies relief (két oroslán) a páncélesehi zsidó temetőben.

mindhiába. A Balassa-utca megnyílt és a temető középső részéből a holtakat exhumálni kellett. Az új temetőbe helyezték őket közös sírba. Emléküket márványoszlop hirdeti.

Nagyon gyakran azt találjuk meg a legnehezebben, ami a legközelebb van. Autón bejártuk a város felett uralkodó egész vidéket, de a régi temető maradványát nem találtuk meg. Végül is ráakadtunk a város központjától egy kőhajításnyi távolságban.

«Élet háza» (ravatalozó épület) nincs itt. Székely magyar ember őrzi a sírokat ebben a kertben. Út nincs, moha lepte be a köveket. Térdigérő friss fűben sétáltam felfelé a domboldalon.

Nem is temető ez, inkább valami emlékkert. Itt is, mint a házsongárdi nagy temetőben, csupa jegenye, nyárfa és platán. A fák alatt különböző időből való, hol még álló, hol már meghajlott, besüppedt sírkövek némán tárták fel feliratukkal letűnt korok letűnt embereinek földi műveit. A középben, a legrégibb részen, fektetett piramisformájú síremlékeket láttam, amelyeknek alakja jellegzetesen spanyol-zsidó eredetre utal. Ugyanilyenek vannak a páduai, livornói, amsterdami és hamburgi temetőkben is. Kidolgozásuk, díszítésük finomabb, művésziesebb — de formájuk ugyanaz.

Egy-egy sírkövön érdekes szimbólumok tűntek fel. Nemcsak a megszokott kohanita kéz és levita korsó, de különös gonddal, ihletett művészettel formált domborművek is. Feltűnt az egyik márványlapon egy korsó, melyet egy gyönyörűen kidolgozott kéz hajt kiöntésre. Másikon menórát ábrázoló, szépen kidolgozott dombormű, hazai zsidó temetőben ritka motívum.

De honnan jöttek Kolozsvárra a piramis-sírkövek? Én ebben a spanyol zsidók hagyományát látom, akik az erdélyi zsidóságba a török hódoltság alatt szívódtak fel. Még a gyakori menóra-szimbólum is erre a befolyásra mutat.

Ott sétáltam a zöld mohával belepert kövek között, amelyeknek sarkain apró csigák ütötték fel tanyájukat. Május volt. Sütött a nap. A fák virágos koronáit gyenge szellő lóbálta a légben és illatuk betöltötte az étert. A holtak sírhantjai fölött — az élet derűje sugárzott.

Nyoma sem volt bennem a régi szomorúságnak, amikor a domboldalon meglátogattam azt a két nagy vörösmárvány sírkövet, amely nagyszüleim hantjai felett őrködik. A déli nap sugarai áthatoltak a fák lombja között és ragyogóan fényessé tették az évtizedek óta minden viszontagságnak kitett köveket. S ha magam előtt láttam is a harmincöt év előtti temetés szomorúságát, a két kis fiút a síró emberek között — valami módon éreztem a halhatatlanság glóriáját is. Nem halt meg az, aki az utód emlékezésében él. S végtelen nyugalom fogott el. Nagy utazás utáni nyugalom, megbékélés mindazzal, ami az utolsó negyven esztendőben történt. Éreztem, hogy minden fájdalom, küzdelem múló. A nap ragyog, a szellem él, egykor bennük, most bennem, utánam gyermekeimben.

És a kegyelettevés után, ugyanazzal a lelki harmóniával, amellyel annyiszor jártam Itália klasszikus temetőit, élveztem a síremlékek esztétikai szépségeit. Fényképeztem.

Két út vezet Kolozsvárról Páncélcsehbe. A vásári árusok a hegyeken át irányították a hetivásárookra megrakott szekereiket. De ez az út olyan rossz és olyan meredek, hogy legtöbbször maguknak gyalog kellett kísérniök lovaikat. Gyerekkoromban, ha kocsin érkezünk Kolozsvárra, mi is ezt az utat választottuk. Négy ló húzta ilyenkor a batárt, amely a hegyekről leereszkedve, bevágatott egyenesen a jó öreg Biazini-fogadóba. Ez olyan úri beszállóhely volt, ahol nemcsak az utas, de a kocsi, a lovak és a kocsis is megfelelő elhel ezkedéshez jutott. (A szálloda már nincs többé. Az ősi szállodás család az épületet eladta és ma a rendőrkapitányság irodái vannak ott.)

A másik út jórészt a Szamos völgyén megy végig. Az erdélyi várkastélyok útja ez, amelyeknek hangulata Jósika, Kemény és a többi erdélyi író leírásait juttatja eszünkbe. Nem feltűnő ez, mert az egész vidék a Teleki-, Bánffy- és Wesselényi-családoké. Közvetlenül Válaszút előtt van a Bánffy-kastély barokk főúri palotája. A kastély mögött XV. századból való román stílusban épült templom bástyái tűntek fel. Ugyanaz a jellege, mint a kolozsvári Farkas-utcai híres református templomnak, amelynek szószék-mellvértjét a Tízparancsolatnak teljes héber szövege fedi. A Bánffy-kastély temploma elhagyatott, omladozóban van és fészernek szolgál. Kár érte, mert nemcsak elsőrendű műemlék, de a magyar irodalomtörténetnek is ereklyéje.

A Szamos völgye Válaszút felé mindig szűkebb lesz. Mind több román látható, szalmakalapos nagyhajú férfiak, csillogó fekete szemű nők, kékre festett házaikban.

Amikor az országúton a válaszüti vasúti állomás közelébe érkeztem, kerestem azt a nyárfaligetet, amely négy évtizeden át kopás nélkül élt emlékezetemben. Ott volt most is, mint egykor. Ragyogott a nap, sugarai különös színfoltokat rajzoltak a zizegő, suttogó nyárfalevelekre. Ebben a kis ligetben szokott várni nagyapám kocsija, amely azután kiröppent velünk a hegyek közé. Örömet és szomorúságot jelentettek számomra ezek a nyárfák. Örömet a jövetelkor és búcsút a távozáskor.

Válaszüttől kezdve elfordultunk a Szamostól, egy harántvölgybe jutottunk. Völgyszakadékok és barátságos domboldalak váltogatták egymást. Szép, nagy madarak, juhnyájak élénkítették a tájat, amely minden újszerűsége mellett mégis olyan ismerős volt, de csak sejtelmesen ismerős. Az álom és a valóság képzet-erősségének különbsége küzdött bennem. A Teleki grófok kastélyának fehérre meszelt kerítése mögött ugyanazt a nagy parkot bámultam meg, amelyre csodálkozva néztem egykor a bak mellől. A mult ködéből egymásután merültek fel a völgykatlanok, mindegyikben egy-egy ismerős falu. S amikor egy patak felett az egyszerű fapallón kocsink nagyot ugrott, emlékeztem arra, hogy ez az a hidacska, amely szülőfalum felső végén volt. Odaérkeztünk.

A sejtelem valósággá alakult. Olyan határozottsággal, mintha csak tegnap lettem volna ott, mondtam a sóffőrnek, hogy a piactér balra eső szögletében álljon meg, ott volt a falu egyetlen koresháza. Most is ott találtam.

Páncélcseh Mátyás király korába vezeti vissza eredetét. A nagy király halála után a főként csehekből

toborzott zsoldos seregét, a páncélos «fekete» hadsereg veterán vitézeit Erdély különböző falvaiban telepítették le, így ide is. Innen a falu neve: Páncél-Cseh. Talán két évtizeddel ezelőtt egy hivatalos eljárásom alkalmával megismerkedtem egy állami tisztviselővel, aki a «páncélcsehi»előnevet viselte. Innen tudom, hogy úgynevezett «úri» családok is akadtak ott. De ezek csak kurtanemesek lehettek, mert az egész határ még a mult század közepén a Wesselényieké volt. A falu népe túlnyomóan oláh, vagy inkább eloláhosodott magyar, mert az évszázados református templom törzsökös magyar lakosságot igazol. Oláhok és keresztény magyarok mellett örmények és zsidók is laktak, akik árendások és kereskedők voltak.

Nem tudom, hogy honnan kerültek anyai őseim ide, a Szamosnak ebbe a harántvölgyébe. De a család birtokában van egy okirat 1825-ből, szó van benne «Jacob Mózes» nevű zsidó «őkegyelméről», aki a Wesselényi báró «őnagyságától» erdőt bérelt és a báró úriszéke előtt pereskedett néhány oláh jobbaggyal. Űkapámról többet nem tudok. Dédapám folytatta az árendás mesterséget és 1860 után — amikor a zsidóknak földet lehetett már szerezni — meg is vásárolt telkeket, úgyhogy halála után tekintélyes földbirtok maradt. A falu felső részén lakott, a «másik udvarnak» nevezett egyszerű házikóban, amelyet még gyermekkoromban különös tisztelettel emlegettek. Ott volt az ideiglenes templom is.

Nagyapám örökölt birtokát még újabb szerzeményekkel növelte és egy szép kúriát épített magának a piac-
téren. Ez a kúria, melyet nagy gyümölcsös és vete-

ményes kert vett körül, volt színhelye gyermekéveim falusi boldogságának.

Amikor kiszállottam a kocsiból, — noha közel 40 éve nem jártam ott — biztos léptekkel indultam az egykori szülőházam elé.

Az egyik meglepetés a másikat követte. Az első, ami feltűnt, hogy ez a nagy tér, amelyen nem volt szabad egyedül átmennem, nehogy a kocsik elgázoljanak, vagy a bikák, ökrök földőfjenek, nem is olyan nagy, sőt majdnem jelentéktelen. Az idő távolsága, a gyermeki és felnőtt szemlélet különbsége nagyolta fel emlékezetemben ezt a valóságban kis piacot. De magát az egykori kúriát is alig ismertem fel. Hová lettek a terebélyes gesztenyék, hová a gyümölcsfák, a rozmaringos kert és a kerek kút?! Meg gyerekjátékaim színhelye, a vörös téglával kirakott tornác? A fákat a forradalom idején mind kivágták. A román földreformban elosztották a kertet, az udvart. A házat is többlakásúvá alakították át parasztsaládok számára. Még az udvar hátsó részén épített istállókból is lakások lettek. A kerek kútból — úgylátszik, túlságosan úri szerszám volt — gémes kút lett.

Néma borongással állottam a ház előtt, ahol születtem, amelyhez az első emlékek ragyogása, annyi gyermeki öröm fűzött és amelyből alig maradt meg valami. Az egykori «zongorasobában» — még most is magam előtt látom ezt a kék selyemhuzatos szalont és érzem a lavendula illatát — a falu csendőrtiszthelyettese lakik, az egykori hálóban egy nyugdíjas román tanító, az ebédlő pedig raktár. Az egész udvar szegényes, a díszkertnek nyoma sincs. S amíg ott állottam, merengve-

ámulva, lassan gyülekezni kezdtek körém a házban lakók. Nagy feltűnést keltett ebben a kis faluban egy idegen, aki néz, keres és fényképez. S amikor elmondtam, hogy tudják-e, hogy kié volt ez a ház, hogy itt születtem, az idősebb parasztasszonyok arca felragyogott. «Ejnye, ejnye, a *Dominu Jankele* (Jakab úr) unokája... Hogyan, milyen meglepően hasonlít nagyapjára... De boldog idők voltak azok...» Az egyik asszony átölelt. Azt mondogatta: «Én vigyáztam az úrra két-három éves korában, amikor itt játszadozott a kertben». «Hogyne, hogyne, ez volt a kisfiú... Tíz évig szolgáltam a Jankele uraságnál...» Könnyezett...

A szülőház után a templom következett. Emlékeztem, hogy a falunak a hegyekbe vezető felső utcáján van. Mindjárt meg is találtam. Az itáliai zsidó műemlékek, márványtemplomok értékelésére beállított szemem is talált esztétikai szépséget ebben a falusi zsinagógában. Magas, dúcos teteje, síma homlokzata, egészében ódon beállítottsága emlékeztettek azokra az ókori, V—VI. századbéli kis keresztény templomokra, amelyeket Róma környékén vagy Ravennában láttam. A homlokzat közepén megpillantottam azt a rózsaszínű márványtáblát, amely emlékezteti az olvasót, hogy nagyszüleim létesítették ezt az istenházát.

«Örök emlékezetül legyen jótettük!

Jakob úr, Jakob Ansel fia, és

felesége, Cema úrnő, Mezey Sámuel leánya,

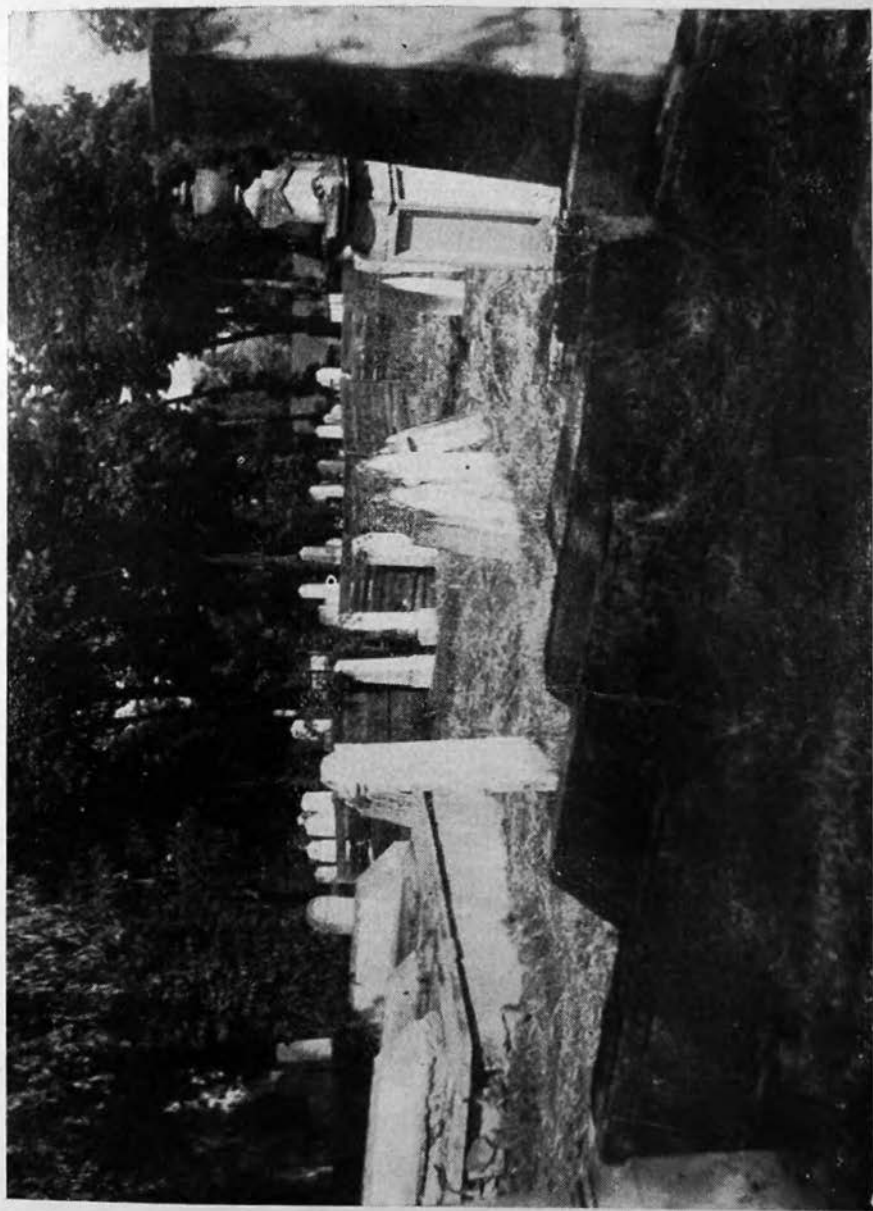
adták ezt a helyet, hogy felépíthessük gyülekezetünk Istenházát.

Áldás legyen szent emlékükön...»

Betűről-betűre hámoztam ki ezt a szöveget a megkopott feliratból. A gyermekkori nagy fényből, gazdagságból — nem maradt más, mint ez a kopott feliratos tábla a zsidó templom falában. És mégis! Ők már régen elporladtak a házsongárdi temetőben — de emléküik felett virraszt a kegyelet. Nemcsak a templom külső falán találtam ilyen emléket, hanem bent a templomban is. Egyetlen dísze egy «jahrzeittábla», nagyszüleimé. Egyszerű díszét talán az egykorú rabbi rajzolhatta. Azóta ott van a falon és immár csaknem egy fél évszázada emlékeztet...

A templomban mély csend volt. Az imaköpenyek színes zacskói, amelyeket a reggeli imádkozás után ott hagytak, élénkítették a templomocska egyszerű belsejét. Felmentem a tóraolvasó emelvényre, körülnéztem. Ez az a hely, ahol valamikor az első fobászra nyílt meg ajkam... De mennyi történt azóta velem, körülöttem, az egész világban. Néhány perc alatt lepergett előttem az utolsó 40 év minden öröme, bánata. A diákévek, nagy remények, a világháború borzalmi, az utána következő szenvedések, a szülők, akik közül az itt született anyám több mint másfél évtizede alussza örök álmát messze-messze innen a rákosi homokban; a gyerekek, a család, zsidóságunk végzetes sorsfordulata, szenvedései. Azután arra gondoltam, hogy milyen hosszantartónak látszott a román uralom s Isten csodája, ismét «haza» jöhettek ide, amit már-már alig reméltem.

Néhány dongó zümmögött a nyári délben. A nap magasan állott, sugarai melengetően hatoltak át az ablakokon és megvilágították az egyébként sötét

Részlet a kolozsvári házsongárdi zsidó temetőből (Balassa-uca).

templom minden zugát. A magyaros tulipános frigyládát, a női karzat székelyes farácsozatát, az ódon imaszékeket... Olyan közel éreztem magamat ehhez a kis templomhoz, amelynek alapkövét én raktam le... Úgy éreztem, hogy valóban hazajöttem... Imádkozni kellett... Hálát adni a Mindenhatónak, hogy elérni engedte ezt az időt... S emlékezni azokra, akiknek szerető gondja viselte gyermekkorom terhét és akiknek földi élete ebben a környezetben, ebben a faluban, ezeken a mezőkön, ebben a templomban... játszódtott le.

Azután a temetőbe mentem. Annak idején egyetlenegyszer lehettem ott, egy tiso-beavi hagyományos látogatáskor. Egy ház udvarán kellett keresztülmenni a temető deszkakerítéséhez. Térdig érő fűben gázoltam a temető sírkövei között. Családomat egy sorban találtam meg. A hébernyelvű sírversek akrosztichonjaiból tudhattam meg az elhunytak neveit. A síremlékek alakja, díszítése olyan volt, mint aminőket a kolozsvári régi temetőben láttam. Dédszüleim sírjai felett fektetett gúla van, előttük biedermeieres sírkő feliratokkal. Ez volt az egyetlen gúla a páncélcsehi temetőben. Nagypám nyilván a nagy tisztelettel övezett kolozsvári temetőben láthatott ilyen gúlákat és ezeket utánozta. Egy-egy síremléken népies díszítést láttam. Különösen érdekes volt két oroszán rajza, mert készítőjük nem utánzott, hanem eredeti, primitív művészi ösztönéből alkotta meg domborműveit.

Elmentem az egykori szomszédhoz, a falu örményéhez. A régi birtokos már nem élt, de fia, a 70—80 év között levő Gerő bácsi, boldogan emlékezett a régi jó

időkre. Amikor édesapám leánynézőbe jött a faluba, ő is, mint a többi legények jól megnézték a városi, szakállas urat és megállapították, hogy «kicsit idős a Paula kisasszonyhoz...» Úgy látszik, hogy édesapám nyelvész és etnográfus volta sohasem tagadta meg magát. Mert Gerő bácsi azt is elmondotta, hogy a faluban folyton aziránt érdeklődött, hogy ennek vagy annak a gazdasági szerszámnak vagy művelési módnak mi a neve és miért csinálják úgy. Nagyanyámat híres szép, de büszke asszonymak írta le. Nem mutatta sohasem, ha valami bántotta. Még azt sem, ha a tehén a vásár előtt elhullott. (!) Nagyapám meg folyton arról panaszkodott, hogy fiai elmentek városi uraknak, ügyvédnek meg orvosnak és neki egyedül kell a gazdálkodás minden gondját viselnie. De segíték magamon — tette hozzá. Itt van a kis Ernő unokám, majd azt fogom a falusi életre, hogy öreg koromra ő legyen a segítségem és utódom. (Mily messze kerültem ezektől az elgondolásoktól! De nagyapám biztatásai még évtizedekkel később, pályaválasztásom idején is be nem teljesült szomorú emlékeként éltek bennem.)

Jövelelem híre eljutott a falu zsidóihoz is. Többnyire szatócsok, szabók, bőrkereskedők. De vannak közöttük olyanok is, akiknek egy kis földje van. Elém jöttek, üdvözöltek és érzélgősen lelkendezve beszéltek a régi jó időkről, éppen úgy, mint az oláh parasztok. Közöttük volt Sámuel Majer is, a jó öreg egykori kasznár, vöröses, szakállas alakja. 84 éves korában is olyan egyenes, mint a nádszál. «Hogyne ismerném, hogyne, hogyne» — átkarolva ölelgetett. «S emlékszem-e? — ismételte — hiszen ott voltam a b'risz

ünnepségén, de szép volt ám az». És azután azt kérdezte: «Emlékszik-e a fekete Fanni lóra, amelyen reggelenként belovagoltam az udvarra és az úrfi addig könyörgött, míg a nyeregbe magam elé ültettem». Amikor a Fanni ló nevét hallottam — mereven magam elé néztem. Kerestem emlékeim tárházában. Egy percig hallgattam és azután, mint akit delejes álomban megszólaltatnak, én is kinyitottam számat: «Ugye, a másik ló a Kígyó volt?» — Négy évtizede nem hallottam ennek a két lónak nevét. Soha azóta gondolataimban nem fordultak elő. De az egyik nevének említése kicsiklandozta a mult porából a másikat is.

Teltek az órák... Se vége, se hossza nem volt a kérdéseknek. Megkóstoltuk a váraljai vörös bort és örömmel, bánattal beszélgettünk a multról, meg a jelenről...

*

És közben a nap lassan alkonyodni kezdett. A mezők már nem tükrözték vissza a sugarakat, hanem élesen elhatárolt tarkás kockákban vették körül a völgyet. Egymásután gyujtották meg a petroleum-lámpákat a házakban. A falu készülődött az estére. A piactéren lakó módosabbak kiültek lócáikra, kinyitották a széles kapukat. Hajtják be az állatokat. Készülődtek.

Egyik ismerősöm háza előtt állottam a Piac-téren. A háziak két kis unokaöccse, hat-nyolc éves gyerekek, körbe-körbe futkároztak előttem, labdázta és karikájukat hajtották. Városiak voltak, vakációra jöttek.

Láthatólag élvezték a falusi életet és nem érdekelte őket, mit beszélnek a nagyok. Éltek a mának, a pillanatnak.

Kértek, hogy maradjak ott estére. Maradjak ott egy-két napig. Észrevették, hogy megfogott a szülőföld hangulata, hogy hazajöttem és nem vagyok idegen.

Én is kiültem a lócára és úgy éreztem, hogy engedni kell a meghívásnak, ott maradok estére. A nap benyomásainak átélése, a forró nyári levegő elbágyasztott... Némán ülve gondolkoztam.

Itt maradok estére! Félóra múlva behajtják majd az állatokat. A kapukat már kinyitották. Jönnek majd a dühös bikák, a lomha tehenek, a fényesszórú fekete bivalyok, a csilingelő báránykák... Látni fogom, hogy a szalmakalapos, napsütötte oláh pásztorok beterelik nyájaikat az istállókba.

Azután este lesz és néma csend. Sétálok majd a falu kihalt utcáján. A csillagok ragyogni fognak az égen. Minden szebb lesz, mint a valóság. Hallani fogom a román pásztorok dudáját, az asszonyok bölesődalát, mint egykor, régen.

Reggel, az első sugarakkal, majd felkelek. Kimegyek a mezőkre. Talán a «laposra», ahol az egykori birtokrészlet volt. Nézem majd a munkát, segítek. Eszem a kukoricakenyérből és elfogadom a kétkulacsos korsó hideg vizét.

Milyen szép lesz, milyen idegzsongító, milyen más, mint eddig. S ha jól érzem magam, itt maradok hosszabb ideig is.

A gyerekek labdája ölembe hullott. Önkénytelenül is karórámra néztem. Este félnyolc óra volt. Istenem!

Reliefes síremlék a kolozsvári régi zsidó temetőben.

Hiszen féltízre miattam tanácskozásra hívták össze a kolozsvári hitközségek elöljáróságát és várnak reám. Egy hang súgta: n m baj. A szomszédban van a posta. Rögtön kapcsolnak, még idejekorán értesítést küldhetnek, hogy itt vagyok, nem jöhetek. Felkeltem, indultam a posta felé.

Bemondtam a tele'onszámot. S várás közben egy szegény batyús zsidó ment végig az utcán. A szomszéd faluból való. Bemegy a városba, mert hallotta, hogy ott segílyt adnak.

És ekkor tudatára ébredtem a mának. Felocsudtam és tudtam, hogy mennem kell. Intettem a soffórnek és búcsúztam. A kocsi lassan indult meg.

A nap lement és a szellő elhozta a mezők illatát. Behúnytam a szememet és mélyen magamba szívtam az illatot. Éreztem, hogy ez az illat az, ami az évtizedekkel ezelőtt átélt, mindig vágyott, boldog, aranykori gyermekvilágnak soha azóta vissza nem tért hangulatát közvetítette. Éreztem, ha a kötelességek, az élet útja máshova is visz, de a szülőföldtől végleg elszakadni, róla örökre lemondani nem lehet soha.

MUNKÁCSI ERNŐ.

SZABADELVŰSÉG ÉS MAGYAR ZSIDÓSÁG.

A magyar zsidóság történetében másfél évszázados az a szabadelvű korszak, melyet most szeretnek temetni és elfelejtenek dícsérni. 1790 decemberében iktatták törvénybe a *De Judaeis* című törvényt, amely törvényerőre emelte II. József kedvezményeit és ezzel első lépést tett a magyar zsidóság kiemelésére a jogtalanság helyzetéből. A szabadelvűség korszakára ma sokan úgy tekintenek, mint letűnt korszakra. Lezárult korszakok után természetes kötelesség a visszatekintés.

A szabadságharc leveretése után, mikor a honfibanat keserves éveit a zürichi tó partján töltötte, Szalay László ezt írta Eötvösnek: «Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által meg nem változhatnak s ezért egész multja az, miben jövőjének kulcsát találhatjuk. Tudni akarom: mi vár reánk?»

Alig lehetne találóbb lélektani magyarázatát adni annak, hogy valamely közösség életében bekövetkező változás korszaka miért kedvez a történelembölcsekedésnek, a kedvezőtlen változás pedig a multba való menekülésnek. A zsidóság multbanézó természetének magyarázata is az, hogy mindig multjából kell jövője kulcsát megtalálnia. Emlékezni azért is kell a változás korszakában, mert ilyenkor nemcsak a jelent, hanem a multat is az új felfogáshoz vagy elmélethez szeretik idomítani.

Mi vezetett a magyar zsidóság társadalmi és jogi

felszabadulásához? Koreszmének és történelmi szükség-szerűségnek milyen szerepe volt ebben? Mi volt a zsidó-emancipációnak az a nemzeti jelentősége, mely különböző korszakokban csatasorba állította érdekében a nemzet legnagyobb szellemeit?

I.

A zsidóság a nemzetben és társadalomban él és sorsa azzal szervesen kapcsolódik össze. Az 1790. évi reform-eszmékről írt tanulmányában¹ Concha Győző azt írja: «A zsidóemancipáció eszméjének tárgyalása az irodalomban sokkal kevesebb figyelmet érdemelne, ha magára állana és nem részét képezné csak az egész társadalom és alkotmány reformjára törekvő iránynak... Egyik ága a gondolkodásnak, mely a létező társadalmi rend helyességét kétségbe vonja.» Valóban, a magyar zsidóság sorsváltozását mindig a társadalom és alkotmány nagy változásaival együtt látjuk megvalósulni. Azt mondhatjuk: igazi, nagy változás a nemzet életében nem történhetik anélkül, hogy a zsidóság helyzetében ne látnók hatását, ha pedig ez a hatás elmarad, akkor ezt ellentétesen ható erőknél kell tulajdonítanunk. A természetes állapot az, hogy a zsidóság és a nemzet, a zsidóság joghelyzete és az alkotmány fejlődése válhatatlan és egyirányú kapcsolatban vannak. Az emancipáció 1867-ben az alkotmány helyreállításának nagy fordulatóval valósul meg, amint az 1790. évi törvény is az alkotmány helyreállításának egyik első megnyilvánulása. A felekezeti egyenjogúsítás, recepció, az egyházpolitikai törvények általános keretében történik.

Az azóta megszűnt felsőházi képviseletet a felsőház reformja során nyerte 1926-ban a felekezet, a törvényhatóságban is az általános reform során valósult meg a zsidóság képviselete. Az emancipáció óta 1938-ig nem külön zsidótörvények intézkedtek a zsidóság joghelyzetéről. Ha alakjára külön törvényt hoznak is, ez általános, nagy elvekből folyik és az elkülönülő szabályozás a zsidóság javára szolgál. Az emancipációs törvény megalkotásakor Horváth Boldizsár igazságügyminiszter az általános vallásszabadságot akarta törvénybe iktatni, báró Eötvös József kultuszminiszter azonban attól félt, hogy a főrendek az általános elvet nem engednék kimondani és azért ragaszkodott a külön emancipációs törvényhez, mert féltette az emancipáció sorsát az általános törvénytől. Az emancipáció azonban a vallásszabadság, jogegyenlőség általános elvéből fakadt és természetes következménye volt.

Az általános alkotmányreformból 1848-ban maradt ki a zsidóság. Először úgy, hogy a jobbágyfelszabadítással együtt nem mondták ki a zsidóemancipációt. Ezt 1849-ben jóvá igyekezett tenni a kormány. Nem rajta múlt, hogy az események elsodorták, közel két évtizeddel elhalasztották a jogi felszabadulást.

De kívülmaradt a zsidóság az 1848 : XX. t.-c. keretein is. Eötvös, ki 1840-ben könyvet írt a zsidók emancipációjáról, mint kultuszminiszter nem tudta megvalósítani a zsidó felekezet egyenjogúságát ebben a törvényben, mely véget vetett a vallásszabadságért folyt évszázados harcnak. Ez a törvény a *bevett* vallásfelekezetek egyenlőségét és viszonyosságát mondja ki és ebben a fogalmazásban nem vonatkozott a zsidóságra,

mely nem volt «bevett» vallás. Halász Imre² a «reakcionáriusok mesterkedéseinek» tulajdonítja ezt. Ezek az egyházi körök az állam és egyház viszonyában is ellenforradalmat akartak szítani, de — mint Halász írja — «ez a mozgalom belefulladt abba a másik, sokkal erősebb reakciós áradatba, mely az összes 48-i vívmányok ellen Bécsből megindult.»

Ilyen külön erők mindig érvényesültek a zsidók ellen. A külön 48 után külön abszolutizmus is szakadt a zsidóságra. A földbirtokszerzés jogát, melyet 1849-től 1851-ig gyakoroltak, elvették a zsidóktól s csak 1861-ben nyerték vissza. Berzeviczy Albert, az abszolutizmus magyarországi történetéről írt könyvében, Metternich és Kübeck levelezése nyomán, a jog újra való megadását azzal indokolja, hogy «a külföldön hiába keresett (a megszorult) Ausztria... hitelt... az egész világ zsidósága neheztelt a zsidók birtokszerzési jogát újra megvonó rendszabály miatt.» Metternich ezt legalább is így képzelte és ez jellemző adat arra, hogy milyen mozzanatoktól függ, hogy a zsidók valamely jogot megszereznek-e, annak birtokában megmaradnak-e, vagy azt újra visszakapják-e.

Általában azonban a történelem széles medrében, ilyen kisebb kitérők után, összetalálkozik a nemzet és a zsidóság sorsa és joga. Összetalálkozik, mert elválaszthatatlanok a közös érdekek is.

1792-ben a röpiratíró³ azt írja a görögökről és zsidókról (a két kereskedő rétegről), hogy «megpusztult hazánkat... még az idegenek, sőt ellenségeink előtt is velünk együtt tekintetessé és rettenetessé teszik.» A nemzet és a nemzetiség védőgátján való ez az összetalálkozás

az alapja a sorsközösségnek, mely a jogok közösségében is kifejezésre kell hogy jusson.

1790-ben azt a veszélyt kellett kivédeni, mely II. József németesítő és beolvasztó törekvéseiből fakadt. Kossuth⁴ így jellemzi ennek az országgyűlésnek a szellemét: «Az egész népet be kell vonni a közügyek iránti érdeklődésbe, miszerint az ország szabadságának, függetlenségének az egész nép örvévé legyen; különben a kiváltságos osztályok azon jobb része, melyet sem az osztrák rettegtetés meg nem félemlíthet, sem az osztrák korrupció meg nem ronthat, kimerülve az örökös küzdelemben, nem fogja bírni a hazát megvédeni.» Ezen az országgyűlésen hozott mindegyik törvény — Eötvös szerint — «a kérdéseket inkább elhalasztá, mint eldönté»,⁵ éppen a fenyegető veszedelem ellen való védekezés szükségéből, mégis kötelességévé tették a kiküldött regnikoláris bizottságnak, hogy a nemzet egyéb kérdései között, előkészítse a zsidók ideiglenesen rendezett jogainak végleges és széleskörű kiterjesztését.

1825-ben az országgyűlés a magyar nyelv védelmével foglalkozott. Eötvös szerint «az 1825-i mozgalom tisztára hazafiúi vala».⁶ De 1828—29-ben tárgyalás alá kerülnek az 1792-i regnikoláris bizottság javaslatai, melyek többet akartak nyújtani, mint a félszázaddal később megvalósult jogkiterjesztés; a zsidóknak a nemnemesekkel való teljes jogegyenlőségét javasolták.

A negyvenes években a feudális állam helyén kialakult a nemzeti állam. Ez az előjogok megszüntetését jelentette, a nemzet minden rétegének jogokkal való felruházását. A jobbágyság felszabadításának gondolata az irodalom és politika népies irányát vonja maga után.

A nemzeti felbuzdulásnak ez a korszaka veti fel először erőteljesen az emancipáció gondolatát.

Innen kezdve a szabadelvűség, mely a nemzet minden erejének egyesítését jelentette a külső hatalom ellen is, mindvégig nemzeti talapzaton fejlődött, nemzeti célokat szolgált. Ebben a célkitűzésben állandóan szerepelt a zsidóság helyzetének jogi és társadalmi javítása, a zsidóság szellemi és gazdasági erejének a nemzet javára való hasznosítása, ezekkel a magyarság erejének növelése.

A nemzet tagjai között régebben emelt válaszfalak leomlása és ezzel a zsidóság jogegyenlősége beteljesedett akkor, mikor az iparosodás szükségképpen megvalósult, a polgári osztály felemelkedett, a városok felvirágoztak.

Egészen különleges a magyar helyzet, hogy a társadalmi átalakulás mindvégig egybeesett a nemzetiség védelmével is. Ez az oka annak, hogy a gazdasági és általános európai szellemi erők inkább csak a háttérben, ha hatékonyan is, de észrevétlenebbül működtek. Így a francia forradalom, noha végeredményben a társadalom reformját egész Európában az ő eszméi és eredményei valósították meg, nálunk közvetlenül sokáig nem éreztette hatását. Közvetlen hatással az 1830-i párisi júliusi forradalom volt. Az 1825-i országgyűlésről Horváth Mihály,⁷ a korszak történetírója, így ír: «A kiváltságokon felülemelkedett valódi szabadság és alkotmányos kormányzat eszméinek világtörténeti fejleményei, melyek... oly hangosan nyilatkoznak vala, nálunk még alig, vagy csak oly kevesektől ismertettek, hogy az okszerű alkotmányos reformokról tiszta fogal-

makat hiába kerestél volna a törvényhozókar többségében.» Riedl⁸ rámutat, hogy a harmincas évek sajtójának első oldalán ilyen címek olvashatók: «Szer a fogfájás ellen. A dohányvágás módja. A virágágyak trágyázása. Új hírek a tatai ötlábú nyúlról.» Az 1833-as országgyűlés idejéről Kölcsey levelezése érzékelteti elevenen a rendek társadalmi nézeteinek elmaradottságát és a történelem erői iránt való teljes érzéketlenségét. Eötvös a francia forradalomról azt állapítja meg: «A hatás, melyet a nagy esemény nálunk előidézett, nem volt forradalmi.»⁹ Még 1848 tavaszáról is ezt írja Kossuth:¹⁰ «Nekünk forradalmat csinálni eszünk ágában sem volt, akkor mi csak reformokat akartunk s azokat királyi szentesítés mellett alkotmányos úton keresztül is vittük... reformjavaslataink teljességgel nem a francia forradalom lökéséből eredtek.»

A francia forradalom eszméit a kormány minden eszközzel üldözte, de a kiváltságos osztály is küzdött ellenük. Eötvös ezt azzal magyarázza, hogy a nemeséget kiábrándította a hangzatos elvek véres megvalósítása; de az 1831. évi pórlázadás és a lengyel felkelés is megtette hatását... 1828-ban azonban a fiatalság már lelkesen hallgatta Veszerle György előadásait a francia forradalom történetéről. Ez az ifjúság a szabadselvűség eszméiért lelkesedett, míg az idősebbek azzal akarták azok megvalósulását halogatni, hogy a nemzetiség megerősítésének szükségességét hirdették a reformok előfeltételének. Ez az alapja az országgyűlés két pártjának, mely az 1830-i országgyűlés óta egymással szembenállt.

Nemcsak halogató jellege volt a nemzetiség védelmére való hivatkozásnak a konzervatívok részéről. Egészen különleges helyzetet teremtett az az ellentét is, mely a nemzet és kormánya között fennállt. A hazafiak, különösen pedig a köznemesség, nálunk az ellenzékhez tartoztak. Gyulai Pál¹¹ így jellemzi ezt a helyzetet: «A magyar ellenzék nem egészen az volt, mint másutt, a nemzet egy töredéke, bár többségre jutott töredéke, mely némely kérdésben eltér a kormánytól, vagy új kormányrendszert sürget. A magyar ellenzék maga volt a nemzet, mely lételeért küzd. A magyar kormánynak szintén ily sajátságos helyzete volt... Csak névleg volt független, de tényleg idegen befolyás eszköze, vagy mérséklője... a valódi vagyis a birodalmi kormány, és az ellenzék vagyis a nemzet között állott.» Széchenyi 1831-ben (Világ) rosszalással ír azokról a magyarokról, akik váltakozva hol a kormánnyal, hol a nemzettel tartottak. Ennek megfelelően tagolódott a társadalom is. Pulszky¹² 1840-re vonatkozóan így ír erről: «Akkori nézetem szerint a polgári elem Magyarországon, úgy, amint belső és külső tanács által képviseltetett, német volt és aulikus; féltettem tőle úgy a haladási eszméket, mint a magyarságot».

A magyar zsidóság sorsát e tagoltságok között való elhelyezkedése határozta meg. Annyi bizonyos, hogy nálunk első vonalban a nemzetiség védelme állt, ez megelőzte a haladási eszméket is. Ha tehát a magyar zsidóság iránt méltánylást találunk, ez inkább a nemzetiség védelméből, mint a koreszmékből fakadt; forradalmi elvek pedig közel sem férhettek ennek a kornak a társadalmi szabályozásához.

Közelebbről három szempontból vizsgáljuk a kérdést. Hogyan alakult a zsidóság helyzete nemzeti, társadalmi és gazdasági szempontból?

II.

A nemzeti jelleg mást jelent az állam különböző alkotmányos szerkezte szerint. Magyarország 1848 előtt nem nemzeti, hanem rendi állam, a zsidó nem honfi (incola), csak honlakos (accola). A hazafias érzés évszázadokon át a vallásos eszmével (Patrona Hungariae), majd a rendiség gondolatával („legális nemzet”) összeforrva jelentkezik, míg a nemzet minden lakosát egybefogó politikai gondolattá nem válik. Csak a nemzetiséget kívülről fenyegető veszedelem érleli meg más nemzeteknél korábban. Goethének még egyetlen hazafias verse sincs, nálunk évszázados már a visszhangja a nemzetiség üldöztetésének. A zsidósággal kapcsolatban a XVIII. század végén a felvilágosodás veti fel először a kérdést. «Nem is tudom — írja Nagyváthy János,¹³ — hogy miért ne lehetnének azok igaz Hazafiak, valakik az hazának mind Oltalmára, mind Virágzására Vagyonokat, sőt Életeket örömeest feláldozzák.» Abban is a hazához való tartozás jellegét látja, hogy a zsidó hasznára válik «mind a hazának, mind pedig a nemeségnek különösen». A zsidókban a röpiratok írói a megpusztult haza benépesítőit, kereskedésük által gazdagítóit, a földesúr kasznárját, borának, búzájának vevőjét, eladóját látják. A nemzetiséget fenyegető veszedelemmel szemben a zsidóság a hazának hasznos, életet és vagyont áldozni kész eleme. Ez a magatartás,

de a nemzetiség erősítésének célzata és gondolata vezethették gróf Haller Józsefet, a regnikoláris bizottság előadóját, mikor a zsidóknak jogokkal való felruházását azzal indokolja: «Érezlek, hogy Magyarországon a hazájuk van.» Ez már több, mint a honlakosi viszony, éppen ezért már jogokkal is meg akarták erősíteni a hazával való kapcsolatot.

Később is találkozunk a zsidóságnak idő előtt honfiként való elismertetésével. Török Pál¹⁴ szuperintendens 1839-i adventi beszédében, mélyben a zsidók emancipációját sürgette, kiemeli, hogy a zsidó «buzgó hazafiként közjölléért virrasztva s áldozva nem hazafi» — tehát ellentét van tényleges és jogi helyzete között. A zsidóságot azonosítják a magyarsággal. 1840-ben a rendek üzenete a főrendekhez megállapítja, hogy a zsidóság Magyarországon «idegen népnek nem tekinthető». A zsidóság felemelését a nemzet többi rétegei közé egyesek gyorsabban fogadják el, mint a társadalom többi elnyomott rétegeit, így a kormánypárti és konzervatív gróf Dessewffy Aurél, ki a jobbágyság felszabadítása ellen küzd, de a zsidók emancipációját már 1840-ben pártolja.

A magyar zsidóságnak a magyarsággal való lelki és életközösségét, az iskolákban folyó magyarosodás hangsúlyozásán és általános jellegű elismerő nyilatkozatokon kívül, a múlt század első felében főleg az 1840., valamint 1843—44. évi országgyűléseken elhangzott felszólalásokban foglalt ténymegállapítások domborítják ki.¹⁵ A szónokok éppen arra törekszenek, hogy az emancipációt ellenző érvek ellen ne általános kijelentésekkel, hanem ténymegállapításokkal harcoljanak.

Így azután kialakul előttünk a kép, mely a zsidóságnak a nemzet többi rétegeivel való azonosulását, de legalább is az erre való törekvést tükrözi vissza. Dessewffy Aurél kiemeli 1840-ben, hogy a zsidóságban megvan a nemzetbe való beolvadás készsége. Azt is kiemeli: «Ismerek az Alföldön zsidókat, kik nyelvre nézve tökéletes magyarok.» Olyan korban hangzik el ez a kijelentés, mikor költőink nem győzik magyartalanságuk miatt különösen a főuri társadalom női tagjait korholni. Pulszky is panaszolja, hogy 1840-ben a rendek nagy része rosszul beszélt magyarul. De maga Dessewffy Aurél az 1825-i országgyűlésen még kénytelen volt indítványt benyújtani, hogy a nemesek magyarul nem tudó özvegyei jogaiktól megfosztassanak és soha többé férjhez ne mehessenek, hajadonok se, akik magyarul nem tudnak.¹⁶ Ezzel szemben Gorove István tanúsága szerint¹⁷ a zsidóság elhatározta 1842-ben, hogy tíz évvel később nem ad össze olyan mátkapárokat, melyek nem tudnak magyarul. A magyarosodást akkoriban a nemzeti szellem érvényesülésére bízták. Wesselényi 1833-ban¹⁸ rámutatott arra, hogy a mágnásokat is a magyar szellem tette nemzetivé és a zsidókat is az fogja magyarokká tenni.

Az 1844-i országgyűlésen még élesebben domborították ki a magyar zsidóság idetartozását. Már élesebb volt a zsidóellenes hangulat, mert a zsidók 1840-ben jogot nyertek a városokban való letelepedésre, versenytársaivá lettek a polgárságnak. Újra néhány adatot olvashatunk a magyar zsidóság hazafiságáról. Beöthy Ödön a többi nemzetiség hűtlenségével szembeállítva emeli ki, hogy «e nép nem idegen a magyar nemzetiség-

tól». Foglalkozásában sem tér el a zsidó a többi rétegektől. Kállay csanádi követ tanúsítja: «Csanádban van földművelő zsidó». Somssich Pál azzal erősíti az ide tartozandóság érvét, hogy a zsidók «századok oltavannak itt.» A kötelességteljesítés terén is egyenrangúnak ismerik el a zsidót. Beöthy Ödön felveti a kérdést: «Minden kötelességeit teljesíti a haza iránt... s a hazának semmi jótételeivel ne éljen?» Külön hangsúlyozza, hogy «míg vérént ontja azon hazáért, mely neki jogokat nem ad, nem léphet a kitüntetés magasb polcaira.» Még a konzervatív Széchenyi is elismeri a zsidóság kötelességteljesítését és hazafiságát. 1844 október 1-én ezt mondta: «Méltánylom előmenetelüket és azt, amit a nemzetiség dolgában tettek.» Legismertebb elismerése a zsidók hazafiságának Kossuthnak 1847 december 18-án tett országgyűlési kijelentése: «Bár hazánk idegen ajkú népei oly hajlamot tanúsítanak nemzetségünk előmozdítása tekintetében, mint a zsidók.»

A magyar zsidóság és a nemzet kapcsolatában a magyarság hazafias mozgalmainak vezetői nem találnak hibát. Hogy ez az alkalmazkodás nem volt külsőséges, utóbb beigazolódott a nemzet függetlenségi harcában, melyben való önfeláldozó hűsége meg is hozta 1849-ben a magyar zsidóságnak a jogi felszabadítást. Szemere Bertalan a törvény beterjesztése alkalmával joggal hivatkozhatott arra, hogy a zsidóság a haza többi fiaival együtt ontotta vérént közös hazájukért.

II. József németesítő törekvéseivel, az 1823. évi kormányrendeletek elnyomó igyekvésével szemben éppen úgy megbízható, hűséges magyarnak ismerték

el a zsidóságot, mint az 1848-ik év nemzetiségi hűtlenségével szemben.

A nemzettel való ez az azonosulási törekvés volt az első és legfőbb szempont, melynek alapján a zsidóság jogi felszabadításáért harcolt az a hazafias köznemesség, mely a nemzeti erőt akarta fokozni az idegen szellemű és célzatú hatalommal szemben.

III.

A szabadelvűség és reformeszmék közvetlenül kisebb hatással lehettek a zsidókérdésre. A szabadelvűség sokáig nemcsak ismeretlen, hanem üldözött politikai irány (Wesselényi, Lovassy, Kossuth elleni perek). 1840-ben, mikor a vármegyék többsége állást foglalt az emancipáció mellett, a liberalizmusról még így ír Pulszky: «Liberálisnak lenni annyit jelentett, mint az ellenzékhez tartozni, lemondani a reményről, hogy az ember hivatalt nyerhessen, kitenni magát a feladók titkos rágalmainak, a hivatalos körök gúnyjának, melyek még egy külföldre szóló útlevel elnyerésénél is nehézségeket csináltak.» Eötvös 1846-ban¹⁹ még védekezni kénytelen, «nehogy democraticus szenvedélyeségről vádoltassék.» A reformokról Voinovich²⁰ ezt írja: «Maguk a conservatívok is kívánták... de módjával, a kormány segítségével s nem tévesztve szem elől az arisztokrácia, köznemesség és polgárság külön hagyományait és érdekeit.» Az érdekek oly erősen hatottak, hogy — mint Acsády írja — a nemesség többsége 1848-ban, még a februári forradalom ideérkezett hírére sem volt hajlandó engedményekre a jobbágy-

sággal szemben. Nincs okunk feltételezni, hogy a zsidóság iránt nagyobb önzetlenség és megértés mutatkozott volna. A szabadelvű gondolatok csak ott éreztették hatásukat, hol nem érintették a külön érdekeket. Eötvös szerint²¹ ilyenkor «a párisi nép 1793-ban elvkérdésekre nézve nem volt radicalisabb, mint sok helyen nemességünk.»

Ez magyarázza meg a reformerek vezérének, Széchenyinek állásfoglalását is a zsidókkal szemben. Széchenyi aggodalma az emancipációval szemben nem a zsidóság ellen szólt, hanem társadalmi osztálya féltő szeretetéből fakadt. Széchenyi azt hitte, hogy néhány gyújtóhangú röpirattal fel tudja rázni a főúri társadalmat, melynek az átalakuló gazdasági rendszerre való felkészületlenségét legjobban látta és megértette. Széchenyi a nemességet szerette volna megtanítani arra a gazdasági szerepre, melyet utóbb a zsidóságnak kellett vállalnia. Ezért a nemességhez intézett irataiban a zsidóságot példaként említi fel, de érezteti azt a veszélyt is, melyet a zsidóság gazdasági hozzáértése a nemesi társadalom szerepére jelent. Viszont az ipar és kereskedelem érdekében folytatott agitációjával Széchenyi közvetve sokat lendített a zsidóság emelkedésén.

Befolyásolta a zsidóság helyzetét a bécsi udvar magatartása is, erre viszont a magyar társadalmi rétegek magatartása volt hatással. Külön szempontja a bécsi udvarnak csak a pénzügyi volt. Az úrbéri megváltásnál az volt a döntő, hogy «jobbágyaink a királyi kincstár gyarapító közterheket könnyebben viselhessék.»²² A zsidókkal szemben ugyanez a szempont idézte elő, hogy

mikor 1832-ben az országgyűlés, Deák és Kölcsey vezetésével, el akarta törölni a türelmi adót, a bécsi udvar ezt ellenezte.

A bécsi kormány legnagyobb ellensége a függetlenségi érzelmű és alkotmányos jogait követelő köznemesség — az emancipáció előharcosa. Legfőbb támasza pedig, a zsidóság felszabadításának két legnagyobb ellenzője, a főnemesség és a városoknak — akkor német — polgársága. Különösen az utóbbi állt élesen szemben a zsidósággal. A pozsonyi követ, Bednaries András, 1843 október 10-én kifejtette, hogy «a városok főérdeke... a kereskedés, a mesterségek, mellyeket a zsidók minden egyéb qualificatió nélkül űzhetnek, holott a keresztények kénytelenek a céhrendszernél fogva költeni, remeket csinálni, így a zsidókkal a konkurenciát ki nem állhatják». Ennek a polgárságnak közvetlen útja volt Bécsbe. Klauzál Gábor szerint: «A gyűlölség legnagyobb mértékben a városokban tapasztaltatik a polgári osztálynál, mellynek tagjai, midőn a megyék általános többsége 1840-ben az emancipatiót felterjesztette, nem szégyeltek Bécsbe futni s ott a törvény ellen izgatni».

A bécsi kormány, melynek nem volt kedves a zsidók magyarosodási hajlama és az Ausztriához való gyarmati viszonyunkat veszélyeztető zsidó gazdasági érzék sem, a maga hangulatát átvitte a tőle függő magyar kormányra és ennek pártjára is. A kormány függő helyzetét fokozta, hogy az udvar által kívánta a szükséges reformokat megvalósítani, a főnemesség viszont a jobbagyság fékezése tekintetében várt támogatást Bécsből. A bécsi kormány az érdekek ilyen szövevénye

mellett legfeljebb az önérdek túlzó követeléseit mérsékelhette a zsidók javára.

Az önérdek harca eredményezte azt az «előítéletet», melyre 1858-ban, Angliában tartott felolvasásai során, Kossuth²³ is hivatkozott, mikor 1848-ról szólva, ezt mondta: «Csak azt az egyet sajnálom is, szégyelem is, hogy az akkor uralgott előítélet miatt az örök igazság...szent elvét az ország zsidó lakosaira akkor még nem lehetett kiterjeszteni.» Illyés Gyula, Petőfi-könyvében, azzal jellemzi ezt az «előítéletet», hogy a német polgárság, melyet Petőfi is keményen megbélyegzett, «a zsarnokság sáncai helyett a módos izraeliták boltjai előtt» rendezett tüntetést.

A társadalmi erők hatalmára vall, hogy 1849-ben, mikor a szabadságharcban tanúsított hűsége megérlelte a magyar zsidóság számára az emancipációt, Szemere Bertalan belügyminiszter, a törvény betervezése előtt, aggodalmaskodva érdeklődött Irányi Dánielnél: nem lesz-e társadalmi visszahatása ennek a lépésnek?²⁴

A rendi alkotmány szerkezetében is sok akadálya volt az emancipációnak. A megyék követ-utasítási joga volt az egyik. Kossuth az 1848-i törvények szellemét is azzal magyarázza, hogy az utasítás még 1847-ben adatott. 1833 április 7-én Kölcsey ezt írja Kende Zsigmondnak: «Nagyon rossz utasítást ne küldjeteK; inkább semmit... Valahogy csuffá ne tegyeteK, mint Trencsén vármegye Borsitzkyt, oly gonosz utasítást adván a vallásügyben, hogy szegény majd meghalt szegyenében.» Kölcsey nyugodtan vállalhatta a neki küldött utasítást. 1833 május 21-én, két

hétten utóbb, ezt mondta Pozsonyban: «Mikor egy nagy nemzetnél már a zsidó nép emancipációjáról van kérdés, magunkat egész Európa szemei előtt sötétségi elvek gyanújába nem ejthetjük».

Akadály volt az emancipációnak, mint minden haladási eszmének, a magát öncélnak érző bürokrácia is. Gróf Erdődy Sándor 1848-ban az úrbéri kérdéssel kapcsolatban mutat rá, hogy a bürokrácia «legfőképp irtózik... nemzetünk alkotmányos kifejlődésétől»²⁵ Klauzál Gábor pedig 1844 október 10-én világítja meg, hogy a zsidóság emancipációját a bürokrácia, mely a zsidóságot fejőstehénnek tartotta, jövedelmének féltése miatt is ellenzi.

Ha ennyi akadály ellenére mégis érlelődött az eszme, akkor ennek értékét az is emeli, hogy a zsidóság nem volt veszedelmes tömeg, mint a jobbágyság, nem lázadt fel, tőle nem kellett tartani, mint a parasztságtól, melyről 1846 május 5-én így írt Kossuth Wesselényinek: «A víz ajkainkig ér... főbb tekintet: a népet megnyugtatni...»²⁶

A korszak nem mozdította elő közvetlenül a zsidóság emancipációját, sőt mikor 1848-ban megvalósult, egyedül a zsidókra állt, amit Eötvös még 1840-ben mondott, hogy «számára a középkor még eddig mulni nem akart».²⁷

IV.

A politikai, szellemi és társadalmi átalakulás gazdasági átalakulással járt együtt. Ennek nemzeti jellege is volt. Berzeviczy Gergely mutatott rá, hogy a nemzeti államnak az is feladata, hogy végezt vessen Ausztriától

való gyarmati függőségünknek. Így tehát kettős jelentősége volt annak a gazdasági szerepnek, melyre a zsidóságnak vállalkoznia kellett. A gazdasági jelentőségre emelkedett zsidóság műveltségben is emelkedett, hazafiasságának egyik gyökere az is volt, amit Eötvös úgy fejez ki, hogy az iparral, kereskedéssel foglalkozóknak «a haza kifejlődése személyes érdekükben fekszik».

Minthogy gazdasági szerepe volt az, ami a zsidóság jelentőségét emelte, a kiváltságos osztály éppúgy küzdött e szerepellen, mely tünete volt a régi kiváltságosokat visszaszorító, új társadalmi berendezkedésnek, mint minden egyéb tünet ellen. Széchenyi a Hitel-ben, Kölcsey leveleiben rámutat arra, hogy a rendeknek milyen «balvélekedése» volt a kereskedelemről, Eötvös pedig a városok ellen emelt vádakát világítja meg. A városokban a «forradalom gyúlpontjait»²⁸ látta a maga helyzete miatt aggodalmaskodó rendi társadalom. Ezek a polgári rend és életforma ellen irányuló előítéletek abból az időből valók, mikor a zsidóság szerepe még jelentéktelen volt, később csak átvették a zsidóság ellen. A zsidógyűlölet nagyrészt ilyen átviteleken épül fel...

Noha a zsidóemancipációért vívott közéleti harcok olyan időben kezdődtek, mikor még a kereskedelem jelentősége csekély volt, általában az a nézet, hogy «a zsidók szerepe (a negyvenes években) a magyar kereskedelmi körökben évről-évre jelentősebb, annyira, hogy emancipációjuk fontos korkérdéssé válik».²⁹ A kérdés fontosságát mindenesetre fokozta a gazdasági szempont, de jellemző, hogy kultúrai téren mégis könnyebben ismerték el a zsidók érvényesülését, mint politikai

és gazdasági téren. Ezen a téren — abban az időben — még nem voltak versenytársak a zsidók. Széchenyi, ki az emancipációt kezdetben aggodalommal szemlélte, 1840-ben akadémiai tagul ajánlotta a zsidó Bloch (Ballagi) Mórt. Ugyanebben az időben zsidó: nemesi telket még nem szerezhettek, utcára nyíló boltot nem tarthatott, nemzsidó legénnyel ipart nem űzhetett és bányavárosban nem lakhatott. A kultúrát nem féltették annyira, mint a bányavárosok ércét. A szabadságharcban őrnagy, főorvos, később ügyvéd, tisztiorvos, esküdt, nemes is lehetett, de szavazati joga nem volt.

A zsidóság gazdasági tevékenységének korlátai ellen kezdettől fogva éles harc folyt. Gróf Haller József 1792-ben hangoztatja, hogy a zsidó felette szorgalmas, a kereskedelemre szinte rászületett. Kifogásolja, hogy Horvát-Szlavoniából kizárták a zsidókat, holott ők volnának hívatva a tenger és az ország közt a kereskedelem közvetítésére. Nagyváthy hangsúlyozza, hogy a zsidóság «a földesurakra nem káros, tehát a nagyobb társaságnak sem lenne megrontója.» Berzeviczy Gergely³⁰ 1819-ben kiemeli, hogy «nevetséges őket a városokban való lakhatásból kizárni, ahol ipari vagy kereskedelmi tevékenységgel valamit szerezni és versenyök által a közönségnek használni képesek lennének». Rámutat: milyen fonák őket a korcsmárosságra szorítani, pedig ennek vallási szabályaik is ellene vannak. Majd megállapítja: «A középkor elmúlt századai alatt becstelennek tekintetett az ipar és kereskedelem űzése. Egyedül a zsidók gyakorolták nagy nyereséggel azokat, minek folytán irigységet keltettek maguk ellen». A gazdasági antiszemitizmus egész gondolköre táru

fel ezekben a felvilágosult megnyilatkozásokban. Eötvös 1840-ben mutat rá, hogy a zsidók iparúzése sehol sem történik mások rovására. «Ott, hol a zsidók már emancipáltattak, ... a keresztény mesteremberek sorsa nem változott; nálunk, hol a zsidók majdnem kizárólag kereskedéssel foglalatoskodnak, a keresztény kereskedők nem kevésbé gyarapodnak».³¹

Vajda Péter³² már arra is rámutatott, hogy az ország gazdasági életében milyen nagy feladat vár a zsidóságra. A földművelés, állattenyésztés előmozdítására, a céhek és vámok által támogatott és elmaradt iparosság mellé is szükségesnek tartotta a zsidóság bekapcsolását. A különböző iparcikkeket külföldről kellett beszerezni 1840-ben, mert a védett helyzetben lévő iparosság nem érezte szükségét, hogy versenyre keljen a külföld iparával.

Meg is okolják azt a szűkkeblűséget, melyet a zsidóság gazdasági felszabadítása ellen tanusítottak. Klauzál szerint a városok «önérdekeiket szűkkeblűen pártolták és nem akarták értelmes és szorgalmas honfitársaikat azon körbe eresztetni, hol ők maguk meggazdagodtak». Beöthy Ödön szerint: «Az egyedárusok féltékenysége nem ereszti be (a zsidót) s gyűlöltetik, mert kevésbé lévén pazar, jutányosabban adja áruit». Pedig Klauzál is megerősítette, négy évvel később, Eötvös tanuságát: «A mezővárosban, hol a zsidóknak boltokat nyitni engedtetik, nem csak tönkre nem jutottak a keresztény kereskedők, sőt növekedett az ipar és emelkedett a jólét».

A zsidóság gazdasági szerepének elismerése tükrözik abban a korholásban is, melyet a Hitel-ben Széchenyi

intéz a nemességhez: «Nem száradna-e sokra minden produktuma, ha azt házánál nem keresné a zsidó?» Legélesebben gróf Zay Károly ostromozza, 1845-ben, a szűkkeblőséget, megállapítva, hogy a zsidóknak «lelküket akarják megölni, hogy a piacot tehermentesítsék és a keresztény üzletezést ne zavarják». ³³

Így tehát a nemzetiség erősítésén, a nemzeti állam előmozdításán kívül az ország gazdasági érdeke is megkívánta a zsidóság erőteljes bekapcsolását. Ezzel a «haza kifejlődése személyes érdekévé» vált a zsidóságnak is. És ha az ország érdeke közrehatott abban, hogy a zsidóság jogi és társadalmi felszabadítását szorgalmazzák, a zsidóság nemzethűsége is közrehatott abban, hogy a nemzet vezető rétege mindvégig szükségesnek és érdemesnek látta, hogy felemelje szavát a zsidóság érdekében.

V.

A zsidóság felszabadításának tehát mindvégig nemzeti jelentősége is volt. Az emancipáció előharcosait nem a zsidóság szűkkörű érdeke vezette. Vajjon megszűnt-e a kérdés jelentősége a felszabadítás jogi tényével? Korántsem. 1917-ben, a világháború vérzivatarában, a Huszadik Század című folyóirat ankétet rendezett a zsidókérdésről. Concha Győző ezen az ankéten így jellemezte a zsidóság szerepét a nemzet életében: «Az egész zsidóság a 48-i szabadságharcban, azután az abszolút kormányzat elleni küzdelemben a magyarsággal teljes szolidaritásban állott, majd az alkotmány visszaállítása után tudományban, iro-

dalomban, művészetben, a jogi, technikai élet terén a magyarsággal vállvetve dolgozott a nemzet emelésén; végül a mai élet-halálharcunkban a háborús jótékonyosság bőséges gyakorlása által s tagjai közül azok által, akik a harctérre kerültek, becsülettel megállta a helyét».

Vaskos könyvvel lehetne ennek a tételnek a valóságát megvilágítani. De ehelyett néhány vonással vázoljuk a felszabadított zsidóság nemzeti szempontból betöltött hivatását.

A gazdasági, kulturai, társadalmi szerepén kívül a magyar zsidóságnak a *nemzetiségi kérdéssel való viszonylatában* volt egyik legnagyobb jelentősége. 1883 augusztus 16-án Beksics Gusztáv ezt írta a Pesti Hirlap vezércikkében: «Milyen rossz politika volna a mi részünkről gyengíteni, fogyasztani magunkat. Mily örülség volna különösen a mi nemzetiségi viszonyaink közt. Gondoljuk meg csak, mi lenne annak következménye, ha a 625 ezer zsidó számbeli és gazdasági súlya a nemzetiségek mérlegébe kerülne. Ha nem közel 45, de csak 40 százalék volna a magyar faj az ország lakosai közt. Ha a zsidók ahelyett, hogy a magyar ügyet támogatják, átpártolnának az omladinához, a dako-romanizmushoz és a panszlavizmushoz. Ha értelmi és anyagi tőkái a magyar érdekek helyett a nemzetiségi érdekek szolgálatában állanának.» Hogy mit jelentett a nemzetiségek közt a magyar zsidóság, arra legjobban az a «panasz» világít rá, melyet a Huszadik Század említett ankétjén Stefanek Antal a Narodny Listy munkatársa közöl a hazai tótság nevében, ezt írván: «A magyarság exponenseinek tekintik őket, a szolgabírák, jegyzők és

csendőrség önkéntes segédcsoportjának». A háborúval kapcsolatban pedig ezt írja: «Vezető embereink... óvakodtak zsidó intellektuellekkel egyáltalában politikáról beszélni». A zsidóság tehát nemcsak a statisztikát javította a nemzetiségi kérdés mérlegében, hanem valóban érzelmileg és erkölcsileg is erősítette a magyarságot. Ez volt a felszabadítás első nagy nemzeti jelentősége.

A közmorált is javította az emancipáció tető alá hozatala. «Tudja mindenki — írta 1840-ben Eötvös — hogy... a zsidók házakat, sőt jószágokat bírnak s egy álnév palástja alatt mindazon jogokat, melyeknek törvényes éldelete annyira elleneztetik, már tetteleg gyakorolják».³⁴ A jogok megtagadása növeli a jogrend kijátszását, aláassa a polgárok erkölcsét. 1867 december 23-án, az emancipáció törvényének főrendiházi tárgyalásán Prónay Gábor báró ezt a gondolatot így egészíti ki: «Ha azok, kik eddig a közterhek viselésében a többiekkel egyformán osztoztak ugyan, de a polgári jogok gyakorlatából ki voltak zárva, a jogot a többiekkel egyenlően élvezni fogják, ... önkényt foly, hogy hívebb fiai lesznek a hazának és hű ragaszkodással lesznek hazánk alkotmányához, azt védeni, a haza érdekeit fejleszteni szent kötelességüknek fogják ismerni; én tehát az ország szellemi érdekét e törvény által... fejlesztve látom».

De bármely vallás elnyomása kihat magára a vallásos szellemre is. Ezt 1894 június 24-én, a recepció törvény képviselőházi tárgyalása alkalmával, Wlassics Gyula vallásügyi miniszter így fejezte ki: «Az a csodás, fényes etheri, mit vallásnak nevezünk, csak a szabadság

levegőjében él és élhet... Nézzenek, t. képviselőház, bárhova, ahol a vallásszabadság fénye világít és melegít, mindenütt fokozódik a vallásos érzet. Nézzenek a szabad Amerikába, ott nemzeti erény és becsületbe vágó dolog vallásosnak lenni. Azt hiszem, ha ebben a hazában ez a törvényjavaslat jogerőre emelkedik... akkor Magyarországon is nemzeti erény és becsületbe vágó dolog lesz a vallásosság. A *vallásosság magasabb érdekeinek* szempontjából is elfogadásra ajánlom a törvényjavaslatot».

A nemzetiség erősítése, a nemzet szellemi érdeke, a vallásosság magasabb érdeke, a közmorál megóvása: ezek azok a szempontok, melyek a zsidóság felszabadításának háttérében állnak.

Ezért küzdöttek szabadságunkért a nemzet nagyjai a múltban és ezek a szempontok hatnak át bennünket is, mikor a jövőben elődeink szellemében kívánunk munkálkodni a nemzet javára.

JEGYZETEK.

¹ A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik. — ² Egy letűnt nemzedék. Eötvös. — ³ Igaz hazafi, kinek tulajdonságait együgyű beszédbe foglalta egy hazája és nemzete javát óhajtó szív. Pest, 1792. 126. l. — ⁴ Irataim összevont népies kiad. 1885. 317 l. — ⁵ Dessewffy József emlékbeszéd. — ⁶ Szalay László emlékbeszéd. — ⁷ Huszonöt év stb. I. 149. l. — ⁸ A Riedl-idézetekre l. Petőfi Sándor c. könyvét. — ⁹ Szalay-emlékbeszéd. — ¹⁰ I. m. 330. l. — ¹¹ Vörösmarty-életrajz. — ¹² Pulszky-idézetekre l. Életem és korom. — ¹³ A Tizenkilencedik százban élt Igaz Magyar hazafinak örömrói, Pest, MDCCC. 14. l. — ¹⁴ Mindnyájan ez vagyunk, Pest, 1841. — ¹⁵ Az 1840-ik országgyűlésre vonatkozó idézetekre l. Bródy Ernő tanulmányát. M. ZS. Sz. 1933, az 1843/44. országgyűlési idézetekre (Klauzál, Beöthy Ö.,

Kállay, Somssich) I. Pesti Hirlap egykorú tudósításait. —
 16 Voinovich: B. Eötvös József. — 17 Nemzetiség, 1842. — 18 Bal-
 ftéletek. — 19 Reform. — 20 I. m. — 21 Reform. — 22 Acsády:
 A jobbagység története Magyarországon. — 23 I. m. 312. l. —
 24 Magyar Izraelita. 1867. évf. — 25 Acsády i. m. — 26 Acsády
 i. m. — 27 1840. évi főrendiházi beszéd. — 28 Reform. — 29 Riedl
 i. m. — 30 Közgazdaság. B. G. munkái ford. Gaál Jenő. —
 31 A zsidók emancipatiója. — 32 Bloch M.: A zsidókról. Előszó.
 Pest, 1840. — 33 Dies Buch gehört dem Vaterlande. — 34 A zsi-
 dók emancipatiója.

DR. BALLAGI ERNŐ.

A PROZELITÁK HELYZETE A KÖZÉPKORBAN.

Már a zsidó ókorban akadtak idegenek, akik von-
 zódtak a zsidó tanhoz és csatlakoztak a zsidósághoz.
 Hiszen Dávidnak, a zsidó történelem legnagyobb kirá-
 lyának ősanja, a Biblia szerint moabita származású
 volt. A Talmud szerint a Kr. e. I. század két nagy zsidó
 tudósa, Semája és Abtaljon, nem volt zsidó eredetű.
 Az ókor leghíresebb prozelitái közé tartozik Helena,
 Adiabene királynője, és fiai, II. Izates és II. Monobaz,
 az I. században; ugyanabban a korban Fulvia, Satur-
 ninus római szenátor felesége, továbbá Paulla Veturia
 (Veruzia); Aquila (Akylas, Onkelos), a II. sz. biblia-
 fordítója, Hadrianus rokona volt; Minjaminek (Binjamin),
 az egyiptomi, és Júda, az ammonita, R. Akíba tanít-
 ványai voltak. Philo szerint sok prozelita élt Egyiptom-
 ban. A Kr. u. első évezredben nagyobb számban voltak
 prozeliták Délarábiában (Renan szerint egész Arábia
 megtérítése egy hajszálon függött), a falasák Abessziniá-
 ban, mavambu-négerék a Loangoparton, a Kala
 Izrael Indiában, a kínai zsidók Honau tartományban
 és a zsidók a Kaukázusban; a VIII. században a

kazárok jelentős része. Félprozeliták, azaz görögök, akik a zsidó vallás egyes elemeit felvették, éltek az ókorban Chersonesosban és környékén, a Fekete-tenger mellett, egészen a III. századig. Azután beleolvadtak a kereszténységbe.¹ Juvenalis (100 körül) a 14. szatirában a rómaiaknál elterjedt zsidó szokások ellen ír, mert fél a zsidók térítésétől.² Tacitus hasonlóan nyilatkozik. Amellett megjegyzendő, hogy a római császárok Domitianus óta akadályozták a zsidó hit terjesztését. Tudelai Benjamin szerint Perzsiának «Mesech» tartományában éltek prozeliták, akik bizonyára török-tatár eredetűek voltak.³

A zsidók, ha nem is úztek rendszeres térítési propagandát, ahogy állították, de elvileg nem zárkóztak el az ókorban a prozeliták elől. R. Eleázár azt mondta, Isten szétszórta Izraelt a népek közé, hogy prozeliták csatlakozzanak hozzájuk.⁴ A hétköznapi imába egy kérelmet iktattak be (tefilla, 13. rész) a prozelitákért.⁵

Amióta a Római Birodalomban az egyház uralomra jutott, súlyosabb lett a prozeliták helyzete. Szt. Ágoston műveiben gyakran tükröződik a zsidó és keresztény vallási propaganda tevékenysége. Beszél *De civitate dei* XX, 30, 3-ban újonnan megtérített zsidókról; elismeri a zsidóság felsőbbbségét a pogánysággal szemben, midőn azt mondja, hogy a próféta a zsidó népben többet lát, mint a pogányokban, és hangsúlyozza a próféták szoros kapcsolatait Izraellel és Istennel.⁶ Megelégedetten említi meg, hogy az ő idejében Jeruzsálemben nem laktak zsidók.⁷ Constantinus császár 315-ben megtiltotta a zsidó hittérítést, de megtiltotta a kitért zsidók megcsúfolását is.⁸ Ezt a tilalmat 335-ben megújította,

azonkívül elrendelte, hogy ha a zsidók a keresztény hitről a pogányságba visszatért rabszolgáikat zsidó hitre térítik, akkor elvesztik a rabszolgákat. Erre sok rabszolga zsidó hitre tért, hogy elnyerje szabadságát, mire a törvényt megváltoztatták szigorító értelemben.⁹ Constantinus még sokkal keményebb törvényeket hozott a zsidó térítés ellen: aki zsidó hitre tér, elveszti vagyonát; zsidóknak tilos keresztény nőket «gazságaikba» (in flagitiis) keverni. Azt a zsidót, aki rabszolgáját megtéríti, száműzik vagy megölik.¹⁰ A rabszolgatérítés tilalmát I. Theodosius 384-ben megújítja.¹¹ II. Theodosius 415-ben kényszerítette Gamliel patriarkát, hogy keresztény rabszolgáit átadja az egyháznak.¹² Elrendelte azonfelül, hogy zsidó nem tarthat keresztény szolgát, nehogy alkalom nyíljon a zsidó hittérítésre. Ezt az utóbbi tilalmat III. Valentinianus is megújítja.¹³

A Frank Birodalomban is küzdöttek a zsidók hittérítése ellen. Mutatja a következő eset. A gótok 508-ban elfoglalták Arlest a frankoktól (a gótok akkor még ariánusok voltak). Arles püspöke, Caesarius, még a templomi kegyzsereket is pénzzé tette, hogy kiváltsa a foglyokat, nehogy rossz helyzetükben kénytelenek legyenek ariánus vagy zsidó hitre térni.¹⁴ II. Alarich, a nyugati gótok királya, akkoriban kegyetlen eszközökkel gátolta a zsidók térítését: 506-ban elrendelte, hogy aki áttér a zsidó hitre, elveszti vagyonát, aki pedig erre rávesz valakit, azt halálra ítélik. Epaon zsinata 517-ben kimondja a 15. canonban, hogy sem klerikusoknak, sem laikusoknak nem szabad résztvenniök a zsidók lakomáin. Ennek a tilalomnak is csak

az volt a célja, hogy megakadályozza a zsidó vallási propagandát. A harmadik orleansi zsinat 538-ban kimondja a 13. canonban, hogy az egyház köteles megvédeni a keresztény rabszolgákat zsidó uraikkal szemben. 600-ban pedig Reccared nyugati gót király szigorúan megtiltja a rabszolgák áttérését a zsidó hitre. Ugyanakkor I. Gergely pápa megtiltja a zsidóknak, hogy keresztény rabszolgákkal kereskedjenek. Erre Dubnow megjegyzi, hogy ez az intézkedés megkönnyítette ugyan egyes nemzsidó rabszolgakereskedők meggazdagodását, de nem enyhítette a rabszolgák helyzetét.¹⁵

A negyedik orleansi zsinat 541-ben elrendelte a 31. canonban, hogy ha zsidó megtérít keresztényt vagy idegent, vagy akár rabszolgáját téríti meg, elveszti összes rabszolgáit. Ha pedig zsidó szabadon bocsátja rabszolgáját azzal a feltétellel, hogy a rabszolga szabadsága elnyerése után zsidó hitre tér, ezt a feltételt a felszabadult rabszolgának nem kell betartania.¹⁶ De nemcsak a rabszolgakereskedést tiltották meg a zsidóknak, hanem azt is, hogy saját használatukra vegyenek keresztény rabszolgát; ha pedig a rabszolgát «zsidó ritus mocskolja be», váltságdíj nélkül felszabadul és vissza kell térnie a keresztény hitre.¹⁷ Figyelemreméltó, hogy a felszabadult rabszolgát a törvénynek kell kényszerítenie a zsidó hit elhagyására. Egyes toledói zsinatok még tovább mentek. Ha zsidó meg akarta téríteni keresztény rabszolgáját, nemcsak a rabszolgát vesztette el, hanem azt a jogát is, hogy végrendeletet adjon.¹⁸ Ennek a rendelkezésnek kétségtelenül az volt a célja, hogy a zsidó végrendeletében esetleg felszaba-

dított rabszolgának természetes szeretetét a zsidó hit iránt leküzdje. Némileg eltérő intézkedés ismeretes a Frank Birodalomban is. Ott a zsidó hitre tért rabszolga nem szabadul fel, hanem a kincstár tulajdonába megy át.¹⁹ 850-ben ezt a határozatot megváltoztatták és elrendelték a zsidó hitre tért rabszolga felszabadítását.²⁰ Egy adat szerint Paulusnak Wamba király elleni felkelése korában, 673-ban, zsidók és keresztények baráti viszonyban éltek egymással Gallia Narbonensisben és előfordultak zsidó hitre való áttérések is.²¹ Jámbor Lajos korában a frankoknál szabad volt a zsidóknak keresztény rabszolgát tartaniok, csak nem volt szabad vásár- és ünnepnapon dolgoztatni; a királyi rendeletek megtiltották a papoknak, hogy térítsék a zsidók rabszolgáit.²²

Agobard, Lyon érseke, felháborodott Jámbor Lajos (814—840) emberséges zsidótörvényein (ezek a törvények nem maradtak fenn), és többek között az ellen kelt ki, hogy keresztény nők zsidókkal együtt szombatot tartottak.²³ Kétségbe vonta a császári rendelet valódiságát, mely szerint a rabszolgákat nem szabad zsidó tulajdonosuk akarata ellenére megkeresztelni. Ez a rendelet szerinte nem lehet valódi, mert nem egyezik az egyházi joggal.²⁴ 829-ben követeli egy levélben, hogy a zsidók ne űzzenek propagandát keresztények között, azzal dicsekedve, hogy nagy kegyben állnak a császárnál az ősatyák miatt.²⁵

A IX. század közepe táján nagy feltűnést keltett a Bodo-eset. Bodo lelkész, egy tudós aleman, az egyik forrás szerint udvari pap, 838 körül kivándorolt Spanyolországba, zsidó hitre tért és zsidó nőt vett el feleségül.²⁶

Amulo érsek, Agobard utóda, említi ezt az esetet mint a zsidó propaganda elrettentő példáját.²⁷

Mint a már régebbi spanyol zsinatok, úgy a 888-i mainzi zsinat is elejét akarta venni a zsidó propagandának; a 7. canonban megtiltotta a keresztényeknek, hogy zsidókkal egyenek vagy igyanak, vagy tőlük élelmiszert elfogadjanak. 1050-ben pedig a spanyol zsinat már odáig ment az elkülönítő törekvésekben, hogy a 6. canonban megtiltotta a keresztények és zsidók közös étkezését, sőt azt is, hogy egy házban együtt lakjanak. Ebben a határozatban már megvan a későbbi gettó-intézmény magva, noha akkoriban a szó szerint vett gettóról még nem lehet beszélni.

Kivétel a XI. század gondolatvilágában IV. Henrik német császár; nem illeszkedett be az uralkodó egyház eszme körébe, hanem szembefordult vele, a Canossában szerzett tapasztalatai ellenére is. Két védelmi levélben kimondja, hogy a zsidók rabszolgáit nem szabad megkeresztelni és elrabolni. De ha mégis megkeresztelik, ezzel a rabszolga nem szabadul fel.²⁸ Ezt az irányzatot azonban elnyomta a középkor szelleme. Általánosan elterjedt az az elv, hogy zsidónak nem lehet keresztény rabszolgája. Sens érseke 1080-ban keresztülvitte a királynál, hogy a zsidóknak megtiltsa keresztény rabszolgák tartását.²⁹

1096-ból, midőn sokezer német zsidó (a becslések 4000 és 12,000 közt mozognak) ment a halálba hitéért, ismeretes egyes prozeliták vértanuhalála is: Xanten városát június 27-én támadták meg a keresztések; sok zsidót megöltek, sokan önként mentek a halálba. A vértanúk közt említett R. Moses: prozelita.³⁰ Ugyan-

abból a korból említenek egy kölni prozelita vértanút is; «akinek a neve ismeretes»; a mainzi zsidóüldözésben pedig egy nemzsidó nő fia áldozta fel elsőnek életét zsidó hitéért.³¹

Nagy hatással voltak a késői középkor egész kialakulására a negyedik lateráni zsinat (1215) intézkedései. Köztük ebben az összefüggésben figyelemreméltó, hogy a zsidók rabszolgáit kívánságukra meg kell keresztelni, de zsidó tulajdonosuknak nincs kártérítési igénye.³²

III. Ince hangsúlyozza, hogy a zsidó propagandát akarja így megakadályozni.³³ Azonkívül követeli egy levélben a francia püspököktől, hogy nyomják el a zsidókat, úgyhogy ne is tarthassanak keresztény rabszolgákat.³⁴ Bizonyára a pápa befolyása alatt jöttek létre 1209-ben a délfrancia zsinat határozatai (júl. 30), melyek értelmében zsidó nem tarthat keresztény rabszolgát; aki ezt ellenzi, azt a zsinat eretneknek tekinti. A párizsi zsinat 1212-ben megtiltotta a zsidóknak keresztény szolgák tartását, keresztény szülésznők igénybevételét, nehogy propagandát űzhessenek.³⁵

IX. Gergely pápa arról panaszkodott a német papsághoz írt levelében, hogy egyes zsidók keresztény rabszolgákat térítenek meg; hogy néhány keresztény önként zsidó hitre tért, némely zsidó pedig az ellentétes zsinati határozatok ellenére is oly hivatalt töltött be, melyben alkalma volt a térítésre.³⁶

Az 1255-i zsinat Pont Audemerben kimondta a 7. canonban, hogy keresztény nem szolgálhat zsidónál és nem lakhat vele közös lakásban. Ugyanezt a határozatot az 1279-i zsinat megújította ugyanott a 9. canonban. Kasztiliában akkoriban a prozelitákat halálbünte-

téssel sujtották vallási meggyőződésükért.³⁷ Az 1259-i mainzi zsinat a 8. canonban szintén megtiltotta a zsidóknak keresztény rabszolgák tartását. Zsidók és keresztények közös étkezését pedig az 1267-i bécsi zsinat tiltotta meg újra a 16. canonban; azonkívül kimondta, hogy zsidók ne «csábítsanak» keresztényeket a zsidó hitre.³⁸ Ez a zsinat megállapította, hogy «a zsidók szemtelensége sok keresztényben ingatta meg a hit tisztaságát».

Kasztília a XIII. században két vallást nyomott el egyszerre: a zsidóságot és az iszlámot. X. Alfonz 1252-ben azt is megtiltotta, hogy zsidó felvegye az iszlámot, vagy hogy más felvegye a zsidó hitet. Aki vét e tilalom ellen, azt örökös rabszolgaságra ítélik.³⁹ A Fuero Real tiltja akkoriban keresztényeknek a zsidó hitre vagy az iszlámra való áttérését.⁴⁰ Hasonló intézkedések más kasztíliai törvénykönyvekben is előfordulnak; természetesen zsidók és keresztény nők viszonyának a tilalma is.⁴¹ Ugyanott meg van tiltva a zsidók hittérítő propagandája is.⁴² A Fuero Real megtiltja a zsidóknak azt is, hogy keresztényeket a zsidó hitre «csábítsanak».⁴³

Másrészt az egyház a maga részéről sohasem hanyagolta el a missziót, hanem különösen ott, ahol kétes származású egyénekről volt szó, erélyesen követelte a beolvasztást az egyházi közösségbe. Egy forrás említi egy zsidó özvegy törvénytelen gyermekét, akinek apja nemzsidó; ezt a gyermeket megkeresztelték és az egyház kebelében nevelték.⁴⁴ A szülőknek jogukban áll gyermekeiket megfosztani öröklési joguktól, ha mohamedán vagy zsidó hitre térnek.⁴⁵ Ezek a kemény

törvények nem maradtak a papíron, hanem nagy szerepük volt a gyakorlati életben is; erről bírósági akták tanuskodnak. Vannak erre példák a XIV. századbeli Aragoniából is. Zaragoza községét 1311-ben több dolog miatt beperelték II. Jaime királynál; a vádak között az is szerepel, hogy egy kitért zsidót rávettek a rokonai a zsidó hitre való visszatérésre.⁴⁶ 1313-ban Montblanch községe is a vádlottak padjára került II. Jaime előtt. Itt arról szól a vád, hogy két német kereszténynek, aki zsidó hitre akart térni, a község támogatást és tanácsot adott, egy kitért zsidót pedig visszavett a zsidóságba. A községet erre 20,000 s. b. fizetésére ítélték, de ebből az összegből a király 1313 márc. 26-án 12,300-at elengedett.⁴⁷ Hogy az elengedés alapja mi volt, az már nem áll az aktákban, valószínű, hogy a község nem bírta az összeget megfizetni. Belmontban (Toulouse egyházkerülete) egy zsidó kitért, de mintegy három év után Leridában ismét visszatért a zsidó hitre; 1317-ben a Toulouse-ban székelő inkvizíció elfogta és elítélte.⁴⁸

Magyarországon az egyházi politika akkoriban nem érvényesül ily nagy mértékben. IV. Béla 1234-ben letette ugyan az esküt, mely szerint többek között fogadta, hogy ki fogja irtani a prozelitákat,⁴⁹ de később mégis türelmes uralkodónak bizonyult (1235—1270). A XV. században egy jellegzetes eset történt Geronában. Egy zsidó szegények javára szóló alapítvány elnöke kitér. V. Alfonz továbbra is meghagyja őt állásában és meghagyja, hogy az alapítványból zsidókat és keresztényeket, de «főleg keresztényeket» kell támogatni. Indokul szolgál, hogy Geronában már igen sok

zsidó kitért, úgy hogy a zsidó községet tulajdonképpen már nem létezőnek kell tekinteni.⁵⁰ A XV. századból fennmaradtak adatok zsidók kényszerlakóhelyeiről: zsidók és mórok kötelesek elkülönödött lakónegyedekben élni. Aki máshol lakik, azt rabszolgává teszik.⁵¹ Amint már fent láttuk, ez már nem az első kísérlet a zsidók gettóba szorítására; R. Méir-Rothenburg (XIII. sz.) responsumai alapján tudjuk, hogy a zsidók Németország sok városában már akkoriban bizonyos utcákba vagy városnegyedekbe voltak zárva. Kasztiliában szigorúan tilos a zsidók térítési kísérlete még akkor is, ha nem keresztényekre, hanem mórokra irányul.⁵² Végül megemlítünk itt a XV. századbéli inkvizíció számos aktája közül kettőt. Az inkvizíció fellép marránok ellen, mert állítólag ki akarnak vándorolni, avval a céllal, hogy visszatérjenek a zsidó hitre.⁵³ Jellegzetes az inkvizícióra, hogy embereket pusztított el állítólagos szándékaik — nem tetteik — miatt. Huescában pedig azért fogott perbe az inkvizíció néhány zsidót 1489—1490-ben, mert állítólag keresztényeket térítettek meg és megakadályozták egyes zsidók kitérését. A per «eredménye» az volt, hogy több zsidót kivégeztek.⁵⁴

A zsidó befolyás kiküszöbölésére elhatározta a bázeli zsinat 1434. szept. 7-én, hogy keresztényeknek nem szabad zsidó lakodalmakon, ünnepségeken stb. résztvenniök. Ez a határozat, melyhez hasonlókat már fent említettünk, nem új. Hasonlóan döntött már az 1322-i valladolidi zsinat; a 22. canon a zsidó temetéseken való részvételt is tiltja. Ugyanígy dönt az 1368-i lavauri zsinat a 112—115. canonokban.

Amint a fenti adatokból láttuk, a XIII. századtól

kezdve a prozelitákra jóformán egész Európában a halálbüntetés várt. A németországi hangulatot hűségesen tükrözi R. Méir-Rothenburgnak egy responsuma. Néhány zsidó tanuskodott — a responsum szerint — hogy egy bizonyos N. N. prozelita, és váltságdíjat kellene fizetnie (a vád nem világos, de valószínű, hogy a prozelitát zsarolni akarták). A nevezett prozelita R. Méirhez fordul védelemért. R. Méir meg is védi avval az indokolással, hogy azoknak a zsidóknak nem lett volna szabad tanuskodniok és kimondaniok, hogy N. N. prozelita ; és így folytatja : «én nem tudom elképzelni, hogy ezer közül akár egy is megmenekülhet, mert még akkor is megégetik őket (t. i. a prozelitákat), ha renegátok tanuskodnak ellenük, hát még, ha zsidók tanuskodnak».⁵⁵ Augsburgban 1264-ben vértanuhalált szenvedett egy Abrahám nevű prozelita, de a Weissenburgban 1270-ben halálra kínzott zsidó vértanuk közt is volt két prozelita : R. Izsák, akiről nem tudunk bővebbet, és R. Abrahám, aki azelőtt a franciaországi mezitlábosok rendfőnöke volt.⁵⁶

A középkori zsidó községek teljes figyelemmel voltak a prozeliták súlyos helyzete iránt és méltányolták önzetlen idealizmusukat és önfeláldozásukat. Ezért követeli a Šulchan Áruch, hogy azt, aki meg akar térni a zsidó hitre, figyelmeztessék a nehéz sorsra, amelyet magára vállal, de ha megtér — a kohanita törvények tiszteletbentartása mellett — teljes értékű zsidónak számít.⁵⁷ Hasonló szellemi alapon nyugszik az a törvény is, hogy prozelita nő gyermeke teljes értékű zsidónak számít, még akkor is, ha az anya már állapotos volt, midőn áttért a zsidó hitre.⁵⁸ A Šulchan Áruch avval

az esettel is foglalkozik, ha prozelita ismét elhagyja a zsidóságot. Ha ezt önként tette, renegátnak számít,⁵⁹ de úgy látszik, olyan esetek is gyakoriak voltak, hogy prozelita külső kényszerből tagadta meg új hitét. A kultuszi életben az ilyen új marranót nem tekintették renegátnak, csak így érthető a Sulchan Áruch amaz intézkedése, hogy az ilyen új marrano által írt tefillin érvényes.⁶⁰

Az ú. n. újkor beálltával nem szűntek meg a zsidó középkor problémái, sőt a XVI. század még inkább súlyosbította a zsidók helyzetét. Így a zsidó középkori helyzetkép kiegészítésére említenünk kell még néhány jellegzetes esetet a prozeliták további történetéből:

Erdélyben a XVI. században az új vallási mozgalmak hatása alatt egy szombatos szekta képződött, mely nagy mértékben Péchi Simon befolyása alatt állott. Ennek a szektának egy része fennmaradt továbbra is és 1868-ban áttért a zsidó hitre. Ezek a prozeliták (Bözödujfalun) mint zsidók éltek 1941-ig.

Weigel, krakkói tanácsos özvegye, vonzódott a zsidó hithez és állhatatosan kitartott mellette. 1539-ben máglyán megégették.⁶¹

A XVII. században az Ibériai félszigeten sok keresztény tért zsidó hitre, látván a marranok hősiességét, mellyel zsidóságukat iparkodtak visszaszerezni. Ezek közt említendő Diogo de Assumção, ferencrendi szerzetes, akit zsidó hitéért Lissabonban 1603-ban máglyán megégették és Suarez Mária, egy ügyvéd özvegye, akit ugyanazért 1647-ben ugyanott megégették.⁶² A keleti prozelita vértanuk közt említendőik még: Davidowa

Marina és Wojciechowa Marina, 1716, Dubnowban ;
Wosnyzyn Sándor, 1737 ; Potocki Valentin gróf, mint
zsidó Ábrahám, 1749, Wilnában.

JEGYZETEK.

- ¹ Dubnow, Weltgeschichte des jüdischen Volkes. IV. 97. köv. —
² U. ott. III. 113. — ³ Georg Caro, Sozial- und Wirtschafts-
geschichte der Juden im Mittelalter und in der Neuzeit. I. 284.
— ⁴ Talmud B., Peszachim. 87b. — ⁵ Elbogen, Der jüdische
Gottesdienst. 38, 52. — ⁶ Enarratio in Psalmum LXXXIV. 11. ;
továbbá : «Erat ergo ista plebs (Judaea) Dei ; ad eam Prophaetae
missi, in illa nati, qui missi ; et tradita et credita eloquia Dei»
Enarratio in Ps. XCIV. 7. — ⁷ Enarratio in Ps. LXII. 18. é.
En. in Ps. CXXIV. 3. — ⁸ Dubnow, III. 212. — ⁹ U. ott.
214—215. — ¹⁰ U. ott. V. ö. még : Otto Stobbe, Die Juden in
Deutschland während des Mittelalters, usw. 165. — ¹¹ Dubnow,
III. 228—229. — ¹² U. ott. 247. — ¹³ Julius Aronius, Regesten
zur Geschichte der Juden im Fränkischen und Deutschen Reiche
bis zum Jahre 1273. 8. sz. 425. júl. 9. ; v. ö. Dubnow, III. 236.
— ¹⁴ Aronius, 19. szám. — ¹⁵ Dubnow, IV. 34. — ¹⁶ Aronius,
28. sz. ¹⁷ Harmadik toledoí zsinat, 589-ben. 14. canon. — ¹⁸ Toledoí
zsinat 581—582. 16. can. — ¹⁹ Reimsi zsinat, 624—625. can.
11. ; Aronius, 60. sz. — ²⁰ Aronius, 117. sz. — ²¹ U. ott, 64. sz.
— ²² Stobbe, 5—6. old. — ²³ «Ne feminae Christianae cum eis
(Judaeis) sabbatizarent», Stobbe, 199. old. 6 sz. — ²⁴ U. ott, 5.
sz. — ²⁵ Hefele, Konziliengeschichte. IV. 429. § ; és Aronius, 87.
sz. — ²⁶ Aronius, 103 sz. — ²⁷ U. ott, 108. sz. — ²⁸ U. ott, 170.,
171. sz., 1090 körül. — ²⁹ L. Lucas, Judentaufen und Judaismus
zur Zeit des Papstes Innocenz III. (Festschrift zum siebzigsten
Geburtstage Martin Philipppsons). 36. — ³⁰ Aronius, 195. sz. —
³¹ Caro, I. 213. — ³² Lucas, 34—35. — ³³ U. ott, 35—36. —
³⁴ U. ott, 36—37. — ³⁵ U. ott — ³⁶ Aronius, 460. sz. ; 1233.
márc. 4. — ³⁷ Dubnow, V. 77. — ³⁸ Aronius, 725. sz. ; 1267. máj.
10—12. — ³⁹ Fritz Baer, Die Juden im christlichen (Spanien)
II. 49. ; Sevilla, 1252. okt. 12. — ⁴⁰ El fuero real de España,
IV. 1., 1. ; a 13. sz. közepe táján, Baer, II. 39 szerint. — ³¹ Las

Siete Partidas, VI. 24, 9. ; Baer, u. ott. II. 43. — ⁴² Las Siete P. VII. 24, 2. ; Baer, u. o. — ⁴³ Fuero Real, IV. 2, 2. ; Baer, u. o. II. 40. — ⁴⁴ Levél R. Aserhez, 1320. május 8. ; Baer, u. o. II. 138—139. — ⁴⁵ Fuero Real, III. 9, 2. ; Baer, u. o. II. 40. Ennek megfelelő párhuzama a Sulchan Áruch azon intézkedése, mely szerint kitért zsidóknak nincs öröklési joga, v. ö. Chosen Mispát. 283, 2. — ⁴⁶ Baer, u. o. I. 210. — ⁴⁷ U. o. I. 207. — ⁴⁸ U. o. I. 206. — ⁴⁹ Monumenta Hungariae Judica, I. 18—19. old. — ⁵⁰ Baer, I. 856. köv. ; Barcelona, 1421. jún. 6. — ⁵¹ Baer, II. 330. ; Medina del Campo, 1465. jan. 16. 98. §. — ⁵² U. o. 7. §. — ⁵³ Baer, II. 443. ; Inquisitio aktái, 1464. — ⁵⁴ Baer, II. 484. köv. — ⁵⁵ H. J. Zimmels, Beiträge zur Geschichte der Juden in Deutschland während des 13. Jahrhunderts, 13. — ⁵⁶ Aronius, 740. sz. — ⁵⁷ Sulchan Áruch, Jore Dea, 268. — ⁵⁸ U. o. 305., 20. — ⁵⁹ U. o. 268. — ⁶⁰ S. Áruch, Orach Chajjim. 39., 3. — ⁶¹ Gurnicki Lukács nyomán, Dubnow. VI. 298. — ⁶² Dubnow. IV. 411.

DR. GUTTMANN HENRIK.

A 19. ZSOLTÁR OLVASÁSÁKOR.

«Nap a napnak dalol, éj az éjnek»,
hallom a hangot, dúdoló a dalt, —
soha ennél nagyobb, drágább diadalt,
mint amikor rebben a magány,
repülni kezd a lélek.

Aranyos tóban aranyhalak,
arany ágakon arany madarak,
arany szárnyu lepkék a szavak.
És rebben a zsoltár a csöndben :
Nap a napnak dalol, éj az éjnek,
fiatal a fiatalnak, vén a vénnek,
gyerekek a gyerekeknek mesélnek.

«Nap a napnak dalol, éj az éjnek»,
mintha a nap sátorából szállna az ének,
ott ül a zsoltáros fehér köntösében,
fehérszárnyú lélek, egész nap dalol,
akkor sem hallgat el, amikor
megzendül a csillagok fénye
és mint ezüstös húrokról pattan a dal, —
diadal, örök diadal a zsoltáros ének :
Nap a napnak dalol, éj az éjnek,
fiatal a fiatalnak, vén a vénnek,
gyerekek a gyerekeknek mesélnek.

«Nap a napnak dalol, éj az éjnek»,
a zsoltároknál nincs is szebb ének,
fehér galamb minden soruk
és szállnak, szállnak, szállnak,
a szomorúakra rátalálnak
és addig repkednek felettük,
míg ajkukon nem nevet az álom
és messziről, nagyon messziről suhan a dal :
az éjben, időben, legszebb diadal :
«Nap a napnak dalol, éj az éjnek».

TIMÁR MAGDA.

KISTELEKI EDE EMLÉKEZETE.¹

Tíz éve múlt, hogy meghalt a költő. Neki az isteni gondviseléssel, mint minden földi kötelezettségével szemben is, világos és tiszta volt a helyzete. A zsoldáros költő, Isten civil katonája, megkapta a teljes lénungot. Nem vétetett el tőle semmi, de ráadást sem kapott. Éppen hetven esztendőt élt. Ebből az utolsó tíz év itt telt el Pesten. Csendes csodálkozással róttá az utcákat, amelyeken emeletes házakban egymás tetejében kiabálnak, telefonálnak, alkudoznak és veszekednek az emberek. Minek másznak egymás felé egy csomóban, mikor pár lépésre innen szép szabad mezők virulnak az ég alatt...?!

De a költő erre legfeljebb értetlen mosollyal gondol. 1920 óta a csendes nyugalom éveit éli. Naponta eljár társai, a toll katonái közé, s mint egy élő anakronizmus nem gyűlölködik, hanem szinte vadászik arra, hogy csendes hangon valami szépet és jót mondjon valakinek a fülébe. Boldog, ha derűt vet és mosolyt arat. Furcsa szerzete e földi életnek. Költő. A nagy széles árkus-papírnak csak a közepére ír, oda is rövid sorokat. Ajkán rímre csattan vagy legalább is ritmusra csordul a szó. Más rendes ember éjjel se tud aludni, ő nappal is, ébren is — álmodik. Mindenki az arany után fut, ő megelégedett mosollyal símogatja tükrös ruháját. Le-

¹ A szerző ezt a tanulmányát az Otthon írók és hírlapírók Kisteleki Ede-ünnepén olvasta fel, amelyet a költő halálának tizedik évfordulója alkalmából rendeztek.

nézi ő, a kopott, az aranykorongokon kuporgó és aggódó gazdagokat. Mezitlábával a rögön áll, mely hegyes, lábát vérzi, de feje a csillagokig ér. Ember és apostol, gyermek és aggastyán. Költő.

A vidék, az áldott vidék adta. A költészet Anteusz, a Gaea fia. El-elkóborol anyjától, a Földtől, a felhők felé, s ha néha elgyengül küzdelmeiben, lába csak megérinti a földet, s ilyenkor az anyai szív delejes árama új erőt áraszt bele, felfrissülést. A városba hervadó költészetnek is a vidék a felfrissítője.

Kisteleken született, 1861 november huszonhatodikán, eredeti családi neve Reichlinger volt, szülőhelyéről vette a nevét. Most róla Kisteleki Ede-utcának nevezik azt az utcát, ahol házuk állt. Nagypapa svájci származású katonatiszt volt, akit egy romantikus szerelem forgószele Bécsen át sodort Magyarországra. A nagypapa harcolt a napoleoni háborúban, fia Damjanich mellett teljesített szolgálatot mint honvéd-őrmester és súlyos sebet kapott a szőregi csatában.

Kisteleki Ede családi költészetében az *apa* alakja középponti helyet foglal el. Külön kötetet írt *Feltámadunk* címmel, ez egészen a költő édesapjáról szól, aki tökéletesen hasonult magyar gazdálkodó kisparaszt volt, délceg huszár és falusi boltos. Ő még látta Petőfit, és látta Kossuthot, és letette a pálmát Kossuth szobrára. Minden évben megünnepelte kis családjá körében március idusát.

A régi huszárnak feltűnik alakja,
Hogy jó lovagolva falunkba, tanyánkról,
A termete délceg, zsinórba', magyarba',
A zárt kapu mellett nyitjára paláncol.

A kegyeletes fiú még az apja lovát is megénekli. *Vércse* volt a paripa neve, s a gyerekek a lovat «szijjas nyeregével Le-föl s le vezették, hogy pókba ne rogyjon». S mikor a ló megöregedett, a «szerün robotolva Ő volt a husángos a garmada mellett.» (Már t. i. a költő.)

A régi huszár aztán elvesztette vagyonát, tehenész lett. S

— hogy rája esteledett,
Hajnalban az aklon fujták bocikái
Fagyvette kezére a hőteli párát,
Könnyekre be könnyebb, mint rimre találni,
A régi huszárnak engesztalem árnyát.

Ez életrajzi elemek, élmények eléggé megmagyarázzák, hogy lelkében és költészetében minő középponti helyet foglal el a falusi, alföldi élet lángoló szeretete.

Akácok az utcán, lágyan simogatták
A ház fedelét, hol jövék e világra.
A kertben alant gyümölcsteli nagy fák.
Ott kívül a bolt nyilt, zöld ajtaja tárva.

Már öregen, pesti élete végén s mégis oly frissen énekli :

És kísér az édes álom,
Kis falumat egyre látom.

Középiskolai tanulmányait Szegeden végzi, hol írói képessége korán feltűnik, Vak Bottyán c. verses elbeszélésével pályadíjat is nyert. Pesten az egyetemen kétfelé is próbálkozott, jogász volt, majd bölcsész, de valójában újságok szerkesztőségeiben, írók kávéházi asztalainál próbálta elvégezni egyetemi tanulmányait. Lakótársa volt Reviczky Gyulának, eljárta Vajda János társaságába, majd Szegedre kerülve, rövidesen a város

legtekintélyesebb hírlapírói közé küzdötte fel magát. Közben a lapok, folyóiratok hozzák verseit, novelláit, s megjelennek kötetei: *Költemények* (1888), *Szabad ég alatt* (elbeszélések 1894), *A reporter* (költői elbeszélés 1898), *Vándorúton* (elbeszélések 1900), *Feltámadunk* (1903), *Földön és az égben* (1912), ezt a szegedi Dugonics-Társaság 500 koronás jutalommal tüntette ki, *Könyörgések könyve* (imák, fohászok, 1920). Volt Pesten a Pesti Napló, s később Pesti Hírlap, Szegeden a Szegedi Hiradó munkatársa, majd a Szegedi Napló főszerkesztője. Volt azonban ott egy rövidebb neve: ő volt Szegeden «a költő». 1908-ban ünneplik Szegeden társadalmi különbség nélkül negyedszázados írói jubileumát s az ünneplésben vezet a szegedi Dugonics-Társaság, amelynek évtizedeken keresztül közkedvelt és tisztelt poétája.

Három évtizedes szegedi tartózkodása alatt Kisteleki ott helyben becsülést, szeretetet vívott ki magának hírlapírói munkásságával, amely nem ártott költői termésének sem. Az ő élete is cáfolja azt a régi vasikalapos előítéletet, hogy az újságírás s a költői munkásság összeférhetetlenek.

Kisteleki Ede költészete egy elmélkedő természetű, okos léleké, aki meleg szeretettel nézi a világot, s aki az élet vonzó szépségeinek gyönyörködő bámulásával tölti meg verseit. Költői horizontja nem ívelt a messze Nyugatra, de az ő szűkebb látóhatárának minden zugát az őszinteség fénye világította meg. Ragyogó optimizmus nem a tobzódó ifjúság, hanem a megállapodott és megnyugodott férfikor költészete; nem a szerelmes és hevülékeny ifjúé, hanem a boldog férjé s a remé-

nyektől áradozó apáé. Egy jó ember költészete, aki szeretetet és derűt árasztott, vagy ahogy ő énekelte : «Egy csókba olvadó mosoly vagyok».

Már láttuk az édesapjáról szóló kötetében, hogy lírai költészetének mindig visszatérő motívuma az Alföld, tanyáival, akácos házaival, gólyafészkes nyárfáival. Az Alföld szeretete nála gyermekkori élmény. Ő volt a garmada-pásztor, aki kint aludt a szabadban, midőn felette a csillagcsilláros ég boltja ragyogott a tejúttal s lent virágillat szállott át a réten.

Szendert hozó szellő megérintett lágyan.

Így haladt felettem a Göncöl-szekér föl,

Az asztagok tövén ott volt vetve ágyam,

Kinn a kerek szérűn, a buzakévékből.

És a tanya megett halkan susogott a

Gólyafészkes nyárfa...

Fü szagával messzebb a sok szénaboglya.

Semlyék vizén láttam a fehér csillagfényt.

Egyik versében hat szakaszon keresztül éneкли és ismétli a refrain :

Fehér tanyák, szénaboglyák,

Be szép ez a róna-ország.

A halomtalan síkság harmóniája ótestamentumi analógiát vált ki áhítatos lelkéből.

Te nagy szellős tájék, halomtalan síkság!

Fehér tanyaházid, tavaid mily tiszták!

Milyen ékes rajtad, mily ünnepi minden!

Itt a kusza világ egy összhangba olvadt,

Ó ilyen lehetett a legelső szombat,

Mikor a teremtést bevégezte Isten!

Szinte végrendeletszerűen éneкли egyik költeményében :

Minden embert és hazám szerettem,
Egyetlen egy hazám a földön :
A sík alföld ragyog megtört szememben,
Ahol ringatták talpas bölcsöm.

Im kis falum akác közé borulva
Körülveszi templomunkat.

Ez nem urbánus költő, a vidék lelke változatlanul megmaradt lelkében. Ahogy Lőrinczy György írta róla ; «Dalai elbujkálnak a lombos fák között, esöndes alkonyi szellőben, hogy megvigasztalják, megnyugtassák és szelíd ábrándokba ringassák azokat, akik nem kávéházi füsttel, hanem a magyar rónaság szűztiszta levegőjével táplálkoznak». Ez a motívum némi tágítással a hazafias költőt is jelenti. A *hazáért* c. ódája az áldozatos honszeretet régi értelemben vett valómsága. Ha száz élete volna, mind odaadná a «sápadt nemzetnyomor megváltására». Égnek rendelése az, hogy a magyarnak itt e földön örökre élni kell. Túl a hatvanon írta az *Imádság hazámért* c. hazafias versét, melyben az irredenta gondolattól átítatva, sóvárog azért, hogy a maroknyi magyarság összetartva viruljon fel minél hamarabb Nagymagyarországban.

Hazafias költészetén Ábrányi Emil nemes páthosza zeng. Kisteleki Ede már ötven körül járt, amikor költészetünk történetében beállt a nagy fordulat, Ady vers-forradalma. Ötven évvel a vállán az ember már nem szegődik új irányzat szolgálatába. Kisteleki is maradt, ami volt kezdettől fogva: a népnemzeti irány epigon-korának nagyon becsületes és nagyon hűséges

közkatonája. Félreérthetetlenül hazafias alapon áll, mint Ábrányi Emil. Kisteleki zengő szavát nagy művész, családjának tagja, tolmácsolta, midőn az Otthon-körben mesterének, Ábrányi Emilnek emlékét ünnepeltük, akkor is tíz évvel a költő halála után. Ez 1930 október 18-án volt, Kisteleki Ede életének utolsó évében. De Ábrányiban ércesebb a zengés és megalkuvástalanabb a szabadság és emberség kultusza: Kistelekiben több az isteni gondviselés előtt való meghajlás alázatos gesztusa. Ábrányi világosabb, egyenesebb, Kisteleki szaván néha homály van, de ez nem a beteg test vagy lélek homálya, hanem stílusbeli sajátosság, a lelkenedző költő szavain a valóság realitásáról a felhők világába lendül.

Ábrányi Emil megörökítette volt viszonyukat egy Kistelekihez intézett, őt nagyon megtisztelő versében. Kisteleki viszont Ábrányi halála alkalmából írta és adta ki a Vasárnapi Ujságban *A költő égbe szállt c.* ódáját, Ábrányi költészetének valóságosan rendszeres költői méltatását.

Az istenség eszméje, a vallásos megnyugvás és imádat eszméje fontos része e költői lélek világának. *Dicsérjen az ének c.* ódájában négyszer zengi refrainként:

Téged Uram, téged dicsérjen az ének.

E zsidó költő egész költészetét átlengi az ótestamenti tiszta isten-hit. Imádkozik egészségért, harmatért, gyermekeiért, zengi, hogy «hajlékaid, Isten, milyen szépek», imádkozik a békéért és hosszú életért, az emberiségért, a hazáért, szabadságért, családjáért. Kevés laikus költőnk találta úgy el az imádság hangját,

e hangot, szinte minden felekezet számára, mint ő. Sok találó példát nyújt erre zsoltáros kötete, csak *Imádság*-a egy szakaszát hallgassuk meg :

A hódolatnak tiszta liljomára
Térdem lehull eléd nagy Istenem,
Testem se érjen itt a föld porába,
Szemem mig rajtad függ, oh végtelen.
A tiszta ihlet, im kigyult szívemben,
Oltár, mint gyetya-láng körülragyog,
Tudom, sohasem voltam én hitetlen,
De most azt érzem, hogy hívő vagyok.

Úgy is jelent meg ez a kötete, mint kevés társáé ; Zadra-
vecz István püspök írta hozzá ezt a lángoló előhangot :

Ember!
Keress az Istent,
S bármiféle rámába zárt —
Bármily örvényre hajlott —
Bármily felekezetbe nevelt
Az élet —
Meg kell találnod őt...
És ha megtaláltad... Imádd!

Kisteleki megtalálta, imádta és zsoltáros kötetében embertársainak — tehát nemcsak zsidó hittestvérei-
nek — formát adott az imádásra. Halála után ismeret-
len adakozó nagy összeget küldött névtelenül síremlé-
kére, hálából azért, mert a régi katolikus család minden
tagja annyi áhítattal forgatta a költő zsoltáros kötetét.
Alázatos hálával a szívében énekli a zsoltáros fejedelem
késő utódja :

A zsoltárok zsoltárát most éneklem,
Dicső elődöm, a zsoltárkirály
Hitében élek így, én sem hitetlen,
Hitünkön a világ szilárdan áll.

Az ilyen vallásos lélek csak jóságos és gyöngéd lehet, és családjáért rajongó apa, hűséges férj. Azt éneklí gyermekeiről: az ő «édes szívei»-ről, ha valamennyi gyermekeiért való gondolata virággá válna, akkor gyermekeinek életútja édenkertben vezetne át. Mikor családjáért könyörög a Mindenhatóhoz, azt kéri, hogy közülök senki se legyen boldogtalan. A Könyörgések Könyvét édes kis lányának: a «szőkefürtű angyalnak» ajánlja, s neki adja ezt a minden aránynál többet érő tanácsot:

Tekints fel az égre, hogyha setétedik,
Mindig több csillagja gyul ki a homálynak,
Mig sűrűbb az éj lenn, fenn azalatt pedig
Szemeid mind messzebb fénypontokat látnak.

S milyen megilletődött hangon tud imádkozni minden gyermekért!

Gyöngé fünek harmat, tavaszi mezőnek
Lassu meleg eső,
Akik a gyermekkel igazán törődnek,
Azokra a hála fényes napja feljő,
Gyöngé fűszálait tavaszi mezőmnek,
Az én gyermekimet véd meg uram őket.
Hulló harmat, pergő lassú meleg eső,
Aranyos napsugár kegyelmedből termő,
Hogy nevelje őket.

Ez a nemes és szerény költő életében megkapta a hozzá legméltóbb elismerést, a meghallgattatást. Költeményeit a sok közt három folyóirat közölte rendre, három korszak és irányzat első reprezentánsai: a *Vasárnapi Ujság*, *A Hét* s az *Új Idők*. A hangosabb elismerés nem illett csendes, szerény egyéniségéhez, de felharsant nyomban azután, hogy 1931 május 14-én

örökre lehúnyta kék szemét. Akkor már nem tiltakozhatott. Koporsója mellett valóságos költői kar versengett dicsőítésének szép szavaival. Költőtársa, barátja, Peterdi Andor, a magyar puszták világos egét látta tekintetében, s az alföldi ember bibliás alázatát hallgatta szavában. Az Otthon-Kör elnöke, Márkus Miksa, a legszebb emberi érdemrendet tűzte koporsójára, midőn azt mondotta róla: «Jó ember voltál, és mindig volt számunkra valami kedves, kellemes mondanivalód. És milyen jól esett ez éppen olyan időkben, amikor az emberek csak rosszat mondanak egymásra és egymásnak».

Síremlékének felállítása körül a legnagyobb magyar kultuszminiszterek egyike, Klebelsberg Kunó gróf buzgólkodott. A rákoskeresztúri zsidó temetőben álló emléket Istók János alkotta meg, figurális része, egy pelikán-család, az önfeláldozó szülői szeretet apoteózisa. 1933 június 17-én Szegeden, 18-án Kisteleken jelölték meg emléktáblával azokat a házakat, amelyekben lakott, illetve született. A Kisteleki-utca-avatáson prózában is gyönyörű verset mondott Falu Tamás: «Kisteleki Ede utcát kapott már életében is. Utcát kapott ismerőseinek, barátainak, olvasóinak lelkében. Ezekben a lélek-utcákban az ő emléke sétál, az ő árnya borong, az ő sóhajtása sóhajtozik».

Utolsó zsoltárában azt mondja Kisteleki Ede:

• Ami rám bízott, megálltam.

Bizony megállta helyét, elvégezte azt, amit a Sors rábízott. A magyar föld, lélek, hit, szeretet, család csendes szavú költője volt, előtte, immár kilépve a

szűkös földi béklyókból, megnyílt a végtelen, melyet csak az élő és a halott költők értenek meg.

Magasabb a csúcsa, s mélyebb már a mélye
A térnek, mit befutnak a szemek ;
Az «én» szűkös béklyóiból kilépve,
Óh hála! hogy másért könyörghetek ;
Már nem virít, gyümölcs lett a virágból,
Élet-fám terhe : ujjabb életem,
És ujjabb láthatárba nyílt a távol,
Melynek köre a messze végtelen.

Költő érti a költőt igazán. Búcsúzzunk Kisteleki Edétől Juhász Gyula szavaival, az ő versével, melyet 1932 május 22-én küldött a szegedi barát és költőtárs Szegedről.

Magány, szegénység szörköntöse fed,
De te vagy az Úr papja, ne feledd.

A te igédre épülnek falak
És ödon tornyok porba omlanak.

Irigység, átok követ rád vetik,
De meg fog majd követni mindenik.

Mert a jövő trónja rád marad.
Romok fölött és szivárvány alatt.

Koldusszegényen bármily egyedül,
Szivedben mégis Dávid hegedül.

Ceciliának orgonája bug,
Benned dalolnak minden vértanuk.

Benned zenélnék minden csillagok,
Szemedben Isten viszfénye ragyog.

Magány, szegénység szörköntöse fed :
De hordozod az örök életet.

INTELEM.

Mikéntha a vágyat a kéjbe, gyönyörbe
 Fürösztve lehűtni lehetne talán...
 A lelket örökre emésztve, gyötörve
 Rohantok az élvek, a bűnök után!
 Csalóka lidércnek a lángja, a fénye
 Csábítja, vakítja a szíveteket ;
 Vonszolja mocsárba, taszítja a mélybe,
 Hol bűn ezer átka — halál fenyeget!

Mi hajszol örökre s nyugodni nem enged,
 Az élveket élni, mi szüntelen űz...
 Mi perzsel, epezt, de nem ád soha enyhet —
 Nem sejtitek, oh, hogy az : ördögi tűz!
 Nem oltja a vágyat, a szomjat, az éhet,
 — A mámore : méreg, a méze : üröm —
 A régi sebekre csak újakat éget,
 S hiába miatta a kései könny!

Kik még ma kacagtok erényt, igaz üdvöt,
 Nem értve a jóra hívó szavakat...
 Ha engem anyánk : a szülő-temető föld
 Pihenni magához ölébe fogad —
 Megbánva s utálva a vésteli vétket,
 Siratva — szerettek epedve — tudom,
 Áhítva, keresve az isteni szépet,
 Bolyongva bolyongtok az én utamon!

... És jöttök utánam a szent imaházba,
 Hol enyhül a lélek, elolvad a szív...
 Hol szentek imája, igéje, varázsa
 A bűnt elítélni, vezekleni hív.

És jöttök a csendes, a hűs ligetekbe,
 És jártok a völgyben, a bérc tetején...
 Szent bájba merengve, mosolyogva a Mennyre —
 Emlékeket áldva — borultok elém!

CSILLAG LIPÓT.

ESTHER.

Eszter könyve költői varázsával, eredetének probléma-szerűvé súlyosodott kérdésével és széleshódítású hatásával ragadja meg a figyelmet. Az üldözöttek igaza felderítésének és az üldöző gonoszság meglakolásának népmesékre emlékeztető elbeszéléséből, Eszter, Mordecháj, Hámán alakjának rajzából, a tárgyszöveg fordulataiból és a mű eleven festéseiből nemes költészet mosolyog felénk.

Származása dolgában eltérők a vélemények. Kevés kutató ismeri el történeti hitelességét. Többségük azt vallja, hogy a képzelet alkotása. Ez az egyetlen könyv a Bibliában, mely nem említi Isten nevét; azért támadt az a feltevés, hogy kései, görög korszakból való alkotás; Nöldekének az az álláspontja, hogy alapja a babilóniai elamita-mítosz.¹

*

¹ L. John Dincley Prince-nek, a newyorki Columbia-egyetem tanárának cikkét a *Jewish Encyclopaedia* V. k. 235—7. l. — *Eszter könyvének* néhány rövid részletét a nép képzelete kiszínezte. Egyesek tudós magyarázatokat is fűztek hozzá. A két *Targum*, a *Talmud* és a *Midras*-ok érdekes adatokat tartalmaznak Eszterre vonatkozóan: szépségéről, vagyonáról, hogyan rejtegeti Mordecháj tanácsára zsidó származását Ahasvér előtt, hogyan ragaszkodik

A drámaköltőket már a nagy francia klasszikusok előtt meghódította. Gondoljunk a XVI. század német íróira! *Murer József* eláradó fecsegésben vizenyősíti el a tárgyat. *Hans Sachs* Esther-drámájában (1536) már kialakult a maga egyéni stílusa. Érdekes szerepet juttat a híradónak: ez üdvözli a közönséget és rámutat a cselekvény menetére, a végén megfogalmazza az erkölcsi tanulságot, így *Esther*-ben is a követésre méltó és az elriasztásra való mozzanatokat valóságos paragrafus-pontokba szedi. *Voith Bálint* is 1536-ban írt drámát Eszterről. Az erkölcsi mozzanatok, a tanító irány nála is túlteng, mint Sachs-nál.¹

Hatalmas drámatörténeti munkájában Creizenach Vilmos rámutat arra a jelentős tényre, hogy a renaissance és a reformáció korában nem egy drámát írtak Eszterről: ezeket az írókat csábította *Eszter könyvé*-nek érdekesítő cselekvénye, felhasználták még az apokrif iratokat is; vallási kívánságuknak ezek jobban meg-

---

hitéhez, hogyan kíséri három angyal a királyhoz: Ahasvér elfordítja arcát, de egyik angyal arra készteni, hogy Eszterre nézzen. L. E. Hirsch cikkét *The Jewish Encyclopaedia* V. kötetben, 233—235. l. L. még az *Encyclopaedia Britannica* IX. k.-ét, 796—797. l.

Keletkeztek apokrifák is Eszter történetéről a Makkabeusok korában: ekkor abban bízakodtak, hogy Isten váratlanul szabadítja majd meg a zsidóságot; a kánoni könyv hiányát akarták pótolni. Az apokrifák közül különös figyelemre méltók: *Mordecháj álma* és *Eszter imája* (l. K. Siegfriednek, a jeni egyetem tanárának cikkét: *Apocryphal book of Esther, The Jewish Encyclopaedia*, V. k. 237—241. l.

¹ W. Creizenach: *Geschichte des neueren Dramas*, III. k., 246., 317., 339. l.

feleltek, mert *Eszter könyve* Isten nevét nem is említi. Creizenach irányadó jelentőségűnek tartja *Naogeorgus* (Kirchmaier Tamás) 1543-ban írott *Hamanus*-át.¹ Naogeorgus «tragikus hőstét» komikus vonásokkal látta el.

Egy Erzsébet korából való *angol* Eszter-drámában is (1561), mint a Sachs-ében, erősen megmutatkozik az erkölcsi mozzanat; az allegória is feltűnik nála, mint Voithnál; komikus alakot is szerepeltet, Hardy-dardyt; bolond, de okosabb, mint a Góg, Hizelgés és Nagyratörés allegorikus alakjainak sugalmára cselekvő és a tőlök megrontott Hámán.²

Nem kisebb figyelmet érdemel *Hollandia. Philicinus* (Campson Péter) csak 1563-ban adja ki 1544-ben írott Eszter-drámáját, *Eutrachelius* (1549) a bibliai anyagot történetírókból merített bölcselkedésekkel tűzdeltte át. Említésre méltó *Laurimanus* drámája is. Iskolai előadásokra szánt latin munka mindahárom.³ A XVIII. században élt *Commaert* drámáján (*Esther offre de sprising van Mardocheus* 1749), noha a Bibliából merít, erősen érzik Racine hatása. De nemcsak karéneket szótt be, hanem balletet is.⁴

A *spanyol* drámaírók is kedvelték Eszter történetét. Mint Voithnál és az angol drámában, egy régi spanyol

¹ *Hamanus, tragoedia ex libro Hester*. Kiderült, hogy egyes helyeket csaknem szóról-szóra vett át *Eszter könyvéből* és hogy ezeket különösen vegyítette össze Terentius vígjátékaiból sűrűn kölcsönzött fordulatokkal. [E. Mesnard: *Oeuvres de J. Racine*, III. k., 446. l.]

² Creizenach id. m. III. k., 487. l.

³ L. Creizenach, id. m. II. k. 120. l.

⁴ Louten: *Racine et les Pays-Bas, Revue des Cours et Conférences*, 1939, 585. l.

feldolgozásban is feltűnik az allegória. A madridi gyűjteményből való *Haman y Ester* a változó kedvű Fortuna szekerével indul, megvillantva Eszter emelkedését és Hámán bukását. A XVI. században Vasco Diaz Tanco drámahőssé teszi Amant.¹ Ebben a korban élt *Godinez Fülöp* is. *Aman y Mardoqueo*-jában kivált szónoki erejéről szolgáltat megkapó bizonytságot.² Mélyebb költészetre vall a nagy *Lope de Vega*-nak (1562—1635) *Szép Eszter*-e. Grillparzer, a spanyol drámáért lelkesedő költő, *La hermosa Ester*-ben különösen Eszter és Mordecháj beszélgetésének nemes szépségét dicséri.³

Eszter történetével a magyar írók is szívesen foglalkoztak. A *Kolozsvári Névtelen Eszter könyve* alapján írta drámáját (*Asverus király és Eszther, az árva.*). A magyar drámairodalom tudós kutatója, Bayer József, úgy ítél róla, hogy ismeretlen szerzője magában a Biblia szövegében kínálkozó drámai mozzanatokot is teljesen kiaknázatlanul hagyja.⁴

*

¹ Creizenach, id. m. III. k. 4. és 137. l.

² Adolf Schäffer: *Geschichte des spanischen Dramas*, I. k., 434. l.

³ *Über Lope de Vega's dramatische Dichtungen*, L. Werke, Stuttgart, VIII. k. 158. l.

⁴ Bayer József: *Egy magyar Eszther dráma*, Akadémia, 1904, 29 l. Magát a drámát a tanulmányhoz csatolja. — Kákonyi Péter, veszteg ültében 1544-ben írta *Az Asvérus királyról és az istenfélő Hester királyné asszonyról való Históriát.* (*Régi Magyar Költők Tára*, VI. k., 277—280. l.) A Biblia szolgáltatta történetet dolgozza fel benne.

E szemle után, Racine remekművének értékelése szempontjából, még éberebb vizsgálatot érdemelnek a francia *Esther-drámák*. Egyik már a középkorban színrekerült. Az Ó-Testamentumról való *misztériumot* Párizsban előadták (1406), Eszter története is helyet foglal benne (*L'Histoire de Hester*)¹ Boros, jó kedvében van Ahasvér; hivatja Vasthi-t, ez vonakodik, mire elűzi a király; Esztert választja feleségül, kapusul (portier) Mordecháj-t fogadja fel; Mordecháj felfedezi az összeesküvést, értesíti Esztert, Eszter a királyt. Kiderül Aman gonoszsága is, meglakol érte.² Jellemző a záró, burlesque jelenet: Micet, a hóhérlegény, elcseni a felakasztott Aman ruháját, majd zsibvásárra viszi.³

Roillet Kolozs-nak Aman-járól (1566), erről a Seneca modorára valló, latin nyelven írott iskolai drámáról, Faguet így nyilatkozik: cselekvénye elnyúlósodik ugyan, de az író okosan tagolta.⁴ Roillet feldolgozásában figyelmet érdemlő mozzanatok: Aman dühkitörése Mordecháj ellen (I. f.); Esther lakomáján a kar Bacchus-hoz és Ceres-hez imádkozik (IV. f.); Ahasvér

¹ L. a Parfaict testvérek alapvető munkáját: *Hist. du théâtre Français*, II. k. 312—315. l.

² *Faulce fortune forcennée,*
Comme sucre fault avaller
Ton poison.

³ A *Mystère du Viel Testament* így végződik: «Cy finist le Viel Testament joiie à Paris & imprimé nouvellement audit lieu par Maistre Pierre le Dru pour Geoffroy de Marnef, Libraire juré de l'Université de Paris, demourant en la Rue S. Jacques à l'Enseigne du Pellican.

⁴E. Faguet: *La tragédie française au XVIe siècle*, 83. l.

meglátja, hogy a könyörgő Aman átöleli Esther térdét, férfivágyakozás merészségét látja benne, halálra ítéli (V. f.).

A francia vallási dráma jeles történetírója, *Lebègue*, rámutat a főszereplők merevségére, másfelől elismerően szól a nyelv választékosságáról és meleg költészetéről.¹ Hozzátehetjük: a tárgytól való áthatottsága is nem egyszer mutatkozik meg benne. Esther így jellemzi Amant Ahasvér előtt:

Impius ille est, impius unus,
Nostri sitiens sanguinis hostis,
Eversor regalis solii,
Crudelis Aman.

Ebben az időben (1566-ban) látott napvilágot egy előkelő, poitoui nemesembernek, *Rivaudau András*-nak Eszter-drámája is. A vontatott és nehézkes műben Rivaudau történeti ismeretei kelletlenül terpeszkednek el. Munkájának érdekesebb mozzanatai: a zsidók sorsát sirató Mordecháj monológja (I. f. 1. j.), Simeon kesergése a zsidók fogsága miatt (I. f. 3. j.), a zsidó leányok kara Istenhez könyörög, angyalt küldjön, vagy egy új Debórát az elnyomottak védelmére (I. f. 4. j.); Esther utat enged fájdalmának és elátkozza a fényűző életet, három éjszakán át vívódik, hogy zsidó véreit megmentse (II. f. 4. j.); Aman-nak rémlátásai vannak; azt hiszi, hogy a fúriák üldözik; arra kéri őket, forduljanak inkább a zsidók ellen (IV. f. 1. j.); a kar hirdeti, hogy Aman például szolgálhat azoknak, kik ártani akarnak a zsidóságnak (V. f. 3. j.). *Lebègue*

¹ R. Lebègue: *La tragédie religieuse en France*, 1929, 270—275. l.

kimutatja a Bibliából kölcsönzött mozzanatokot, rávilágít még Rivaudau sűrűn elötolakvó történeti kitéréseire is.¹

Verceil-nek, Franche-Comté egy kis városának kolégiumában az igazgató, *Matthieu Péter*, 1583-ban eljátszatta a maga Eszter-drámáját. Trilógia ez: *Esther*, *Vasthi*, *Aman*. Alakjai többet beszélnek, mint cselekszenek.²

Montchrestien Antal, az előkelő családból való *sieur de Vasterville* Eszter-drámája (*Aman ou la Vanité*, 1601) költőibb kedélyre vall. Mesnard a tehetség szikrájának felvillanását érzi stílusában.³ Petit de Julleville úgy találja, hogy Aman-ja több erőről tesz bizonyosságot, mint a Racine-é.⁴

Nagy dramaturgiai munkájukban a Parfaict testvérek megemlékeznek egy névtelen író drámájáról: *La Perfidie d'Aman, Mignon et favori d'Assuerus* (1617). Azt írják, hogy allegória ez: *maréchal d'Ancre* sorsára és halálára vonatkozik. Érdekes, hogyan végződik: a hóhér nyakonragadja Amant. Kivégzése előtt ez sokat siránkozik, mire a türelmetlen bakó ráförmed: «Túl-ságosan sokat fecsegsz!»⁵

Néhány évvel később jelent meg (1620-ban) *Japien*

¹ Lebègue, id m., 377—384. l.

² Mesnard kiadv.-nak: *Ouvres de J. Racine* jének III. k. 447. l., Lebègue, id. m., 153. l., Petit de Julleville: *Le théâtre en France*, 4-ik kiad., 184. l.

³ Id. kiadv., III. k. 447. l.

⁴ Id m. 94—95 l.

⁵ *Histoire du théâtre français*, 1747, IV. k. 264—268. l.

Marftere-nek száraz, lapos és szegényes *La Belle Hester*-e.¹

Túlszárnyalja *Du Ryer Péter* 1643-ban kiadott drámája. *Esther*-éről Mesnard azt állapítja meg, hogy drámai felépítése szerzője okosságáról tanuskodik ugyan, de nem hatja át eléggé a Szentírás szelleme.² Még behatóbb éleslátással veti össze a két *Esther*-t a *Du Ryer*-t alaposan vizsgáló amerikai író, Carrington Henrik.

Kiderül, hogy míg Racine-t a zsoltárok és a próféták szelleme hatja át, Du Ryer csak udvari cselszövényt szolgáltatott (the material for a play of court intrigue).³

Ezek az Eszter-drámák érdekes tanulságot szolgáltatnak a figyelő esztétikus okulására: hol az erkölcsi mozzanat homloktérbe kerülése, hol a cselekvény megtoldása, majd annak történeti vagy tanító mozzanatokkal bőves megtüzdélése, a burleszk elem felvillanása, egyiknél ügyes szerkezeti tagolás, másiknál egyéni módosítás, elevenítésre törekvés, itt mókás kedélyesség, vagy az udvari életre világítás mozzanata kapja meg a vizsgálódót; költői erő nem sűrűn dereng elő, nemesebb költészetet csak Lope de Vega alkotása sugározhat felénk, de a $\chi\tau\eta\mu\alpha \epsilon\iota\varsigma \acute{\alpha}\sigma\iota$ örökértékű ajándékával az egy Racine örvendezteti meg a szép iránt fogékony lelkeket.⁴

*

¹ Mesnard-nál, III. k. 449. l.

² U. ott, 451. l.

³ Henry Carrington: *Pierre Du Ryer, Dramatiste*, Published by the Carnegie Institution, 1913, 109—110. l.

⁴ *Rappaport Salamon Jehuda*, a XVIII. század legkiválóbb héber költője, Racine *Esthere* után írja *Seerith Jehudáját* (*Juda maradéka*). Patai József kiemeli, hogy Eszternek Ahasvér király-

Esther-t maga Racine tragédiának jelzi, bizonyára Haman sorsa miatt látja tragikusnak. Írásába tragédia-író tollának hosszas pihentetése után fogott (1689).

Maintenon asszony arra szólítja fel, hogy a vallási élet köréből írjon színművet a saint-cyri leánynevelő-intézet növendékei számára. A nagy költő fia, *Lajos*, számot ad arról, amennyire ínyére volt ez az ajánlat, annyira nyugtalanította is; töprengve gondolt arra, hogy a «jamborságnak szentelt» drámával majd világi alkotásokkal elért sikereit kockáztatja.¹

Esther megírására még elevenebben rávilágít *Caylus-né*, a saint-cyri *Esther*-előadások szereplője. *Emlékezései*-ben részletesen elmondja, *Esther*-ét Racine hogyan írta meg: a saint-cyri kisasszonyok előadták *Andromaque*-ját; Maintenon asszony megírta a költőnek, hogy a kis leányok olyan jól játszották ezt az izzó szerelmi élettől pezsdülő drámát, hogy életükben azt többé soha sem szabad előadniok, Racine egyéb alkotásait sem; írjon valamilyen erkölcsi vagy történeti színművet, de a szerelmet száműzze teljesen; az a fontos, hogy oktattva járuljon hozzá a saint-cyri növendékek szórakozásához. A nagy költő hosszadalmasan töpreng tárgya megválasztásán, végre dönt: *Eszter*

---

hoz intézett szava mintha az akkori zsidóságé lett volna (*Zsidó költők*, II. k.). Közli is szép fordításban: *Eszter* kéri, vegyék az ő gyermekeiket is ember számba; az ő arcuk is emberi; a zsidóság lelke szabadságra vágyik; régi, bús dalok hazájuk felé ragadják őket, de imájuk azért az országért is égbe száll, melyben élnek, mert ez a föld életük, haláluk.

¹ Louis Racine: *Mémoires sur la vie de Jean Racine*, Amsterdam, 1750, 107. l.

történetét dolgozza fel. Caylus-né elbeszéli még: tanuja volt annak, hogy *Esther*-ét Racine Maintenon asszonynak jelenetről-jelenetre felolvasta, amilyen sorrendben elkészült velük.¹

A didaktikus költészet klasszikus művelője, *Boileau*, a jó barát, nem javallotta, hogy Racine színművet írjon, de mikor tervéről értesült, mint Caylus-né közli, úgy elragadta vele, hogy barátját akkora buzgalommal serkentette most már, amennyivel eltéríteni igyekezett volt régebben. A töprengések után a megválasztott tárgy biztos és derűs révében önbizalom szállja meg a költőt.

Nemcsak *Boileau*-t nyűgözte le, nem csupán *Maintenon* asszonyt bővölte el, *Arnauld*-t, a nagy teológust is megragadja: azt adja hírül Hessen—Reinfels hercegének, hogy olyan «épületes» munkát nem írtak még, mint amilyen Racine *Esther*-e, a *Szentírás* «tökéletesen szép helyeket» sugalmazott neki, teljesen kifogástalan alkotásnak látja a tárgyalakítás és a versművészet szempontjából is.² Így hatott Racine *Esther*-e, mindjárt melegében, az udvarra és baráti körére. Mennyire elhomályosul mögöttük egy kortársuk, *La Fayette*-né kicsinylő álláspontja: *Esther*-t *comédie de couvent*-nak tekinti. Ma már tudjuk, hogy a magasztos és nemes költészet lelkétől lelkezett remekmű.

A Biblia *Eszter könyve* maga is tele van költészettel.

¹ Mad. de Caylus *Souvenirs*-jének ezeket a helyeit újra közli Louis Racine id. m.-ben a 107—11. lapokon.

² Az egész levelet idézi Sainte-Beuve *Port-Royal*-jában, V. k. 490—491. l.

Valahányszor a zsidóságra ráidegedik komor sorsának tragikai borúja, *Eszter könyve* bizakodásra serkenti.

Racine *Esther*-e főmozzanataiban megegyezik *Eszter könyvével*: Assuérus, perzsa király, — Esther mondja ezt el bizalmasának, Élise-nek — elúzi gőgös feleségét, Vasthie-t; Esther-t választja, anélkül, hogy sejtene zsidó származását. A király főembere Aman (Hámán) a zsidóság kipusztítására esküdött; rá is veszi a királyt, kérlelhetetlen szigorúságú parancsot adjon ki erről. Aman engesztelhetetlenül, gyűlöli Mardochéet (Mordecháj, Hydaspe még jobban szítja benne ezt az érzést: Mardochée-t, Esther nevelő nagybátyját bitóra szeretné juttatni. Esther feltárja a király előtt zsidó származását és népéért könyörög. Assuérus nyájas kegyelemre enyhül, a zsidóság felszabadul, Aman-t pedig azon a bitón himbálja a szél, melyre Mardochée-t szánta.

Esther-ének szelleme és szerkezete követelte a költőtől, hogy *Eszter könyve*-nek a bosszúállás részleteire vonatkozó befejező szakaszáról a legcsekélyebb epizód-szerű beszövés útján se ejtsen szót.

Már a *prologus* megzendíti a dráma alaphangját. A *Jámborság (Piété)* szólal meg benne: az Égből szállott alá, Isten kegyelmébe ajánlja XIV. La jost, a szörnyű eretnekségen (*affreuse hérésie*) diadalmaskodó hőst, majd a saint-cyri kisasszonyokhoz fordul, hívják meg a nagy királyt:

A vos jeux innocents appelez le héros,
Retenez-lui d'Esther l'histoire glorieuse
Et sur l'impiété la foi victorieuse!

Racine úgy rajzolja Esther-t, mint akinek a lelkét népe sorsa mélységes szomorúsággal tölti el. Bizalmasá-

nak, Élise-nek, elmondja, hogyan esett reá Assuérus választása. Elborong : míg őt most királyi pompa veszi körül, Jeruzsálem falait fű lepi el ; fut a diadém gögje elől ; akkor boldog, mikor az Örökkévaló oltára elé járulhat. A fenyegető veszedelemre a hozzá siető Machabée kéri, tárja fel származását a király előtt : Izrael gyermekének az a kötelessége, hogy Isten nevéért feláldozza magát. Meg is izmosodik elhatározása :

J'irai pour mon pays m'offrir en sacrifice (I. f. 3. j.).

Arra kéri a Mindenhatót, ne engedje, hogy vérükre szomjazó vademberek bezárják azokat a szájakat, melyek Isten jóságát hirdetik.

Az Ahasvér elé járulást megelőző ima mozzanata egy görög apokrifára, *Eszter imájá*-ra, emlékezteti a figyelőt : Eszter hamvat hint fejére és Istenhez fohászkodik ; kéri, mint egykor az egyiptomi igából, szabadítsa meg most is a zsidóságot a már-már reázúduló csapástól, noha a perzsa bálványok előtt való hódolata miatt megérdemli büntető keze sújtolását.¹ Csak egy mozzanat közös, az ima jelensége : fohászos bensőségének költői fuvalmán rajta van — mondaná a ragyogó tollú Sainte-Beuve — a *cachet racinien*.²

¹ *The Jewish Encyclopaedia*, V. k. 237—241. l.

² Istenhez imádkozik Montchrestien *Esther*-e is. Arra kéri a fejedelmek bátorságát, kezében tartó Istent, aki az ő akaratukat a maga ítélete alá rendeli, adja meg neki azt a hatalmat, hogy kieszközölje Ahasvérustól önszemélye útján az egész zsidóság oltalmát. Istenen kívül csak ártatlanságuk tudata védi őket :

Donne-moi ce pouvoir d'impétrer de mon roi
Qu'ores il me conserve et tous les Juifs en moi.

(IV. felv.)

Racine művészi gondja az Assuérus előtt megjelent Esther-re nem kevésbé megragadó, mint volt az eléje igyekvőre. Megjelent, de ájultan rogyott is össze előtte. A felocsudót és ijedtében rémüldözőt Assuérus csillapítgatja. A király biztatása erőt sugároz lelkébe: kellemet és bájt csak Esther-ben talál. A bátorságra végre megszólal: a király asztalához hívja, de legyen ott Aman is. Nem mondja meg mindjárt, mit akar, céljához vezető eszköz ez; jó ötlet különben a dráma felépítése szempontjából is (II. f. 8. j.).

A pszichikai finomságra valló továbbszövése nem kevésbé meglepő. Maga a király könnyíti meg Esther nehéz vállalkozását, mikor kérdi tőle, hol látta meg a napvilágot, ki nevelte; ha kívánsága van, legott teljesíti. Esther Assuérus lába elé veti magát, *egy szerencsétlen és szomorú nép életéért könyörög*. Elmondja, a zsidó nép valaha boldog volt, mert hitt az Úrban, de elfordult tőle, asszír igába is került; a zsidók később örömmel üdvözölték Assuérust, de lesújtja őket, hogy mögötte az ádáz gyűlölettől égő Aman kegyetlenkedik, mennyire üldözi Mardochéet is. A király arca szégyenpírtól ég, Esther győz: Mardochée-t nagy tisztesség éri, a zsidók felszabadúlnak, Aman meglakol bűnéért.¹

Már Bernardin rámutatott arra a mozzanatra, hogy Du Ryer *Esther*-e hatott Raciner-ra.² Lancaster is való-

¹ Du Ryer *Esther*-ében Aman a legféltelenebb színekkel festi le a zsidókat. Kárhoztatja őket, mert hitük erősen eltér a többi nép vallásától; úgy látja, ilyenkor nincs helye a kíméletnek, a vérontás kikerülhetetlen.

Qui verse le plus de sang, paroît le plus pieux.

² Bernardin: *Théâtre complet de Jean Racine* kiadásában, 1882, IV. k. 240. l.

szinűnek tartja ezt a hatást, de csak kis mértékben.¹ Du Ryer *Esther*-e is fájdalom áthatotta önérzettel vallja, hogy egy szerencsétlen, de királyához híven ragaszkodó nép gyermeke :

Ce n'est pas un défaut de sortir comme moi
D'un peuple malheureux, mais fidèle à son roi.

(V. f. 5. j.)

Du Ryer ezt a mozzanatot kisebb tehetség szerényebb módján fejezi ki, Racine mélyebb lélektani előkészítéssel és a nyelv varázsos erejével ötvözi remekké.

Racine-ban nemcsak a költőre kell figyelnünk, hanem arra az íróra is, aki a francia dráma szelleméhez híven, szívesen alkalmazza a szónoki mozzanatokát. Mornet, a Sorbonne kiváló tanára, a francia világosság történetéről írott munkájában (*Histoire de la clarté française*, 1929) azt is fejtegeti, mennyire retorikusak Corneille és Racine alkotásai és hogy alakjaik nem egyszer vitatnak egy-egy ügyet mások vagy önmaguk előtt (162. l.). Kérdezzük : *ki vitatta szebben az üldözött Izrael igazát, mint Racine Esther-e?* Két emberöltővel Mornet előtt hirdette Deschanel a *Collège de France*-ban, hogy Esther beszéde gyönyörű képektől szikrázó *plaidoyer éloquent*.² Szónokló nő! Legott felötlik a kérdés, nem érte-e ezzel gáncsvetés azt, amiben Racine páratlan : a női lélek rajzát? Korántsem. Racine úgy ragadta meg a «lélektani pillanat»-ot, hogy sugalmas erejére Esther-t elnyomott népe ügyéért síkra szálló szónok ihlete fogja el.

¹ Lancaster, id. m., 108—109. l.

² Deschanel : *Racine*, II. k. 186. l.

Érdekes megfigyelnünk, hogy azért a két hiányért, melyet a Biblia kutatói *Eszter könyvé*-ben észrevettek, *Esther*-ében mennyire kárpótolja az olvasót a klasszikus költő. Míg Isten nevét *Eszter könyve* nem is említi, lélektani megokolásban is hiányos, Racine *Esther*-e az egész *Biblia* isteni sugalmazottságtól áthatott szelleméről és a női lélek legfinomabb rezdüléseit is megérző, művészi látásról tesz fényes bizonyosságot. Faguet a *détail psychologique* finomságait dícséri Racine költészetében. Ezzel a mély pillantással és ezekre a finom apróságokra valló ecsetvonásokkal állítja elénk *Esther*-t is, különösen mikor a királyhoz járul.

Deschanel «szembehelyezett és összehangolt színekben dús, csodás keleti szőnyeget» lát *Esther*-ben (id. m., II. k., 189. l.). Ezt az alkotást a nyelv diadalmas erejével avatja a költő olyan mesterművé, hogy a franciák ma is büszkén hirdetik : benne a francia lélek bámulatos stílusművészete remekelt.

*

Ide menekült az a műfaj is, mely a XVI. század francia költészetében alig talált utat : a líra. *La Harpe* Racine-ról tartott megkapó akadémiai emlékbeszédében *Esther* és *Athalie* kardalait méltatva, lelkesen hirdeti, hogy Racine több pompát, összhangot, áhítatot, szelídséget és változatosságot adott általok a francia nyelvnek, mint amennyit benne addig találnunk lehetett ; a kardalokban az igazi lírai költészet legszebb emlékét hagyta örökül.¹

¹ A *Choix d'Éloges*, III. kötetében, 385. l.

Az élesszemű kritikus, *Brunetière*, találóan állapítja meg, hogy az egyéniség hangja, az *accent personnel*, a prózában Bossuet beszédeiből és Pascal gondolataiból csillan elő: «Csaknem ezt mondhatnám Racine-ról is. *Esther* és *Athalie* íróját gondolom. E két dráma kardalaiban az ékesszólás valamelyes egyéni mozzanattól nyer életet».¹ *Brunetière* nagy kritikus kortársa, *Faguet* is rávilágít *Esther* kardalainak megkapó költészetére és arra a jelenségre, hogy Racine «a líraiság igazi forrásából, a Bibliából merített».² *Faguet* ítélete eszünkbe juttatja a nagytudású Racine-kutatónak, *Mesnard*-nak eleven megérzését, hogy ezekben a kardalokban «valóban Sion hárfái zendülnek meg».³

Sion hárfáit fiatal zsidóleányok kara szólaltatja meg Racine remekében. Ez a rokonérzést a villám gyorsaságával meghódító kórus ugyanazt a hangulatot fejezi ki, amely *Esther* egyéniségéből is annyi búbájt sugároz felénk. A kar lelkét a zsoltárok fuvalma hatja át: akadjon el szavuk, ha szívüket utolsó lehelletükig nem tölténé el a Jeruzsálemre visszaszálló, sajtó emlékezés (I. f. 2. j.). Felzokog a kar, mikor ráeszmél Aman gonoszságára: gyermekek, aggastyánok, az egész nép vérfürdője mered riadt lelkük elé. De Isten jóságos igazságába horgonyozott bizakodásuknak szivárványa is felderül (I. f. 5. j.). Mennyire megkapja a kar lelkét, hogy *Esther* megszelidítette Assuérus-t. (II. f. 9. j.) Az

¹ Ferd. *Brunetière*: *Hist. de la litt. fr. classique*, III. k., negyedik kiadás, 223. l.

² Em. *Faguet*: *Les grands maîtres du XVII siècle*, 181. l.

³ Id. kiadv. III. k. 442. l.

Aman-ról rajzolt dermesztő kép ismét eléjük rémedezik : Izrael elnyomójának arcára gőg és megvetés telepedett (III. f. 3. j). Túláradó örömmel hirdeti : saját nyilai döfték át Aman szívét. Isten szeretetének meleg áramlását is érezzük szavukból. Majd vonzó kép int feljűk : viszontlátják egykor a hegyeket, a mezőket, őseik sírját. A kar felmagasztosultan rebeg hálát az Örökkévalónak.

Bernardin úgy érzi, hogy «a hit tisztelettudó szemével» kell tekintenünk *Esther*-t, mint ahogyan a görögök szemlélték az Aischylos színrehozta mondákat.¹ A zsidó és a görög világnak ez az összevetése tanulságos más tekintetben is : szellemét a Biblia sugalmazza, az alakot a görög tragikusok.

A görögűl kitűnően tudó Racine már fiatalkorában mohó buzgalommal olvasta a hellén költőket, a legfigyelmesebb gondnal a *tragikotatos Euripides* alkotásait. A kor nagy pedagógusa, Lancelot, valóban hatalmas kedvet keltett növendékében, Racine-ban, a görög irodalom iránt.²

¹ L. Petit de Julleville *Hist de la langue et de la litt. fr.*, IV. k. 111. l.

² Racine ezt leírja egyik levelében : «Sophokles, Euripides, Terentius, Homeros és Virgilius olyan tiszteletben állanak előttünk, mint ahogyan Athénben és Rómában éltek». (*Oeuvres de J. Racine* Mesnard-kiad. IV. k., 279. l.).

Pindaros ódáiról, Homeros *Odyssiéjéről* bőséges, alapos és elmélyedő jegyzeteket írt (l. ezeket Paul Mesnard filológiai remek-lésű *Racine*-kiadásának VI. kötetében : 8—55. és 56—164. lapjain.) Mesnard átvizsgálta és kiadta Racine-nak azokat a jegyzeteit is, melyeket egyéb olvasmányaihoz fűzött, «gyönyörűséggel és haszonnal» ássa ki őket : dicséri bennök ítéletei finomságát, helyességét és kifejezésük találó voltát, u. ott, 165 s kk. ll. — Emlékirataiban

: *Aristoteles* páratlan hódítású *Poétiká-jában* (XVIII. f.) ezt kívánja: a karnak úgy kell szerepelnie, hogy az egésznek részeként működjen közre. Horatius *Ars poetica-jában* ezt még élesebben fejezi ki: a kar kedvezzen a jóknak, ossza tanácsait, kérlelje a haragost, védje az ártatlant, dicsérje a törvényt, könyörögjön békét az elesettért és azért, hogy a gőgösre mostoha sors szakadjon. Szellemesen írja Péterfy Jenő *A görög tragédia keletkezésében*, hogy a kar csak a saját érzelmeit kifejező költő hangszere. Schlegel Frigyes eszményi nézők jelképét látta benne, Wilamowitz Moellendorf az ünnepi közönség hangulatának tolmácsolóját. Gondoljunk Sophokles *Ajas-ára* és Euripides *Alkestis-ére*! *Ajas-ban* a kar együtt szenved a hőssel; siratja. *Alkestis-ben* a kar azzal vigasztalja a feleségét elvesztő Admetos-t: mindnyájan Hades zsákmányai leszünk.

Ezek a példaszolgáltatások hatnak erősen Racine-ra. Maga írja *Esther* Előszavában: az volt a terve, hogy a kart és az éneket összeköti a cselekménnyel és hogy ezt arra használja fel: zengjék Isten dicsőségét, mint ahogyan a görögök az ő hamis istenségeiket (Préface, 4-ik szakaszában). Mint Sophokles *Ajas-ában* és Euripides *Alkestis-ében*, Racine *Esther-ében* is felragyog az emlékezés, felénk árad a részvét, megzendül az érdem dicsőítése, előkomorodik a gonoszság kárhoztatása. Seneca, a római tragédiaíró is kedvet kapott a kar-

---

megírta Racine fia is, hogy fiatalkorában édesapjának az volt a legnagyobb öröme, ha Sophokles és Euripides drámáival elbolyonghatott *Port-Royal* erdeiben; különben csaknem könyv nélkül tudta őket. (*Oeuvres de M. L. Racine*, I. k., Amsterdam, 12. l.)

dalokra, de ezek nem természetesek, nem őszinték. Mennyire más Racine! Az olasz Manzoni-t juttatja eszünkbe: ő is alkalmazza a kart, de — mint maga mondja — ezzel csak olyan zugot talált, ahol a maga érzelmeit tudja kifejezni. Ilyen *cantuccio*-nak bizonyult a kardalköltészet Racine szemében is. Az a jelenség, hogy vallási lírai ere olyan erős, mint lélektani érzéke, világossá teszi, hogy a zsidóság sorsától és a zsoltárok szellemétől áthatva, nemcsak elégiai búsongásaiban és ódai röptében remekelt, pszichikai éleslátása csalhatatlanul megsúgta neki azt is, milyen lelki visszaverődést kell kiváltania a karból a dráma fordulataiban. Valóban, a zsidó *Esther* kardaljai méltán kelhetnek versenyre a görög tragédiák εωβόλιον-jaival. Igaz, hogy bibliai tárgyba francia drámaköltők már Racine előtt is iktattak kardalokat, de szerepüknek a drámával finom költészettel mívelt összehangolásában Racine mélyebb és görög mintáihoz művészebb tapasztalattal igazodóbb, mint azok.¹

*

¹ Th. de Bèze 1550-ben kiadott *Tragédie française du sacrifice d'Abraham*-jában a pásztorok karát lépteti fel. Hatásosan szerepel a kar L. Desmases 1566-ban közzétett *Dávid-trilógiá*-jában: *David combattant, triomphant et fugitif*. Rivaudeau *Aman*-járól (1566) szóltakor Faguet dicséri a zsidó leányok karának «Isten népe» fogságán siránkozó, meleg líraiság áthatotta dalát a IV. felvonásban (id. m., 140. l.). Ki kell emelnünk R. Garnier *Les Juives*-jét is (1580). Tárnya Zedekiász király családjának sorsa. A zsidó leányok kara lírai melegséggel siratja benne a sáncaitól és tornyaitól megfosztott Jeruzsálemet. Nisard úgy látja, hogy hatással volt mind Corneille-re, mind Racine-ra. Ezt írja: Corneille-nek is, Racine-nak is javára vált, hogy követte, az *Polyeucte*-ben, ez *Esther*-ben (Hist. de la litt. fr., II. k., 94. l.).

Ez az ihletett lélek sugalmazta alkotás előadóiban is megható lelkekre talált. *Esther* színrevitele jelentős esemény volt a francia szellemi életben. Maintenon asszony nagy előkészületeket is tett és bőkezűen költekezett, 14,000 livre-nél is többet adott ki. A Moreau szerezte zeneszámokat udvari zenészek játszották.

A *Les Mémoires des Dames de Saint Louis*-ban a szereplőkről érdekes feljegyzéseket találunk: Veillane kisasszony kitűnően játszotta *Esther*-t, a 16 éves Glapion is a maga szerepét; Racine úgy nyilatkozott róla: benne olyan *Mordecháj*-t talált, kinek szívig hat a hangja. Valahányszor megbetegedett egy-egy szereplő, Villette márki leánya, Caylus gróf felesége, Maintenon asszony unokatestvére, helyettesítette.¹

A költő fia azt írja, hogy atyja buzgón oktatta a *saint-cyri* növendékeket, «kitűnő színésznők»-ké képezte ki őket.²

Esther első előadása 1689 január 26-án volt. Dangeau *Journal*-ja többről is számot ad. Egyszer arról értesítette olvasóit, hogy Versailles-ban is eljátszották XIV. Lajos, II. Jakab angol király és felesége, *Estei Mária* előtt; *Esther* szerepét Caylus-né alakította fényes sikerrel.³

Van egy klasszikus tanunk is, *Sévigné*-né, korának legtanultabb asszonya, lebilincselő kedvességű s a maga közvetlenségében az olvasók széles táborát meghódító

¹ Deschanel, id. m. 157—159. ll. és Bernardintól *Racine*, *Petit de Julleville Hist. de la l. et de la litt. fr.*-ben, V. k. 111—113. l.

² Id. m. 111. l.

³ Mesnard id. kiadv.-ban, III. k. 411—412 l.

levélíró. Azt, hogy *Esther* előadásán a király Sévigné-nével közli, mennyire tetszett neki Racine alkotása, Faguet természetesen találja, mert «ő volt a legalkalmasabb arra, hogy megbecsülje a szerző lángelméjét és a szereplők játékát».¹ Leveleiben, szóljon bár a nagy Bourdalou egyházi beszédéről, La Fontaine meséiről, a tragikus zuhanású nagyúr, Fouquet sorsáról, megkapja a lelket stílusa színességével, hajlékonyságával, kedélye derűjével, az *esprit gaulois* sziporkázó erejével és az igazi francia *charme* varázsával. Nem csoda, hogy figyelten figyelünk arra a *monumentum aere perennius*-ra, melyben *Esther* előadását örökül hagyta az utókorra.

Égett a vágytól, hogy ő is meghallgathassa. Barátnői: Chaulnes-né és Coulanges-né Maintenon asszony-nál kieszközlik, hogy a február 19-i (1689) előadásra meghívót kapjon. Ott is volt. Leányának, Grignan-nének február 21-én írott levelében beszámol róla.

Élénk figyelemmel hallgatta; szertelen gyönyörűséget (*excès d'agrément*) szerzett neki. A zene, a verselés, az ének, a jellemek «oly tökéletes és oly teljes» kapcsolatát találta benne, hogy különbet kívánni sem lehet. Elragadtatva írja: ezek a királyokat és előkelő személyeket alakító leányok *úgy játszották meg szerepüket, mintha csak erre születtek volna*. Az ember figyel — írja — «majd egyéb baj sincs, mint az, hogy ez a szeretetreméltó színmű véget ér; minden egyszerű, minden ártatlan, minden fenséges és megható benne.» Dícséri a szent történet mellett kitartó, tiszteletreméltó hű-

¹ Em. Faguet: *Madame de Sévigné*, a *Les grands maîtres du XVII. siècle* c. k.-ben, 262. l.

séget, a zsoldárokból merített, szöveghez simuló, könnyekre indító, szép zenét. Őszinte érzéssel vallja: «Yen fus charmée...» Kedves közvetlenséggel megírja azt is, hogy Bellefonds maréchal felkelt mellőle, a királyhoz ment, említette neki: *egy hölgy volt mellette, ki nagyon méltó arra, hogy megnézzé Esther-t*; erre a király hozzáfordult és a drámáról kezdett beszélgetni vele, hódolón ismerte el: Racine-nak sok esze van. Levelünk írója így felelt: «Felség, sok van neki, de ezeknek a fiatal szereplőknek is sok van; úgy belemérik a tárgyba, mintha egyebet sem csináltak volna.» Úgy találta Ő Felsége is. Majd elment, őt magát irigység zsákmányául hagyva ott. Sajnálja leányát, hogy nem volt az előadáson.¹

¹ Mellőzhetetlen, hogy két nagyon fontos emlékiratra ne utaljunk. *Madame de La Fayette* (1634—1692), az első lélektani regénynek, a *Princesse de Clèves*-nek halhatatlan írója, jelentős fontosságú *Mémoires*-jában visszaemlékezik a saint-cyri előadásokra: a királyt elragadta *Esther*, az ő tapsainak buzdító erejére szaporodott a közönség; a társaság apraja-nagyja igyekezett az előadásokra és az, amit egyszerű zárdaintézeti történetnek, *une affaire de couvent*-nek kellett volna tekinteni, az udvar legkomolyabb dolgává lett, a miniszterek abbahagyták legsürgősebb dolgaikat, hogy *Esther*-t meghallgassák (*Mémoires de la cour de France pour les années 1688 et 1689*, Amsterdam, 1721, 126—130. l.).

Saint-Simon herceg [Louis de Rouvroy, duc de Saint-Simon, 1675—1755,] a világirodalom egyik legmélyebben látó, Taine szerint az emberi lélekbelátás erejének mozzanatában Shakespeare-rel és Balzac-kal vetekedő «klasszikus jelentőségű» mémoire-írója, Racine haláláról szóltakor, élénken emlékszik, Ayen grófnő és Caylus-né mennyire kitüntette magát a szereplők között; a király és M. d. de Maintenon előtt erősen megválogatott, legszűkebb és legkiváltságosabb társaság jelenlétében játszották (devant le

A király, az udvar, az ország nagyjai és előkelői elbűvölve hallgatták a zsidó Eszter drámáját; elgyönyörködtek a lánglelkű költő tollán új életre ébredt zsidó történetben, felmelegedtek Eszternek népét mentő győzelmén és a gyászos kudarcra szégyenült Haman bukásán. Elmerengünk, elborulunk: «Hol volt, hol nem volt...» De felocsudunk: így volt, így esett.

Megragadta az Egyház egy halhatatlan emléké emberének a lelkét is. A keresztény ékesszólás egyik leg-
ragyogóbb szelleme, *Massillon János* (1663—1742), a

trique le plus étroit et le plus privilégié), Saint-Cyr-be pedig az egész udvart meghívták, noha itt is volt válogatás (Duc de Saint-Simon: *La Cour de Louis XIV*, Nelson, 103. l.).

Egy későbbi előadása nem vetekedik ezzel a fényes sikerrel. *Esther*-t 1721-ben a király rendes színészei is előadták. A Parfaict testvérek arra utalnak, hogy a szereplők nem keltettek «eleven érzést». (*Histoire du théâtre français*, XV. kötet, 441. l.). Egy ilyen előadásról Voltaire is megemlékszik *Le Siècle de Louis XIV*.-ában: «Mikor 1717-ben eljátszották *Athalie*-t, úgy fogadták, mint ahogyan kellett: lelkesedéssel, *Esther* pedig 1721-ben csak hidegséget keltett» (1894-iki kiad., 461. l.).

Játszották Saint-Cloud-ban is Bonaparte előtt, *Rachel* pedig 1839. febr. 28-án alakította először a *Théâtre Français*-ben (l. Mesnard id. kiadv.-ban, III. k. 443 s. kk. ll.).

Rachel 1840-ben mad. Récamier-nál, a nagy *Chateaubriand* jelenlétében, *Corneille Polyucte*-jének egy jelenete után elszavalta Racine *Esther*-ének imáját. A mélyen megihatott agg *Chateaubriand* így szólt a művésznőnek: «Milyen fájdalom, hogy az ember elé akkor támad ilyen szép dolog, mikor közel van a halálhoz.» *Rachel* — írja *Marcellus* gróf — lelkes és szívbeható hangon, mintha *Esther* imáját folytatná, szellemesen szólalt meg erre: «Vannak emberek, kik nem halnak meg.» (Le comte de Marcellus: *Chateaubriand et son temps*. 1859, 134. l.)

stílus tökéletességével jeleskedő egyházi szónok, Temesvári Pelbárt és Savonarola fejedelmi hibákat ostromló feddőzéseire emlékeztetve, mikor bátran szembeszállott XIV. Lajos korlátlan uralmával, Aman-nal példálózik.

Míg Massillon, Racine módján, belátásra ébredtnek rajzolja Ahasvérus-t, egy angol költő, *Masefield*, már meglakoltatja a perzsa zsarnokot; nála egy lélektani mélységben Shakespeare szellemében fogant, kedélyfestő erejével kiemelkedő mozzanatot kell kiemelnünk: a látomások gyötörte Ahasvérus rajzában megkapó költői erőt árul el.¹

*

Esther lenyűgöző hódítása megmutatkozik a kritikai és méltató irodalomban is. *Sévigné*-né, mint láttuk, a bűvölet hangján szólt teljességéről és tökéletességéről. *Saint-Simon*, *Athalie*-vel együtt, drámai remekműnek tartja (id. m. 103. l.). A nagy jansenista tudós, *Arnauld*, *Athalie*-nál *Esther*-t többre becsülte, mert épületebbnek találta (Mesnard id. kiadv., I. b., 133. l.). A *Parfaict testvérek* kiemelik, hogy *Esther* «választékos művészet»-re vall, «ragyogó és helyenként fenséges» részei vannak, felépítése bölcseségről, az egész «végtelen művészet»-ről tesz bizonyosságot (id. m., XV. kötet, 441. l.).

Sainte-Beuve 1829-ben írott Racine-essayében *Esther*-t többre értékeli *Athalie*-nál. A maga egészében kedvesnek, tökéletesnek, szeméremtől, sóhajtól, jám-

¹ L. William Mc. Causland Stewart tanulmányát, a *Revue des Cours et Conférences*-ben, 1939, 578. l.

bor kenetességtől áthatottnak látja : «Ez a legtisztább kiömlése, legvarázsosabb panasza ennek a gyengéd léleknek» (*Portraits litt.* I. k. 90—91. l.). Hatalmas munkájában a *Port-Royal*-ban is érdekesen szól *Esther*-ről : benne mindenki tükröt talált, anélkül, hogy a bibliai kép tisztasága bármit is vesztett volna ; Maintenon asszony *Esther*-ben magára ismerhetett, *Vasthi*-ban egyesek *Montespan*-né sorsát látták, *Amant Louvois*-val vetették össze, a hajthatatlan *Mardochée*-t pedig *Arnauld*-val (V. köt. 491—492. l.).¹

¹ Érdekes megfigyelnünk, hogy már a kortársak is gondoltak *Esther* célzásaira. *Mad. de Caylus Souvenirs*-jében írja : valószínű, hogy *Maintenon* asszony *Esther* jellemében és a tárgy néhány körülményében «hizelgő dolgokat» talált magára nézve (453. l.). Élesebben írja meg mindezt *Breteuil* híres couplet-ja :

Sous le nom d'Aman le cruel
 Louvois est peint au naturel,
 Et de Vasthy la décadence
 Nous retrace un portrait vivant
 De ce qu'a vu la cour de France
 A la chute de Montespan.
 La persécution des Juifs
 De nos huguenots fugitifs
 Est une vive ressemblance.

(Idézve *Deltour: Les ennemis de Racine*-jában, 380. l.)

Mad. de La Fayette érdekes *Mémoires*-jában arra utal, hogy *Esther* *Mad. de Maintenon* emelkedését és *Mad. de Montespan* bukását (la chute) tünteti fel. Azt is megírja, hogy *Esther* mindenki allegórikus műnek tekintette : *Ahasvérus*-ban XIV. Lajos, *Vasthi*-ban, a trónjától megfosztott concubine-ben, *Mad. de Montespan*-t látták (126—130. l.). Így ír *Voltaire* is nagy munkájában, *Le siècle de Louis XIV*-ban : a hizelgő udvari emberek

Zsoltáros áhítat magasra szárnyaló fuvalma lelkesíti át a rajongó *Lamartine* szavait: «*Esther*-ben a nyelv egyszerű, mint a gyermekkor, gyöngéd, mint a töredelem; balzsamos, mint a sátorosünnep tömjéne, nem is fülünknek szóló verssorok ezek; angyalok zenéje; nem költészetet, hanem szentséget lélekzünk vele.» (*Cours de Littérature*, III. k., XIII. Entretien, 59. l.) *Mesnard* úgy érzi, hogy az *Esther*-ből áradó piété szívünkbe «ellenállhatatlan báj»-jal találja meg az utat, *Racine* sohasem volt «hatalmasabb varázsló» és annyira költő, mint *Esther*-ben (id. kiadv. III. k. 441. l.). *Esther* tárgyát *Deschanel keleti háremtörténet*-nek látja ugyan, de legott kiemeli, hogy a költő eszményítette és művészivé varázsolta azt, különben a kor legromantikusabb drámáját érzi benne (II. k., 969., 179., 207. l.).

Az anyag drámai alakítása, a vallási élet bensősége, a vers és a nyelv varázsa, az egész alkotáson előmlő báj széles hódítást tett a kritika körében is. *Racine* lángelméjét később a Biblia még egyszer serkenti drámaköltői feladat megoldására, de már nem a kellem meg hittsége, hanem zordonabb szépség költői alakba öntésének gondja támad éléje: *Athalie* tragédiája.

DR. ELEK OSZKÁR.

Esther-ben *Mad. de Maintenon*-ra ismertek, *Vasthiban* kajánkodva (avec malignité) *Mad. de Montespan*t látták, *Aman*-ban *Louvois*-t és az *Aman* üldözötte zsidókban a huguenottákat (461. l.). Milyen okosan jegyzi meg ezekről az azonosításokról szóltaikor a költő munkáinak élesszemű kritikai kiadója, *Mesnard*: ezúttal bizonyára nem *Racine Esther*-e, hanem a szent történet szolgáltatott tükröt (*Oeuvres de Jean Racine*, III. k. 422. l.).

DALOMBAN IS CSAK ŐT KERESD...

Hótorlaszokkal bekerít
s küldi hatalmas szeleit,
százféle módon meggyötör
s ezerszer is megszégyenít.

Gyúr, formál bennem valamit
s bár alig értem szavait,
mit Ő akar, csak azt teszem,
áldom s szidom parancsait.

Nélküle üres ház a test
s a szellem szárnya lomha, rest
és tehetetlen gép az agy,
dalomban is csak Őt keresd.

Mi vagyok én? szomorúság,
keserű vágy, nyomorúság,
s tudom, ti mind azt hiszitek,
ami vezet, csak hiuság.

Mi vagyok én? egyszerű báb?
álom talán? vagy délibáb?
Ő tudja csak, kinek szava
létre hozott és visz tovább.

HAJNAL GÁBOR.

AZ ELMULT ÉV TÖRTÉNETE.

5701.

A háború második évét éljük. A küzdelem Európa újjárendezéséért folyik. A zsidókérdés elintézése e rendezés egyik legfőbb feladataként szerepel.

A harc még tart, de a győzedelmes *Harmadik Birodalom*, mely a nemzeti szocializmus uralomrajutása óta kíméletlen eréllyel tör ama célja felé, hogy zsidómentessé tegye az új Németországot, igyekszik ezt a követelményt az újabban uralma alá került, az általa katonailag megszállt területeken és a vele szövetséges államokban is megvalósítani. Egy frontba kívánja egyesíteni Európa valamennyi népét a zsidóság ellen: «az árja emberiség frontjába a nemzetközi zsidó kiszákmányolással és néprontással szemben» (Hitler beszéde : 1941. I. 30.).

Németország zsidósága valóban már quantité négligeable. Számbelileg nyolc év alatt egyharmadára fogyott, 200.000-nél is kevesebbre. A politikai, gazdasági és szellemi életben e maradék nem jelent semmit. Öregek és kisebb számban gyermekek maradtak vissza, az ifjúság és a munkaképes korosztályok nagyrészt hiányoznak. A nemzeti szocialista kormányok példát mutattak, mikép kell a zsidóságot a népi életből kirekeszteni, számukat apasztani és kihalásukat siettetni. E folyamatot ugrásszerűen gyorsítják olyan eljárással, amelyet az elmúlt év októberében alkalmaztak. Néhány órán belül egész Baden és Pfalz zsidóságát, körülbelül

9000 embert, még az aggok házának lakóit is, összegyűjtötték, vonatra tették, kétnapos utazás után kitették — a meg nem szállt Franciaország déli részén még meglévő táborokban a spanyol polgárháború menekültjeinek. Hasonló sorstól rettegett hosszabb ideig a birodalomban visszamaradt egész zsidóság, mely Berlinben és néhány nagyobb városban tömörül.

Különben a még munkaképes zsidókat bekapcsolták egyelőre a háborús gazdasági életbe. A munkaügyi minisztérium hivatalos lapja, a Reichsarbeitsblatt (1841. 6. sz.), közli a zsidó munkavállalókra vonatkozó szabályokat. Más munkaerők híján foglalkoztathatók földmunkáknál, használt anyagok összegyűjtésére, kiválogatására és más alsóbbrendű munkákra. Bérük megállapításánál korlátozások vannak. Nem részesülnek a családi és rendkívüli segélyekben, ellenben bérösszegük 15%-át fizetik szociális kiegyenlítés adójaként (Sozialausgleichsabgabe). A zsidó faji sajátosságánál fogva nem lehet üzemi közösség tagja, azért abból el kell távolítani. Lehetőleg elkülönítve, zárt csoportokban dolgoznak. Csak kiváló szakemberekkel tesznek kivételt.

A kötött háborús ellátásban hátrányban vannak, ruhajegyet eddig még nem kaptak. Az élelmiszereket csak a részükre megszabott későbbi órákban vásárolhatják be; a J. (Jud) betűvel felülnyomtatott utalványokat csak akkor váltják be. Lakásviszonyaik a városokban rosszabbak lettek, a jobb lakásokból kitették őket. Légitámadáskor az óvóhely elkülönített részébe kötelesek menni.

A berlini zsidó központok a szervezettség mintaképei. A vezetők kitartanak helyükön s dolgoznak, míg engedik őket, a közösségért. Enyhítik a nyomort, gondozzák az ifjúságot, intézik a kivándorlást. E részben csak Amerika jöhet tekintetbe. A keleti háború kitöréséig Szibérián és Japánon keresztül vezetett az út. Sok nehézséggel és költséggel járt, nem is tudták az engedélyezett kvótát kihasználni. A sok munkaképtelen öregről való gondoskodás súlyos feladat; a gyermekeket lehetőleg külföldre juttatják, Svédország fogadja be őket nagyobb számmal.

Ausztria, az Ostmark, Jugoszlávia felbomlásakor Dél-Stájerországgal, Karintia és Krajna egyes részeivel növekedett. Csak a középkorban voltak itt népes zsidó gyülekezetek (pl. Marburg). Azóta nem igen lakták. Könnyű volt a teljes megtisztítása. A keleti tartományoknak Bécsben összeterelt zsidósága 45.000. Nagyobb felét a hitközség kénytelen élelmezni. Februárban ismét megindultak az előbbi évben abbamaradt, Lublin vidékére irányuló zsidószállítmányok. Egyszerre 1100-at is vittek. Akik az utazásra vonatkozó utasítást megkapták, 100 kg súlyú poggyászt szedhettek össze. Lakásaikat lezárták, lepecsételték. Havonta 5—12 ilyen vonat volt tervbe véve. Az a hír járta, hogy április 18-ig a zsidók utolsó csoportja is elhagyja Bécsset. Valóra válik az Anschluss idején hangoztatott íge: négy éven belül nem lesz zsidó Bécsben. Az elszállítástól félve, többen megkísérelték, hogy bejussanak Szlovákiába és Magyarországra. A bécsi hitközség vezetője Lisszabonba utazott, hogy a visszamaradottak amerikai kivándorlását lehetővé tegye. A lublini szál-

lítmányok nem folytatódtak, már akkor stratégiai okokat emlegettek. A 18—65 évesek kötelesek munkaszolgálatra jelentkezni. Akiket használhatnak, munkába állítják, ezek megkapják a megállapított munkabért, amely megélhetést ad.

Az elfoglalt lengyel területekből a birodalomhoz csatolt *Danzig*, *Nyugat-Poroszország* és a *Wartheland* városaiba a zsidók helyébe a balti országokból visszatelepített németek jöttek. Litzmannstadt (Lodz), a lengyel Manchester, gettójába százezer zsidót szorítottak; szigorúan elzárva tartják őket. Deutsche Tatkraft — így hirdetik — reinigt die Stadt von landfremden, parasitären Elementen. A szövőváros felvirágoztatása zsidók műve volt, kitűnő szakmunkásaik a magyar szövőipar világháború utáni fejlesztésében is közreműködtek. *Elszász* zsidósága nagyrészt elmenekült, vagyonát lefoglalták. *Luxemburg* zsidóit zárt vasúti kocsikban a spanyol határra szállították.

A *cseh-morva protektorátus* területén erős nyomás alatt áll a zsidóság. Az amerikai kivándorlást a legnagyobb erővel folytatják, minden lehetséges utat felhasználnak, és a palesztinai illegális bevándorlók — beutazási engedélyt német uralom alatt élők nem kaphatnak — nagy számban innen kerültek ki. Teljesen elnéptelenedtek a régi cseh-morva kehillák, mint Nikolsburg, Ungarisch-Brod, Prossnitz stb., a magyar zsidó községek anyavárosai a XVII—XVIII. században. A vidékről Prágába és Brünnbe költöztették őket. Egy év alatt 20.000-rel fogyott a számuk, ma csak hetvenezren vannak. A cseheket igyekezzenek elidegeníteni a zsidóságtól, ezt célozza a kormány engedelmével mű-

ködő cseh nemzeti közösség pártja. Ez megtiltja tagjainak a zsidókkal való érintkezést. A tilalom «történeti szükségszerűség», mert a zsidó megakadályozza a meginduló német-cseh együttműködést és minden eszközzel azon van, hogy nyugtalantságot és zavart támaszson az európai újjárendezésben. A tilalom véget vet a csehek és zsidók között fennálló egészségtelen viszonyoknak. Követelik azért a zsidóktól a sárga karszalag viselését. Gyűjtik az anyagot a zsidóellenes múzeumhoz.

A lengyel főkormányzóságban nem kell az antiszemitizmust felébreszteni, ott az úgy is megvan. Még a londoni lengyel emigrációs kormány tagjai is antiszemita elveket hirdetnek és terjesztenek lapjaikban. A főkormányzóság nagyobb városaiban gettók létesültek; Varsó, Krakkó, Lublin után most Piotrkow és Kielce városokban is. Csak ott lakhatnak, üzleteiket, műhelyeiket a gettón kívül elvesztik. A gettó önkormányzatát a zsidó tanács (Judenrat) intézi, a hatóságokkal ezek tartják fenn a kapcsolatot. A munkaképes 15—50 évesekről kötelesek jegyzéket vezetni, ezeket behívják munkaszolgálatra. A lublini tartományban 12.000 zsidó talajjavítási munkálatokat végzett. Megelégedéssel állapítják meg a hatóságok: «Juden lernen arbeiten».

A Joint segítségével százezrek jutnak naponta meleg ételhez. A lakásviszonyok rosszak. Varsóban 500.000-nyi zsidóság zsúfolódik össze a hatalmas fallal övezett 18 kapus gettóban.

A nagyobb északi országokban, *Dániában* és *Norvégiában* kevés a zsidó. Új antiszemita lapok kimutatják, hogy Dániában 30.000 (!) családnak vannak zsidó elődei. Igaz, most már csak 6000 zsidót számlálnak,

de a dán törvények 1798 óta megengedték a vegyes házasságot. Azért van szükség a nürnbergi törvényekre. Quisling és pártja a 2000-nyi norvég zsidó kivándorlását követeli, visszatérést az 1844. évi törvényhez, mely megtiltotta a zsidóknak még az átmenetileg való tartózkodást is Norvégiában.

Belgiumban és Hollandiában a zsidó lakosságra vonatkozó intézkedések erősebben éreztetik hatásukat. Közszolgálatból a zsidókat elbocsátották és a vezető állásokból el kellett őket távolítani. A zsidó üzemeket kötelesek bejelenteni, a hatóságok döntenek megszüntetésükről. Földbirtokaikat és telkeiket számbaveszik. A folyószámláik és értékpapírjaik ellenőrzés alá kerülnek. A tengerpart melletti lakásaikat el kell hagyniok. Az antwerpeni német hatóságok kötelezővé tették a Dávid-csillagos karszalag viselését s tervezik gettó létesítését is.

A németektől *megszállt Franciaországban* hasonló intézkedésekről hallunk, mint Hollandiában és Belgiumban. Az 1940. év végén Párizsban 150.000 zsidót számláltak. 11.000 üzlet és üzem volt tulajdonukban, ezek átvétele, árjásítása folyamatban van. Az antiszemitizmust a Párizsban megjelenő lapok élesztik. A mozikban a német zsidóellenes filmeket mutatják be. A rendőrprefektus rendeletére a zsidók kötelesek állandóan maguknál hordani személyigazolványukat, melyen feltüntették, hogy tulajdonosa zsidó; ez új dolog, mert Franciaországban eddig okmányokon nem jelölték meg a vallást.

A meg nem szállt Franciaország keresi a nemzeti megújodást, a felemelkedés útját. Az újjászületés egyik

előfeltétele : a zsidóság kizárása a népi életből. A vichy-i kormány sietett megalkotni a maga zsidótörvényét. Októberben tették közzé. Faji alapon határozza meg, ki a zsidó. Minden magasabb közhivatalból kizárja a zsidókat, a hadseregben tisztirangot nem viselhetnek. Ismer kivételezetteket, a hadiérdemeket elismeri. A szellemi életet meg akarja tisztítani ; zsidók nem lehetnek tanítók, tanárok, továbbá ujságok, színházak és mozik irányítói. Mégis az ez évben elhunyt zsidó filozófusról, Bergsonról, el kellett ismerniök : eszméi, művei a francia élet közkincsévé lettek és a szellemi élet vezetőit befolyásolták. Márciusban a minisztertanács a zsidókérdés elintézésére főbiztosságot létesített. Vezetésével Xavier Vallat szélsőjobboldali képviselőt bízta meg, ki a Blum-kormány képviselőházi bemutatkozásánál tett megjegyzésével keltett feltűnést. A főbiztosság fennállása óta újabb zsidóellenes intézkedések történtek : zsidóknak állampolgárságuktól való megfosztása és vagyonuk elkobzása. A párizsi Rothschild-ház fejét is ezzel sujtották, vagyonát az ifjúsági szervezetnek juttatják. Az európai szárazföldön megszűnt a bankárdinasztia működése, melynek neve fogalommá lett, azonban emlékét emberbaráti és kultúrintézmények fogják még sokáig őrizni. Az egyetemen, az orvosi és ügyvédi pályán numerus clausust állapítottak meg. Az algiri zsidók francia állampolgárságát megvonták, ezt a Crémieux-féle törvény adta meg nekik 1871-ben.

Fájdalmasan érzi a francia zsidóság e megalázó intézkedéseket. Az utolsó háborúban is megtette kötelességét, a hadiérdemekért kivételezett magasrangú tisztek és a hősi halottak sokasága tanuskodik erről. Bírják

Pétain marsall ígéretét : Gondoskodni fogok a zsidóság becsületes megélhetéséről. Franciaország főbábjai és a rabbiképző követte a kormányt Vichybe. A zsidó vallási élet megerősítésén fáradoznak, erről tanácskoztak a meg nem szállt Franciaország rabbijai Lyonban tartott gyűlésükön.

A nagyszámu, Franciaországban rekedt, közép-európai emigráns az Alpes Maritimes és Basses Pyrénées tartományokban fekvő táborokba került. Segélyakciók indultak meg. Amerikában külön Gurs-bizottság alakult. Az ellátás javítását nagylelkűen a quäkerek vállalták. A Joint ötmillió frankot bocsátott rendelkezésre. A francia hatóságok jóindulatot mutatnak, de maguk is szörnyű telet éltek át. Elismerést érdemelnek azok az emberek, kik együtt szenvedve testvéreikkel, a hitet és reményt élesztették a kétségbeesett tömegben. Ansbacher dr. rabbi nevét emlegetik ezek közt elsősorban. Február óta az idősebbek már jobb elhelyezést nyertek, a kivándoroltatásuk is folyamatban van a Hicem segítségével. Lisszabon kikötőjéből indul most el sok zsidó kivándorló, mint valamikor a XV. század végén a spanyol kiűzetés után. De csak 14 nappal a hajó indulása előtt adja meg Portugália a beutazási engedélyt.

A zsidóság, amennyire a mai háborús viszonyok közt lehetséges, igyekszik elhagyni a német birodalmat és a megszállt területeket.

Olaszország, a Harmadik Birodalom tengelytársa, amióta szövetségese oldalán belépett a háborúba, még inkább követi annak a fajokról való felfogását, mint azelőtt. A külföldi származásúak elhagyták az országot,

az engedély nélkül visszamaradottakat táborokban helyezték el. A faji törvények sok kivételezést ismernek. Az olasz zsidóság felére érvényesek ezek. A háborús világban különben is szükség van munkájukra.

A tengelyhatalmakkal a legszorosabb szövetségben folytatja politikáját *Magyarország*, elsőnek csatlakozva a háromhatalmi egyezményhez. Szövetségesei támogatásának köszönhető, hogy visszatérhetett az anyaországhoz Kelet-Magyarország, Észak-Erdély és a felszabadított Délvidék. A kettős országgyarapodás során 160.000-rel gyarapodott a magyarországi zsidóság száma, amely így megközelíti a 800.000-et.

A visszatért keleti országrésznek és Erdélynek a magyar hazával való egyesítését ünneplő képviselőházi ülésen terjesztett be Teleki Pál miniszterelnök «a keresztény vallásfelekezetek egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságáról» törvényjavaslatot, amelynek második paragrafusa kimondja, hogy az országgyűlés felsőházáról szóló 1926. XXII. t.-c. 4. §. B. pontja és 44. §-a hatályukat veszti. Ez azt jelenti, hogy az izraelita hitfelekezet felsőházi tagságának képvisellete a jövőben megszűnik. Az indokolás szerint, «az izraelita hitfelekezet felsőházi képviselétének történeti gyökerei nincsenek». Különben is — jegyzi meg az indokolás — az 1939. IV. t.-c. megalkotása óta «időszerűnek tekinteni nem lehet». Hasonlóképpen az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról szóló új törvény szerint hatályukat veszti az 1920. XXV. és 1928. XIV. törvénycikkek, melyek az egyetemi felvételekről szólnak, — ezek a sokat vitatott numerus clausus-törvények — az 1939. IV. t.-c. megalkotásával

a kérdés «újabb és átfogóbb törvényes szabályozásokhoz jutott». A kormány rendelete intézkedik a zsidó hadkötelesekről, «kik az 1939. IV. t.-c. első paragrafusára szerint hadkötelezettségüknek a honvédség kötelékében kiegészítő szolgálat teljesítésével tesznek eleget, ezt a szolgálatot rendfokozat nélkül teljesítik abban az esetben is, ha korábban tiszti, altiszti vagy tizedesi rangfokozatot kaptak».

Teleki Pál miniszterelnök tragikus halála előtt néhány nappal nyilatkozott még arról, hogy az elmúlt hetekben öt értekezletet tartott az úgynevezett harmadik zsidótörvény ügyében. Utódja, Bárdossy László miniszterelnök, programbeszédében megállapítja: a zsidókérdés nem speciálisan magyar, hanem európai kérdés. Nálunk is általános, egységes, európai rendezés keretében oldható csak meg «gyökeresen és véglegesen.» Addig is azonban «megoldást kell találnunk a magunk halaszthatatlan, speciális zsidó problémáink tekintetében.» Mint ilyet jelölte meg bemutatkozó beszédében a miniszterelnök a zsidóság elkeveredését a nemzsidókkal. Igazságügyi minisztere be is nyújtja a javaslatot a házassági törvény kiegészítéséről és módosításáról, amely kimondja: «Nemzsidónak zsidóval házasságot kötni tilos».

Ez a javaslat kizárólag faji alapon áll. A törvény indokolása kiemeli: «... e törvényjavaslat nem népszerű jelszavaknak kíván hódolni és nem utánoz mérlegelés nélkül külföldi példákat». Az igazságügyminiszter szerint «az asszimilációs folyamat, mely 1895 óta erőteljesen megindult, nem vezetett jó eredményre. A nemzeti lélek kialakulására feltétlenül káros hatással

voltak a vegyes házasságok és a vegyes házasságok juttatták befolyáshoz azt a zsidó szellemiséget, melynek káros hatásait látnunk kellett. Az asszimilációs kísérlet sikertelensége kétségtelen. Ezt disszimilációval akarjuk most felcserélni.»

A második zsidótörvény végrehajtása és egyes rendelkezéseinek kiegészítése tovább folyik. A magyar élet nagy problémáját, a földkérdést, a zsidók tulajdonában lévő mezőgazdasági ingatlanok felhasználásával gondolják legkönnyebben megoldhatónak. Azért a zsidóbirtokok átvételének ütemét gyorsítani kívánja a kormány, «amennyire csak lehet». Június hónapban nagyszámban kézbesítették a földbirtokosoknak a felmondó leveleket, amelyek szerint e gazdasági év végén a birtokot át kell adni.

A gazdasági élet terén megindult a zsidóknak a csúcs- és kulcspozíciókból való eltávozása. Akik ezt eddig nem tették meg, azoknak szól a miniszterelnök intelme: «Nem akarom feltenni, hogy azok, akiket illet és érint, a magyar kormány szigorú intézkedéseit akarnák provokálni.»

A visszatért területeken újonnan megszervezett kamarai felvételek a legszigorúbban történnek az 1939. IV. t.-c.-ben foglalt arányszámok szerint. A nagyváradi és marosvásárhelyi ügyvédi kamarák összesen 37 zsidónak tekinthető ügyvédet iktattak be tagnak. Több mint 300 zsidó ügyvéd rekedt ki a kamarából. Újabb törvény az ország ügyvédi kamaráiban a kamarai választójogot csak a választásra jogosult tagok 6%-ának megfelelő zsidó kamarai tagoknak adja meg.

Ezrekre megy azon családoknak száma, kik a vissza-

tért területeken az iparrevízió kapcsán kenyerüket vesz-
tik. A kötött háborús gazdálkodás alkalmat nyújt ipar-
engedély megvonása nélkül is az egész ország zsidó
kereskedőinek lehetetlenítésére. Egyre újabb és újabb
közszükségleti cikkek árusítását kötik hatósági enge-
délyhez. Ez évben a petróleum, mosószappan, tűzifa,
bőr, bőrtalpú cipő és a textiláruknak nagyban való
árusítására történt meg a kereskedők kijelölése «az 1939.
IV. t.-c. rendelkezéseinek figyelembevételével». Ez tör-
tént Budapesten is, hol a 66.082 iparengedéllyel és
iparigazolvánnyal rendelkezők számából 31.819, vagyis
48.15% számít zsidónak. Csak egy példa: A kötött for-
galmú lábbeli árusítására kijelölt cipőkereskedők száma
136, az elutasítottaké 314. Akit nem jelöltek ki, «keres-
kedői jogát többé nem gyakorolhatja».

A zsidó iparosok és kereskedők legszegényebbjét
sujtja kitiltásuk az országos és heti vásárokról a máso-
dik zsidótörvény alapján. Régmúlt századokban, ami-
kor még a zsidók a városokból, az ország egyes vidékei-
ről ki voltak tiltva s lakhatási engedélyt sem kaptak,
az országos és heti vásárokon még akkor is beengedték
őket oda.

Az értelmiségi alkalmazottak elbocsátása továbbra is
a törvényben megszabott határidőben, december és
június végén történik. Az értelmiségi munkanélküliség
kormánybiztosa kijelentette: «Hivatalom a lehetőség
határain belül, sőt azon túl is, mindent megtett a tör-
vény végrehajtására.»

A zsidókérdés megoldását a szélsőséges sajtó még
mindig nagyon enyhének és lassú üteműnek tartja.
A probléma megoldása nehéz. Magyarországon közel

800.000 zsidó van, kiknek, mint a pénzügyminiszter mondotta, tisztességes, becsületes munkával lehetővé kell tenni szerény megélhetésüket. Legalább mindaddig, míg lehetséges nem lesz a végleges megoldás. A képviselőházban — a magyar politika egy nagymultú vezérférfiának megállapítása szerint — «nem volt olyan felszólalás, mely szerint ne az volna a zsidókérdé megoldása, hogy a zsidókat kivándoroltassák egy zsidó nemzeti államba».

Egyelőre a kenyértelenné vált tömegek megélhetésének biztosítása és a kivándorlásra alkalmasak támogatása még egészében a zsidó közösségre hárul. A magyar zsidóság száma az ország többszöri területi gyarapodása következtében több mint 300.000-rel növekedett. A gazdasági létében fenyegetett tömeg egyre növekszik. A felekezeti jogainak védelme a három csoportra oszló magyar zsidó községek központi irodáira hárul. Jogsegélyt, irányítást, tanácsot kell adniok a hazai viszonyok közt tájékozatlan, visszatért gyülekezeteknek. Sok nehéz, bonyolult feladat vár itt megoldásra.

Ez tette szükségessé, hogy az Országos Iroda, a kongresszusi hitközségek legfőbb szerve, a községkerületi elnökség mellé Országos Tanácsot szervezzen mint tanácsadói testületet. A magyar zsidóság két segítő szerve, az Országos Pártfogó Iroda, és bevételi szerve, az Országos Magyar Zsidó Segítőakció (OMZSA), az egész országra kiterjedő mozgalommal igyekszik a közösség feladatai iránti kötelesség tudatára ébreszteni a közömbösöket. Fájdalmasan kellett tapasztalnia, hogy önkéntes adományokból nem gyűlt össze oly összeg, amelyet a segítő munka megkívánt. Hitközségi hozzájárulást

kellett kérnie, s a hitközségek ezt adópótlékolás útján szedik be tagjaiktól. Így is voltak egész hitközségek, amelyek mereven elzárkóztak a közösség terheinek vállalásától, csak a maguk szegényeiről kívántak gondoskodni. A közösségi érzés oly mértékű hiányát kellett tapasztalni, hogy országos járulék behozatalának gondolata merült már fel. Az irodák vezetői megjelentek a vidéki központokban és igyekeztek meggyőzni hitestvéreiket, hogy életkérdése a magyar zsidóságnak azon összegek előteremtése, amelyeket a menekültek támogatása, az átképzés munkája, a kivándorlás elősegítése és a segélyezésre szorulóknak egyre növekvő tömegének kielégítése, a család- és gyermekvédelem megkívánanak. A Pártfogó Irodának, hogy munkáját folytathassa, az 1941. évre 2,400.000 pengőt kell összegyűjtenie az OMZSA útján. A garanyi táborban és más helyeken elhelyezett menekültek gondozása, Kárpátalja szegény községeinek támogatása elsőrendű kötelessége az egész magyar zsidóságnak. A külföldi segélyszervezetek nem tagadják meg támogatásukat. A palesztinai kivándorlás, az első magyar ifjúsági alija (14—17 évesek), együttes fáradozás eredményei voltak.

A visszatért községek beleilleszkednek a magyar zsidóság közösségébe. Iskoláikat újjászervezik. Nagyvárad és Kolozsvár középiskolákat tartanak fenn. A zsidó ifjúság az ipari pályákon kíván elhelyezkedni; mutatja ezt a tanoncok számának növekedése, míg a közép- és kereskedelmi iskolákban számuk egyre fogy.

A magyar zsidóság szellemi életében is változás jeleit látjuk; eddig elhanyagolt sajátos zsidó kultúrártékei felé fordul. A zsidótárgyú könyvek és előadások iránti

érdeklődés növekedést mutat. Az IMIT kiadta Bibliáját és megkezdte vidéki előadásainak sorát. Az OMIKE-művészakció estéi egyre több közönséget vonzanak. A zsidóság Palesztina-kérdése sokat foglalkoztatja az ifjúságot. Herzl halálózásának emléknapját a Hősök Templomában ünnepelte a pesti hitközség ez évben először. E templom helyén állt a prófétai lelkű férfiú szülőháza.

Jól előkészített talajra találtak a faji tanok *Romániában*. Nagy-Románia fölbomlása feletti elkeseredése zsidóellenes cselekedetekben jutott kifejezésre. Kisajátítják a zsidók vidéki ingatlanait. Legjellemzőbb a román pártokra, hogy bármennyire szembenállnak is egymással, ebben egyetértenek. A januári véres zavargások idején a vasgárda kiáltványa azt tartalmazta: Minden vasgárdista halála az ország súlyos kára, mert az ország ismét a szabadkőművesek és zsidók prédájává lesz. Ugyanakkor az Antonescu-kormány rádióüzenete a vasgárdistákhoz így szólt: Ne harcoljatok, mert a harcok során elesett légionáriusok könnyebbé teszik, hogy a zsidók és szabadkőművesek vegyék kezükbe a hatalmat.

A mozgalom leverése után a hivatalos jelentés kénytelen megállapítani: A lázadók borzalmas vérfürdőket rendeztek, nem vették figyelembe az emberiség legelemibb követelményét sem, s véres szenvedélyük nem ismert határt. Áldozataik elsősorban zsidók, ahogy az államvezető megírta: Megfelelő bizonyítékaim vannak arra vonatkozólag, hogy a légionáriusok mily módon kínozták és rabolták ki a gazdag zsidókat és románokat, csak azért, hogy hasznot húzzanak... Bukarest zsidó

negyedében, Duestiben, az üzleteket kifosztották, a házak kapuit feltörték és valósággal vágóhídra hurcolták az embereket. A bukaresti rendőrség kinyomozta a lázadás során legyilkolt 187 zsidó megöletésének körülményeit.

Mivel az Antonescu-kormány a vasgárda megmozdulását leverte, a legyőzöttek azt terjesztették róla, hogy zsidóbarát. Az államvezető külön rendeletben 5—10 évig terjedő kényszermunkával volt kénytelen fenyegetni azokat, akik a kormány tagjait vagy a hatóságok vezetőit azzal vádolják, hogy zsidó vagy szabadkőműves szellemben dolgoznak. A kormány sietett rácafolni a vádra újabb intézkedésekkel. Kisajátította a zsidók városi ingatlanbirtokait és ingó vagyonuk bevallását is kérte. A zsidók száma a mai Romániában 302.000-re fogyott. Igyekeznek elhagyni a belső ellenségektől fenyegetett országot.

Bulgária a tengelyhatalmaktól átveszi a faji sajátságok jelentőségének tanát. Nemzetvédelmi törvénybe foglalta a zsidóellenes intézkedéseket. Minta után készült. Sajátos vonása : a minisztertanács szabja meg a zsidók számát a gazdaság egyes ágazataiban. A vállalatok zsidó alkalmazottjainak arányszáma nem haladhatja meg az illető helység zsidó lakosainak arányszámát. A zsidók nem karszalagot kapnak, hanem a rendes zöldszínű igazolványlap helyett az övék vörös. A megnövekedett ország berendezése nagyobb terhekkel jár, ezért kivetnek a zsidókra 20%-os vagyonváltságot. Megokolásul szolgál, hogy az ország gazdasági életében évtizedeken át elfoglalt vezető állásokban oly magas jövedelmet húztak, amely nem állott arányban a bulgárokéval.

Szefárd zsidók, negyvenezen, lakják a régi Bulgáriát a Balkán-hegység kétoldalán, őket találjuk Trákia és Macedónia városaiban. Nyugati hazájukból egy régi, nemes kultúra eszméit hozták magukkal, mikor a középkor végén itt letelepedtek. Az önérzetes, zsidó nemzeti eszmétől áthatott bulgár zsidóság a kivándorlás módját keresi.

Keveset hallunk még a szigorú katonai megszállás alatt lévő két balkáni ország, *Szerbia* és *Görögország* zsidóságáról. Belgrád zsidósága sárga karszalaggal jár. Keveset látni őket, — írja a tudósító — el vannak foglalva romok eltakarításával. Görögország legnépesebb zsidólakta városát, Szalonikit, az ifjúság angol hajókon elhagyta, míg apáik a zsinagógában várták a megszálló csapatok bevonulását.

Annál több hírt kapunk két kis államból, *Szlovákiából* és *Horvátországból*.

Szlovákiában az ez évben rendezett népszámlálás 2,653.000 lakos közül 88.951 zsidót talált. Pozsonyban 137.000 közül 15.600-at. A zsidó vállalatok likvidálásának előrehaladásáról időközönként jelentést adnak ki, ezek szerint már 5674-et árjásítottak. 3000 hektárnyi földbirtok kisajátításáról számolnak be. Szlovákiában és különösen Pozsonyban az összes középkori korlátozások felújítására kerül a sor. Követelik, hogy a zsidók hagyják el a belvárost, a fontosabb útvonalak utcai lakásait, sőt gettót terveznek a zsidók költségén a városon kívül. Este tíztől reggel négy óráig a város utcáin és teréin nem szabad mutatkozniok. A lefoglalt üzletek tulajdonosait munkatáborokba viszik, nehogy a gazdasági életbe újból bekapcsolódhassanak. A zsidó

orvosok sárga fatáblán vörös betűkkel írhatják csak ki nevüket; ott kell lennie két Dávid-csillag között a «žid» szónak, receptet csak sárga blokkon írhatnak és nevük fölé szintén kötelesek odanyomatni ezt a szót. Eddig a zsidókat mint kapitalistákat támadták, amióta azonban megindult a harc a szovjet ellen is, a bolsevizmus fizetett ügynökeiket látják bennük.

Horvátország sietve meghozta zsidó törvényét olyképpen, hogy egyszerűen lefordította a nürnbergi törvényeket. Így készültek a faji törvények: az árja vér és horvát nép becsületének védelméről szóló rendelkezések. Zsinagógák felgyújtásáról is tudunk. Zágráb 10.000-nyi — részben Magyarországból odaszármazott — zsidó lakosságát sok támadás éri, mert hű polgárai voltak a jugoszláv államnak. Ez is hozott ugyan zsidóellenes törvényt az utolsó évben, de — mint a *Horvatski Dnevnik* megírta — annak hangoztatásával, hogy a szükség diktálja ezeket az intézkedéseket, nem akarják velük a zsidóságot megalázni, még csak egyenjogúságukat az ország többi polgárával sem akarják csorbítani. Most a zágrábi zsidókat a város déli részébe költöztetik át, mellükön és vállukon sárga sávval, hatágú csillaggal és egy nagy Zs betűvel kell jelezniök zsidó voltukat. A poglavnik egyik újabb rendelete a rémhírterjesztésért a Horvátországban lakó zsidókat egyetemlegesen teszi felelőssé. A zsidókat a szerbekkel együtt az usztasa állam ellenségeinek tekintik.

Svájc és Svédország a harcban álló Európának két menedék- és segélyhelye. Különösen a kis *Svájc*. Az 1941 februári hivatalos jelentés az emigránsok és internáltak táborairól közli: A lehetőség szerint tekintettel vannak

a testi alkalmatosságra és a lelki szükségletekre. Sváje zsidósága a legnagyobb áldozatkészséggel egymillió franknyi összeget gyűjt a különböző segélyakciókra. Különösen a szomszédos Baden zsidóságának sorsa hatotta meg és minden eszközzel segítségére siet. De megérti ő is a kor és az idő szavát : megkezdi ifjúságának mezőgazdasági kiképzését és technikai pályákra való előkészítését.

Svédország lehetővé tette a zsidó gyermekek százainak Németországból való kihozatalát. Szeretettel gondozzák és tanítják a fiúkat és leányokat, hogy majdan az ifjúsági alijával Erebe mehessenek.

A tengelyhatalmak vezetése alatt álló Európával szemben áll *Nagybritannia*. Az ostromlott szigetet 350.000 főnyi zsidóság lakja. Londonban magában 250.000 zsidó lakik. Az angol zsidóság szervezetei folytatják a gyermekeknek a városokból való eltávolítását. 15.000-et helyeztek el vidéken, de elvitték őket tengerentúlra is : Amerikába, Dél-Afrikába, Ausztráliába. Az angol vidéki helyeken otthonokat rendeztek be és a gyermekek vallási neveléséről is gondoskodnak.

Az európai zsidóság kétségbeesett helyzetében *Amerika* fele tekint, hiszen ott ötmillió testvére él. Kettős segítséget remél onnan : az európai menekültek befogadását és anyagi támogatást a visszamaradt szűkölködőknek.

Azonban az 1924-ben az egyes országok számára megállapított bevándorlási kvótát az *Unió* nem emelte fel. Igaz, hogy a háborús nehézségek miatt azok közül is sokan, kik a beutazási engedélyt megszerezték, azt még nem használhatták ki. De az ilyen engedéllyel nem

rendelkezőkön is segíteni kell. A középamerikai Virgin-szigetek vannak tervbe véve a menekülteknek ideiglenes tartózkodási helyül, míg Amerika valamelyik államába nem tudnak bejutni.

Nagy az Unió zsidósága az anyagi segítség munkájában. Az United Jewish Appeal havonta egy millió dollárt tud a Joint rendelkezésére bocsátani. Külön nagy akció indult meg az európai zsidó gyermekek megmentésére; bizottságokat szerveztek az anyagi alap megszerzésére. Az újságok állandó rovatot nyitnak erre a célra. Különben a 16 éven aluliak a kvótán felül is bejuthatnak Amerikába. Franciaország meg nem szállt részéből 13.000 gyermeket vittek már át. Palesztina felépítésében is állandóan segít ez a gazdag földrész. Eredményes munkát végeztek itten Herzog főrabbi és Chajim Weizmann amerikai útjuk alkalmával. A zsidó élet is jelentékenyen fellendült. A Biblia az Unió egész népének legolvasottabb könyve. Zsidó hitközségek alakulnak nagy számmal a népes városokban, zsinagógák és iskolák létesülnek. Az utóbbiak és az újságok színvonala is emelkedést mutat, hiszen a bevándorlás sok nagyon művelt, képzett embert hozott. Gazdag európai könyvtárak és műgyűjtemények kerültek tengerentúlra. Kialakulni látjuk ott lassanként a keleteurópai zsidóság életformáit. Áttelepítik oda a híres lengyel és különösen a litván jesivákat. Már a chasszidizmusnak is alakulnak ott központjai. Július havára zsidó kongresszust hívtak össze Montevideóba. Főtárgya: az európai zsidóság anyagi és erkölcsi megsegítése és a Palesztina-munka támogatása.

A cionista-mozgalomban az Unió szervezete vezet,

Edmund J. Kaufmann elnökké választása óta a központ Washingtonba került. A háború utáni zsidó jövő előkészítésére az American Jewish Committee bizottságot küldött ki, az American Jewish Congress pedig külön intézetet létesített e kérdés tanulmányozására.

Amerika több államában a bevándorlás feltételei még mindig a legkülönbözőbbek. Közép-Amerikában, San Domingo zsidó telepein, megkezdődött a munka; a klíma megfelelő. Egyelőre 1000 család letelepedése válik ott lehetségessé. Cuba és Jamaica községei is népesednek. A hollandiai Curacao és Aroeba szigeteinek lakói már a Joint támogatói között szerepelnek. Brit-Honduras területén is megindult a település. Dél-Amerikában Bolívia ez év folyamán megtiltotta a bevándorlást, azzal érvelve, hogy a zsidó bevándorló faji és vallási okok miatt nehezen asszimilálódik. Eddig szokatlan megokolás ez Amerikában; mostanáig mindig csak a munkapiac megterhelését használták érvül a kapuk bezárására. Chile könnyített a bevándorlási feltételeken, azonban csak a minisztérium adhat vízumot. De elismeri a kormány, hogy a zsidók sok kulturális és jótékonyági intézményt honosítottak meg új hazájukban és ezek az egész lakosság javát szolgálják. Természetes, hogy Argentina 300.000 és Brazília 70.000-nyi zsidósága a legtöbb újabb bevándorlót vonzza magához. Állandó törekvés is az ott megélhetéshez és jómódhoz jutott zsidóságnak beszerzése a segélyakciókba és a cionista munkába.

Erec Jisrael második háborús évét élte át. Többször sujtotta repülőtémadás, leggyakrabban Haifát érte,

kikötőjét, petróleumfinomítóit, tartályait. De sok emberáldozatot követelő bombázást szenvedett el Tel Aviv is; még az ősi Hebront sem kímélték a repülők. Jeruzsálem felett csak elszálltak, de azért ott is megkezdte a lakosság a légtalmai helyiségek építését. Felvonulási terület lett Palesztina az Irak és Szíria ellen folytatott harcokban. A szuezi csatorna elleni támadások egyre közelebb hozzák a harcot a Szentföldhöz; sokat emlegetik kulcshelyzetét a Közel-Keletért folyó küzdelemben.

A mandatárius hatalom belső politikájával gyakran élesen szembeszállt a most félmillió lelket számláló jisuv. Ha a birodalom nem akadályozta volna meg az utolsó két évtizedben a zsidók nagyobb számú letelepedését, most — legalább egy milliónyi zsidó — a többséget alkotná. Zsidó légió felállításától eltekintettek eddig. A brit ezredekben külön századokat alkotnak a gyalogságnál és a technikai csapatoknál. A zsidó lakosság teljes felfegyverzését a kormány nem viszi keresztül az arabok miatt, mert csak egyenlő mértékben tehetné azt. Azonban a telepek megszervezik önvédelmüket. A zsidó politikai élet vezetői kijelentették, hogy országukat a legnagyobb erőfeszítéssel oltalmazzák. A zsidó munkásszervezet, a Histadruth, utasította a 20. és 30. életév között levő tagjait, hogy lépjenek be önkéntesen a hadseregbe. A telepek lakói maguk szabják meg, közülük kik és milyen sorrendben jelentkezzenek katonának. A visszamaradottak vállalják természetesen a bevonultak munkáját s gondoskodnak családjaikról. Eddig nyolcezen szolgálnak a hadseregben. Az önkénteseknek csak kis részét hívták be katonai szolgálatra. Repülők ki-

képzése is folyik, a Zebulon flottaegyesület tagjai pedig a hadihajókon végeznek háborús munkát.

E válságos időkben örvendetes javulás mutatkozik az arabokkal való viszonyban. «Új testvériség alakul ki» zsidók és arabok között — írja az egyik arab lap. A közeledést előmozdítja, hogy Jaffa iskoláiban a hébert és a zsidó telepek tanintézeteiben az arab nyelvet tanítják. A társadalmi érintkezés gyakoribb és barátságos lesz. Ünnepeyeiken kölcsönösen vendégül látják egymást. A zsidó gyarmatok fejlődését az arabok elismerőleg méltatják ; elismerik, hogy előmozdítják az egész ország fejlődését.

A bevándorlás üteme természetesen lassúbb lett. A Közép-Európának német uralom alatt álló országaiból származókat nem engedik be, félve a kémektől és titkos ügynököktől. 1941 szeptember végéig nem adnak ki újabb certifikátokat, de az eddig ki nem használtakat pótolják. 1939 áprilisa óta 14.678 jött engedéllyel, 16.100 anélkül. A legális bevándorlók, amíg a szíriai út szabad volt, Törökországon keresztül szárazföldön jöttek. Az illegálisokkal szemben most a háborús veszedelem miatt szigorúbban járnak el. A hajókat az angol flotta, amely jelenleg a partok előtt állandóan cirkál, elfogja és az Indiai Óceánban elterülő Mauritius szigetére viszi s ott teszi partra utasaikat. Állami érdekből nem engedhetik meg az illegálisok partra szállását. Ezek viszont, annyi szenvedés után végre közel jutva vágyaik célpontjához, kétségbeesésükben erőszakos eszközöktől sem riadnak vissza. November elején például két román hajón utaztak ilyen illegálisok Haifa felé ; az őrséget teljesítő hajók

lefogták őket. Az utasokat a Patriára vitték át, hogy elszállítsák. Azok először éhségstrájkot kezdtek, majd a hajó felrobbant és elsüllyedt. Huszonöt halott volt a következmény. A megmentetteket patravitelük után táborban helyezték el. Ily események az egész jisivot érthetően izgalomba hozzák. Általános ezért most a követelés : szűnjék meg az illegális bevándorlás, de adjon a kormány nagyobb számban beutazási engedélyeket és ezeknek kiosztása kellő ellenőrzés mellett történjék. A munkanélküliség különben az utóbbi hónapokban majdnem teljesen megszűnt, sőt már több szakmában munkáshiány mutatkozik. 20.000 bevándorló jutott az utolsó három esztendőben munkához.

Az 1940 februárjában kiadott Fehér Könyvben megszabott korlátozások óta a zsidó földbirtok 33.000 dunammal növekedett. A most negyven éve alapított Keren Kajemeth Lejiszrael 500.000 dunam földjén 150 telep létesült. Felső-Galileában a német ifjúsági alijának már Erecben kiképzett tagjai második önálló telepüket alkották meg. A háborús viszonyok miatt értékesítési nehézségekkel küzdenek a narancsültetvényesek. Igyekeznek azonban új piacokat találni keleten, Egyiptomban, Szudánban és Indiában. A gabonaterület (1935 : 136 ezer, 1940 : 250 ezer) örvendetes emelkedést mutat, így a termelt mennyiség is lényegesen több lett. A vegyes kultúrára is áttérnek már. A burgonya és főzelékfélék termelését a kormány is támogatja kölcsönökkel, mert a hadsereg élelmezése kívánja e terményeket.

A meglévő iparágakat foglalkoztatják, sok újat is meghonosítottak az utolsó években a bevándoroltak.

Gumi-, bakelit-, szerszámgyárak keletkeztek és a gyógyszerárak előállítására is növekedett. A Közel-Kelet hadseregeinek megrendeléseinek sok gyárat és műhelyt foglalkoztatnak.

Az ország élelmiszerkészletei biztosítják az ellátást hosszabb időre. A városok fejlődése tovább tart. Tel Aviv lakossága 200.000-re emelkedett. Haifa kikötője nagy jelentőséghez jutott, mert a Ciprus—Alexandria—Haifa tengeri háromszög támaszpontjait adják a Szuez-csatornát védelmező hadseregnek.

Valamint a belső arab-zsidó ellentétek, úgy a háborús veszedelem sem tudta megállítani az ország gazdasági fejlődését és a szellemi élet további virágzását. Az élő héber nyelv mindjobban az érintkezés nyelvéné válik, még az újabban bevándoroltak között is. A gyermekek az iskolában gyorsan elsajátítják és tőlük csakhamar megtanulják a galutból jött szülők. A cionista végrehajtó-bizottság és a Keren Hajeszod 5701 elején külön ifjúsági osztályt létesített. Ennek feladata nemcsak az Erec-beli, hanem az egész világ zsidó ifjúságának zsidó szellemben való nevelése. Ha Amerika — úgy vélik — anyagiakkal siet a felnövekvő új nemzedék segítségére, nyújtson Cion szellemi táplálékot, irányítson és vezessen ezen a téren. Az első feladat ifjúsági vezetők nevelése. Cionista ifjúsági irodalom kiadását is tervezik. A jeruzsálemi egyetem hallgatóinak száma jóval meghaladja már az ezret, maholnap egész Európa zsidó ifjúságának főiskolája lesz a haifai technikummal együtt. Megnyílt már az egyetem ötéves mezőgazdasági szakja is.

Terjesztik a héber nyelvű kultúrát az újságok, szín-

házak, újabban bábszínház is. Így válhatik a héber Biblia is mindjobban a zsidó szellemiség alapjává. A Histadruth a hadseregbe vonuló minden tagjának ezt a könyvet adja ajándékba. A zenei élet fejlődését mutatja az a négyszáz hangverseny, melyet a szimfónikus zenekar adott. Egyiptomban is élvezettel hallgatták.

Palesztina politikai sorsa még bizonytalan, de félmillió zsidó hazát talált Erec földjén, mind az ősi örökség, mind országépítő munkája jogán.

Egész külön, elszigetelt helyet foglal el a *Szovjet* területén élő milliós zsidó tömeg. A bolsevizmus a vörös asszimilációt igyekszik előmozdítani, a zsidóságot mint vallást meg akarja semmisíteni. Az ötéves tervek sikeres eredményeképp hangoztatja a zsidóság pusztulását. Die fünf Jahre, die eine neue Welt in Aufbau sehen, sind in Wahrheit die letzten fünf Jahre der mehr als drei Jahrtausende währenden Geschichte des Judentums. (Otto Heller: Untergang des Judentums.) A Szovjet területén több mint két évtized alatt valóban felnőtt egy nemzedék, mely ellenségként tekint «ősz anyjára», a zsidóságra. Autonóm zsidó mezőgazdasági kerületek fejlődtek Ukrajnában, a Dnyeper alsó folyása vidékén, a Krim-félszigeten, sőt Birobidjanban zsidó szociálista állam alakult meg a nagy Szovjetúnió egyik tagjaként. De mindenütt csak a jiddis nyelv mutatja, hogy a soknyelvű birodalom egyik helyi autonómiával bíró területén vagyunk. A zsidó életformák megsemmisítésére tör a Szovjet. A vallásellenes agitáció az állam támogatásával folyik. Néhol több, másutt kevesebb az eredmény. A bevált módszert a vallásos szellem kiirtására akarják alkalmazni az 1940-ben megszállt és a

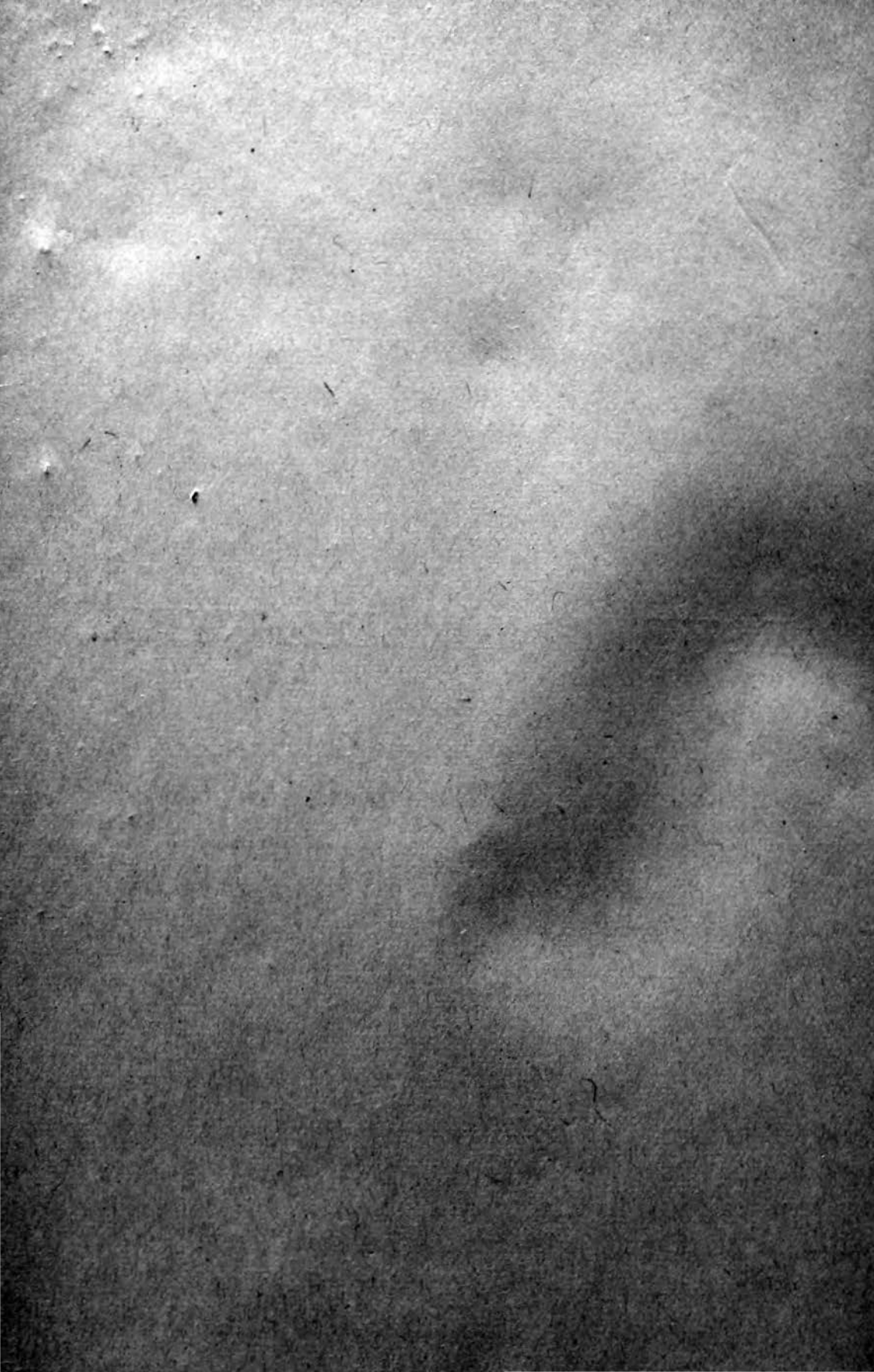
irodalomhoz csatolt területeken is. A hitközségek vezetőit elfogták, tanítóikat már átképzettekkel helyettesítették; a cionista vezetőket üldözték. Sokan közülök Szibériába kerültek. Az ifjúságot elvitték a Dnyeper iparos vidékeire vagy a bányákba. A balti tartományokból 1000 családot áttelepítettek Birobidjánba, hogy ott is ipart teremtsenek. De ezt az egész nagy tömeget, két milliót, nem tudták olyan rövid idő alatt átformálni, főképpen mivel erősen benne élt a zsidó vallásos érzés és mélyen a szívében gyökerezett a nemzeti gondolat. A rabbik jesivájukkal, a rebbek chasszidjaikkal ellenálltak, ha tehették, és inkább kivándoroltak, mintsem hagyományos életmódjukon változtattak volna. Az antiszemita agitációt a Szovjet bünteti, de elfojtani nem tudta. A vezető állásokból kiszorították a zsidókat; kezdetben voltak ottan zsidó származásúak. Az elzsidósodás vádját akarták ezzel elkerülni. A zsidókat, mint trotzkistákat, megbízhatatlanoknak minősítették.

GRÜNVALD FÜLÖP.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

Wertheimer Adolf elnöki megnyitója

az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1941. június 26-án tartott közgyűlésén.

Az elmúlt esztendő Társulatunknak súlyos veszteségeket hozott. Tagjaink sorából olyan kiválóságok léptek át az örök életbe, kik Társulatunknak oszlopai voltak és kiknek elmúlásával a bennünket ért fájdalmat az idő gyógyító keze enyhítheti ugyan, de a haláluk által támadt ürt aligha lehet majd betölteni.

Elsősorban *Mandl Bernátról* kell e helyről megemlékezni, kinek működése mindörökre emlékezetes marad számunkra. Azt hiszem, helyesen cselekszem, ha működését úgy méltatom, hogy felolvasom azt a beszédet, melyet a Társulat nevében ravatalánál tartottam. Szavaim csak gyengén tudták kifejezésre juttatni azt a hálát és köszönetet, mellyel neki tartozunk. Beszédem így szól:

«Engedtessék meg nekem, hogy az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat nevében megemlékezzem arról a férfőről, aki most e ravatalon várja, hogy egy hosszú élet után örök nyugalomra térhessen.

Nagyon kevesen vannak, kiknek olyan jogcímük van a végső pihenésre, mint a mi drága emberünknek, a mi szeretett Mandl Bernátunknak. Egész élete munkában folyt le. Munkában mondom és nem küzdelemben, mert a munka neki nem jelentett harcot a létért, hanem kielégülést, egy hasznos élet magasztos céljainak elérését, alig

felbecsülhető érdemeknek megjutalmazását. A valóban nagy emberek szerénységével dolgozott, kizárólag azzal a céllal, hogy alkotson, teremtsen, s földi zarándoklása maradandó nyomokat hagyjon.

A magyar zsidó kultúra sok elágazásának szeretettel szentelt időt és fáradságot, de annyit egyiknek sem, mint az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak, melynek valóssággal szerelmese volt.

Miután a Társulat csaknem félszázados munkájában mint felolvasó, mint Évkönyvének nagyon megbecsült munkatársa és múzeumának egyik irányító és alapvető tényezője buzgón részt vett, hetvenötödik esztendején túl hozzáfogott életének azon csúcsteljesítményéhez, mely századokra elismerést és dicsőséget biztosít Társulatunknak és saját magának: a Magyar Zsidó Oklevéltár második és harmadik kötetének megszerkesztéséhez. Hetvenötödik és nyolcvanötödik életéve között tíz hosszú éven át járt fel naponta jó és rossz időben egyaránt, fáradságot nem kímélve a budai levéltárakba, hogy más irányú kutatásaival egyetemben létrehozza azt a munkát, amely a magyar zsidóság multjának megörökítésével ékes bizonyossága lett a magyar zsidóság hazánk körül szerzett érdemeinek és a magyar nemzettel való tökéletes összeforrásának.

Bennünket, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatot, ez örök hálára kötelez iránta és dicső emléket biztosít neki, a magyar zsidóság krónikásának, Társulatunk történelmében. Példaadó lesz ő azok számára, kik hozzá hasonlóan önzetlen, köszönetet nem váró és csak belső megelégedettséget nyújtó áldozatos munkában keresik és találják meg életcéljukat.

Mandl Bernát! Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat és a magyar zsidóság fájdalmasan, de büszkén és mélyes tisztelettel hajtja meg előtted zászlaját.»

Felkérem a mélyen tisztelt Közgyűlést, járuljon hozzá, hogy a beszéd egész terjedelmében mai ülésünk jegyzőkönyvében helyet kapjon.

Társulatunk második halottja : *dr. Marcali Henrik*, nyilv. r. egyet. tanár. A sors akaratából a halál csaknem egy időben szólította el az élők sorából Mandl Bernáttal, akivel évek során át együtt szolgált a magyar zsidó kultúrát, de elsősorban azokat a tudományágakat, melyek ápolása a mi Társulatunk feladata. Szívében és lelkében igaz barátunk volt, munkái gyakran tették érdekessé évkönyveinket és felolvasó üléseinket. Nevének varázsa nagy hallgatóságot vonzott előadótermeinkbe. Természetes volt, hogy őt kértük fel Oklevéltárunk legfelsőbb irányítására. Sajnos, utolsó éveiben tartós és súlyos betegsége már csak kevés lehetőséget nyújtott neki a nagy munkára, de annyit mégis, hogy Mandl Bernáttal együtt lerakhatta a főirányvonalakat, melyeket szem előtt tartva, oly sikeresen tudták megoldani a nagy feladatot. Az ő érdemeit az idő múlása nem fogja elhomályosítani, nemcsak a mi körünkben. Velünk együtt az egész magyar nemzet fogja nemes emlékét nagy tiszteletben megóvni.

Utána következett az elmúlásban *dr. Kiss Arnold*, a budaiak aranyszájú és aranytollú főabbija. Szellemi termékeinek sok értéke, sok csillogó gyöngye körünkben került nyilvánosságra. Még csak a mult évben ünnepeltük meg ünnepi ülésben hetvenedik születésnapját és kíséreltük meg vele éreztetni azt a nagy szeretetet, mellyel iránta viseltettünk, és azt, hogy mennyire hatása alatt állottunk egész irodalmi munkásságának. Búbájos nyelvezetének, szépséges gondolatainak hatása maradandó lesz mindazokra, kiknek szerencsájük lehetett őt felolvasó üléseinkben, vagy a temp-lomi szószékből hallgatni. Az ő emléke is örök hajlékra talál Társulatunkban.

Fájdalmas veszteség volt reánk nézve *dr. Krisztháber*

Adolfnak, a budai zsidó hitközség nagyérdemű elnökének halála. Bár nem volt író vagy tudós, de egyike volt azoknak, kiknek szíve melegen buzgott a zsidó eszményekért. Ahol a zsidó kultúráért, tudományért, irodalomért, az ifjúság magasrangú kiképzéséért tevékenykedni lehetett, ott ő bőven kivette részét. Üléseinken sohasem hiányzott és hosszú életében szerzett bölcseségével irányított és ha kellett, támogatott bennünket. Emlékét szeretettel és kegyelettel fogjuk megőrizni.

Igazgatóságunk e felsorolt négy tagján kívül még egy ötödiknek: *dr. Kallós Henriknek*, a győri községkerület elnökének, elvesztését is gyászoljuk. Bár, mivel a vidéken élt, kevés alkalmá volt közvetlenül és személyesen kivenni részét Társulatunk munkájából, de tudjuk róla, hogy milyen szeretettel istápolta hitközsége és községkerülete kulturális érdekeit és milyen sokra értékelt munkát végzett a magyar zsidóság aeropágjában: a Magyar Izraeliták Országos Irodájában.

Őszinte fájdalommal emlékezünk meg elhúnyt választmányi tagjainkról: *dr. Feleki Sándorról*, a finomlelkű költőről, és *dr. Müller Jenőről*, az Orosházi Hitközség volt elnökéről, valamint *dr. Biró Gézáról*, a budai Chevra Kadisa elnökéről. Dr. Müller Jenő és dr. Biró Géza a hittestvéreik által reájuk bízott őrhelyeiken gondosan őrködtek a felett, hogy a zsidó eszmények kultusza odaadóan ápoltassék az általuk szeretettel gondozottak szívében és lelkében.

Azt hiszem, hogy a mélyen tisztelt Közgyűlés hozzájárul ahhoz, hogy körünkből eltávozott tagtársaink emléke a mai közgyűlés jegyzőkönyvében megörökítségék.

Az isteni Gondviselés megengedte, hogy egyes, közszeretnek és közbecsülésnek örvendő, kiválóan értékes tagtársaink életük egy újabb mértföldkövéhez érkezhettek, honnan jogos megelégedéssel és önérzettel tekinthetnek vissza arra

a hasznos és érdemes munkára, mellyel embertársaik méltánylását kivívták.

Az év folyamán nyolcvanéves lett volt társelnökünk, *dr. Fischer Gyula* főrabbi, és *dr. Kúnos Ignác* egy. tanár. Hetvenötévesek lettek: *dr. Farkas József* körzeti rabbi, *dr. Fényes Mór* ny. szakfelügyelő, *dr. Frisch Ármin* ny. szakfelügyelő, *dr. Krausz Sámuel* hazánkfia, a bécsi Szeminárium volt rektore, és *dr. Kohlbach Bertalan* ny. gimn. tanár; végül hetvenévesek lettek: *dr. Heller Bernát* ny. szemináriumi tanár, *dr. Heves Kornél* szolnoki főrabbi, ismert kiváló költő, és *dr. Hoffer Ármin* szemináriumi tanár. Legelsősorban Társulatunk és az egész magyar zsidóság igaz örömének adok kifejezést, hogy a Gondviselés megengedte azt, hogy körünkben üdvözölhetjük a legtöbbet jó egészségben, sőt azt mondhatnám, töretlen munkabírásban, annyi kiváló értékét az intellektuális magyar zsidóságnak. Tartsa meg a jó Isten egészségüket és munkabírásukat még egy hosszú életen át és engedje meg nekik, hogy velünk együtt megélhessék a boldogító, derűsebb időket hazánk és zsidóságunk üdvére.

Arra kérem Önöket, hogy szerencsekívánatainkat és bizakodásunkat egy jobb jövőben mai jegyzőkönyvünkben is kifejezésre juttathassuk.

Mielőtt mai közgyűlésünk napirendjére áttérnénk, engedjék meg, hogy őszinte kegyelettel emlékezzem meg egy férfiúról, kinek Társulatunk körül kimagasló érdemei vannak, abból az alkalomból, hogy most köszöntött reánk születésének 100 éves fordulója. Ez a férfiú a Társulat első elnöke, *dr. Kohn Sámuel* pesti főrabbi, kinek a magyar zsidók történetét tárgyaló alapvető munkáin épült fel a hazai zsidósággal foglalkozó egész történetírásunk és aki Társulatunk megalapítása körül döntő eredménnyel fáradozott. Már az, hogy Társulatunk alapításának félévszázados fordulója közeledik, ékesen tesz bizonyosságot a mellett,

hogy Kohn Sámuel végtelen hálára kötelezte a magyar zsidóságot, mikor Bacher Vilmoossal, Goldziher Ignáccal, Kaufmann Dáviddal, Blau Lajossal, Bánóczi Józseffel és más kiválóságok egész plejádjával együtt a magyar zsidó tudományos életnek otthont teremtettek, mely a hazai zsidóságban erős és maradandó nyomokat hagyott és ma is fáradhatatlanul szántja a zsidó tudomány televényét, elhintve benne a továbbfejlődésnek csírázó magvait.

A Kohn Sámuel által alapított Társulat az alapítók szellemében való munkával igyekszik irántuk háláját leróni. Ugyancsak az alapító Kohn Sámuel szellemének kíván hódolni, midőn az ő centennáriumán jelenti be, hogy a Pentateuchusnak immár három kötete kész és hogy biztosítottak látjuk az utolsó két kötetnek a közeljövőben való megjelenését is.

A ma befejezett munka után reménnyel nézzünk a holnap elébe. Reménységünk magvait még a mai viharos idők forgatagja sem fogja elseperni. A dolgozni akarás erős gyökereket vert tudományos életünk termőföldjében. Ezt köszönjük elsősorban a kezdeményező első elnöknek: Kohn Sámuelnek. Ma, midőn születése 100-ik évfordulójáról megemlékezünk, bízunk abban, hogy az égi magasságokból elégedetten tekint le működésünkre.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, hogy mai közgyűlésünk jegyzőkönyvében méltó szavakkal emlékezzünk meg az első elnök nagy érdemeiről.

Örömmel jelentem, hogy a Biblia három első kötetének megjelenése alkalmával a munkát aláírásra bocsátjuk azzal az elgondolással, hogy e három első kötet eladásából fogjuk kinyomtatni az utolsó két kötetet. Egész, e célra gyűjtött tőkénket az első három kötet kinyomtatása felemésztette; ez világosan látható a mai közgyűlés elé terjesztett zárszámadásunkból, mely 1940. december 31-én 88.—P. tartozással zárul.

Bibliánk megjelenése arra ösztönzött bennünket, hogy felvegyük a rég szándékolt propaganda-munkát taglétszámunk gyarapítására. Erről bővebben Szemere Samu dr. úr fog Önöknek jelentést tenni. Itt röviden csak azt jegyzem meg, hogy ezt a munkát elsősorban a visszakerült erdélyi városokban kezdtük. Úgy látjuk, hogy jó eredményre van kilátásunk.

Rövid időn belül Budapesten kezdi meg a széles alapokra fektetett propagandát egy szűkebb bizottság: dr. Balassa Józseffel és dr. Szemere Samuval az élén. Ezzel a biztató bejelentéssel zárom elnöki megnyitómát. Dr. Kohn Sámuel áldásos munkájának ismertetésére felkértem pályatársát a hitéletben és történetírásban egyaránt, dr. Groszmann Zsigmond rabbi urat. Kérem, hogy előadását megtartani szíveskedjék.

Dr. Groszmann Zsigmond előadása Kohn Sámuelről.

A nagy lendülettel fejlődésnek indult pesti zsidó gyülekezetnek fenséges ünnepe volt az 1859-i év szeptember hó 6. napja. A szinte teljes számban összegyűlt hívek jelenlétében avatták fel a nemes mór stílusban épült, kéttornyú, dohányutcai templomot, amely nemcsak a főváros egyik legszebb középülete, hanem a kontinens legnagyobb zsidó temploma is volt. Hét év leforgása multán az avatás magasztos ünnepéhez hasonló élményben volt részük a pesti híveknek. A hatalmas templom szószékéről 1866. június 2-án, szombat napján hangzott el az első magyarnyelvű prédikáció az alig 25 éves *dr. Kohn Sámuel* boroszlói rabbijelöltnek ajkairól, akinek néhány hét múlva lesz századik születési évfordulója. Társulatunk elnökségének megtisztelő megbízásából a tanítvány alázatosságával újítom fel a nagy papnak mulhatatlan emlékét e közgyűlés színe előtt. Kötetekre menő kultúrhistoriai tanulmányt igényelne annak megírása, hogy mily kiváló helyet töltött be *dr. Kohn Sámuel*

mint lelkipásztor, hitszónok, tudós, író, irodalom pártoló, társadalmi tényező és ember. Egy negyedóra szűkre szabott határai közé kényszerülve, csak igénytelen reámutatással törekszünk jelezni a területeket, melyeken alkotó szelleme maradandót létesített, úgyszintén az utat is, amelyen e területekre érkezett.

A Gondviselés kegye kivételes szellemi képességgel és külső zökkenéstől mentes életpályával ajándékozta meg dr. Kohn Sámuel. Tudós családnak sarjaként született Baján 1841. szeptember 21-én. Atyai nagyatya az 1852-ben elhalt Kohn Schwerin Götz bajai főrabbi, anyai nagyatya az 1867-ben elhalt Neuschloss Jakab dunaszerdahelyi rabbi, utóbb óbudai magántudós volt. Mai jelzővel élve, mindketten ortodox felfogásúak voltak, akik az unoka lelkébe belevésték a maguk lelkének irányát, úgyhogy dr. Kohn Sámuel, az ország legnagyobb haladó hitközségének modern rabbija, 54 évi papsága alatt tudatosan elzárkózott minden vallási radikalizmusnak kísérletétől, sőt még látszatától is. Híven követte és ápolta azt a vallási elvet, amely távol áll minden szélsőségtől, de igenis egyenesen halad a kilengésektől mentes középúton.

Leszármazásán kívül még egy tényező tette benne tudatossá ezt a szellemet: a boroszlói rabbiszeminárium, amelynek 1858. őszétől pesti rabbivá választatásáig kiváló és tanáraitól kedvelt növendéke volt. Itt dr. Frankel Zakariás igazgató, a mérsékelten haladó vallási irány tudományos képviselője nevelt rabbikat a középeurópai zsidóság számára. Az ifjú pesti pap lelki hajlamait harmónikusan fejlesztette tovább idősebb kartársa, a mélytudományú és nagybölcsességű Brill Sámuel Lőb rabbisági elnök, aki viszont atyjától, Brill Azriéltől, az első pesti rabbinemzedék egyik tagjától vette át a pesti «minhág»-nak nevezhető vallási irányzatot. Így lett dr. Kohn Sámuel hagyományok átvevője és továbbadója.

Papi működésének legelején alkalma nyílt arra, hogy gyakorlatilag is érvényre juttassa vallási középállását. Az 1868—9. évi kongresszuson, ahol heves viták során sokszor tűztek össze az ellentétes vallásnézeti felfogások, a fiatal pap távol tudta magát tartani mindkét szélsőség elfogultságától és a vele közös felfogású rabbikkal együtt kereste a pártok közti megegyezés lehetőségét. Nem rajta mult, hogy ez a vállalkozása nem sikerült és legkevésbé van neki része a magyar zsidóság három részre oszlásában. Ha a kongresszus minden tagjában meg lett volna az a bölcs mérséklet, amely ő benne volt, talán meg lehetett volna menteni hazai zsidóságunk egységét. Dr. Kohn Sámuel nevével függ össze a kongresszus értékes alkotása, az Orsz. Rabbiképző Intézet, ennek kongresszusi előadója és egyik megvalósítója volt. Az Intézet 1877-i megnyitásánál elégtétellel láthatta eszméinek győzelmét és valóban szívből jött avató imája, amelyet a tanházért, tanáraiért és növendékeiért mondott.

A főváros nagy templomában elhangzott első magyar hitszónoklata oly hatással volt a pesti zsidó ifjúságra, hogy fáklyásmenettel akarta a szónokot kitüntetni. A tüntetés csak dr. Kohn Sámuel határozott tiltakozására maradt el. Templomi tanításai azóta is mindenkor utat találtak a hívők szívéhez. Ez az út nem vezetett csillogó szavakon keresztül, hanem a józan meggyőződésen és a vaslogikán. Nem tartozott azon orátorok közé, akik szép szavak csendésében lelik kedvüket, hanem vallási, erkölcsi, honfői és társadalmi igazságokat hirdetett a keresetlen szónak meggyőző erejével. Minden egyes prédikációjában közérthető tanítás hangzott el és éppen ezért hitszónoklatai nem is maradtak hatástalanok. Küldetésszerű hivatást töltött be a pesti szószék megmagyarosításával. A mult század első felében túlnyomólag németajkú volt az egész fővárosi polgárság és így a zsidóság is. Csak nehezen tudott tért hódí-

tani a felekezetek fővárosi templomaiban a magyar szó és ebből a szemszögből nézve tudjuk igazán értékelni azt a nemzeti kultúrmunkát, amelyet dr. Kohn Sámuel papságának különösen a millennium évéig terjedő idejében fejtett ki. Ez a nemzeti kultúrtevékenykedése nem volt a hazafiasság fitogtatása, hanem őszinte kötelességteljesítés azon haza iránt, amely megadta a zsidóknak 1867-ben az emancipációt és 1895-ben a recepciót.

Ez a természetes honszeretet terelte tudós hajlamát a magyar zsidóság történetének megírására és buzdította arra, hogy számbavehető előmunkálatok híján belemerüljön az eredeti források felkutatásába. Fáradságtól vissza nem riadva, hosszas előtanulmányok után írta meg és adta 1884-ben közre *A zsidók története Magyarországon, a legrégebb időktől a mohácsi vészig* című főművét. Részrehajlástól ment tárgyilagossággal ismerteti négy kimerítő fejezeten át mindazt, ami e kor külső eseményeiről és szellemi életéről, valamint az események kapcsolatáról elmondható. Könyve végén önálló tudományos értekezések számba menő függelékében indokolja meg történelmi megállapításait és ezzel a módszerrel hűséges követője lett egykori nagy mesterének, Grätz Henrik történetírónak. Közel hat évtized múlt el könyvének megjelenése óta, közben a magyar zsidók történetéről számos értékes tanulmány jelent meg, de sem háttérbe szorítani, de mégcsak folytatni sem tudták dr. Kohn könyvét. Másik időálló nagy műve, *A szombatosok*, 1889-ben jelent meg. A XVI. századbeli erdélyi szekta történetéről, dogmatikájáról és irodalmáról írt valóban tökéletes mű éppen napjainkban vált ismét időszerűvé Erdélynek visszaszatolásával. Egyéb dolgozatainak — a bibliográfia közel százat számlál össze — tekintélyes része is a hazai zsidóság történetével foglalkozik.

Dr. Kohn Sámuel ott állt az 1884-ben megindult Magyar

Zsidó Szemlének bölcsőjénél, amelynek legelső munkatársa volt, nemkülönben az Izr. Magyar Irodalmi Társulatnak életrehívásánál is. Az 1894-ben megalakult Társulatnak egyházi elnöke, évkönyveinek munkatársa és kiadványainak lelkiismeretes bírálója volt. A megszilárdulás első éveiben ő vezette a legtöbb választmányi, igazgatósági és felolvasó ülést, elnöklete alatt alakult meg a biblia szerkesztőbizottsága s ő volt egyik elkészítője az utóbb kiadott Magyar Zsidó Oklevéltár tervezetének. Minden kulturális törekvés őszinte pártolója volt. Ezért vett részt az egyetemi ifjúságot felkaroló Ösztöndíjegylet 1868. évi megalapításában és lett barátja a tanítóságnak is, amely a Tanítóegyesület tiszteletbeli elnökévé választotta.

A fáradhatatlan pap egész lényében volt valami ünneplés, megjelenésében valami tiszteletet parancsoló. Népszerű volt, a nélkül hogy a népszerűséget hajhászta volna, főúri jelenség, a nélkül, hogy az úrhatnámság hibájába esett volna. Közel hatodfél évtizedes papsága és egyéb közéleti működése alatt sem maga nem jutott, sem másokat nem juttatott soha ferde helyzetbe: mindenkinek megadta a kijáró tiszteletet és ezért mindenki tisztelettel adózott neki. Negyedszázados papi jubileumán találóan jellemezte őt a hitközség akkori elnöke, Wahrmann Mór, a nagytekintélyű államférfiú: «Nemcsak Isten szolgáját tiszteljük Önben, hanem mindnyájunk urát és mesterét is, mindnyájunk barátját és jóakaróját. Nemcsak ékesszólása által a szószékről, hanem inkább nemes, jámbor és tudós életének fényes példája által tanított bennünket».

Ez volt az egyetlen eset, hogy dr. Kohn Sámuel nem kerülhetett el az ünnepeletést. Azóta bőven voltak születésnapjait és szolgálati fordulójait, amikor hívei és tisztelői hódolni akartak a nagy pap előtt, ő azonban az előkelőkhöz illő nemes szerénységgel elhárította magától minden ünneplést.

Ötvennégy évi áldásos munkavégzés után 1920. március 11-én halt meg 79 éves korában. Mi pedig áldjuk a Gondviselés kegyelmét, hogy száz évvel ezelőtt ily elmulhatatlan értékkel ajándékozta meg a magyar zsidóságot.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1940. december 31-i zárszámadása.

Bevétel.

Tagdíjak	P	3,525'42
Szubvenciók	«	4,550'—
Okmánytár	«	163'71
Befolyt követelés	«	350'—
Kamatok	«	101'35
Templomi és egyéb felajánlások	«	1,880'—
Összesen.....	P	10,570'48

Kiadás.

Múzeum	P	600'—
Biblia-kiadás	«	10,934'49
Írói segélyek és kiadmányok támogatása ..	«	1,639'77
Felolvasások	«	500'—
Évkönyv szerkesztése	«	1,630'08
Évkönyv kiadása.....	«	2,287'88
Jegyző fizetése	«	720'—
Zsidó Szemle.....	«	200'—
Dr. Blau Lajos évkönyv	«	100'—
Bankköltség	«	60'84
Kezelési költség	«	702'44
Összesen.....	P	19,375'50

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat vagyónállaga 1940. december 31.

Banktartozás	P	88'—
Tartozás a Franklin-Társulatnak az 1940-i évkönyvért	«	2,291'26

Időközben kifizetve.

Nem értékelhető értékpapírállag változatlan.

Budapest, 1940. dec. 31-én.

Dr. Makai Ernő s. k.
pénztárnok

Wertheimer Adolf s. k.
elnök

Alapi Béla s. k.
ellenőr.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat költségvetése az 1941. évre.

Bevétel.

Tagdíjak	P	3,300'—
Szubvenciók	«	4,500'—
Templomi felajánlás	«	700'—
Összesen.....	P	8,500'—

Kiadás.

Múzeum	P	600'—
Írók segélye	«	1,000'—
Felolvasás	«	600'—
Évkönyv szerkesztése	«	1,500'—
Évkönyv kiadása.....	«	2,300'—
Jegyző fizetése		720'—
Kezelési költség	«	700'—
Különfélék.....	«	580'—
Összesen.....	P	8,000'—

Budapest, 1940. december 31-én.

Wertheimer Adolf s. k.
elnök.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat számvizsgáló bizottságának jelentése.

Tisztelettel van szerencsénk jelenteni, hogy az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1940. évi december 31-én lezárt zárszámadását és vagyonkimutatását átvizsgáltuk és a könyvekkel egyezőnek és helyesnek találtuk. Ezért az elnökségnek, az igazgatóságnak, a választmánynak és a tisztikarnak az 1940. évi december 31. terjedőleg a felmentvény megadását javasoljuk.

Budapest, 1940. június 26.

Dr. Ballagi Ernő s. k.

Dr. Mezey Sándor s. k.

Dr. Sós Ernő s. k.

Jelentés az irodalmi és felolvasóbizottságnak az 1940/41. évi működéséről.

Társulatunk irodalmi és felolvasó bizottságának az elmúlt évadban kifejtett működését talán azzal jellemezhetjük legjobban, ha azt mondjuk, hogy mozgalmasabb tevékenységet indított meg az IMIT terjeszkedése érdekében. Az IMIT vezetősége már régóta érzi annak szükségét, hogy a Társulat munkájának szélesebb körű nyilvánosságot biztosítson, tehát hogy tagjainak számát szaporítsa s így minél nagyobb körben ébressze fel hittestvéreink érdeklődését a zsidó irodalom és tudomány iránt. Ez a célkitűzés már magában elég egy propaganda-mozgalom igazolására. Mégis várni akartunk addig, míg elkészül az új bibliafordítás, hogy rámutathassunk propagandánkban Társulatunknak e legmagasabbrendű teljesítményére. Közben nemzeti szempontból nagy, történeti jelentőségű események következtek be: visszakerült a Felvidék, majd Keletmagyarország és Erdély egy része. Hazafias örömmel fogadta az egész magyar

zsidóság ezeket az eseményeket ; Társulatunk pedig azt a sürgető kötelezettséget érezte, hogy a visszacsatolt ország-részek zsidóságát bekapcsolja az IMIT munkájába. Úgy gondoltuk, hogy előbb csak a nagyobb hitközségek vezetőségéhez fordulunk azzal a kéréssel, hogy hitközségük kultúr-szakosztályának kebelében IMIT-bizottságot szervezzen, amelynek feladata lesz új tagok gyűjtése a Társulat számára, valamint kultúrmunkánk támogatása. Először Kolozsvárt és Nagyváradot kerestük fel, hogy egy-egy felolvasóülés keretében ismertessük Társulatunk céljait és működését, úgyszólván kísérletképpen, hogy lássuk, e nagymúltú kultúrvárosok zsidósága miként reagál a mi törekvéseinkre. Ezt megelőzően Kispesten volt alkalmunk ugyancsak egy előadkozás keretében Társulatunk céljairól beszélni nagy hallgatóság előtt. Örömmel állapítjuk meg, hogy várakozásunkban nem csalódtunk. Mind a három városban hittestvéreink meleg rokonszenvvel és a legnagyobb megértéssel fogadták Társulatunk bemutatkozását. A taggyűjtés máris megindult s az eddigi eredmények után ítélve, rövidesen több száz új tagot remélhetünk csupán ebben a két városban : Kolozsvárott és Nagyváradon ; Kispesten is 30 új tag belépése biztosítva van. Ezen az eredményen felbátorodva folytatni akarjuk terjeszkedésünket más vidéki városokban is. De úgy érezzük, hogy mindenekelőtt a fővárosban vár reánk e részben nagy feladat. E célból minden kerületben IMIT-propaganda-bizottságot akarunk szervezni, oly férfiakat kérve fel irányításukra, akik széles társadalmi kapcsolataiknál fogva alkalmasak arra, hogy új híveket szerezzenek Társulatunknak. Hisszük, hogy ebben a várakozásunkban sem fogunk csalódní. Hittestvéreinket ma sokféle gond nyomja, sokféle kötelezettség terheli ; de azért nem szabad lemondaniok zsidó kultúrai igényeikről. Bízunk benne, hogy kellőleg tudják értékelni annak a Társulatnak munkáját, amely ma jóformán egyedüli fóruma a zsidó tudósnak

és írónak s amelynek akadálytalan működésére a magyar zsidóságnak ma nagyobb szüksége van, mint valaha.

Az elmúlt évadban összesen hat felolvasó ülést tartotunk, hármat a fővárosban, hármat vidéken. A budapesti ülések közül a januárit Vészi József, a nagy publicista, a Társulat volt elnöke emlékének szenteltük. A tudományos dolgozatok, illetőleg előadások közül az egyik a zsidó messianizmusról szólt, a másik a zsidó vallású tudósokról a magyar tudományos életben. Bergsonnak, a geniális zsidó vallású filozófusnak folyó évi január hó 5-én történt elhúnyta alkalmat adott arra, hogy megemlékezzünk róla, és méltassuk életművét gyűléseinken. Két, vidéken tartott előadásban a rendezőség kívánságára Bergson filozófiáját tárgyaltuk. Felolvasó üléseinken vers- és novellairóink is szóhoz jutottak, s másrészt a Szentírásból vett részletek, valamint a régi és új zsidó költészetből vett szemelvények szerepeltek magasrendű előadóművészetben.

Felolvasó üléseink tárgysorozata a következő volt :

Budapest, 1940. december hó 18-án.

Dr. Szemere Samu elnöki megnyitója.

Dr. Hirshler Pál: A zsidó messianizmus.

Reichard Piroška: Versek.

Molnár Ákos: A tudás dicsérete. (Novella.) Előadta :
Ascher Oszkár.

Budapesten, 1941. január hó 29-én.

Wertheimer Adolf elnöki megnyitója.

Dr. Sebestyén Károly: Emlékbeszéd Vészi József felett.

Kispesten, 1941, február hó 8-án.

Dr. Löwinger Sámuel: Az IMIT célja és működése.

Dr. Szemere Samu: Bergson.

Kelen Dóra: Részletek a Szentírásból. Zsidó költők versei.

Budapest, 1941. február hó 26-án.

Dr. Szemere Samu: elnöki megnyitója. (Bergson.)

Mohácsi Jenő: Legenda. (Vers.)

Szabolcsi Lajos: Két novella.

Kolozsvárott, 1941. március hó 25-én.

Dr. Weinberger Mózes megnyitója.

Dr. Balassa József: Az IMIT célja és működése.

Dr. Szemere Samu: Spinozától Bergsonig.

K. Palotai Erzsi: Szemelvények a zsidó költészet köréből.

Dr. Vass Zoltán: Zárszó.

Nagyváradon, 1941. március hó 26-án.

Dr. Szemere Samu: Az IMIT célja és működése.

Dr. Balassa József: Zsidó vallású tudósok a magyar tudományos életben.

K. Palotai Erzsi: a) Szemelvények a régi zsidó költészet köréből, b) Magyar zsidó költők.

Fővárosi üléseinket az elmúlt évadban is a Pesti Izraelita Hitközség székházának dísztermében tartottuk. Ezúttal is hálás köszönetet mondunk a hitközség mélyen tisztelt Elöljáróságának azért, hogy e termet készségesen rendelkezésünkre bocsátani szíves volt.

Kérjük jelentésünk tudomásul vételét.

Az irodalmi és felolvasóbizottság nevében :

Dr. Szemere Samu,

a bizottság alelnöke és előadója.

A TÁRSULAT VÁLASZTMÁNYA.

A) Budapesti tagok.

- Dr. ALAPY HENRIK, egyetemi tanár.
 Dr. BAKONYI LÁSZLÓ, az Izr. Orsz. Iroda főtitkára.
 Dr. BALASSA JÓZSEF, szerkesztő.
 Dr. BALLAGI ERNŐ, ügyvéd.
 Dr. BENOSCHOFKY IMRE, budai főrabbi.
 Dr. CSERGŐ HUGÓ, a Pesti Izr. Hitk. főjegyzője.
 Dr. CSOBÁDI SAMU, ügyvéd, hitk. alelnök, Buda.
 Dr. DÉNES LAJOS, ny. tankerületi főigazgató.
 Dr. ENDREI S. HENRIK, a Pesti Chevra Kadisa igazgató-
 főtitkára.
 EPPLER SÁNDOR, a Pesti Izr. Hitk. főtitkára.
 Dr. FARKAS JÓZSEF, körzeti rabbi.
 Dr. FÉNYES MÓR, szakfelügyelő.
 Dr. FEJÉR LIPÓT, egyetemi tanár.
 Dr. FISCHER BENJÁMIN, főrabbi.
 Dr. FÖDI KÁROLY, ny. közigazgatási bíró.
 Dr. FRISCH ÁRMIN, ny. szakfelügyelő.
 Dr. FUCHS D. RAFAEL, gimnáziumi igazgató.
 Dr. FÜRST ALADÁR, ny. c. igazgató.
 Dr. BUDAI GOLDBERGER LEÓ, gyáros, felsőházi tag.
 Dr. GROSZMANN ZSIGMOND, pesti rabbi.
 Dr. GUTTMANN MIHÁLY, rabbiképzőintézeti igazgató.
 Dr. HAJDU MIKLÓS, vezérigazgató.
 Dr. BÁRÓ HATVANY BERTALAN, nagyiparos.
 Dr. HEVESI FERENC, főrabbi.
 Dr. HIRSCHLER HENRIK, ügyvéd, m. kir. kormányfőtanácsos.
 Dr. HOFFER ÁRMIN, rabbi, rabbiképzőintézeti tanár.
 KÓBOR TAMÁS, író.
 KOHLBACH SIMON, alezredes.
 Dr. KOHN ZOLTÁN, tanfelügyelő.

- Dr. KÖRÖSSY KORNÉL, egyetemi c. rk. tanár.
 KRÁMER MIKSA, a Pesti Chevra Kadisa elnöke.
 Dr. KÚNOS IGNÁC, egyetemi tanár.
 LENKEI HENRIK, ny. c. igazgató.
 Dr. LÖWINGER SÁMUEL, rabbiképzőintézeti tanár.
 Dr. MAHLER EDE, ny. egyetemi tanár.
 Dr. MEZEY SÁNDOR, ügyvéd.
 MOLNÁR FERENC, író.
 Dr. MUNKÁCSI ERNŐ, a Pesti Izr. Hitk. főügyésze.
 Dr. PATAI JÓZSEF, főszerkesztő.
 PFEIFFER IGNÁC, ny. műegyetemi tanár.
 Dr. RADÓ ANTAL, író.
 SCHEIBER LAJOS, körzeti rabbi,
 Dr. SCHWARTZ BENJÁMIN, körzeti rabbi.
 Dr. SEBESTYÉN KÁROLY, a Színművészeti Főisk. ny. c. igazgatója.
 Dr. SPITZER JÓZSEF, ügyvéd, kormányfőtanácsos.
 Dr. STEIN EMIL, ny. vezérigazgató.
 Dr. SZABOLCSI LAJOS, főszerkesztő.
 Dr. SZEMERE SAMU, tanügyi főtanácsos, tanítóképzőintézeti igazgató.
 SZENES ADOLF, ny. igazgató.
 Dr. TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF, tanár.
 UNGERLEIDER MÓR, vezérigazgató.
 BÁRÓ CSEPELI WEISS ALFONZ, gyáros.
 VIDA JENŐ, felsőházi tag.
 Dr. WILHELM KÁROLY, a Pesti Izr. Hitk. elöljárója.
 WIRTH KÁLMÁN, ny. c. tankerületi főigazgató.
 SIÓAGÁRDI ZÖLD MÁRTON, tábornok.
 Dr. ZSOLDOS JENŐ, gimnáziumi igazgató.

B) Vidéki tagok.

- BÁTORI JÓZSEF, tanár, Székesfehérvár.
 BENEDEK GYÖRGY, hitközségi elnök, Nagykőrös.

- Dr. BERNSTEIN BÉLA, főrabbi, Nyiregyháza.
 BODOR ZSIGMOND, Nyiregyháza.
 BOSCHÁN ARTÚR, Kőbánya.
 Dr. BRÓD TIVADAR, hitközségi elnök, Nagykanizsa.
 Dr. BÜCHLER SÁNDOR, főrabbi, egyetemi magántanár,
 Keszthely.
 Dr. DEUTSCH GÁBOR, főrabbi, Devecser.
 Dr. JÁNOSII ENGEL RÓBERT, ügyvéd, gyáros, Pécs.
 FÁBIÁN MIKSA, hitközségi titkár, Nagykanizsa.
 Dr. FISCHER JÓZSEF, hitk. elnök, Kolozsvár.
 Dr. FLESCH ÁRMIN, főrabbi, Mohács.
 Dr. FRIEDMANN DÉNES, főrabbi, Újpest.
 SZERGÉNYI GEISZT JENŐ, nagybirtokos, kormányfőtanácsos,
 Szombathely.
 Dr. GOLDBERGER IZIDOR, főrabbi, Tata.
 GOLDSCHMIED JÓZSEF, igazgató, Sárvár.
 Dr. GREINER JÓZSEF, községkerületi elnök, Pécs.
 Dr. HERZOG MANÓ, főrabbi, Kaposvár.
 Dr. HEVES KORNÉL, főrabbi Szolnok.
 Dr. HIRSCHLER PÁL, főrabbi, Székesfehérvár.
 Dr. HOROVITZ JÓZSEF, főrabbi, Szombathely.
 Dr. KÁLMÁN ÖDÖN, főrabbi, Kőbánya.
 Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN, főrabbi, egyet. magántanár, Makó.
 Dr. KUN LAJOS, főrabbi, Veszprém.
 Dr. KUPFER MIKSA, főorvos, Nagyvárad.
 Dr. LÖW IMMÁNUEL, főrabbi, felsőházi tag, Szeged.
 Dr. MEER SAMU, hitk. elnök, Nagyvárad.
 Dr. PFEIFFER ÍZSÁK, főrabbi, Monor.
 Dr. ROSENFELD MÁTYÁS főorvos, hitk. elnök, Kispest.
 Dr. RUBINSTEIN MÁTYÁS, főrabbi, Szekszárd.
 Dr. SERBU ADOLF, tanítónőképzőintézeti igazgató, Miskolc.
 Dr. SILBERFELD JAKAB, főrabbi, Békéscsaba.
 Dr. SPIEGEL ÁRMIN, főrabbi, Esztergom.
 Dr. SPIRA SALAMON, főrabbi, Miskolc.

- Dr. SZÉKELY ALBERT, t. b. vármegyei ügyész, Sátoralja-
 újhely.
 Dr. VAJDA ISTVÁN, főrabbi, Nagyvárad.
 Dr. VAS ZOLTÁN, főorvos, Kolozsvár.
 Dr. VENETIÁNER JAKAB, Miskolc.
 Dr. WALLENSTEIN ZOLTÁN, főrabbi, Pécs.
 WEISZ MÁRTON, hitk. titkár, Esztergom.
 VIDA DEZSŐ, hitk. elnök, Mohács.
 Dr. WEINBERGER MÓZES, főrabbi, Kolozsvár.
 Dr. WINKLER ERNŐ, főrabbi, Nagykanizsa.

A Társulat által a Magyar Zsidó Múzeum Egyesületbe
 kiküldött tagok névsora.

Dr. ALAPY HENRIK.	KÓBOR TAMÁS.
Dr. BAKONYI LÁSZLÓ.	KRAMER MIKSA.
Dr. BALASSA JÓZSEF.	Dr. KÚNOS IGNÁC.
Dr. BENOSCHOFKY IMRE.	Dr. LÖW IMMÁNUEL.
Dr. BODA ERNŐ.	Dr. LÖWINGER SÁMUEL.
Dr. CSECH ARNOLD	Dr. MAHLER EDE.
Dr. CSOBÁDI SAMU	Dr. MEZEY SÁNDOR.
DRUCKER GÉZA.	Dr. NAMÉNYI ERNŐ.
Dr. FŐDI KÁROLY.	Dr. PATAI JÓZSEF.
Dr. FRISCH ÁRMIN.	PFEIFFER IGNÁC.
Dr. FÜRST ALADÁR.	Dr. STEIN EMIL.
GRÜNVALD FÜLÖP.	SZÁNTÓ JENŐ.
Dr. GUTTMANN MIHÁLY.	SZENES ADOLF.
Dr. br. HATVANY BERTALAN.	Dr. SZEMERE SAMU.
Dr. HEVESI FERENC.	WERTHEIMER ADOLF.
Dr. HIRSCHLER HENRIK.	

ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGOK.

1. Bibliabizottság.

Elnök: Dr. Hevesi Simon. *Jegyző:* Dr. Löwinger Sámuel.

Tagok: Dr. Groszmann Zsigmond, dr. Kálmán Ödön.

2. Irodalmi- és felolvasóbizottság.

Elnök: Kóbor Tamás. *Alelnök és előadó:* Dr. Szemere Samu.

Jegyző: Dr. Csech Arnold.

Tagok: dr. Dénes Lajos, dr. Hajdu Miklós, dr. Kecskeméti György, dr. Komlós Aladár, dr. Löwinger Sámuel, dr. Patai József, dr. Szabolcsi Bence, dr. Szabolcsi Lajos, dr. Turóczy-Trosztler József.

3. Számvizsgáló bizottság.

Dr. Ballagi Ernő, dr. Mezey Sándor, dr. Sós Ernő.

Alapító tagok.

Dr. Berényi Sándor ügyvéd.

Néhai Deutsch Zsigmond és neje Stauber Borbála.

Néhai özv. Hatvani Deutsch Bernátné.

Néhai vágújhelyi Latzkó Antalné nevére, báró Hatvany Deutsch Józsefné.

Néhai báró Hatvany Deutsch József.

Dr. Freund István.

Néhai báró Guttmann Vilmos, Nagykanizsa.

Néhai Herzmann Bertalan.

Néhai Kohner Zsigmond.

Néhai Megyeri Krausz Lajos.

Néhai Machlup Adolf.

Nagykanizsai Izraelita Hitközség.

Nagyváradi Izraelita Hitközség.
 Pesti Chevra Kadisa.
 Néhai Schweiger Márton.
 Néhai gavosdai Sváb Károly.
 Néhai Sváb Károly.
 Szabadkai Izraelita Hitközség.
 Néhai Székely Ferenc.
 Néhai Taub Salamon.
 Néhai dr. Weinmann Fülöp.
 Wertheimer Adolf.
 Néhai Winterberg Gyula.

Pártfogó tagok.

Néhai Blau Arnold.
 Néhai Bródy Zsigmond.
 Néhai dr. Chorin Ferenc.
 Néhai Deutsch Sámuel és neje.
 Eismann Gyula.
 Néhai Fischer M. Marcell.
 Kónyi Hugó.
 Kovács Géza.
 Néhai Löwy Mór.
 Lukács József.
 Porges József.
 Dr. Rosenfeld Mátyás.
 Néhai báró Schossberger Henrik.
 Néhai Schreiber Ignác.
 Néhai Somogyi Albert.
 Néhai Steinfeld Antal, Debrecen.
 Néhai Steinfeld Mihály, Debrecen.
 Néhai Sternthal Adolf.
 Néhai Sternthal Salamon, Temesvár.
 Néhai Stiller Bertalan.

Néhai Strasser Henrik.
 Néhai Schwartz Ferenc.
 Urbán Adolf.
 Néhai csepeli Weiss Berthold.
 Wolfner Gyula és Társa.

Pártoló tagok.

Aut. Ort. Izr. Hitközség, Kolozsvár.
 Büchler Bertalan, V., Arany János-u. 24.
 Conrád Ottó, V., Gr. Tisza István-u. 2—4.
 Deutsch Artúr, VI., Andrásy-út 107.
 Drucker Géza, V., Wekerle Sándor-u. 10.
 Fejér Lajos, V., Falk Miksa-u. 3.
 Fischl Ignác, V., Nádor-u. 4.
 Freund Pál, VI., Benczur-u. 48.
 Dr. Friedmann Ignác, II., Trombitás-út 20.
 Gettler Izidor, Szolnok.
 Dr. budai Goldberger Leó, VI., Benczur-u. 45.
 Győri Izr. Hitközség, Győr.
 Dr. Hirschler Henrik, IV., Petőfi Sándor-u. 11.
 Hoffer Béla, II., Küküllő-út 14.
 Hoffmann Béla, V., Dorottya-u. 8.
 Dr. Holitscher Sziegfried, VI., Andrásy-út 1.
 Horváth Jenő, IV., Irányi-u. 1.
 Káldy Jenő, V., Gr. Tisza István-u. 2.
 Kálmán Henrik, VII., Stefánia-út 69.
 Kaposvári Izr. Hitközség, Kaposvár.
 Özv. Kaszab Aladárné, V., Szabadság-tér 15.
 Magyar Bertalan, IV., Kossuth Lajos-u. 2.
 Dr. Makai Ernő, IV., Petőfi Sándor-u. 2.
 Dr. Misner Ignác, VI., Teréz-körút 41.
 Nagykanizsai Izr. Hitközség, Nagykanizsa.
 Richter Gedeon, IV., Ferenc József-rakpart 26.

- Schulhof Lajos, IV., Bécsi-u. 1.
 Stadler Benedek VI., Bulyovszky-u. 18.
 Dr. Stein Emil, I., Lógodi-u. 23.
 Steiner Marcell, V., Falk Miksa-u. 3.
 Stern Alfréd, IV., Deák-tér 3.
 Stern Samu, V., Nádor-u. 28.
 Szegedi Izr. Hitközség, Szeged.
 Ungár Albert, VII., Wesselényi-u. 2.
 Vadász Jenő, igazgató, Kolozsvár.
 Vágó József, V., Falk Miksa-u. 26.
 Vágó Miksa, VI., Lendvay-u. 3.
 Weisz Fülöp, V., Gr. Tisza István-u. 2.

TÁJÉKOZTATÁS.

Alapszabályaink hetedik szakasza Társulatunk tagjai tekintetében a következőkép rendelkezik.

7. §.

a) Alapító tagok azok a nagykorú izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek egyszersmindenkorra legalább 400 pengőt fizetnek. Az alapító tagdíjat a hitközségek és jogi személyek két egymásután következő évi 200 pengős részletben is törleszthetik.

b) Pártfogó tagok azok a nagykorú izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek egyszersmindenkorra legalább 200 pengőt fizetnek le.

c) Pártoló tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek legalább három esztendőn keresztül legalább évi 24 pengő fizetésére kötelezik magukat.

d) Rendes tagok azok a nagykorú izr. vallású magyar

állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek legalább három éven keresztül, évenként legalább 12 pengő tagdíj fizetésére kötelezik magukat.

e) Tiszteletbeli tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok vagy külföldiek, akiket érdemeikre való tekintettel az igazgatóság «tiszteletbeli» tagoknak megválaszt. Külföldi tiszteletbeli tagok megválasztásához a m. kir. belügyminiszter úr engedélye szükséges.

A tagdíjak a Társulat által beküldött csekklapok felhasználásával a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankhoz (Gróf Tisza István-u. 2—4.) fizetendőek be.

Társulati ügyekben felvilágosítást ad a Társulat elnöksége (I., Orom-u. 6.) és a Társulat titkársága (VIII., Rökk Szilárd-u. 26. II. em.).

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum gyarapodása.

1940. augusztus 1. — 1941. július 31.

A) *Vétel útján.*

Bélyegzője a bözödújfalvi izr. hitközségnek és iskolának.
2 drb.

Illustriertes Unterhaltungsbuch für Israeliten. Pest. 1866.
John L. : Kritische Beleuchtung der Judenemancipationsfrage. Pressburg. 1848.

József nádor levele Pest vármegyéhez Kassewitz J. H. ügyében. 1826.

II. József császár rendelete a bírói eljárás tárgyában 1785.
Hermann Lipót : Mandl Bernát. Olajfestmény.

Pecsétje a bözödújfalvi izr. hitközségnek. 1876.

Rózsavölgyi Márk kottakiadványai. 8 drb.

Szédertál, égetett agyag, festve. Bözödújfalu.

Weil Erzsébet : Velencei gettó bejárata. Rézkarc.

B) *Letét útján.*

- Budai Izr. Hitk. Szociális Bizottsága : Mózes öt könyve.
 Magyarra fordította Bloch Móricz. Buda. 1840—41.
- Lovasberényi Izr. Hitközség : Ima V. Ferdinánd királyért
 és Cziráky grófért. Kézirat.
- Illés széke.
- Iratok. Lovasberény, 1846., 1857., 1858. 3 drb.
- Taub J. rabbi 2 bélyegzője.
- Templomi víztartó, ón. 1776.
- Templomi lámpa, sárgaréz.
- Tóráköpeny, hímzett brokát.
- Tóraszekrény-függöny börih-mila alkalmára.
- Strausz Adolf : Megilla, kéziratos, festett, keleti eredetű
 ezüstartón.

C) *Ajándék útján.*

- Ámos Imre : Ámos Imre 14 metszete.
- Bárd Vilmos : Kohányi Sámuel : Első hangoztató és olvasó-
 könyv. Pest. 1861.
- Bársony Oszkár : Egyiptomi múmia lába.
- Bethlen-téri elemi isk. : Pesti Izr. Hitk. elemi és polgári
 fiúiskolájának tantestülete. 1899/1900. Fénykép.
- Birnfeld Sámuel dr. : Spitzer Izrael, a szegedi hitk. első
 elnöke. Tusrajz.
- A szegedi régi zsinagóga frigyládája. Ceruzarajz.
- Blau Henrik, Pápa : Löwy Z. utódainak leszármazási táb-
 lázata. Összeállította Blau H.
- Boschán Imre : Boschán családok leszármazási albuma.
 Nyomtatvány.
- Bözödújfalvi Izr. Hitközség : Tóraszekrény függöny, vá-
 szon.
- Tóráköpeny. 3 drb.
- Tórapólya.

- Deutsch Regina : Ehrenfeld N. prágai főrabbi. Metszet.
 — Deutsch S. nyitrai rabbi. Fénykép.
 — Chevra Kadisa tagsági okmány. Pest. 1897.
- Enten Manó : dr. Kassa. Fényképek. 22 drb.
 — Freyer J. : Ein ernstes Wort... Kézirat.
 — Kereskedő főkönyve, Rozgony. Héberbetűs német.
 — Levelek. Montefiore M., Goldziher I., Lippe dr. 4 drb.
 — Manheimer G. verse : Ötven zsidó. Fordította : Austerlitz T. dr.
- Feigl L. H. Gyöngyös : Schweitzer Ede lovag altábornagy és Virág Mór ügyvéd fényképe.
- Földes István dr. : Chorin Zsigmondra vonatkozó nyomtatványok. 4 drb.
 — Die Plagen, ägyptische Humoreske.
 — 1844-es törvények.
 — Róna József kézirata a szobrászatról. 1909.
- Friedmann Ignác dr. : Jegyzőkönyv a tisztaeszlári per tárgyalásának 25. napjáról. 1883. júl. 20. Hitelesített másolat.
 — Eötvös Károlyhoz intézett sürgönyök (37 drb.) és levelek (10 drb.).
 — Eötvös Károly : A veszprémi zenetársaságról. Kézirat.
- budai Goldberger Leo dr. : Moses Minz Ober-Rabbiner zu Altofen. Rézklisé, pinx. Donat, sc. Lenhardt. Pest.
- Goldfarb Károly, Erdőszentgyörgy : A bőzódújfalvi hitk. postakönyve. 1905—39-ig.
- Gömöri Fülöp : Helfy Ignác. Olajfestmény.
- Haas Samu, Zsámbék : Mohelkönyv, kéziratos, festett címlappal. Csúz. 1804.
- Hevesi Simon dr. : Hadimúzeum Egyesület ércbullája.
 — Gróf Károlyi György levele. 1938. XII. 31.
- Hirschler Elek : Gebetbuch der jüd. Reformgemeinde Berlin.

- Hirschler Elek : Gottesdienste der jüd. Reformgemeinde. Berlin. I—II. B. 1930. 1932.
- Hollós Oszkár : Fleury Cl. Az izraelitáknak és keresztényeknek szokásaik és erkölceik. I—II. k. Veszprém. 1801.
- Hirschler Ágoston : Akadémiai érme. 1902.
- Halálózási évforduló tábla, két fényképpel.
- Hollós-család sírboltja és a sírbolt üvegablaka, akvarell.
- Orczy-ház fényképe.
- Salamon bácsi. Kozma Andor verse Savely D. 2 rajzával. Nyomtatvány.
- Vázsonyi Vilmos beszéde, 1922. V. 19. Nyomtatvány.
- Kalmár Sándor : Talith-dísz, régi ezüstoffolás.
- Kemény Aladár dr. : Beregmegyei zsidók összeírása, 1842. Fotokópia.
- Keszler Mór, Balatonboglár : Dohányutcai templom képe Meisel főrabbi és Friedmann főkantor reáhelyezett képével. 1860.
- Kohlbach Bertalan dr. : Fényképek. 5 drb.
- Kohn Hugóné : Vázsonyi Vilmos. Olajfestmény.
- Kovács József, Bözödújfalú : A bözödújfalvi zsinagóga. 3 drb fénykép.
- Löw Immánuel dr., Szeged :
- Bericht und Statuten des Vereins z. Beförderung der Handwerke u. des Ackerbaues unter den Israeliten. Pest, 1859.
- Bericht der Prager Talmud-Thora-Schule. Prag, 1865.
- Consistoire Israélite de la Circonscription de Paris. Compte moral et financier. 1862—64. Paris, 1865.
- Kol Zimrah. Öröm-Szózat a Magy. Tud. Akadémia ünnepélyes felavatása alkalmából. Írta Ziltz Mór. Pest, 1865.
- Levelek Löw Lipóthoz és Löw Immánuelhez. 11 drb.
- Verwaltungsausweis der Chewra Kadischa in Pest 1866. Vösomru Kotta.
- n. Mandl Bernát hagyatékából özv. Mandl Bernátné.

Jegyzetek, kéziratok, fotokópiák Mandl Bernát igazgató hagyatékából.

- Isr. Sabbath- und Fest-Gesänge. Pest, 1859.
- Melodien zu J. Johlsons Isr. Gesangsbuch. Frankfurt/M. 1842.
- Sába királynője. Dalmú. Írta Mosenthal I., zenéjét Goldmark Károly. Pápa. é. n.
- Szölichoth Tamuz 20. napjára Ungarisch Brod községben. Nagyszombat, 1933.
- Marosvásárhelyi Izr. Hitközség : Náznánfalvi lebontott fatemplom, festett, feliratos darabjai.
- Márton Lajos, Kolozsvár : Márton Lajos : Az erdélyi zsidók történetéből. Kolozsvár, 1940.
- Munkásszázadok : Siviszi tábla és emléktárgyak.
- Nagy Hermann, Bözödújfalú : Menóra, bádóg.
- Naményi Ernő dr. : Kayserling Mayer dr. pesti főrabbi iratai. 21 drb.
- Magyar Bibliofil Társaság oklevele.
- Magyar Iparegyesület taggyűjtő ívei.
- Mordechai Szofer siviszi-táblájának fotokópiája.
- Strausz Adolf megillájának fotokópiái. 6 drb.
- Necker Albert : Szölikoth. Brünn, 1784.
- Halálozási emlékkönyv, 1913.
- Orbán Ignác, Pestszenterzsébet : Németújvári családi iratok. 1843—49. 5 drb.
- Pesti Izr. Hitközség : Herzl Tivadar szülőháza. Fénykép.
- Kmosko Mihály : A khazarok. Kézirat.
- Pesti Izr. Hitközség Gimnáziumának könyvtára : Izrael könyörgései. Ford. : Deutsch Henrik, Hirschler Ignác dr.-nak ajánlva.
- Pick Imre : A kőszegi templom. 2 fénykép.
- Rechnitz Viktor : Kivonat a M. Kir. 1. Honv. Gyalogezred 216. sz. szd. eligazításából : Rechnitz V. tart. hadnagy arany vitézségi éremmel kitüntetett. — Rechnitz Viktor. Olajfestmény.

Sziráki Márton : Gyászénekek Rudolf trónörökös emlékére.

Zenét szerzette és kiadta Friedmann Mór.

Weiss Alfonz báró : OMZSA érem 1. sz.

n. Weiszberger Miklós dr. és neje Rosenfeld Lujza hagyatékából : Iratok a magyarországi cionista mozgalom köréből 37 drb. 1905—6.

— Vázák, 2 drb., olasz, ráfestve bibliai jelenetek és szövegek.

— Rebekka megérkezése. Metszet Schopin festm. után.

Wertheimer Sándor : Wertheimer Ede : gr. Andrassy Gyula élete és kora. I—III. k. Bpest, 1910—13.

Wolf Sándor dr. : Alkalmi újság, 2 drb, kézirat. Váltók 2 drb. 1842., 1865., héberbetűs aláírások.

Wollmann Béla, Dunapentele : Római pénzek ; dunapentelei lelet, 7 drb.

— Régi osztrák pénzek, 8 drb.

n. Zipser Maier dr. hagyatékából özv. dr. Zipser Jakabné : Kéziratok, levelek, okmányok Zipser M. székesfehérvári, rohonci rabbi hagyatékából.

— Zipser M. : Mé ha-siloach. Buda, 1853.

— Zipser M. : Pirke Aboth, francia fordítás. Kézirat.

— Bachja M. József : Choboth ha-lebabeth. Amsterdam, 1768.

— Conforte D. : Kore ha-doroth. Berlin, 1846.

— Jisrael könyörgései. Fordította Rosenthal Móricz. Kijavította Bloch Móricz. Pozsony. 1841.

— Löwenthal E. : System u. Geschichte des Naturalismus. Leipzig, 1861.

Érdemlapjai az Izr. Rendes Főtanodának Pesten. 2 drb. 1844., 1847.

Hirschler Ignác. Metszet. Marastoni, 1862.

Kelemen Adolf filozófiai doktori oklevele. 1888.

Grünvald Fülöp s. k.

múzeumi ör.

TARTALOM.

A Társulat vezetősége	Lap 5
-----------------------------	----------

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

<i>Dr. Heller Bernát</i> : Prófétáink	9
<i>Dr. Sebestyén Károly</i> : Emlékbeszéd Vészi József felett	30
<i>Dr. Vidor Pál</i> : Kiss Arnold	56
<i>Reichard Piroska</i> : A két város. Ezrek nevében. (Versek.)	81
<i>Dr. Hirschler Pál</i> : A zsidó messianizmus	82
<i>Fenyő László</i> : A vándor visszanéz. (Vers.)	98
<i>Snouck Hurgronje</i> : Goldziher Ignác.....	98
<i>Hajnal Anna</i> : Megtanít engem... (Vers.)	112
<i>Dr. Fényes Mór</i> : A Tízige.....	113
<i>Vihar Béla</i> : Nagyapa boltja (Vers.)	141
<i>Dr. Groszmann Zsigmond</i> : Hirschler Ignác	143
<i>Nádai Pál</i> : A szívek orvosa.	159
<i>Dr. Scheiber Sándor</i> : Meseelemek a karaita Jehuda Hádásszi főművében	167
<i>Zelk Zoltán</i> : Miért? (Vers.).....	200
<i>Dr. Munkácsi Ernő</i> : Utazás a multba.....	200
<i>Dr. Ballagi Ernő</i> : Szabadelvűség és magyar zsidóság	222
<i>Dr. Guttmann Henrik</i> : A prozeliták helyzete a közép- korban	246
<i>Timár Magda</i> : A XIX. zsoltár olvasásakor. (Vers.)	259
<i>Dr. Rubinyi Mózes</i> : Kisteleki Ede emlékezete	261
<i>Csillag Lipót</i> : Intelem. (Vers.)	272

	Lap
<i>Dr. Elek Oszkár</i> : Esther	273
<i>Hajnal Gábor</i> : Dalomban is csak őt keresd	299
<i>Grünvald Fülöp</i> : Az elmúlt év története.....	300

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

<i>Wertheimer Adolf</i> elnöki megnyitója	329
<i>Dr. Groszmann Zsigmond</i> : Dr. Kohn Sámuel emlékezete	335
Az IMIT zárszámadása 1940. december 31-én	340
Az IMIT költségvetése az 1941. évre	341
Az IMIT számvizsgáló bizottságának jelentése	342
Az IMIT felolvasó-bizottságának jelentése az 1940/41. évi működéséről.	342
A Társulat választmánya	346
A Társulat által a Magyar Zsidó Múzeum Egyesületbe kiküldött tagok névsora	349
Állandó bizottságok	350
Alapító tagok	350
Pártfogó tagok	351
Pártoló tagok	352
Tájékoztatás	353
Az Országos Magyar Zsidó Múzeum gyarapodása ...	354

